



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>



Bibliothèque de la Faculté
- de Théologie

Les Fontaines - CHANTILLY

D 347/23



Orbelain (Stephanos)

Histoire de la famille et de
de province des Surik

Paris 1859

ՇԱՐ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԱՑ :

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ

ՕՐԲԷԼԵԱՆ

ՄԵՏՐԱՊՕԼԻՏ ՍԻՒՆԵԱՑ :

Հատոր Ա :

1859 ՓԱՐԻԶ ՌՅԸ :

AVIS

Après la publication de Ghévond Vardabède et de Stéphanos Açogik, nous venons de mettre sous presse une histoire d'une haute importance, celle de Stéphanos Orbélian, archevêque de Sunik.

Issu de l'illustre famille d'Orbélian, fils de Tarsaischt, prince de Sunik, et métropolitain de cette même province de la grande Arménie, il traite en particulier les généalogies des princes régnants de Haïcasounis et d'Orbélians, et en général l'histoire de l'Arménie, de la Perse et de la Tatarie. Contemporain des invasions des Mongols et des Tatares, qui subjuguèrent sa patrie comme tant d'autres pays, il donne une description complète de cette race féroce qui, partie des bords du lac d'Aral et du mont Altai, envahit et ravagea l'Asie et l'Europe.

Stéphanos Orbélian, en sa double qualité de fils du prince régnant, et d'archevêque de Sunik, et ayant par conséquent vécu dans les hautes sphères politiques de son temps, nous présente une fidèle description des mœurs, des conquêtes, de l'administration de ces féroces enfants de Tatarie jusqu'alors inconnus.

C'est lui probablement qui parle le premier de l'invention du papier-monnaie par les Tatares, dont l'usage se répandit, quelques siècles après, chez tous les Européens.

Cet intéressant ouvrage du XIII^e siècle non-seulement ne se trouvait dans aucune bibliothèque européenne, mais il n'existait pas davantage dans celles des Arméniens : le célèbre couvent des Mechitharistes de Venise lui-même n'en possède que des exemplaires incomplets. J'en ai découvert un pourtant dans le siège même de Stéphanos Orbélian et un autre dans la bibliothèque d'Eschtmiadzine, d'après lesquels je publie cette première édition.

J'y ai ajouté également la généalogie de la famille des Orbélians, qui s'illustra pendant de longues années en Arménie et en Géorgie, et qui, selon une tradition fort douteuse, descendait des empereurs de la Chine.

Rue de l'Ouest, 86.

G. V. CHAHNAZARIAN.

Paris. — Imprimé par E. THUNOT ET C^e, rue Racine, 26.



ГРЕГОРЪ КОНСТАНТЪ
GRÉGOIRE CONSTANT

Paris Imp. Bréhier fr. St. Andre des arts. 37.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ

ԱՐԱՐԵԱԼ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՕՐԲԷԼԵԱՆ ԱՐԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՍԻՒՆԵԱՑ

Ի յոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք

Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց՝ միաբան
սրբոյ Էջմիածնի :

Ի Կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց Տեառն եւ
Տեառն ՄԱՏԹԷՈՍԻ Ա.



Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ :

ՍԻՒՆԻՔ :

Սիւնիք է իններորդն ըստ կարգի և մի յընգարձակ, բազմամարդ, բարերեր եւ երկեւի նահանգաց Հայաստանի : Սահմանք այնորիկ ի հինգերորդ դարու Քրիստոնէութեան՝ առ ժամանակօք մեծի պատմագրին մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ էին յարեմտից կուէ Արարատ եւ Վասպուրական, ի հիւսիսոյ՝ Գուգարք և Ուտիք, յարեւելից՝ Արծախ, ի հարաւոյ՝ Երասխ եղեմարտդիս որ բաժանէ զՀայս յԱտրպատականէ և ի Մեղացւոյ :

Հազարաւոր ամօք նախքան զՔրիստոս, այն ինչ նախնին մեր Հայկ Թօթափեալ զլուծ բռնաւորին Բէլայ՝ գայր յերկիրն Աքբանազեան, յերկիրն ուր Յաւիտենականն կնքէր երբեմն ուխտ անանցանելի « վասն ոչ եւս տնիծանելոյ զերկիր վասն գործոց մարդկան » (Ծննդ. Բ. 2), յերկիրն ուր աղաւնին ողջախոհ մատուցանէր նախահօրն մերում՝ Նոյի՝

զշիւղն ձիթեհնւոյ ի նշանակ խաղաղութեան, եւ ուր
արդ տիրեն քստմնելի արհաւիրք յերեսաց ասիական
խուժից եւ դուժից . այն ինչ արկանէր յայս երկիր
հիմն ազգայնութեան մերոյ անմահն Հայկ' Գեղամ՝
մի ի թողանց նորա, գրաւէր զարեւելեան մասն այ,
նորիկ, ուր ծնանէր զԱխակ, յորոյ անուն, ասէ Խորե-
նացին, աշխարհն բովանդակ կոչեցաւ Ախական կամ
Սիւնիք (Գլ. Ա. 11) : Սակաւ մի զկնի յաւելլու հայրն
պատմութեան մերոյ թէ՛ Պարսք յստակագոյն եւս
քան Հայք հնչեն զանուն նահանգիս : Եթէ առ Մով-
սիսիւ Պարսք Ախական կոչէին զայն՝ յայտ է այս ի
նորին վկայութենէ . այլ յայլ մատենագրաց մերոց
գրեթէ միշտ ի կիր արկաւ Սիւնիք, որպէս նա եւ ի
կոնդակս, յարձանագիրս, ի կտակս, ի վճիռս ևսոյն :

Ի տասներորդ դարէ անտի Փրկչական թուին,
մանաւանդ զկնի յարձակման Թաթարաց բազում
փոփոխութիւնս կրեաց Սիւնիք ընդ բազմաց ան-
կեալ աշխարհակալաց իշխանութեամբ . եւ յան-
կարկատելի պատառեալ ծովնս՝ կորոյս վերջապէս
ե՛ զազգային իշխանութիւնն ե՛ զսեպհական անուն
իւր : Բազումք ի գաւառաց նորուն հատան ի նմանէ
սոս ի կազմել նոր իշխանութիւնս. այլք ևս մկրտեցան
յայլ անուանս, մինչև ի մոռացօնս անկանիլ առ բնա-
կիչս անգամ բնիկ անուան երկրին, կամ թէ թլպա-
տիլ Ախականին ի Ախեան, յոր անուն կոչի առ մեզք

մեծագոյն մասն այնորիկ, մանաւանդ գաւառն
Ծղուկ :

Վեշտասան ամօք յառաջագոյն կարգեալ մեր յա-
ռաջնորդութիւն Սիւնեաց՝ բազում խնամօք հոգա-
ցայ հեղինակել զճիշտ ստորագրութիւն այնորիկ՝ բա-
ժանեալ ի զանազան գլուխս ըստ զանազանութեան
նիւթոցն. շնչագրութիւն, տեղագրութիւն, հանքա-
բանութիւն, երկրաբանութիւն, բուսաբանութիւն,
պատմութիւն, արձանագրութիւնք, աւանդութիւնք
աշխարհին այլովք հանդերձ պարտնակէին ինմա :
Որ Հայ է որոյ ոչ իցէ լուեալ զգովանի գործս հայրե-
նասիրութեան Գաւիթ բէկի Սիւնեցոյ, որոյ վառեալ
նուիրական սիրով ազատութեան ազգին՝ փորձ փոր-
ձեաց իսկզբան ութ և տասներորդ դարուն առ ի ազա-
տել աջակցութեամբ քաջաց ոմանց զերկիր մեր յօ-
տար լծոյ : Եւ ևս հէգ պանդուխտս որ ի ժամանակին
յայնմիկ կոխէի զերկիրն ոռոգեալ արեամբ քաջ ա-
րանց և յանդիման աչացս ունէի զաւերակս Հալիձո-
րոյ, Կապանի, Բաղաբերդի իբրև ցաւագին յիշատա-
կարանս աշխարհաշէն փութոյ մերոց նախնեաց եւ
չիջեալ փառաց նոցա, սիրէի նստել բազում անգամ
ընդ հովանեռւ ալևոք բեւեկնեաց Պեխ գեղջ և լսել
զվէպս հարիւրամեայ Ստեփաննոս աւագ քահանային՝
թողին գովելոյն Պալայ՝ միոյ յրնկերացն Գաւթի :
Առ ինմանէ նակ զստոյգ պատմութիւն քաջագոր-

ծութեանց Դաւթի, և եղի ի մատենադարանի սրբոյ
Էջմիածնի ընդ ձեռն Շահխաթունեան Յովհաննէս
եպիսկոպոսի :

Երկս այս որ (եթէ մոծեալէր ի տիպ) կարէր
սփռել լոյս մեծ ի վերայ նահանգին Սիւնեաց ըստ
բազում գլխոց, եւ ուղղել զվրիպակս բազմաց ի մա-
տենագրաց՝ ողորմելի իմն հանդիպեցաւ օրհասի :
Ահադին զերոյ մի եկուլ զայն եւ անհետ արար առ
յաւիտեան... Սմին իրի զոր ինչ գրեմ այժմ զՍիսա-
կան աշխարհէ՝ ի յիշողութենէ և եթ գրեմ և ի խե-
շերանաց թղթոց որ յանգէտս պահեցան ի Հայաստան
թղթարանիս՝ չունելով այլ ևս ի ձեռին զչորեքամեայ
երկանցս պտուղ :

Այլ մեք ցօղեալ սակաւիկ մի ջերմ արոտաօուօք
զտխուր յիշատակաբանս անցեալ փառաց մերոց
նախնեաց՝ դարձցուք ի կարգ բանիս : Սիսական է
երկիր լեռնային. զերեք հինգերորդ մասն աշխարհին
գրաւեն լերինք բարձրաբերձք՝ ոմանք անմատչելիք
և անբերք, այլք զարդարեալ մշտադալար անտառօք :
Ահեղ խոխոմք և ծմակք լերանց յիշեցուցանեն տեսո-
ղաց զանդուռնս երկրի մինչդեռ, ըստ Սուրբ գրոց,
տակաւին աներկոյթ էր և անպստորաստ : Զոր և ճորակ
իւրաքանչիւր ունի զիւր հեղեղատ որ գամ քան զգամ
յառաջեալ և յաղթացեալ վտակօք, աղբերքք և հա-
լեալ ձեամբք հօսեցելովք ի շրջակայ լերանց փրփրա-

կէղ գողմամբ, զարհուրելի յորձանօք զայրացեալ բարավազս եւ ջրվէժս բազումս գործելով այսր անդր՝ Թափին՝ ոմանք յՆրասխ, այլք՝ ի ծովակն Գեղամայ :

Ի կատարէ Գազրոյլի (Գազրէլ) որ բարձրագոյնն է ի լերինս Սիւնեաց, տեսանի գրեթէ մեծագոյն մասն աշխարհին : Ըստ տարբեր դրից երկրին յոյժ տարբեր է և օդն : Չիք գրեթէ ամենեւին դաշտագետին ի Սիսական, և որք ենն ի Սիսեան և այլուր՝ ի լեռնագաւտից համարի են : Ի Գեղամ, ի Սիսեան, ի Բաղարբոյ, ի Զանկազոր եւ ի Ղափան յոյժ առողջարար է օդն. իսկ ի լեռնագաւտակս Ճահկայ, Գողթան, ի Մեզրի, ի Բարկուշատ և ըստ մասին ի Վայոց ձոր յամարայնի յոյժ ջերմ է և տենդաբեր : Յայս սակս մեծագոյն մասն բնակչաց գաղթեն ի լերինս : Առեզերքք Երասխայ և ի բազում ձորակս երկիրն նման է Եգիպտոսի, որպէս ասէ ինքնին Ստեփաննոս Օրբէլեան : Մշտագուարճ դալարի Թանձր խաւիւք վերաբուսեալ եւ զմրխտագոյն կանաչասաղարթ ծառք մատակարարեն աչաց մարդկան երեւոյթս հաճոյական եւ սնուցանեն հօտս անասնոց բիւրաւորաց յամարայնի և ի ձմերայնի :

Զորք Նահանգիս :

Հիւսիսային սահման Սիսականի է ծովակն Գեղատ. Ա. : 1.

ղամայ՝ ի Պարսից Աիրին Դարիա կոչեալ և ի Թուրքաց՝ Պեթկչայ ոչ ի պատճառս կապտագոյն գոլոյ ջրոյն, որպէս կարծեցին ոմանք, այլ ի սակս խորութեան լճակին որոյ ջուրն այնպէս է ականակիտ՝ մինչև տեսանել նաւորդաց ի բազում տեղիս զթափս լճին : Երկայնութիւնն նորա է 1½ լիւս, (յարեմտից յարեւել), լայնութիւնն՝ 5. և սնուցանէ առատաբար զանուշահամ և բազմատեսակ ձկոնս : Յորս նշանաւոր են գեղաքունի, կողակ, բախտակ, իշխանաձուկն, կարճրախայտ, սմար, բօճակ, ժուար, բնդու, կռակտուց, աղնրան, յալի : ջուր ծովակիս է համեղ և մարսողական : Քսան եւ չորս գետք եւ գետակք թափին ի ծովակս. և մի միայն ելանէ անտի, որ է մին ի գետազլիսոց Հրազդանի : Գրեթէ յամենայն կողմանց չրջապատեալէ բարձրաբերձ եւ մերկ լեռամբք, եւ դիրք իւր գոլով բարձրագոյն՝ ընծայեցուցանէ տեսարան վսեմ եւ ահեղ : Առ մեզ Զաքարիա Եպիսկոպոս Գիւլեսապեան որ յանապատին Սեանայ եկաց յաքսորս՝ արար զգեղեցիկ ստորագրութիւն այնորիկ. ապա Շահխաթունեան Յովհաննէս եպիսկոպոսն : Թովակն Սեանայ իբրեւ երեւթ բնական է չիջեալ և խորասուզեալ հրաբուխ, զոր յայտ առնեն մերկ եւ այրեցեալ գօտիք լեռանց բակածեւ շուրջ պատեալ, եւ բազմութիւն չէ չաքարից կամ սօսնից (ponce) որ է կղկղանք հրաբղիաց, և գայլախաղից կամ օբսիդիէ,

նայ որ և կոչի յերկրաբանից ապակի հրաբղխային : Յայսմ պայմանի է նաեւ ծովակն որ իգագաթման Արագած լեռին, որ և էր անտարակոյս առ նախնեօք մի յահաւոր հրաբղխաց Հայաստանի, որ բայ ի վերոյգրեալ նշանաց արտադրէ ցարդ եւս ծծումք հրաբղխային (*soufre volcanique*) :

Ի Գեղաբունայ ցերասխ երկայնին Գեղոյ, Վալոյ ձորոյ, Բամբակեան և Գարունայ ողնաչարք լեռանց որ բաժանեն ընդ Արարատ եւ ընդ Սիսական . յաքեկից և ի հարաւոյ՝ Երասխ գետ և Արձախ . իսկ ի հիւսիսոյ՝ Աժադիր, Էյվախան, Դամցիրվան ոստք լեռանց բաժանեն զՈւտի և զԳուգարս ի Սիւնեաց : Ընդ մէջ սորա և Արձախայ չգտի սահման ինչ յայտնի . նազի եւ որ առ մեօք կոչի Խաչէն՝ ի հնումն կոչէր փոքր Սիւնիք եւ Հաբանդ՝ լցեալ գաղթակաւնօք Սիսականի . բայց եւ այնպէս Ծար եւ Աղահէճ գաւառք և խողն Ըւմբի, գէթ ըստ մասին, համարեցան սահման ընդ մէջ Սիսականին և Արձախայ :

Արփայ է մեծագոյնն ի գետս Վայոց ձորոյ որ հոսի յԵրասխ : Անունս Արփայ զոր այլք թարգմանութիւն գարւոյ կարծեցին, ըստ իս նշանակէ ի պարսիկ լեզու սահման . գոյ աստ և գետակն Զկնարած : Գետքն Նախիջևանայ և Երնջակայ իջանեն ի լեռանց Ծղկայ : Գետքն Օրդուպատայ, Գիլեան .

(կամ Գինեան), Ուտուկու, Վանանդայ և Ագուլիսի իջեալ ի Գօտեայն Գարուայ՝ հոսին ամենեքին յԵրասխա . գետն Որոտնայ նոյնպէս բղխեալ ի Ծղկաց՝ ընթանայ ընդ Ծղուկս գաւառ, և քերեալ զՏաթևու թափի ի Հագարի : Ծովակն Շաղատոյ, զորմէ յիշատակեն Ստեփաննոս Օրբէլեան և Հ. Ղ. Ինճի . ցամաքեալ է այժմ : Թուի ինձ թէ նախնական անուն Հագարի գետոյն էր Աղաւնի (Ստեփ. Օրբ. ԻԱ.) որ յետոյ փոխեցաւ ի Հագարի ի Հագարայ . ոյ, կամ ի Թաթարայ, առ որս գտանի մինչև այժմ Անգարայ կամ Ագարայ անուամբ գետ բղխեալ ի Բայկալ ծովակէ Թաթարիոյ (այժմ Սիբերիա) : Հագարի է հզօրագոյնն ի գետս Սիսականի որ բղխեալ ի ստորերկրեայ քամուածոց ծովակին Գեղամայ՝ ընթանայ յարեւմտից հիւսիսոյ յարեւելս հարաւոյ, եւ թափի յԵրասխա ի Բարկուշատ գաւառի : Գինական կոչի գետակն որ ի սահմանս Շնհէր գեղջ վազի յՈրոտնայ գետ . որպէս եւ գետակն Յուրայ որ թափի ի նոյն գետ ի սահմանս Տաթևայ : Ի Բաղարերդէ իջանէ գետն Բաղարերդի որ քերեալ զԿապանաւ եւ զՀալիճորով վազէ ի Հագարի : Ի լերանց Գեղամայ բլխի Գեօքչայն կոչեցեալ որ յԱռնեղէ սկսեալ հոսի ի ծովակն Գեղամայ . անդ հոսի նաւ Իշխանագետն ոչ հեռի ի Կոթոյ : Իսկ Ազատ կամ Գառնուոյ գետն հոսի յԵրասխա : Աստ գնէ Հ. Մ. Զ. յաշխարհացոյցին

յաւարտ պատմութեան Հայոց Մեծամօր անուն
գետ . ուր չիք այնպիսի ինչ :

Հանքք :

Նահանգն Սիսական յոյժ ճոխադոյն երևի այլ և
այլ հանքօք, որոց բազմաց ի նոցանէ անուանք պա-
կասին առ մեզ : Արժանագուլ Հ. Ղ. Ինճիճեան որ
բազմաքիրտն երկամբ ի լոյս ընծայեաց զիւր պանծալի
եռահաստոր հնախօսութիւն Հայաստանի՝ չյիշէ ինչ
ամեւեկն զհանքաց Սիսականի, և որք գտանինն ի հա-
տորն Ա. եր. 178-190. համարելի են դոյզն ինչ հա-
մառօտութիւն այնր ամենայնի, զորս ամբարեալ ունի
իժոցի իւրում երկիր մեր : Նախնիք մեր անհմուտ գո-
լով քիմիական գիտութեանց՝ ոչ հետազօտեցին և ոչ
ի ձեռն տարրալուծութեան և վերլուծութեան հասու-
լինել կարացին պեղական բերոյ աշխարհի մերոյ :
Սակաւապէտ կեանք նոցա եւ պարապումն յառ եւ ի
տուրս անտես պահեցին ի մտադրութենէ նոցա զան-
համեմատ մթերս զպսոսիկ զոր իւրաքանչիւր ոք
առանց պանդխտելոյ յերկիր օտար՝ քաղել կարէր
ի սահմանս բնակութեան իւրոյ . ո՛ւր թողցուք եւ
զհանքային ջրոցն աղբիւրս որ բազմաց անբուժելի
ախտից արդ սարգեւէ բժշկութիւն ընձեռելով
միանգամայն եւ երկրացւոյն օգուտս մեծամեծս :

**Պարոն Ղիւբա քննեաց զՀիւսիսային Հայաստան .
պարոն Տէքսիէ՝ զՀարաւայինն . երկրքին ևս միասրան-
խօսին զճոխութենէ հանքաց այնորիկ :**

Սակաւք ինչ յայտնի էին ի հանքաց Հայաստանի
մինչդեռ Արարատեան, Գուգարաց, Սիւնեաց, Ու-
տեաց և Արձախայ նահանգք գտանէին ընդ կիսամեռ-
բունակալութեամբ Պարսից : Այլ յորմէ հետէ անցին
նոքին ընդ կառավարութեամբ Ռուսաց՝ հանքագէտ
պաշտօնեայք տէրութեանն շրջել սկսան և զննել
զտեղիս որք ըստ ինչ ինչ նշանաց կամ աւանդու-
թեանց ընծայեցուցանէին երևոյթս հանքաց : Եւ
ահա ի 1828 ամաց հետէ բացան բազում հանքք . և
քնակիչքն սկսան հարստանալ : Թողեալ զամենայնն
այլում ժամանակի՝ խօսեսցուք զոր ինչ Սիսականին
է յատուկ : Ի գաւառին Նոր Բայազիտոյ (Գեղա-
քունի) գտաւ հանք որ մատուցանէ ի տարին զ1000
(40,000 լիւր Գաղղիոյ) պուղ պղնձոյ . յԱզարաի
գեղջ մերձ Մեղրոյ (յԱրևիք գաւառի) բացաւ
հանք ճոխագոյն որ մատակարարէ ի տարին զ2500
պուղ (100,000 լիւր Գաղղիոյ) կարմիր պղնձոյ :
Սոյնպէս ի Բուհակիր, ի Փերդաուդան եւ ի Կա-
վարտ : Ի Վայոց ձոր, մերձ ի գիւղն Գիւմիւշխանէ,
գոյ հանք արծաթոյ եւ կապարի որ թուի լինել նոյն
ընդ յիշատակելոյն յՕրբէլեանէ. Գլուխ 7. փողահանք
անուամբ, եւ ի Ղևոնդեայ . եր. 188 ըստ այսմ

« քանզի և լէրինք արծաթոյ յայտնեցան յաշխարհին
 Հայոց հատանել ի նոցունց զխանութս արծաթոյ
 զտոյ առ ի պէտս մարդկան » : Այլ հանք այս տա-
 կաւին անգործ մնայ առ պակասութեան ածխոյ կամ
 փայտի : Հանք պորփիրի եւ սպարի ընդ մէջ գեղօ-
 բէիցն Կօտորայ և Ողջի . դիօրիտի և իդօկրագի ընդ
 մէջ գեղջն Ագարակայ եւ քաղաքին Օրդուպատայ .
 քաղկեդանիդի եւ սերդօլիքի յանթս Երասխայ . հանք
 ծծմբոյ՝ սպիտակ սօրայի եւ ժիպսի կամ բոյ մերձ ի
 Նախիջևան : Ազահանք (sel gemme) 15 . վերատիւք
 հեռի ի Նախիջևանայ յարեմոնից հիւսիսոյ, ևս և կաւ
 ազախառն և քարն պոռփնգ . հանք պաղլէղի կամ շա-
 պի (alun) եւ արջասպայ (vitriol կամ couperose).
 նոյնպէս ի Վայոց ձոր առ Դարալակեազ գետով :
 Աստի ելանէ և ո՞րք կամ դեղին ներկն որով բնակիչք
 երկրին ներկեն զբուրդ . Առ Ղարաբաբայ գեղջ
 քղիի աղբիւր ածխային թթու ջրոյ, եւ ի բազում
 տեղիս երկաթի թթու ջրոյ : Անդ առ ճանապարհան
 Արփայի որ հանէ ի Թանգիկ է ձոխ ստորերկրեայ
 ջրամբար ծծմբաջրոյ . այլ մի եւս ջերմով հռչակա-
 տր ի հիւսիսոյ ի Ծղկայ գաւառին, և երրորդ իմն՝ ի
 սահմանս Տաթեւոյ առ սատանայի Լամրջաւ, ուր
 գոն և բաղանիք շինեալ ի նախնեայ . է այլ մի եւս
 աղբիւր ածխային թթու ջրոյ հանդէպ Ախլաթեան
 գեղջ ի Ծղկայ գաւառի : Բնակիչք Այնաղիրայ եւ

Քէշիչքեանդի հատանեն զկայծաբար . եւ յԵրնջակ՝
զերկանաբար : Գոյ և իւզ հանքային (որ թուի լինել
նաւթ) ի վանս Անիւնոյ և Նորավանից ի Վայոց ձոր
յիշատակեալ ի Ստեփաննոսէ Օրբէլեան ի Գլուխն
62 և 64 : Յանդիման Շնհէր գեղջ առ Որոտնայ գե-
տով է միւս այլ հանք արջասպոյ : Հանք զառեկի
կամ մկնդեղոյ (arsenic) մերձ ի գիւղն Եայճայ ի
գաւառին Օրդուբատայ զոր եգիտ Պարոն Վասկոբոյ,
նիկով յամին 1828 : Ի Վայոց ձոր, մերձ ի գիւղն ստո-
բին Նորաշէն գտաւ յամի Տեառն 1829 հանք ար-
ծաթախառն կապարի : Անդ մերձ ի գիւղն Եայճի՝
յամի Տեառն 1829 Աստուածատուր Յովակիմեան
եգիտ զայլ իմն հանք արծաթախառն կապարի :

Ի վայրի կենդանեաց Սիւնիք ունի զառիւծ (ըստ
Օրբէլեանի), վագր, արջ, գայլ, ինձ, աղուէս, չախալ,
կուղ, աամառ, վայրի այծ, նապաստակ, վարաղ եւ
եղջերու . ի թռչնոց՝ թուրաճ, փասիան, կաքաւ,
արծուի, ցին . և յընտանի կենդանեաց և ի հաւուց՝ ձի,
ջորի, էջ, գոմէջ, եզն, ուղտ, այծ, ոչխար, հնդկահաւ,
սագ, բադ, հաւ : Գոն լերինք կոյս եւ թաւաթուփ
անտառօք լի . ընդ որս գնան ուղևորք ժամս բաղուսն
առանց տեսանելոյ զարե : Ի փայտս անտառի նշա-
նաւոր են տօսախ, գի, մուրտ, բւեկնի, թեղի, կաղ-
նի : Ի մրգաբերաց նշանաւոր են ընկզենի, դեղ-
ձի, տանձի, փշատի, խնձորի, դամոնի, սերկկլի,

թիթենի, կեռասենի, նռնենի, հաղարջենի, նշենի, զրկեռենի, հոնի, սեաւ սալորի կամ դամբուլի ծառք : Ի գլուխն 49, ասէ Ստեփաննոս տնկեալ երբեմն հուպ Տաթևոյ դրախտ ձիթենեաց և թզենեաց, զոր չեղև մեզ տեսանել :

Իսկ ի պարտիզարեր, իւղարեր և ընդարեր բուսոյ եւ ի ծաղկանց՝ ծխախոտ, լուբիա, մաշ, կաղամբ, մեկոն, ձմերուկ, սեխ, վարունգ, պղպեղ, դդում, սոխ, կապար, խաւարծիլ կամ իշխուն, բակլայ, քընձիթ, կանեփ, կտաւատ, բրբուռ, նա և խաղող, ցորեն, գարի, բամբակ, բրինձ, կորեակ, վայրի վարդ կարճաբուն անուշահոտ, մեխակ, լոգուկ կամ նու նուֆար հակայ ի Բաղարերդ, ծնեբեկ և կոմզան : Ի ձորափոր գաւառս պատրաստեն բնակիչք մետաքս առատ և մեղր անուշահամ : Զեռունք Մեղրոյ ձանձրացուցիչ են և երբեմն՝ մահաբեր . Այնպիսի է անդ օձից, կարճաց եւ մորմոց (tarentule) բազմութիւն, մինչև անհատատաղի թուիլ լսողաց, որպէս ինձ ևս դէպ եղև զփորձ առնուլ . սմին իրի մեծաւ զգուշութեամբ կենցաղավարին բնակիչք երկրին . տունք նոցա այնպէս խնամօք բռեալեն իներբուստ՝ մինչ իբր միապաղազ իմն ընծայիլ տեսութեան . և ցուոյն, որմոցն և յատակին կարեալ երևել ի միջէ պատտառէ . եւ ծայրագոյն մաքրութիւն նոցա յառակս է առ բնակիչս աշխարհին : Եւ հաւասար են Մեղրեցիւր

յայսմ մասին Հոլանդացոց : Երկրագործութիւն
և այգեգործութիւն Մեղրեցեացն գերազանցէ յոյժ
քան զբաղումն յԵւրոպացոց : Ամենեքին նոքա աչ-
խատասէր են, խնայող, յառաջատես, միաբան եւ
հարուստ : Ի Մեղրի չիք ամենեւին աղքատ :

Բնակիչք Սիւնեաց :

Նսիսահարք բնակչաց նահանգիս եղեն, ըստ Մովսիսի Խորենացոյ . Ա. 11. ըստ Յովհաննէս կաթողիկոսի. եր. 10. ըստ Ստեփաննոսի Ասողկայ. եր. 38
և 40 և ըստ այլոց, Գեղամ և որդի իւր Սիսակ՝ 1900
ամօք յառաջ քան զՔրիստոս : Որոց որդիք եւ թո-
ռունք աճեալ սակաւ առ սակաւ՝ լցին գաղթակա-
նութեամբ զերկիրս Արձախայ, Աղվանից, Գողթան,
Յշտունեաց և այլն : Յայս սակաւ բնակիչք Սիսականի
համարին ի զուտ արենէ Հայկայ և որդւոց իւրոց սե-
րեալ : Յետ այսպէս միանգամ յիշելոյ նոցա զծագումն
Սիւնեաց ի Սիսակայ և ի Կաղմեայ ի մոռացօնս ար-
կանեն զնահանգս զայս յընթացս հազարաւոր ամաց .
և եթէ դոյզն ինչ յիշատակութիւն առնեն զայնմանէ
ընդ ժամանակս ժամանակս. այլայն ևս յոյժ հարեանցի
և թերակատար իմն ձեռով՝ անպէս զի քաղաքական
տեսչութիւն, անցք, կենցաղ և այլ և այլ հանգամանք
բնակչացն անծանօթ մեան ի մէնջ բողոքովին : Մնա՞ց

արդեօք միշտ նահանգս ընդ իշխանութեամբ թա-
գաւորաց մերոց, ա՞նց արդեօք առ Ատրպատականս,
առ Մեղացիս, առ Պարսիկս, եղե՞ն արդեօք յայս
նահանգ զաղթականութիւնք Սկիւթաց, Մեղաց,
Բաղտրիացւոց, Գոթաց, Սակաց, (Հնդիկ-Գերմա-
նացւոց), Գօլաց (Գաղղիացւոց), Անգլաց (Անգղիա-
ցւոց), Կեղտաց։ Ահա խնդիրք կարեւոր, որոց լուծումն
փարատեայէ անշուշտ զթանձր մնայլն որ չըջապա-
տեալ ունի զայս և զբազումս ի նահանգաց Հայոց, և
բարձցէ զտարակոյսս յողով։ Թէ և համոզեալեմ ամե-
նայնիւ ընդ սքանչելի հաւատարմութիւն և ընդ ան-
կեղծութիւն Մովսիսի Խորենացւոց և բազմաց իմե-
րոց սլաւամարանից . սակայն սղաբանութիւն առաջ-
նոյն եւ անհետազօտութիւն միւսոցն՝ թողուն զտա-
տամնութիւն ոչ սակաւ ի միտս քննատէր։ Առաջնոյն
պակասեաց թերեւ ժամանակ առ ի բոլորեւ զիւր գիր-
ադատմութեան, միւսոցն՝ ոգի հետաքրքրութեան եւ
կրիտիս առ ի կատարելագործել զմերոյ աշխարհի վէպս-
անցից։ Եղեն ևս որք բառ առ բառ օրինակեցին զա-
ռաջինն իւրեանց . և կոչեցան պատմիչք։ Բայց և
այնպէս եթէ Նախախնամութիւնն շնորհէր ինձ զալ-
յաշխարհ ի դարուն յորում եկաց ծերունին երջանիկ՝
ի մտի եղեալ էի հարցմունս յողովս առնել նմին որպէս-
դի ուսայց թէ՛ զի՞նչ էր արդեօք պատճառն զի մին ի-
նահանգաց մեծին Հայոց կոչեցաւ Տայք, և մին ի հօր-

բերդից այնորիկ՝ Թուխարք, այն ինչ բուն աշխարհ
Տայոցն էր ի սահմանակցութեան Բազտրիոյ ըստ
Ամիանոսի. Գ. 4. և ըստ Մալտեբրեօնի. Թէ զինչ
էր պատճառն զի մին ի գաւառացն Ուտեաց կոչեցաւ
Սակաշէն, ընակիչքն՝ Սակք. և սուր նոցա՝ ասկը, մինչ
բուն աշխարհ Սակացն էր Սագաստան ըստ Ստրաբո-
նի, Ռիոդորոսի Սիկիլիացւոյ, Պլինիոսի և Պտղոմէո-
սի, որք և ըստ Հերոդոտայ (ըստ տպագրութեան
Բիւշօնի) եր. 245. էին Սկիւթացի յազգէ և գաղթեալ
ի Հայաստան. Թէ զինչ էր պատճառն զի գտանին ի
բարձր Հայս և ի մերձակայս Կար-ին, Կար-ույ, Կար-
բի, Կար-կառ, Կար-րին, յորժամ կար բառն ի լեզու
Կեղտաց նշանակէ քար, և կար-իերն՝ (carrière) քա-
րահանք։ Այսպէս հարցանել ունէի Թէ՝ է՞ր աղագաւ
ընդ անուանս բազմաց յաւանից Սիւնեաց լծորդեցաւ
առ նախնեօք բառս կոր, և կոչին ցարդ ևս Բռնա-կոր,
Անդեղա-կոր, Կոր-աձոր վերին, Կոր-աձոր, Կոր,
Կուքն, Կուտ-ակք, Կոր-եվանք, Ճակ-կոր. Մառա-
կոր, Գեղ-եվանք, Նախ-կոտան. այլք՝ Շաք-է, Շիկ-
ակարբն, Շէք-քս, Շաք-ուայ, Շիկ-ահողք. ոմանք՝
Ատո, Ար-իկ, Աք-խոյք, Մոգք, Մոգոյք, Աք-
խիք, Ատ-չար, Ատր-մեզենարակ, Արտ-ակերտ,
Արտ-աշէնք, Զատ-ազարակ, Զեր-իչատ, Տերն-
դոտ, Տեռն-ատեան, Տաշո-ուն. Անգ-եղի, Անգ-
եղակոթ, Գեղ-աձոր, Գեղ-ոյ վանք. Գադատ-այ,

Գոթ-ձոր, Գոթ-ոյ ագարակ, Փրակ-այ. Շտատ-ուխ
 եւ այլն : Երկրորդական անուանքն առաջին կարգի
 յորս մասնաւոր առաջարձութեամբ գտանի կոթ,
 կոթ, կոտ եւ կոտ բառն, եթէ այլոց թուիցին պա-
 տահական. այլ ինձ ոչ այնպէս : Յայտնի է՝ զի մին ի
 հզօր ցեղից Գերմանացւոց կոչէր ի հնումն Գոթ կամ
 Կոթ (Goths), եւ բաժանեալէր յարեւելեան Գոթս
 (Ostrogoths) և յարեւմտեան Գոթս (Visigoths) : Ազգա-
 այս ելեալ ի Հնդկաստանէ եւ զկայ առեալ ժամա-
 նակս ինչ ի Գերման՝ նահանգի Պարսից, անց ընդ
 Հայս և ընդ Արմենիոյ յԵւրոպիա վեց կամ եօթն հա-
 ղիւր ամօք նախքան ի Բիւրիստոս : Հետագոտեալ մեր
 խնամօք զընթացս գաղթականութեան, զբարս եւ
 զկրօն ազգիս այսորիկ՝ տեսի տակաւ ին զհետոս այնո-
 ռիկ յետ ի վերայ անցանելոյ 2500 ամաց տպաւորեալ
 ամենայն ուրեք ի Սիւնիս : Նախ՝ զի գոթ կամ կոթ
 բառն շարայարեալ ի սկզբն կամ ի վերջ աւանայ
 Սիսականի՝ ակնարկէ յայտնապէս յազգն Գոթաց,
 որք եթէ ոչ բնակեցան անդ բոլորովին եւ խառ-
 նեցան յազգ մեր՝ գոնէ կացին անդէն ժամանակս
 բազում : Երկրորդ՝ զի մին ի ցեղից Գոթաց կո-
 չէր *sauiones* (սիւյօն), զոր համարիմ կոչեցեալ ի
 մերոց Սիւնի փոխելով այսպէս զբուն անուն երկրին,
 որ էր Սիսական. սոյնպէս զանուն միւս ցեղին *sitones*
 նշմարեմ ի Սոթք : Դէզօրրի եւ Բաշլե (*Désobry et*

Bachelet) ի պատմական եւ յաշխարհագրական երկ-
հատոր բառարանին իւրեանց՝ ի բառն *Գերմանիա*
յիշեն ղայլ եւ այլ ցեղս այսր ազգի, եւ զանուանա
Թաղաւորաց նոցա եւ աշխարհաց, յորոց ոմանք
տեսանին ակն յանգիման ի Սիւնիա . զորոս դիցուք
աստէն յերկա էջս . յառաջնումն՝ զազգիներէն . յերկ-
րորդումն՝ զհայերէն Թարգմանութիւն անոցիկ . եւ
յերրորդումն զհոմանուանա նոցին ի Սիւնիա ըստ
աւանդելոյ Ստեփաննոսի Օրբէլեան . որոց ընդունե-
լութիւն կամ անընդունելութիւն ի կամս անձնիւր է
ապաստան :

Istévons — իստեվոն Աշտու :

Vandali — վանտալի, վաղատին, վաղաթու :

Bastarnæ — բաստարնէ, Բաստ կամ Բուստ :

Marsi — մարսի, Մարզէն :

Éraric — երարիկ, Երերունք, Երեր, Երերք :

Norique — նորիք, Նորիք :

Pannonique — պանոնիկ, Բնունիք :

Bal-amir — բաղ-ամիր, Բաղ, ուստի Թերեւս
Բաղք գաւառ եւ Բաղ-աբերդ :

Widi-mir — վիտի-միր, վէտի՝ գիւղ ի վայոց
ձոր :

Hermions — երմիոն, Լերմենիչէ :

Peucini — պեուսինի, Պիսակ :

Chamavi — շամավի, Շամին :

Tencteri — տենկտրրի,	Տրէտուք, Տեխք :
Mattiaci — մատիասի, (կի)	Մատախոնի :
Amissia — ամիսիա,	Ամասրիա, Ամս-
րաս (ի փոքր Աիւնի) :	
Albis — ալբիս,	Աղբակ (ի սահմա-
նակցութեան Աիւնեայ) :	
Francs — ֆրանկ,	Փրակայ :
Chauci — քաւի,	Կովսական, Քա-
շունիք, Խօզաւոս, Քօչագեղ :	
Cimbri — սիմբրի (կիմբրի),	Կամբրիւն :
Teutones — տեուտօն,	Տատան, Տատայ,
Տաթիւ :	
Catti — կատի,	Կութն, Խոտ :
Turoni — տիւրոնի,	Տարօնք, Դրոնք :
Ա. Կեղտս on (օն) նշանակէ բնակութիւն . գոն ի	
մեզ Տար-օն, Յր-օն, Լամբր-օն :	
Narisci — նարիսի, (կի)	Նորաշինիկ :
Marco-manni — մարկօ-մաննի, մինի :	Միննի կցի
երբեմն ընդ անուանս har կամ herminni, յոր անուն	
կոչեցաւ Հայաստան յԵրեմիա մարգարէէ . տե՛ս	
ղհնախօսութիւն Հայաստանեայց . հատ. Բ. եր. 5 :	
Quadi — քադի,	Կոթ :
Lango-bardi — լանգօ-բարդի,	Բերդիկ :
Angli — անգլի,	Անգղի :
Arii — արիի,	Արենի, Այրք :

Dudini — դիւդինի, Տատն-եղիշէն :

Lemovii — Լմովի, Լիմ, Լիմ վերին, Լիմ ներքին :

Saxons — սաքսոն, Սագ, Շաքէ, Շէքքս :

Երկրորդ՝ զի առ նախնի Գերմանացիս ոչ էր սովորութիւն բնակելոյ ի պարսպապիակ քաղաքս . այլ ի հկուղս գետնափոր, յայրս, յանտառի եւ ի խրճիթս : Խրճիթք նոցա ցրուեալ այսր անդր յանդի կամ յայրս՝ կոչէին բուրգ, զոր գտանեմք ի բուրդ բառն մեր : Զայս մարթ է տեսանել արդեւ ի Սիւնիս ուր բնակին տակաւին ի քարայրս, որպէս ի Խնձորեակ և այլուր : Համախմբութիւն խրճիթաց կոչէր առ Գերմանացիս բակ (pagus), որդարձեալ տեսանի շարայարեալ յանուանս բազում շինից Սիւնեաց, զորօրինակ Նորա-բակք, Վարդանա-բակք, Բակ-ափոր, Վաչէ-բակք, Խոնթակա-բակք, Սահակա-բակք, Ղաչու-բակք, Դպրա-բակք, Տկողա-բակք, Ատրմեղենա-բակ, Բակ-երտ, Տետա-բակ : Բակ բառն որ ըստ այժմեան առման նշանակէ առ մեզ չրջապատ տեղի՝ առ նախնի Սիւնիս ցուցանէր գիւղ կամ շէն որպէս եւ առ Գերմանացիս :

Ըստ յառաջ բերելոյ վերոյիշեալ և այլոց մատենագրաց՝ առ Գերմանացիս ի պատուի էր հիւրասիրութիւն . աղջկունք նոցա յամուսնանալն ոչ տանէին օժիտ ի հայրենի տանէ բայց եթէ լուծ մի եղանց, ա-

մուսնական ողջախոհութիւն ի սրատու ի էր առ նոսա :
 Սիրէին նոքա զարիւնըռուշտ կոխա, ռիսակալութիւն
 նոցա և ծարաւ վրէժխնդրութեան աւանդէին որդւոց
 յորդիս և ազգէ յազգ : Աւր և կանայք ունէին զմազ
 շէկ, հերս երկայն, աչկունս կապոյտ . և կանայք բա-
 զում անգամ մարտակից լինէին արանց իւրեանց ի
 պատերազմի : Վերոյգրեալ առաքինութիւնք և մո-
 լոթիւնք տեսանին ցայժմ ևս առ Սիւնիս : Կռուա-
 սիրութիւն նոցա յառակս է առ շրջարնակ ազգս .
 Ուսակալութիւն նոցա եւ ոգին վրէժխնդրութեան
 բազում անգամ լուացին արեամբ ոչ միայն զՍիւնիս .
 այլ և զՀայաստան բոլոր . (զորմէ տես և ի Ստորա-
 գրութեան հին Հայաստանի. եր. 231-232 : Բազմաց
 ի նոցանէ շէկ են հերք, (առ Հայս և առ Անգղիացիս
 մազն կոչի հեր) և երկայն մօրուք . դոն և գիւղօրայք
 որ սկսանին շէկ բառիւ, որպէս շիկակարբն, շիկահող և
 այլն : Աւր և կանայք նոցա սիրեն զողջախոհութիւն .
 իսկ քաջասրտութիւն բաշխ է երկոցուն ցեղիցն հա-
 , ասարապէս . յոլով են առ նոսա կապուտակնեայք :
 Երգն մարտի կոչէր առ Քերմանացիս barrit. գոյ և
 առ մեզ ձայն սաստիկ երգոյ վառ կոչեցեալ : Teutsch
 (տեօտշ) էր առ նոսա չաստուածն համարեալ որդի
 երկրի . գոյ եւ ի Սիւնիս տաշտուն, դաշտ և տաշտու-
 տուն : Odin (օդին) էր առ Քերմանացիս անուն չաս-
 տուծոյ մարտի և յաղթութեան. գտանի և ի սահմա-
 Հսոռ. Ա :

նակցութեան անդ Սիւնեաց Ուտի, յորում էր թեր-
 ևս ի նախնուսն տաճար ինչ նուիրեալ չաստուծոյ :
 Dag կոչէր առ Գերմանացիս օրն, և շտատ՝ շէնն. գոն
 Սիւնիս Տախն գիւղ և Շտատուխ գիւղաքաղաք : Er
 և thor (եր, թօռ) կոչէին Գերմանացիք չաստուածն
 որոտման, քօռ կոչի ցարդ ևս ի Սիւնեաց անձրեն
 ծնեալ յորոտմանց : Herttha, erde (երթա, երդ) կոչէր
 առ Գերմանացիս երկիրն համարեալ կին Աստուծոյ,
 ունիմք մեք ևս երդ, երդք որ նշանակէ ընտանիք :
 Ախաստուածն հողմոյ կոչէր առ նոսա kari (կարի) .
 առ մեզ ևս գոն Կարի-ն, Կարս, որպէս եւ առ Սիւ-
 նիս Երեւն :

Արօն նախնի Գերմանացւոցն էր կրակապաշտու-
 թիւն, որպիսի էր եւ Պարսիցն՝ նոցուն աղգակցաց :
 Արակատունն զոր մերայինքն ատրուչան անուանե-
 ցին՝ Պաքսիկք արեղդահ ասացին . եւ զկրակապաշտ-
 սըն՝ արեղիւրեատ : Թէև Հսցք ևս ուսեալ ի Պարսից
 սլաշտեցին երբեմն զկրակ . այլ ոչ այնպիսի մոլու-
 թեամբ որպէս նախնի Սիւնիք, որոյ ապացոյց է առ
 (հուր) բառն, զոր բազմաթիւ աւանք երկրին կրէին
 նաեւ յաւուրս Ստեփաննոսի Օրբէլեան հանդերձ
 այլովք կոչմամբ, որք յիշեցուցանեն անդադար զյի-
 շատակս վարդապետութեան Զրադեշտի : Զորօրի-
 նակ առոր, արք-իք, արտ-ին, ար-խոյք, ար-խիք, ատ-
 չար, առոր-մեղենաբակ, արտ-ակերտ, արտ-աշէնք,

զեր-իշատ, զառ-ազարակ, մոգք, մոգոյք. տաշտուն կամ տաշտեր (աստղ անձրևոյ), վանանդ՝ աստղ առողջու-
թեան, դուգակ կամ դիգագ (անդունդ), յոր անուն
կոչի ցարդ մին ի գաւառաց Արձախայ : Գտանին ի
Սիւնիս նաև հետք Գօլ-այ կամ Գոդ-այ (Գաղղիա-
ցոյ) ըստ մեր լեզուի կանոնաց, և Անգղաց կամ
Անգղաց (Անգղիացոյ), որպէս է տեսանել յան-
ուանս գող-աւոսայ, գեղ-աճոր, գեղ-ոյ վանք, գող-ձոր,
գող-ոյ ազարակ, գող-թն, փրակ-այ, գող-ոյ աղբիւր,
գող-որեայ վանք, գոլ-ոչտի, անգեղի, անգեղ-ակոթ .
անկ-լոն, անկղ, անգղ, անգեղ-տուն (այլուր) :

Թէպէտ կամէի այլ ևս հարկանել ի գրի դիտողու-
թիւնս առ ի ցուցանել զընդերկար բնականալն Գեր-
մանացոյ ի Սիսական . այլ երկուցեալ ի ձանձրա-
ցուցանելոյ զընթերցողս, մանաւանդ թէ պահեալ
զամենայնն այլում ժամանակի և տեղոյ՝ բաւական
վարկայ զոր ինչ յառաջ բերի ի վեր անդր : Յորմէ
հետեւի թէ՛ կամ Գերմանացիք ժամանակ մի կա-
ցեալ յերկրի անդ 2500 ամօք յառաջագոյն՝ անցին
ապա յԵւրոպիա . կամ թէ՛ խառնեալ ընդ բուն
բնակս երկրին՝ հայացան : Ապա թէ ոչ՝ եթէ ամե-
նայն Սիւնիք յանխառն արենէ Սիսակայ էին իջեալ՝
զիւրդ ուրեմն Նորին կոչէր զնոսա գազանամիտս,
փայրենագոյնս, ճիւղադարոյս, զոր անհնարին է բացա-
տրել այլով պատճառսբանութեամբ, բայց եթէ հա-

մարեղով զնոսա խառնեալ յաղջ այլ և ստայեալ բարս
գազանականս, որով ծանուցեալէին արդարեւ նախնի
Գերմանացիք :

Կառավարութիւն Սիսականի և բարձ և պատիւ
նահապետացն անժանօթ մնացին մինչեւ ցվաղար-
շակ, որ ըստ աւանդելոյ Մ. Խորենաց. Բ. 8. կար-
գեաց « ղեզերբ հայկական խօսից կողմնակալս երկուց
ցեղից տանց նահապետութեանց Սիսական և Կաղ-
մեան » : Զոր վերահաստատեաց իբր 450 ամօք զկնի
սուրբն Տրդատ յորժամ վերստին կանգնեաց զպե-
տութիւնն հայկական՝ կարգելով զՍիսականն ըստ
Ագաթանգեղոսի ի մետասաներորդում բարձի : Ի
Զորրորդ դարուն չարաչար աւերեցաւ եւ ամայա-
ցաւ Սիւնիք ի պաճառս անխոհեմ գնացից Անդոկայ
որ յաւարի էառ զՏիգրոն՝ մայրաքաղաք Պարսից . այլ
Բաբել՝ որդի իւր, վերստին նորոգեաց զայն և ծաղ-
կեցոյց : Յիններորդ եւ ի տասներորդ դարս ծաղ-
կեցաւ Սիւնիք վաճառականութեամբ, բազմամար-
դութեամբ, երկրագործութեամբ, ճարտարապետու-
թեամբ եւ աստուածաշտութեամբ : Հարիւրաւոր
մենաստանք կանգնեցան իծմակս, ի խոխոմս, իծեր-
պըս, ի ձորակս եւ ի պտուկս լերանց Սիւնեաց, եւ
բիւրաւոր քրիստոնեայք լքեալ զվայելչութիւնս աշ-
խարհի՝ ետուն զանձինս ի ճշունս խաչընդուս կրօ-
նաւորութեան :

Նահապետութիւն Սիւնեաց ի բազմաց հետէ քաժանեալէր յերկուս ճիւղս, յորոց աւագագոյնն նստէր ի Կից վտակաց տեղւոջ. և կոչիւր գահերէց իշխան Սիւնեաց. երկրորդն՝ ի Քեզաքունի. և կոչիւր հայկազուն իշխան. սակայն ի տասներորդ դարուն յերևան ելին այլ ևս երկոքին իշխանութիւնք անկախք ի միմեանց: Յորոց Սմբատ կալաւ զՎայոց ձոր եւ նստաւ Խղեգիս քաղաքի. Զագիկ՝ ի Բաղաց գաւառի, ի Կապան քաղաքի. Սահակ՝ ի Հարանդի զՀազարի գետով. Բարգէն՝ այլուր: Սմբատ Սահակեան եղև առաջինն յիշխանս Սիւնի, որ ապստամբեալ յօրինաւոր թագաւորէ իւրմէ՝ թագ կապեաց անձին յամիրբ 970 ի Սիւնիս որում յաջորդեցին այլքոմանք մինչև ցամա 1166 յորում բոլորովին նուաճեցաւ երկիրս այս յայլազգեաց. իսկ միւս հայկազուն ցեղն դարձաւ ի կրօնս Մահմետի, և կայ ցարդ հէյկնազու անուամբ ի Քաշաթաղի, առ որում ինձ ևս դէպ եղև երբեմն ագանիլ: Թէպէտեւ զկնի Օրբէլեանք ջանացին վերանորոգել զՍիւնիս. այլ անդադար յարձակմունք Սալջուկեանց, Պարսից, Թաթարաց եւ այլոց միշտ խոչընդոտն եղեն խորհրդոց նոցա. ուստի եւ նահանգս այս օր քան զօր անջբացաւ, եւ յամայութիւն դարձաւ:

Դաւիթ Սիւնի ի սկզբան ութևտասներորդ դարուն փորձ փորձեաց ազատել զՍիւնիս ի լծոյ այլ Հատ. Ա.:

լազգեաց . այլ տարածաւ մահն անագորոյն խափա-
նեաց զձեռնարկութիւն իւր : Ի կէսն տասն եւ ութ,
երորդ դարուն ահագին մարտք պատերազմաց Թուր-
քաց և Պարսից և անլուր հարստահարութիւնք Նագիր
չահին իսպառ ապականեցին զայս գեղեցիկ նահանգ-
որոյ բնակիչք յոգիս ապաստան եղեալ լին զարարս
իւրեանց եւ զերկիր ծննդեան . եւ անցեալ զնացին՝
ոմանք ի Թուրքաստան՝ զտեղի կալեալ ի Զմիւռնիա,
ի Կոստանդնուպօլիս, ի Պերգամ, յԷօտէմիշ, յԱղ-
հիսար . այլք՝ ի Շուշի, ի Տիւղիս և մինչև ի Հաժտէր,
խան : Յետ 1828 ամին իբրև դադարեցաւ գոռն
Պարսից եւ Ռուսաց . եւ Սիւնիք բոլորովին անկաւ
ընդ իշխանութեամբ վերջնոյս՝ սկսաւ սակաւ առ սա-
կաւ ոգի առնուլ և վերստին շինիլ : Սակաւ մի զկնի
հազարաւոր գերդաստանք Հայոց գաղթեալ ի Պարս-
կաստանէ՝ սփռեցան ի Սիւնիս, որով և բազմամար-
դացաւ երկիրն : Այժմեան բնակիչք երկրին են Հայք,
Քիւրտք, Պարսիկք, Թաթարք և Թուրք . արեւմտեան
մասն Սիւնեաց այսինքն Գեղաբունի, Սոթք, Վա-
յոյ ձոր, Ճահուկ, Երնջակ և Գողթն անկեալեն ընդ
իշխանութեամբ նահանգապետին Երեւանայ, մնա-
ցելոցն իշխէ նահանգապետն Շամախույ :

Մնայ խօսիլ ինձ հուսկ ասլա սակաւիկ մի զՏա-
թևոյ վանից եւ զմետրապօլտացն Սիւնեաց : Յետ
մուտ գործելոյ Քրիստոնէութեանն յայս նահանգ

եկեղեցին Շաղատոյ եղև մայր եկեղեցի եւ եպիսկոպոսարան երկրին ամա բաղումս, որպէս ինքնին Ստեփաննոս Օրբէլեան բազում անգամ կրկնէ և վերակրկնէ ի Գլուխն Ժ, ԺԲ, և այլուր յասելն « յամենայն տարւոյ ժողով արարեալ Սիւնեաց Տեառն Հանդերձ եպիսկոպոսին՝ զոր երկման սուրբ եկեղեցւոյն տօնախմբէին իբրև զմայր եկեղեցեացն աշխարհին ամենայն Սիւնեաց... Եւ բաջամարտիկն Գազանայ հասանէ վիճակաւ գիւղաքաղաքն Շաղատոյ Հանդերձ սուրբ եկեղեցեաւն որ յայնմ ժամանակի մայր եկեղեցեաց անուանէին » : Ոչ ի գիրս Ստեփաննոսի Օրբէլեան, որ յառնայնի պանծացուցանել զիտէ զիւր հայրենիս եւ աթոռ ոչ Մովսիսի Խորենացոյ, ոչ Ստեփաննոսի Ասողկայ, ոչ Յովհաննու կաթողիկոսի և ոչ այլոյ ուրուք ի բանիբուն և խորաքննին պատմագրաց մերոց ասացեալ եղև երբէք թէ սուրբն Ստաթէ եկեալ իցէ յայն աշխարհ, բարողեալ, նահատակեալ եւ թաղեալ ի Տաթև : Ստեփաննոս Օրբէլեան պատմէ ի Գլուխն ԼԹ. թէ՛ անուն Տաթևոյ անծանօթ էր առ բնակիչս երկրին . և թէ ոչ գոյր անդէն երեւելի շինուած ինչ ցղարն իննեւորորդ, ուր եւ յաւելու թէ՛ Դաւիթ եղև առաջին յեպիսկոպոս Սիւնեաց որ գնեաց զայն գիւղ շրջակայ ագարակօքն Հանդերձ յիշխանէն Փիլիպպէէ . եւ եղ անդ զաթոռ իւր : Ի վաճառագորին Փիլիպպեայ իշխանին, ևս և ի Գլուխն

Խ. յիշատակի հրաշագործ խաչ մի որ թուի լինել Անդոկայն : Սակաւ մի զկնի, ի Գլուխն ԽԱ. պատմէ Ստեփաննոս Օրբէլեան զերեւմանէ հրեշտակին Աստուծոյ Յովհաննիսի՝ եպիսկոպոսին Սիւնեաց, եւ զպատուիրելոյն շինել եկեղեցի ի Տաթև յանուն երկոց զլիաւոր առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, որև հիմնարկեալ կատարեցաւ և փառաւորապէս օծաւ ի թուին Հայոց 344 (յամի Տեառն 896) : Ի ժամանակէ անտի մինչ ցելս երեքտասաներորդ դարուն եպիսկոպոսարանն Տաթևոյ յիշատակի միշտ և յամենայնի յանուն սրբոյ խաչին, յանուն զլիաւոր առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. այլ ոչ բնաւ յանճան սրբոյն Ստաթէի : Ապաքէն եթէ այս անուն անծանօթ էր ամենեւին ի Սիւնիս յընթացս 1300 ամաց, զիա՞րդ ապա ի յետնոց և յաննչանից ոմանց հռչակաւոր վանքն այն Տաթևոյ, որ կառուցաւ ի սկզբան անդ յանուն սրբոյ Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի՝ փոխեցաւ յանուն Ստաթէի : Այլք թող բացատրեսցեն որպէս և կամին . իսկ իմ՝ պատասխանի այս է թէ՛ կամ ոմանք ի մերոց հակառակասիրաց ի ժամանակի զայրանալոյ Ունիթոռութեանն ի Ճահուկ եւ յԵրնջակ՝ փոփոխմամբս այսուիկ անհետ առնել կամեցան զանուանս երկուց առաքելոցն Հռոմէական եկեղեցւոյ, կամ թէ՛ տղէտք ոմանք խաբեալք ի մերձաւորութենէ

Տաթև եւ Ստաթէ հնչմանց՝ զՏաթեն փոխեցին ի Ստաթէ . եւ այնպէս մնաց մինչեւ ցայսօր : Ի սոցա կարգէ է նաեւ Վարդան աշխարհագիր, որ զՏաթեն հանէ ի Ստաթէէ, և տարեալ զնէ զայն ի փոքր Սիւնիս . որում հետեւեցան եւ այլք ոմանք նմանք նմին և զուրկք ի բանադատութենէ :

Կ. Վ. Շահնազարեանց՝
միաբան սրբոյ Էջմիածնի :



ՅԱՆԿ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ :



- Ա.** Նախադրութիւն գրոցս . եւ պատճառ առանձինն առանձին :
- Բ.** Սակս ազգարանութեան եւ նախնական նախակարգութեան եթէ ուստի սերեցան նահապետութիւնք Միսական ազգին յԱդամայ հետէ :
- Գ.** Յուցմունք սահմանաց աշխարհիս Սիւնեաց . եւ թէ զինչ ունի պարարտութիւն ի պէտս մարդկան . եւ որքանութիւն գաւառաց եւ անառիկ բերդից :
- Դ.** Սակս Սիսական տոհմին նախակարգութեան թէ որպէս կարգեցաւ ի վաղարշակայ՝ Թազաւորէ Հայոց :
- Ե.** Սակս լուսաւորութեան աշխարհիս Սիւնեաց Աստուածգիտութեամբ եւ հաւատալոյ իշխանացն ընդ Տրդատաց ի ձեռն սրբոյն Քրիզորի՝ լուսաւորչին մերոյ, ի Քրիստոս Աստուած . եւ աւերելոյ զմեհեանս եւ շինելոյ զեկեղեցիս . եւ ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսին Սիւնեաց . եւ այլ զրոյցք պիտանիք :
- Զ.** Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն գալոյ սուրբ

առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս Սիւնեաց,
եւ վասն շինելոյ եկեղեցիի ի դաւառին Գողթն . և
դարձուցանելոյ իհաւատս զոմանս, եւ հաստատե-
լոյ սեղան եւ ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս :

Է. Յաղագս եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց Հայոց . եւ
եթէ ո՛յք են զահերէցք եւ զահագլուխք կարգեալ
ի մեծէն Տրդատայ և ի սրբոյն Գրիգորէ և յոր-
դուց եւ ի Թոռանց իւրոց . եւ վասն առանձին
պատուոյ և ատորձանի եպիսկոպոսին Սիւնեաց :

Ը. Վասն վախճանին Գրիգորիսի՝ մետրապօլտի
Սիւնեաց , եւ փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյն
Մաշտոցի :

Թ. Վասն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի, թէ զինչ
գործ գործեաց . եւ թէ ո՛րպիսի անցք անցին ընդ
աշխարհս Սիսական ի Շապհոյ՝ Պարսից արքայէ .
և երթն նորա առ կայսրն Յունաց առ մեծն Թէո-
դոս . եւ անդ վախճանիլն՝ յասացուածոց սրբոյն
Պետրոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

Ժ. Վասն դաւոյ Բաբկայ ի Հոռոմոց առ Շապուհ . և
քաջութեանն զոր եցոյց . եւ վերստին տիրելոյն
սեպհական հայրենեաց իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս
և շինութեան սորա . եւ նախագահ պատուելոյն
ընդ Բագրատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետ-
րոսի . եւ այս ի վաթսներորդ յութերորդ ամի
Թագաւորութեանն Պարսից Շապհոյ Որմզդեան :

ԺԱ. Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղատայ և գիւտայնչափ սրբոցն որ ի նմա . եւ հաւատալն Գորայ և Գաղանայ և այլ Պարսից . և սքանչելիք Տիրոտ երիցուն :

ԺԲ. Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեառն Պետրոսի՝ յետ բազում ժամանակաց զրոյցք վասն գիւտի նշխարաց որ ի Շաղատայ եկեղեցին . եւ որ յաւուրս Յովակիմայ եպիսկոպոսի վիճմունք . եւ սակա նախադասութեան տանուտերաց և գիւղից Սիւնեաց թէ՛ ո՞րք նախապատիւ եւ զահագլուխ սահմանեցաւ :

ԺԳ. Դարձեալ վասն իշխանացն որ զինի Բարկայ :

ԺԴ. Կարգ. իշխանացն Սիւնեաց որ ի Բարկայ մինչև ցԲուրդոյ :

ԺԵ. Վասն գալոյ սուրբ վարդապետին Մեսրոբայ ի Սիւնիք և ի Գողթն . եւ չրջելոյ ընդ գաւառսն . եւ զղօղեալ զկուսապաշտութիւն ի տեղիս տեղիս սրբելոյ օգնութեամբ Վաղինակայ իշխանին եւ Շաբիթայ :

ԺԶ. Վասն նորոգ եպիսկոպոսութեանն Սիւնեաց Տեառն Անանիայի . եւ երթն յԱղվանս, և պատուիլն յԵսվաղէն՝ Թաղաւորէ նոցունց :

ԺԷ. Գործ անարի եւ վատ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ . եւ պատճառ նորին կորստեանն :

ԺԸ. Վկայութիւն սուրբ և փառաւորեալ սեպուհին Հատ . Ա :

Սիւնի՝ երանելոյն Ազգայ, որ ի ձեռաց Միհրա-
նայ ի մէջ Պարսից հանդիսին :

ԺԹ. Վասն վկայիցն որ կան ի հանգստի ի Վայոց
ձոր գաւառի աստ եւ անդ . եւ վասն վկայարանին
որ շինեցաւ ի գետամիջին Եղեգեաց եւ Մողանի
մերձ բլրին ուր ամրոցն էր :

Ի. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ յաջորդեցին
զկնի Անանիայի . եւ վասն Տեառն Երիցակայ
սքանչելի օծմանն :

ԻԱ. Պատմութիւն համառօտ հօրն Գիւտայ եւ
Քրիստոսասիրին . եւ շինութիւն վանիցն որ յե-
զերն Երասխայ :

ԻԲ. Յազազս Մակարայ եւ Պետրոսի եւ Գիգանայ
եւ Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսաց :

ԻԳ. Թուղթ զոր Հայոց կաթողիկոսն Տէր Յովհան-
նէս եւ այլ եպիսկոպոսք արարին առ Տէր
Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց :

ԻԴ. Եթէ յորում աւուր եղաւ Թուականն Հայոց .
եւ սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար, սահմանեցաւ :

ԻԵ. Վախճան Վրդանիսի . եւ յաջորդելն Գրիգորի
եւ Քրիստապօրի . եւ որ ինչ զրոյցք եղեն յաւուրս
նոցա :

ԻԶ. Յազազս միաբանելոյն Հայոց եւ միապետելոյ
Տեառն Աբրահամու . եւ վասն մեծ ժողովոյն որ ի
Դուին . եւ վասն ինն կարգաց եկեղեցւոյ . եւ վասն

Վրաց բաժանման զրոյցք յղովք և պիտանիք,
զոր հաւաքեցաք ի հին նամակաց և յՈւստանէսի
գրոց. և սակս Աղվանից արքեպիսկոպոսութեանն.
և Սիւնեաց մեթրապօլիտութեանն. և վասն Աիւ-
նեաց խաչին թէ էր աղաղաւ տուաւ :

ԻԷ. Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ որք են և
որպէս վարին :

ԻԸ. Վասն Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի.
եւ վասն ժողովոյն Աարնոյ որ ի Հերակլեայ. և
վասն Եգրի խմորերոյն յաղանդն Քաղկեդոնի :

ԻԹ. Թուղթ Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց եպիսկո-
պոսի, զոր դրեաց հրամանաւ Տեառն Եգրի՝ Հայոց
կաթողիկոսի, եւ այլ եպիսկոպոսաց Հայոց առ
Թաղաւորն Հերակլ վասն հաստօյ :

Լ. Վասն եպիսկոպոսոսոյն Սիւնեաց, որք յաջորդե-
ցին զկնի Տեառն Մաթուսաղայի քերթողի :

ԼԱ. Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Աիւնեցւոյ վարք
եւ վախճան. եւ որ ինչ տատմի զնմանէ :

ԼԲ. Տեսիլ սրբոյն Մեթողի եպիսկոպոսին Պատա-
րայ եւ վկայի յաղազս անցելոյն, ներկայիս եւ
ապառնեացն, ասացուածք յԱստուածաշունչ
գրոց, զոր Թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

ԼԳ. Վասն գալոյն Մովսնայ տաճիկ զօրավարին ի
Սիւնիս, եւ փեսայանալոյն Բաբանայ պարսկի

Աւնեաց տեառն վասակայ. եւ այրելոյն զՄաքենացն. և կոտորելոյն զԳեղաբունի և զԲաղասական :

ԼԴ. վասն Թանահաւի վանից եւ հօրն Մխիթարայ

ԼԵ. վասն եպիսկոպոսացն Աւնեաց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաջորդեցան ի տեղին :

ԼԶ. վասն Շահանդխտոյ՝ արքայազն աղջկանն. և վասն մեծ և ահաւոր հրաշիցն որ եղեն յաշխաբհիս Աւնեաց :

ԼԷ. Յազագս իշխանացն Աւնեաց Սահակայ եւ այլոցն. գործք եւ վախճանք նոցին որ յերկերիւր եւ յեթմանասուն թուականէն ընդ այս. զրոյցք եւ համառօտ տեղեկութիւնք բանից եւ գործոց նոցա :

ԼԸ. Գալն Յուսիպ ի Սխական աշխարհս. եւ գերփումն եւ կոտորումն գաւառացս. փախուստ իշխանացն. տիեզերահոծ տազնապ եւ հրակէզ հրդեհումն երկնատեղած բարկութեանն. վկայական մահն Սմբատայ թագաւորին. և կրկին դարձ գերելոյն և փախստելիցն. զրոյցք որ յԾԾԸ թուականէն Հայոց ընդ այս ածեալ ձգի :

ԼԹ. վասն եպիսկոպոսարանին Տաթեւոյ. և վասն սուրբ խաչին եւ այլ սրբոց. եւ վասն ժառանգութեան Հայրապետացն :

Խ. Վասն Տեառն Սաղմօնի. եւ որ ինչ նովաւ
ետուն ի սուրբ եկեղեցին ժառանգութիւն :

ԽԱ. Վասն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկո-
պոսի. եւ վասն շինութեան մեծ կաթողիկէ եկե-
ղեցւոյն որ յեպիսկոպոսարանին անդ Տաթեւ եւ
վասն այլ շինուածոցն :

ԽԲ. Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն և հայրա-
պետացն զորս ետուն թագաւորքն և իշխանքն. և
սահման վանիցն, զոր գտաք գրեալ ի մագաղաթի
եւ կնքեալ արքունական մատանեաւ :

ԽԳ. Գիր վճռի շրջակայ սահմանին Տաթեւոյ :

ԽԴ. Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ
Քարկովի կործանմանն ի շարժէ եւ վերստին
շինելոյն ի Շուշանկայ աիկնօղէ եւ ի Տէր Յով-
հաննիսէ :

ԽԵ. Շինութիւն Յովհաննու վանից ի Վահանայ՝
որդւոյ Զագկայ :

ԽԶ. Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր
որդի իշխանին Սիւնեաց :

ԽԷ. Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին
Բղենոյ :

ԽԸ. Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. և նզովիցն
որ այլ ոչ շինի :

ԽԹ. Վախճան Տեառն Յովհաննիսի. և յաջորդեմ

**Տեառն Յակորայ . և որ յաւուրս նորին եղեն յաւ
ւելլաածք ժառանգութեան եկեղեցւոյն :**

**Ծ. Շինութիւն եկեղեցեաց եւ վանորէից ի ձեռն
Տեառն Յակորայ եւ Սմբատայ իշխանին որ ի
Վայոց ձոր գաւառի . և վառն սրբոյն Մամասայ :**



ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ

ՕՐԲԷԼԵԱՆ

Պ Ա Տ Ծ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ս Ի Ի Ն Ե Ա Ց :



**Ա. — Նախադրութիւն գրոցս . և պատճառ ստանձինն
ստանձին :**

**Սկիզբն ամենայն գոյացութեանց՝ Աստուած :
Սկիզբն ամենայն բարեաց՝ սէր : Սկիզբն ամենայն
չնորհաց՝ խոհականութիւն :**

**Աստուած է սկիզբն ամենայն գոյացութեանց զի
ի նմանէ՝ սկսեալ և յառաջ եկեալ ամենայն բնու-
թիւնք տրարածոց երևեցեաց և աներևութից՝ բա-
ժանեցան ի զանազան սեռս և ի տեսալիս և տրոհեալ
տպաւորեցան ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի ի ձեռս .**

ի կերպս և յորակս : Սէրն է սկիզբն բարեաց զի ի նմանէ ծնանին ամենայն հոյք զանազան բարութեանց առ Աստուած, առ հրեշտակս և առ մարդիկ : Առ Աստուած զի ի սիրոյ շարժեալ գոյացոյց զեղեալքս ամենայն . և ի սիրոյ շարժեալ սակս պատկերին Հայրն ոչ խնայեաց յՈրդին . Որդին ոչ խնայեաց յանձն . Հոգին ոչ խնայեաց ի միշտ բաշխեւն մարդկան : Առ հրեշտակս զի անխոնարհ կամօք, անխզելի սիրով միշտ միացեալ են ընդ Աստուած, և միշտ հոգան վասն մարդկան՝ գոյակից (1) և ծառայակից գտլով մեզ : Առ մարդիկ զի ի սիրոյ յղացեալ ծնանին զամենայն բարիս հոգւոր և մարմնական. հոգւոր անքան զի զանձինս սակս սիրոյ արքայութեանն ի մահ մատնեն և ի զանազան տանջանս և ի ճգունս անհնարինս ամօք և ժամանակօք . և մարմնաւոր, այսինքն ըստ աշխարհիս անքան զի ի խելաց ևս ցնորին և յանհնարինսն ձեռնարկեն :

Խոհականութիւնն է սկիզբն շնորհաց զի ամենայն շնորհք որ ի մարդիկ հոգւոր և մարմնական եթէ ի բանս և եթէ յարհեստս նախ խոհականաւ խորհեալ լինի, և յետ բազում որոճմանց և ընտրութեանց լաւին և վատթարին, օգտին և անօգտին, ապա յառաջ եկեալ լինի իմաստ և բան խորհրդական, և կամ արուեստ կատարեալ՝ ծնունդք գեղեցիկք յընտիր ծնողէ խոհականութեանն :

Եւ արդ ստեղծ Աստուած զմարդն ամենայնիւ նման ինքեան, և եդ զերիս զայս ի նմա . որով կարող գոյ ամենայնիւ նմանիլ Աստուծոյ, այս է զարարչութիւնն, զսէրն, զխոհականութիւնն որ է բանականութիւն : Զարարչութիւնն, որով արարչակից լինի ստեղծողին . զսէրն, որով միշտ բաղձայ ցանկալւոյն, և հանապաղ ջանայ հասանել և վայելել ի նմին . զխոհականութիւնն, որով որոշի յանբանից և կարող գոյ խորհել և ընտրել զպիտանին և զանպիտանն, զմլաստակարն և զօգուտն . և ուամամբ և ջանիւ ի կատարեալն հասանել հասակ : Եւ թէ որպէս լինի արարչակից . վարդապետք ուամամբ զտհաս ոգիան առնեն այր կատարեալ . քահանայք՝ զախտի ծնունդս՝ անախտ, զմարդիկ՝ Աստուած : Իսկ արհեստաւորք գոյացուցանեն յանպատշաճ իրաց պատշաճաւոր եւ պիտանի . որպէս հիւսուիք ի մայրից սեղան և աթոռ . կարուակք յօգեաց՝ կօշիկ և զգեստ . Դարբինք ի քարանց՝ զերկաթ, և յերկաթոյ՝ սուակեր և այլ ինչ գործի . ահա այսոքիւք նմանին մարդիկ Աստուծոյ և արարչակից կոչին :

Ահա սակս այսր պատճառի ոչ կարէ զօրել մարդն զերիս զայս շնորհս յաման մարմնոյն թաքուցանել և անգործ պահել . այլ միշտ եռայ, զեռայ կայտաւրով . և ջանայ զամենայն ի գործ արկանել զի ի վերեաց ունի միշտ զձգտումն և զտուխումն առ ազգակիցսն :

Հատ. Ա :

3.

Եւ գործէ այսգումանակ յղացեալ մարդն ի սիրոյն եթէ բարի եւ եթէ չար. սաղմն առեալ յարգանքի մտացն՝ միշտ խորհի խոհականաւ եւ յօրինէ գէշարս պիտոյիցն եւ ջանայ ծնանիլ եւ ի կատարումն ածել զբաղձալին. եւ ապա յառաջ բերեալ գործէ զոր յղացաւ սիրով եւ յարմարեաց խոհականաւ. եւ լինի արարիչ այնմ իրի : Յորոց մի ես վատթարագոյնս քան զամենայն ժարդ, եւ վերջինս ի ծնունդս եկեղեցւոյ, լի անկարգութեամբ եւ պղերգ յամենայն գործս պիտանիս եւ մնացականս, չքեալ ի լուսոյն եւ եղծեալ ի շնորհացն, ոչ զօրեցի տանել այսմ արարչաւանդ պարգեւացս որ ի բնութեանս մեր. այլ սերմն առեալ ի սիրոյն՝ վաղ աւուրբք եւ յոլով ժամանակօք՝ եռացր յիս տարիումն բաղձանաց, եւ խորհչի, խոկայի, խնդրէի, սակաւ ինչ գրէթէ ընդ լոմային պտղաբերել ի սուրբ եկեղեցիս երկնահանգէտ եւ աստուածաբնակ տանս Սիսական, այսինքն ընձեռել գրով ըստ իմով կարի զպսղազատութիւն նախարարութեան եւ զմեծ նահապետութիւն բարձր իշխանութեանս Սիւնեաց, եւ զնախագահութիւն վսեմական եւ աստուածամեծար աթոռոյ հայրապետութեանս այսմ. եւ այս ո՛չ վայրապար. այլ Հոգւոյն ազդեամբ. զի ի նուազեալ աւուրս եւ ի վերջին ժամանակս տեսաք ամենայնիւ բարձեալ եւ ջնջեալ գլխատակ այսմ գեղեցիկ եւ մեծափառ աթոռոյ տէրութեանց. մարմնա-

Ֆանն բնաւին սպառեալ և ի մոռացոնս անկեալ. և հոգեւորն ոչ ընդհատ քան զնա մերձ ի սպառումն :

Յոլով երկօք որոնեալ՝ ոչ գտաք յառաջնոցն զյիշատակ սոցա ընդ գրով արկեալ, և զկնի եկեւոցս թողեալ արձան գովելի : Թէ ոչ էին գրեալ. և կամ թէ ի բազում աւերմանց և հինահարութեանց կորուսեալ էր՝ ոչ գիտեմ : Յաղագս որոյ և մեք ոչ կամեցաք անփոյթ առնել և ընդ անգիտութեան խաւարաւ թողուլ և կորուսանել զորպիսութիւն այսց իշխանութեանցս, և զանազան զրոյցքս պիտանկա և գովելիս հոգեւոր և մարմնական գործոց իշխանաց և հայրապետաց. և այս երկու պատճառաւ. մի՛ զի մի՛ կորիցէ առաջնոցն գովելի գործ քաջութեանցն : Եւ մի՛ զի մի՛ բնաւին ջնջեսցի, և յանգիստութիւն անկցի յզկնի եկեւոցս յիշատակ առաջնոցն, և ժառանգութիւն եկեղեցեացս : Նաև շիոթեսցի սահման իշխանութեանս և խանգարեալ քակտեսցի և պառակտեսցի ի զանազան բարբառնջմանց, որպէս և եղև իսկ բազում անգամ : Եւ զի ծանիցեն զպատիւ և զբարձ իշխանաց և հայրապետաց Սիւնեաց և զամենայն կարգ սահմանի նոցա, և մի՛ զրկեալ կողոպտեսցի յազահողաց և ի դիւապատիր մարդկանէ : Բայց թէպէտ ցանկաղի է ինձ այս. այլ սաստիկ երկիւղիւ անկրթութեան ուղղոյս ընդոստուցեալ միտք իմ վրիպեցուցանէ զիս յառաջարկութեանցս :

Սակա որոյ սատար առեալ նեցուկ և օգնական զաղօթս նախնի սուրբ հայրապետացն և զճեր իսկ ընթերցողացդ, նաև զչնորհս մեծի և առաքելական եկեղեցւոյս և աստուածագումար սրբոցս՝ կառուցից զգարչապար մտացս ի յոյսն անկարծելի և ի սէրն անկեղծաւոր, և զօրացեալ ի Բանէն որ բանիւ գոյացոյց զեղեալքս ամենայն՝ ուղղեսցուք զընթացս բանիս ի վերայ անյայտ շաւղաց անկոխ ռահիս՝ սկիզբն առնելով համառօտիւք հին և նոր զրուցաց յոգնատեղեակ վիպագրութեանս որում աւարտն և նաւահանդիստն յանձն է քաջ և անմոլար նաւապետին : Եւ արդ ո՞վ եղբարք՝ ի բազում ամաց տենչացեալ իմ այսմ իրազործութեան, զորոյ զպատճառն կանխադոյն ասացի, ստիպեալ միշտ ի տաալոյ բաղձանաց, բազում խոյզ քննութեան ի մէջ առեալ՝ տեղեկացայ յաշխարհս հեռաւորս և մօտաւորս, ի վանորայս և յարկեղս կտակարանաց, այլ և ի գիտունս և ի տեղեակս հնազէտ պատմութեանց, և ոչ ինչ գտաք յիշատակ զրուցարանութեանց ուրոյն այսմ աշխարհի և կամ տեղեկութիւն իրաց :

Ապա հանդէս արարեալ ամենայն պատմագրաց Հայոց . և զոր գտաք՝ հաւաքեցաք ի նոցանէ ամենայն ճշդիւ, նաև սակաւ ինչ ի Պետրոսի՝ Արմենաց եպիսկոպոսի ճառիցն, որ վասն Բաբկայ՝ Սիւնեաց տեառն, և այլ ինչ ի հին նամակաց Թազաւորաց

Հայոց և իշխանաց Սիւնեաց, նաև ի կաթողիկոսաց
Հայոց և յեպիսկոպոսաց Սիւնեաց, որ մնացեալ էին ի
վաղ ժամանակաց յամուրս քարանձաւին և որ ի
սուրբ ուխտս հայրապետանոցիս Տաթեւու, և յար-
ձանագրութեանց եկեղեցեաց և ի յիշատակարա-
նաց գրոց : Աստ և անդ գտեալ զթիւ աւուրց և
զթուական ժամանակաց իշխանաց և եպիսկոպոսաց,
և իւրաքանչիւր գործոց և բանից, շինութեանց և
աւերմանց, նաև կարգի և սահմանի և պատուոց
սուրբ աթոռոյս և առատատուր պարգևաց ի սուրբ
եկեղեցիս զոր ժողովեալ սեւադեղով՝ եղաք ի մի
պարութաիկս (2) սակաւ ինչ տեղեկութիւն զոր
հնար էր ի մէնջ և կար : Եւ սակս ստուգութեանն
առաւել տարժանեցաք՝ սկսեալ յառաջին նահապե-
տէն Սիսակայ մինչև ի բաց բարձումն նոցին : Եւ
յառաջին եպիսկոպոսէն Սիւնեաց ի Գրիգորէ մինչև
ի մերս ամանակ թշուառութեան. զոր և ընկալ դու-
սիրով և հաւատա՛ գրեցեացս ամենայն ողջմտու-
թեամբ. և շնորհ կալ զՀոգւոյն. և զմեզ անմեղա-
դրելիթող :

Բ. — Սակա սզգարանութեան եւ նախնական նախա-
կարգութեան երէ ուստի՝ սերեցան նահապետութիւնք
Սիսական ազգին յԱդամայ հետէ :

Տիրապատուէր հրամանաւն պարաւանդեալ յան-
պայքար օրէնս ժառանգաւորոյզ լանդրողացն Այն, որ
ասէ « ո՛չ է ձեզ գիտել զժամն և զժամանակս զոր
Հայր եղ յիւրում իշխանութեան », միայն հետոյ ան-
ուանցն և ծննդաբանութեանց հետեւեսցուք տոյգ-
կտակաւ յարմատոյն մարդկութեանս մինչ ի սկիզբն
նահապետութեան ազգին Սիսական : Եւ այս վասն
զի ծանիցես զնոսա ո՛չ ի խառնիճազանճ ամբոխից,
կամ վասն յառաջադիմութեան ինչ կամ վասն պա-
տահման ունել զնախագահ նահապետութիւնն. այլ ի
ծայրագոյն եւ յազնուական տոհմէ յաստուածաս-
տեղծ մարդոյն սկսեալ երևելի հարազատութեամբ
որդիք զհարս փոխանակելով՝ հասին ի նախարարու-
թիւն :



Գ. — Յուցմունք սահմանաց աշխարհիս Սիւնեաց . և
բէ զիւնչ ունի պարարտութիւն ի պէտս մարդկան . և
որքանութիւն գաւառաց և անատիկ բերդից :

Իսկ գաւառք ունի երկոտասան . առաջինն որ

Նշում
Հ.Գ. 279

ունի դրուն դահ իշխանացն և հայրապետաց՝ Ծղուկ
գաւառ անուանեալ ի Ծղկայ գաւառապետէ : Երկ
կրորդ՝ Վայոց ձոր որ ի հասարակական գիպուածոց
ողջոց և աշխարանայ կոչեցաւ Վայոց ձոր : Երրորդ՝
Գեղաբունի որ ի հայկեանն Գեղամայ կոչեցաւ Գե-
ղաբունի (3) : Չորրորդ՝ Սոթից գաւառ, որ սակս
հանապազորդեան բքոց և դառնաշունչ օդոցն կո-
չեցաւ Սոթք : Հինգերորդ՝ Աղահէջ գաւառ, որ
այժմ կոչի Քաշաթազ և Խոթոռաբերդ : Վեցերորդ՝
Հարանդ գաւառ : Եօթներորդ՝ Բաղք գաւառ, որ
այժմ կոչի Աճէն, որ ի Բաղակայ անուանեցաւ :
Ութերորդ՝ Կովսակաճ գաւառ, որ այժմ Գրհամ
կոչեն : Իններորդ՝ Արեւիք գաւառ, որ այժմ կոչի
Դաշտօն և Մեղրի : Տասներորդ՝ Չորք գաւառ, որ
ունի զանմատոյց ամուրն Բաղաբերդ, և այժմ կոչի
Կապան : Մեռասաներորդ՝ Երնջակ գաւառ եւ
Գողթն : Երկոտասաներորդ՝ Ճահով գաւառ, որ և
ձորն որ Շահապաւնս կոչի :

Ահա՛ այսքիկ են գաւառք երկոտասանք գլխա-
ւորք Սիւնեաց : Բայց այլ ևս ունի գաւառս յորով
զորս ոչ յիշեցաք, է՛ որ փոխեալ են անուանք սոցա.
է՛ որ յայլ և յայլ գաւառս բաժանեալ են : Իսկ ա-
մուրք անառիկք ի սմա որ ի մարդկան հնարից հեռա-
ցեալ են, բայց միայն թէ Տէր մատնեցէ՛ Բաղաբերդ,
որ և մի ոմն ի զարմիցն Սիսական Բաղակ անուն,

առեալ զայս գաւառ մասն ժառանգութեան՝ չինէ
զբարն Բաղակու ամրոց, որ կոչի Բաղակի քար. և
ամրացուցանէ զբերդն և կոչէ Բաղաբերդ. և գաւառն
յիւր անուն կոչեցաւ Բաղայ դաւառ (Է) : Իսկ
մի ոմն ի կանանց նոյն նահապետացն Երնջիկ անուն,
չինէ եւ զանհնարին ամուրն Երնջակ . եւ յիւր
անուն բերդն և գաւառն կոչի Երնջակայ . և զնենն ի
նմա առն գանձաւ և հարկաց աշխարհին : Եւ այլ ևս
ամուրք գտլելիք անվախ և անսասան ի հնարից
մարդկան՝ Հայրաբերդ, Գրհամ, Մայրի, Ելորուտն,
Կերբերդ, Բարկուշատայ բերդ, Անդուկայ բերդ,
Գեղաբունայ բերդ, Բշենոյ բերդ, Վանդայ բերդ,
Բորոդանայ բերդ, Հանրադայ բերդ որ ի նոյն տոհմէ
Սիսակայ ի Զազայ նահապետէ չինեալ ի վերայ
գետոյ միոյ՝ կոչէ յիւր անուն զձորն Զազէձոր եւ
զբերդն՝ Զազէձորոյ բերդ, Քաչէթաղուց բերդ, Խո-
ժուաբերդ, Ուրուտան բերդ, Սիւնեայ բերդ, Բորտոյ
բերդ, Եահապաւնից բերդ՝ ի Եահապայ պարսկէ չի-
նեալ. և զձորն յիւր անուն Եահապաւնից ձոր, որ
հատուածի պատճառաւ եկեալ էր առ նահապետքն
Սիւնի : Իսկ իՎայոց ձոր՝ Կապոյտ բերդ, Հրասեկայ
բերդ ի Հրասեկայ չինեալ անհնարին ամրութեամբ
աստուածաստեղծ պարսպօք ամրացեալ : Սուլե-
մայ բերդ՝ ի Սուլեմայ տանուտեառնէ չինեալ, և այլ
ևս յոլովս, զորս աւելորդ համարեցաք գրել : Իսկ ունի

ժայրաքաղաք զՆախիջևան : Եւ արդէ՛ այս այսքան
տեղեկութիւն քեզ բերոց պարարտութեանց (5)
եւ սահմանաց և բերդից և գաւառաց Սիսական
աշխարհիս :



Դ. — Մակս Սիսական տոհմին նախակարգութեան քէ
որպէս կարգեցաւ ի Վարդաշակայ՝ քաջատորէ Հայոց :

Փափազելի է մեզ այժմ թողուլ զամենայն սնո-
տիապատում վէպս հնոցն, և բուն հարու միայն
զերջանկաւէտ բարեբաստութեանց և նախազահ
նախակարգութեանց վեհափառ տէրանցն Սիւնի եւ
ցեղին Սիսակայ. քանզի երկք աշխատութեանց յու-
լովք են, և չահօգտութեան և ոչ մի ինչ. յորմէ ի բաց
տարեալ զձգտումն մտացս՝ պիտանիքն միայն ի
մէջ անցեալ արձանասցին մեզ :

Արդ՝ սկսեալ նահապետութիւնս այս ի նախնւոյն
Սիսակայ երևելի հարազատութեամբ պայազատեն
զտէրութիւնն որդիք ի հարց երկայն և բազում ժա-
մանակօք : Բազում և մեծամեծ քաջութիւնս ցու-
ցեալ ի պատերազմունս թագաւորացն Հայոց. եւ
բազում եւ մեծամեծ պարգևօք եւ զահլիք պատուե-
ցան ի թագաւորացն Պարսից եւ Հայոց նաեւ Յու-
նաց իսկ : Եւ այնքան անուանիք եղեն, մինչ հրա-

մայեցաւ նոցա զահոցս ունել արծաթի, եւ վարսա-
կալ ածել մարգարտեայ եւ մատանի ունել վարա-
զագիր : Նաեւ կօշիկ կարմիր (6) եւ մահան ոսկի՝
ունելով ի վերայ գրեալ զանուն եւ զպատիւ ցեղին :
Եւ այսպէս հասեալ մինչեւ ցԱաղարշակ, զոր թա-
գաւորեցոյց Արշակ՝ եղբայր իւր, ի վերայ Հայոց ի
սկիզբն Թագաւորութեան ցեղին Արշակունեաց ի
վերայ Հայոց, որ էր առաջին Աաղարշակ : Սա ոչ
կամեցեալ խառն կարգօք եւ անազգի մարդկամբ
վարել զԹագաւորութիւն իւր. զի ցայն վայր ոչ էր
եղեալ ումբ փոյթ յառաջնոցն կարգի եւ գեղեցիկ
յարմարման օրինի Թագաւորութեան. այլ ըստ յա-
ռաջադիմութեան և պատահման ամենայն ոք բարձ-
րանայր եւ ամենայն ոք խոնարհէր :

Կարգէ սա գեղեցիկ յօրինուածով եւ գովելի կար-
գօք. նախ՝ ի գլխոյն սկսեալ հրամայէ Բագրատու-
նեացն Թագադիր լինել, և անուանէ զնոսա ասպետա,
եւ շնորհէ ունել զնախնականն բարձ ի վերոյ բան
զամենայն : Եւ ապա կարգէ ընդ սմա զՋեռէս ի
զաւակէ Քանանացոց, ի ցեղէն Փնթունեաց զգե-
ցույսնողս ինքեան. եւ զնէ ի վերայ արքունի հան-
գերծից : Ըստ սոցա եւ զայլն ևս ըստ պիտոյից
առնն արքունի : Իսկ յարեւելից կողմանէ կարգէ մեծ
եւ առաջին նահապետութիւն զԱիսական տոհմ. ընդ
սմա եւ զԿադմեանն : Եւ հրամայէ Աիսակունացն

Հասնեալ լինել ի վերայ ամենայն արքունի զօ-
րոյն, եւ երկրորդ թագաւորութեան իւրոյ (7) . և
ընդդէմ կալ հանապազ պատերազմաւ դրանն Հօ-
նայ (8) . որոյ անուն առաջնոյն Սիսակ կոչիւր : Իսկ
թագաւակէ սոցա ընտրեալ այր մի յոյժ արի եւ գեղե-
ցիկ եւ քաղցր բարութ՝ զԵռան (Առան) անուն . եւ
կարգէ նահապետ ի վերայ մեծ դաշտին Առանայ, յԵ-
րախայ մինչեւ ցՀունարակերտ : Եւ վասն քաղցր
բարութն աղու ճայնէին զնա . որ և աշխարհն յանուն
նորա Աղուանք (Աղվանք) կոչեցաւ (9) : Ահա այս
ապաւ մի տեղեկութիւն քեզ զի գիտասցես զսոսա
ոչ միայն Սիւնեայ, այլ եւ Աղվանիցն գոլ նախնի
նաեւ երիցագոյն քան զնոսա :



Ե. — Սակս շուտադուրեւան աշխարհիս Սիւնեաց
Ատուտաժ գիտութեամբ և հաւասարոյ իշխանացն ընդ
Տրդատայ ի մեռն սրբոյն Գրիգորի շուտադուր լին մերոյ,
ի Քրիստոս Ատուտաժ . եւ աւերելոյ զմեհնեսն եւ
շինելոյ եկեղեցիս . և մեռնադրելոյ նախկուպոսին Սիւ-
նեաց . և այլ զրոյցք պիտանիք :

Անտանէի լցեալ խնդութեամբ Հրաչանան միտք
ի վերայ սխրալի պատմութեանս որ առաջի կայ :

Զի ցայս վայր իբր զժահահոտ մեռելոյ ուրուք ճառե-
ցաք զբանս որք ի հեթանոսական մոլորութեանցն
էին յափշտակեալք, միայն մարմնոյ և եղծական փա-
ռաց հաղորդեալք. զուրկ և ունայն ի ճշմարիտ գեղեց-
կութեանցն և յանկողոպտելի փառացն : Իսկ այժմ
զերկուց իրաց ունիմ գրել փառաւորութիւնս՝ զհո-
գեոր և զմարմնաւոր, զմնացականն եւ զմշտնջենա-
ւորն իբր զգեղեցիկ եւ անուշահոտ կենդանւոյ, որք
պայծառացան յանբաւածաւալ ճառագայթից արե-
գականն արդարութեան. եւ երկու (10) աշխարհաւ
վայելչացեալ ղարդարեցան : Եւ արդ՝ ըստ կարգի և
հարազատութեան նահապետացն և իշխանացն Սիւ-
նեայ ոչ ունիմ ինչ ասել զանուանց եւ զծննդոց
նոցա մինչև ցայս վայր. զի և առաջնոց պատմա-
գրացն անյայտ էին իրքն. եւ մեք թէ եւ բազում ան-
գամ ջանացաք, այսքան միայն գտաք զոր վերագոյն
կարգեցաք. նմանապէս եւ յառաջիկայսդ է իմա-
նալ : Եւ թէ է՞ր աղագաւ. ասացից զպատճառն, զի
եւ դու մի՞ պահանջեսցես յինէն կարգս եւ շարս իշ-
խանաց եւ թիւս շարեալ ժամանակաց, որպէս
ի սկզբան պատմութեանս ցուցաք թէ՝ ոչ գտաք
առաջնոցն փոյթ եղեալ ղացմանէ և գրեալ ուրոյն
առանձին զգրոյցք և զորպիսութիւն այսմ աշխարհի
և տէրանց, որպէս զայլոցդ տեսաք՝ զՄամիկո-
նեանն եւ զՏարօնոյն, զԲագրատոռունեայն, զՎաս-

պուրականացն, որք յեռոյ թագաւորեցին, զՎրացն,
զԱղվանիցն .

Վասն այնորիկ ոչ երևին կարգ իշխանացն և թիւ
ժամանակացն. այլցիր և ցան գտաք յառաջնոցն վի-
պագրութիւնսն աստ և անդ ընդ աղբտ նշանակեալ :
Եւ այս վասն զի յորում ժամանակի երեւելի գործ
ինչ ցուցեալ է յիշխանացն Սիւնի ուրեք, հարկ է
եղեալ պատմողաց ժամանակին զայն ևս յիշել . իսկ
զաննչանիցն և անյայտ գործոցն հասարակաբար ոչ
ինչ իոյթ լեալ, որպէս օտարի ուրուք : Յաղագս որոյ
և մեք ոչ հետեւեցաք կարգի և ժամանակաց, այլ
բաղեալ զպիտանիսն որ ըստ աւուրց աւուրց հանգի-
պեալք են՝ յառաջնոցն բանից շարայարեսցուք ըստ
կարի : Արդ ի ծագել իմանալի ճառագայթից արեւ-
զականն արդարութեան յաշխարհիս Հայոց եւ ի
ծաւալել յորդառատ բարոգութեան աւետարանին
յարեւելս եւ ի հիւսիս ի ձեռն բազմաչարչար նահա-
տակին առաքելական առնն պրոյն Գրիգորի, ի մկրդ-
տել զաստուածապսակ թագաւորն Տրդատ ամե-
նայն նախարարօք Հայոց և խառնիճաղանճ ամբո-
խիւք յԵփրատ դետ, առնու և անդ զկնիք լուսաւոր
մկրտութեան մեծ իշխանն Սիւնեաց իւրով գնդիւն,
որ եւ գնացեալ էր ընդ սրբոյն Գրիգորի ի Կե-
սարիս :

Եւ ի դարձին մտեալ ի Տարօն գաւառ, և բաղում

Յէ մեծամեծ գործս քաջութեան ցուցեալ անդ ի
 պատերազմի բրմացն Գիսանեան կոոցն, զոր պատ-
 մէ թուղթն Զենոբայ եպիսկոպոսի տարօնացոյ :
 Եւ բազում գանձիւք եւ ջանիւ գործակից լինի շին-
 ուածոյ հանգստարանի սրբոյ Կարապետին, եւ
 կանգնէ անդ ի վանսն Գլակոյ արձան զնշանն տէրու-
 նական յիշատակ իւր : Իսկ ի գալն եւ ի հանդիպիլն
 մեծ արքային Տրդատայ, հրաման առեալ ճանապար-
 հորդ նախարարացն գնալ յիւրաքանչիւր գաւառս եւ
 հանգչել, եւ մատակարարել զշինութիւն աշխարհաց
 իւրեանց : Եւ զի դեռ ևս կային կոոցն եւ մեհենիցն
 բազմութիւնք ի գաւառս նախարարացն՝ հրաման ա-
 ռեալ ապա եւ իշխանն Սիւնեաց յարքայէ՝ խնդրէ եւ ի
 սրբոյն Գրիգորէ վարդապետս եւ ուսուցիչս զի եւ աշ-
 խարհի իւրոյ ուսուցէ զՔրիստոսեան աւետարանն
 եւ կործանեսցէ զբազինս կոոցն : Եւ շնորհէ նմա զոմն
 յԱսորոց անտի զոր բերեալ էր : Եւ անցեալ մեծաւ
 ռախութեամբ եկն յաշխարհ իւր եւ զամենայն
 ընտանիս իւր մկրտեաց աւագանին լուսաւորու-
 թեամբն . եւ կործանեաց զամենայն բազինս կոոցն .
 եւ դարձոյց զաշխարհն ամենայն ի բրիստոնէութիւն,
 եւ զտեղիս բազնացն նուիրէր (11) ի շինութիւն եկե-
 ղեցեաց եւ տան Աստուծոյ : Եւ դարձեալ միւսան-
 գամ գնաց սա ընդ արքային Տրդատայ եւ սրբոյն Գրի-
 գորի ի հանդիպումն Կոստանդիանոսի . իսկ ի դառ-

նայն ի Հոռոմոց եւ ի գալն յաշխարհս Հայոց,
այնուհետեւ ոչ դադարէր ի շրջելոյ սուրբն Գրիգոր
եւ յուսուցանելոյ եւ կանգնելոյ եկեղեցիս :

Երթեալ ի Վիրս, եւ անտի յԱղշվանս մինչ ի Մաս,
գուլթս եւ ի պահակն Հոնաց. եւ հաստատեալ զա-
մենայնսն ի հաւատս՝ զայ ի փոքր Սիւնիք. եւ
մտեալ յԱմարաս՝ շինէ եկեղեցի եւ թողու անդ
սպասաւորս : Եւ ելեալ անտի՝ զայր ի սահմանս Սի-
սական աշխարհիս : Որում ընդ յառաջ ելեալ մեծ
նախարարն Սիւնի՝ բերեալ յաշխարհ եւ ի տուն իւր.
եւ մեծածնիս ընծայիւք եւ արքունական պատարա-
գօք պատուէ զնա, եւ շրջեցուցեալ ընդ դաւառան
ամենայն՝ հաստատէ ի հաւատս. եւ ի պատշաճաւոր
տեղիս շինէ եկեղեցիս եւ կանգնէ զնշան տէրունի :
Ապա այնուհետեւ մինչ յանկ ել, կատարեցաւ ամե-
նայն շնորհօքն Աստուծոյ, խնդութիւն ո՛չ սակաւ ինչ
լինէր ամենեցուն. վասն որոյ առաջի անկեալ սրբոյն
Գրիգորի՝ հայցէր տեսուչս եւ առաջնորդս աշխար-
հին, զոր եւ փութով եւ յօժարութեամբ յանձն առ-
նու շնորհել : Եւ եկեալ ի Վաղարշապատ ձեռնա-
դրէ զոմն յիւրոց մերձաւոր աշակերտաց, այր ճշմա-
րիտ եւ լաւ, լի՝ ամենայն հմտութեամբ, երկտասարդ
հասակաւ, որոյ անունն Գրիգորիս. եւ տայ ցիշխանն
տանեւ վիճակեցուցանել յեպիսկոպոսութիւն աշ-
խարհիս Սիւնեաց : Աստանօր եղև սկիզբն եպիսկոպո-

պութեանս Աիւնեաց. որ և եկեալ՝ մեծաւ ջանիւ հաս-
տատէր ի հաւատս զնորածին բրիստոնեայսն ոչ դա-
դարելով յուսուցանելոյ զճշմարիտ վարդապետու-
թիւն սրբոյ աւետարանին :



Զ. — Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն գաղոյ սուրբ
Առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս Սիւնեաց, և
վասն շիւնելոյ եկեղեցի ի գաւառին Գողթն. և դարձու-
ցանելոյ ի հաւատս զոմանս, և հաստատելոյ սեղան
և ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս :

Նախքան զամենայն կարևոր և յոյժ պիտանի էր
ինձ զայս իսկ ցույանել թէ՛ քան զՀայաստանեայս
նախահաւատ երեւցան սոքա (14), և եկին ի հնազան-
դութիւն սրբոյ աւետարանին ի ձեռն սուրբ առաքե-
լոյն Բարդուղիմէի. զոր և ոչ է անտեղի այժմ՝ կար-
գել : Ի դառնալն Բարդուղիմէոսի ի Պարսից անցեալ
ընդ Ատրպատական՝ զայ իւրովք աշակերտօքն. եւ
անցեալ ընդ գետն Երասխ՝ մտան է ի սահմանս Սի-
սականու, և սկիզբն արարեալ քարոզութեան յԱրդ-
վատ գետը և յԱրեւիս գաւառ և ի տունն Բաղայ եւ
ի Գողթն : Որք ընկալեալ զբարոզութիւն աւետա-

րանին. լուսաւորեցան մկրտութեամբ աւազանքն ի ձեռն սուրբ առաքելոյն Քարդուղիմէոսի : Իսկ սուրբ առաքեալն շինէ եկեղեցի ի Գողթն յարեմոից եղերն ի վերայ վիմի միոյ յիւրեանց հանգստեան տեղւոջն, ուր վանքն էին կալեալ. և անուն կոչեցին Տեառնընդառաջ. եւ արարին նշանս մեծս մեծս : Քանզի էր ջուր փնասեկաւ ի յՈրդվատ գիւղ, որ ոռոգանէր յամենայն աթի զամենայն անդաստանս եւ զայգիս : Եւ ազօթեցին յանկարծակի, եւ կորուսին զջուրն. որ և տեղին յայտ է մինչեւ ցայսօր :

Եւ էր իշխան գաւառին Շաբ եւ որդի իւր Խոս, բով եւ թոռն իւր Վահան եւ կին իշխանին Նշնա : Ապա կացուցանէ նոցա տեսուչս. զի մի վերստին մոլորեցցին ի կռապաշտութիւն, զոմն յաշակերտաց իւրոց Կուսի անուն, ձեռնադրեալ զնա եպիսկոպոս : Եւ ինքն յանձն արարեալ զնա սուրբ Հոգւոյն՝ գաց ի Վանանդ գիւղ. եւ մի յաշակերտացն անդ վախճանեցաւ Լուսիկ անուն, զոր ի նմին տեղւոջ եղին ի հանգստի եւ շինեցին փոքրիկ մատուռն մի ի վերայ. եւ կատարին մեծ սքանչելիք եւ բժշկութիւն մինչեւ ցայսօր. եւ զամեհիս յոյժ հնազանդեցուցանէ հող գերեզմանին : Եր եւ անդ բազին մի, կործանեաց եւ զայն, եւ շինեաց ի տեղին խրթին եկեղեցի, եւ կոչեաց յանուն սրբոյն Թովմայի, եւ անդ լինին բաշատ. Ա :

զում նշանք : Իսկ սուրբ Ժողովական իշխան անտի՛
գնաց ի մայրաքաղաքն Հայոց Դավին : Յետ այսորիկ
վախճանեցաւ Առաքի. և նոքա ոչ կամեցան առանց
առաջնորդի մնալ. և այլ ուրեք ոչ ունէին ակնկա-
լութիւն : Ապա կացուցանէին իւրեանց առաջնորդ
զխուժիկ ոմն Բաբելաս անուն : Զկնի սորա քաջալե-
քեալք ի սուրբ Հոգւոյն՝ առաքեն առ սուրբն Թադէ
զոմն մի Մուշէ անուն. որ և ոչ կարաց անդրէն դառ-
նալ . այլ սոքա կային մնային անտերունչք բնակեալ
այսր և անդր. և ոմանք զօղեալք ի լերինն Գարուայ
միայնաւորութեամբ զկեանս իւրեանց վարէին զբա-
զումն ուսուցանելով յոլով ժամանակօք՝ մինչ ի գալ
մեծի լուսաւորչին ի Հայս, և լուսաւորելոյ զամե-
նայն աշխարհս Հայոց : Ապա գնացեալ սոցա
խնդրեցին իւրեանց առաջնորդ. եւ ետ այր մի տա-
րօնացի Մովսէս անուն (13). եւ յետ սորա Սահակ
տարօնացի. և ապա զԶրուանդատ. և ապա զՍտե-
փաննոս. եւ ապա զՅովհաննէս :

Եւ այսպէս ի կարգ անկեալ՝ մի զմի փոխանորդե-
լով մինչեւ ցայժմ : Բայց զիտեա՛ զի ոչ եթէ հատ-
ուածեալ էին սոքա ի Սիւնեաց, այլ յառաջն մինչդեռ
ոչ էին հաւատացեալ, եւ ոչ էին կարգած յաշխարհս
Հայոց եպիսկոպոսք, սոքա առանձին ունէին տե-
սուչս : Իսկ իլուսաւորել սրբոյն Գրիգորի զՀայս. և
ի կարգաւորել զբարձ և զաստիճան եպիսկոպոսացն և

զստա յանձնեաց եպիսկոպոսացն Սիւնեաց զի նոցա
հրամանաւ եւ ի ներքոյ կացցեն հազանդութեամբ.
որում վկայ առաջին կաթողիկոսացն շրջաբերական
թուղթք եւ հին գաւազան գաւառացն որ վասն
հարկաց եկեղեցւոյն, զի լիով ունի գրեալ յինքեան
զբովանդակ գաւառն Քողթան. նմանապէս եւ իշ-
խանք Քողթանն ոչ եթէ յայլմէ տոհմէ էին, այլ ի
նոյն Սիսական ցեղէ, ըստ մասին ի Ժառանգութիւն
առեալ էին զաքս գաւառ, որպէս ցուցանէ քեզ Մով-
սէս Խորենացի : Եւ թէ որպէս է պատիւ եւ բարձ
եպիսկոպոսացն Հայոց՝ ցուցից քեզ ի միւս ճառիս :



Ի. — Թաղաքս եպիսկոպոսաց և իշխանաց Հայոց. և եթէ
ոչք են գահերէցք և գահազուխք կարգեալ ի մեծէն
Տրդատայ և ի սրբոյն Գրիգորէ և յորպոց և ի քոռանք
իւրոց . եւ վասն առանձին պատուոյ եւ ստոխճանի
եպիսկոպոսին Սիւնեաց :

Նորոգեալ նորածին շնորհք զՀայս առաքելա-
գործ այրն Աստուծոյ՝ սուրբ քահանայապետն Գրի-
գորիոս, հրամայէ մեծին Տրդատայ կարգել զթագա-
ւորութիւն իւր ըստ սահմանի կայսերացն Յունաց,

և տալ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի դա՛հ և պատիւ
 իշխանացն յաջմէ եւ յահեկէ : Որ եւ գեղեցկապէս
 յօրինեալ ի ժամ ճաշուն նստել բարձա 400 իշխանաց.
 որոց գահազուխք՝ բղեաշխն Գուգարաց և իշխանն
 Աղճնեաց, իշխանն Անգեղտան և իշխանն Կորդուաց,
 առպետն Բաղրատունի և իշխանն Արծրունեաց,
 իշխանն Սիւնեաց եւ իշխանն Մամիկոնէից : Սորա
 էին գահազուխք ամենայն իշխանացն Հայոց : Իսկ
 զօրացն եւ աշխարհին չորս միայն կացուցանէ
 իւրոյ Թագաւորութեանն երկրորդ հրամանատարաւ ի
 վերայ ամենայնին : Արևելեան կողմանն՝ իշխանն
 Սիւնեաց (14) 21 իշխանօք . հիւսիսային կողմանն՝
 բղեաշխն Գուգարացւոց 22 իշխանօք . արևմտեան
 կողմանն՝ Կորդուացին 21 իշխանօք . հարաւային
 կողմանն՝ իշխանն Անգեղտանն 22 իշխանօք :
 Զայս այսպէս ի գահ նամակի իշխանացն Հայոց զոր
 Ղևոնդ (15) գրեաց . և սակաւ մի ցուցանէ Ագա-
 թանգեղոսին եւ Ներսիսին :

Իսկ մինչ այս այսպէս կարգեցաւ . ապա կարգէ և
 սուրբն Գրիգոր ղեկեզեցական դասս, զգահ և զպա-
 տիւ եպիսկոպոսացն . և հրամայէ բազմել ընդ ին-
 քեան աթոռով եւ ոսկենկար բարձու 36 եպիսկոպո-
 սաց՝ 18 յաջմէ եւ 18 յահեկէ . յաջմէ առաջինն
 Հարթայ եպիսկոպոսն . եւ յահեկէ առաջինն Բա-
 սենոյն, իսկ զՍիւնին յաջ կողմանն յեօթներորդ

զահուն նստուցանէ . եւ ցուցանէ զայս Սամուէլ
կամրջաձորեցի : Իսկ ի Թադաւորեն Արշակայ եւ ի
նստուցանել յաթոռ հայրապետութեան զմեծն
Ներսէս՝ մինչ յուղարկեցին զնա ի ձեռնադրութիւն
ի Կեսարիա առ Եւսերի հայրապետն, յայնժամ յու-
ղարկեցին ընդ նմա զԱնդոկ՝ իշխանն Սիւնեաց,
զլուիս այլոց իշխանացն Հայոց, եւ զԳրիգորիոս՝
եպիսկոպոս Սիւնեաց, զլուիս եպիսկոպոսացն Հայոց:
Եւ հրամայեաց Արշակ ոչ միայն ձեռնադրել զՆեր-
սէս եպիսկոպոսապետ Հայոց . այլ և պատրիարք ինք-
նագլուիս (16). զի ոչ է պարտ, ասէ, Հայոց ի ներքոյ-
լինել եպիսկոպոսապետին Կեսարու . զի թէ առա-
քեալն մեր Թադէոս անդ միայն եկեղեցի չինեալ է . և
յիւրոց աշակերտացն ձեռնադրեալ եպիսկոպոս . եւ
վասն այսր պատճառի առնումք անտի ձեռնադրու-
թիւն . քանի՜ ևս առաւել՝ նոյն ինքն առաքեալ առ-
մեղ այլ ևս երիւք առաքելովք . որոց հանդիստ եւ
աթոռ և եկեղեցի եւ ձեռնադրեալք աստ են բովան-
դակ . ընդէ՞ր կարօտանամք յայլմէ կրօնագունէ
առնուլ օրհնութիւն . և սակս այսր պատճառի նստու-
ցանեն զնա պատրիարք Հայոց : Եւ զի հարկ է ամե-
նայնիւ ի ներքոյ լինել պատրիարքին եւ մետրապո-
լիտ, զի լրացեալ լինի ինն դաս եկեղեցւոյ որ ըստ վեր-
նոյն : Ապա Թադաւորն հրամայէ մեծաւ ժողովով
սահմանել զբովանդակ կարգս եկեղեցւոյ անթերի :

Հատ. Ա. :

4.

Կացուցանեն պատրիարք ղսուրբն Ներսէս, և ի ներքոյ նորա արքեպիսկոպոս զԱղվանիցն, որ է կաթողիկոս. եւ մետրապօլիտս՝ զՍիւնեաց եպիսկոպոսն եւ զՎրացն և զՄարդպետականն, և յետոյ այլ ևս մետրապօլիտս կացուցանեն զՄելիտինեայն և զՍեբաստիոյն :

Իսկ Գրիգորի՝ Սիւնեաց մետրապօլտի, աւելի պատիւ արարեալ սուրբն Ներսէս, վասն երթալոյն ընդ նմա ի Եեսարիա, տայ նմա բազմապէս ոսկեթել. և կարգէ զՍիւնիք նախաթոռ պատրիարքին որ կոչի ի հոռոմ լեզուն պոռտոֆրանտէս (17) Հայոց մեծաց : Իսկ յետ ոչ ինչ բազում աւուրց՝ յաւուրս Սահակայ եւ Մեսրոբայ կրկին պատիւ առեալ Անանիայի՝ եպիսկոպոսի Սիւնեաց, յԵսվաղէն՝ Թազաւորէն Աղվանից, զի պարգևէ նմա զիւր Թազաւորական դրօշն կարմիր եւ ոսկետտուն վառիւ՝ ունելով ի գլուխն գունգ ոսկի և ի վերայ խաչ պատուական. և հրամայէ հանապաղ առաջի կրել եպիսկոպոսացն Սիւնեաց. զորոյ ղպատճառն եւ զորպէսն յիւրում տեղւոջ ասացից : Ահա այսպէս կարգեցաւ եւ պատուեցաւ եպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց. և սկսաւ ի սրբոյն Գրիգորէ, եւ յորդուոյ եւ Թռռանց իւրոց, որք կոչին մետրապօլիտք : Եւ գործ է սոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսս գաւառաց. վասն որոյ երկոտասան եպիսկոպոսաց գլուխ կարգեցաւ. եւ առանց սոցա ոչ ձեռ-

Նաղրի պատրիարք Հայոց եւ ոչ լինի ժողով. այլ զլուիս եւ հրամանատար ժողովոյ սոքա լինին . եւ նախաթող վարդապետութիւն եւ հրաման մեկնութեան եւ թարգմանութեան սոցա միայն շնորհեցաւ ի մէջ Հայոց ի սրբոյն Սահակայ եւ յերանեալ վարդապետէն Մեսրոբայ : Այլ եւ յետ ժամանակաց յորով եւ եզեն վիճմունք յաշխարհիս Հայոց վասն գահերէցութեան սոցա եւ վասն գունակ գունակ բաժանմանց եւ մեծաբանութեանց . զորո յիւրում տեղով եղից զչափաւորն եւ զյոյժ պիտանին :



Ը. — Վասն վախճանին Գրիգորիա՝ մետրապօլիտի Սիւնեաց . եւ փոխանորդեոյ գարուն սրբոյն Մաշտոցի :

Որպէս եւ գտաք աստ եւ անդ մասնաւորաբար ի գիրս հնոցն, զնոյն եւ ճշդիւ քննեալ կարգեցաք ի սմա, որ եւ այսպէս ցուցաւ . զի ի գալն մեծին Ներսիսի ի Եեսարիոյ, եւ յարդարեւն զկարգս գովելի աշխարհիս Հայոց . յայնժամ յետ սակաւուց վախճանի Գրիգորիա՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց, կացեալ յեպիսկոպոսութեանն ամս 46 : Եւ խնդրէ Անդոկ՝ մեծ նահապետն եւ նախարարն Սիւնի, ի սրբոյն Ներսիսէ առաջնորդ եւ տեսուչ իւրոյ աշխարհի : Եւ նա կա-

տարեալ զհայցուածս նորա՝ ձեռնադրէ զերանեքի
այրն Մաշտոց եւ նստուցանէ յաթոռ մետրապօլ-
տութեանն Սիւնեաց՝ երկրորդ զկնի Գրիգորիսի։ Որ
եւ եկեալ առաքինաջան վարուք զարմայուցանէր
զամենեսեան, եւ յորով կարգս բարեպաշտութեան
ուղղէր յաշխարհիս յայս. եւ ոչ դադարէր զյայգ եւ
զցերեկ յուուցանելոյ զհօտն. եւ այնպէս բարի
քաղաքավարութեամբ եւ ճշմարիտ առաքինու-
թեամբ կեցեալ յաթոռ մետրապօլտութեան ամս
ինչ՝ փոխի ի կարգս հրեշտակաց։ Եւ լինի խափան-
ուած աթոռոյն ամս բազում. զի խանգարեցաւ իշ-
խանութիւնն Սիւնեաց ի Պարսից թագաւորացն. և
մնաց երկիրն անիշխան, ապալերկ, ամայի յամենայն
շինութեանց ի մարդոց եւ յանասնոց զամս 25. զս-
րոյ զպատճառն եւ զորպէսն այժմ կարգեցից։



Թ. — Վստն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի, թէ զինչ
գործ գործեաց. եւ թէ ո՞րպիսի անցք անցին ընդ աշ-
խարհս Սիւսական ի Շապուհոյ՝ Պարսից արքայէ. եւ
երբն նորա առ կայսրն Բուեաց՝ առ մեծն Թէոդոս.
և անդ վախճանիլն՝ յառացուածոց սրբոյն Պետրոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի։

Ստուգիւ քննեալ իմացաք զի բան անիծից սրբոյն

Ներսիսի ի վերայ Արշակայ կատարեցաւ : Քանզի կամաթող եղեալ Արշակայ ի Թագաւորութենէն Հայոց՝ զնայ առ Շապուհ, եւ իւրովի մեռանի անդ յԱնուշն բերդի : Եւ Թագաւորութիւն նորա նման Թորոժամայ յերկուս ճեղքեալ՝ կէս աշխարհիս լինի ընդ Պարսից իշխանութեամբ և կէսն՝ ընդ Հռոմոց : Յազազս որոյ եւ Սիւնեաց տէրութիւնն անկանի ի բաժինն Պարսից : Իսկ այս Անդոկ այլովք նախա-
րարօք Հայոց լինէր հանապազ ի դրանն արքունի. և սա էր ճոխ եւ փառաւոր ի մէջ իշխանաց Հայոց. և խառնեալ էր խնամութեամբ ընդ Արշակունիսն զի զդուստր իւր զարմանազեղ զՓառանձեմ տուեալ էր ի կնութիւն Գնեւայ՝ եղբորորդւոյն Արշակայ, զոր յետոյ ինքն էառ. և ծնաւ ի նմանէ ժառանգ Թագա-
ւորութեան իւրոյ զՊապ, որ Թագաւորեաց Հայոց յետ հօր իւրոյ :

Եւ ապա լինէր օր մի պարապորդ. եւ Շապուհ՝ որդի Ուրմզայ, արքայից արքայ Պարսից, Արեաց և անթիւ աշխարհաց, կամեցեալ խրախանալ. եւ ճաշ արարեալ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, ամենիցն ամենայն տոհմիցն ազատատոհմ Պարսից նախա-
րարացն եւ Արեաց զնդին, ըստ նախադասութեան նախապատիւ արարեալ բաժակօք և ուտովք առաջի իւր զիւրաքանչիւր ուրուք նախամեծարս ցուցանէր : Իսկ զմովպետէն մովպետն (18) ի սեղան արքունի

մեծապատիւ մեծարէր : Եւ խորհուրդ բերեալ թա-
գաւորն Պարսից Շապուհ՝ խօսիլ սկսաւ առ նախա-
րարն Հայոց և ասէ « զՊարսից, զՊարթեւաց զբնա-
կան պահլաւիկս եւ զազատագո՞ւնդս զազատ արանց
զԱրեացս աշխարհի նախամեծար դասապատիւ քաջ
գիտեմք զորպիսութիւն. բայց զԱրմենու զազատա-
տոհմ եւ զնոցին նախապատիւ, զնախադաս նախա-
դահութիւնս ոչ կարացաք գիտել ո՛չ ի նախնեացն
մերոց հարցն հարանց թագաւորաց և ո՛չ այլ ուստեք
յամենիմաստ մատենագրաց : Եւ արդ՝ մի յերկուց
առաջի կայ ձեզ նախարարացդ Հայոց ազատ արանց
կատարել զխնդիրս մերոց Արեացս աշխարհա-
ժողով ազատագարմ կուսակալաց. ցուցանել ձեզ
զնախնական զգիր ըստ իւրաքանչիւրումն ըստ տանց
ազատագարմն եկացն ձերոց զնախաստիճանն եւ
զնախանիստ պատիւն. և դարձեալ մեծագոյնն ունեղ
զչքեղաշուք մեծարանս ևս բան զևս : Եւ եթէ ոչ
կարէք ակն ի յայտ Արեացս գնդի ժողովոյ ցուցա-
նել զգիր նախագահութեան՝ զպատիւ եւ զտուն,
զհող եւ զջուր եւ զստացուածս ձեր Արեացս աշ-
խարհի ազատ արանցս շնորհեսցուք. և զձեզ ապա-
շնորհ եւ ունայնս արձակեսցուք : Եւ ստացուածք
գիւղից և ապարանից ձերոց Արեացս ազատ արանցս
ի ծառայութիւն լիցին :

Եւ նոյն ժամայն խորհուրդ արարեալ իշխանացն

և իշխանապետացն Հայոց մեծաց՝ մատուցին առաջի
 թագաւորին զյանկալին ամենայն տառից՝ զհրաշա-
 բանականն զտպաւորումն, զգրաւորականն զգիրս
 ցանկալոյն սրբոյն Գրիգորի որ Ագաթանգեղն կոչի :
 Եւ հրամայեալ թագաւորին Պարսից ընթեռնուլ եւ
 թարգմանել ի պարսիկ գիր եւ ի լեզու . եւ իմացեալ
 եթէ սկիզբն յԱրտաշէտ առնուլ՝ յիւրոյին նախնուոյ,
 առաւելագոյն եւ զուարճացեալ բերկրեցաւ առաջի
 աշխարհածողով Արեայն գնգին : Եւ առեալ զգիրս
 սրբոյն Գրիգորի՝ եղ ի վերայ աչաց իւրոյ . և զուար-
 ճացեալ Պարսից թագաւորն՝ համբուրէր զգիրս սրբ-
 օյն Գրիգորի, եւ պէսպէս պարսկական լեզուաւ
 գգուանա խանդաղատանաց ներբողումն արարեալ .
 վասն զի զիւրականն եւ զազգային զԱրտաշիր գոլ
 սկիզբն գրոյն գիտէր : Եւ գտեալ ի նմա զգիր տասն
 և եօթն բարձի ազատացն Հայոց իշխանացն՝ սկսաւ
 ըստ այնմ գրոյ նախապատիւ յարդարել յարքունա-
 կան տաճարին զնիստս իւրաքանչիւրոյ ի սեղանս
 ուրախութեան : Իսկ տասնեւչորրորդ բարձն եհաս
 Անդոկայ՝ Սիւնեաց տեառն : Եւ նա հպարտու-
 թեամբ խրոխտացեալ՝ ոչ ինչ ճաշակեաց յայնմ
 ուրախարար արքունական ընդունելութենէն :

Եւ զգացուցեալ սպասաւորացն արքունի թագա-
 ւորին զարիւնոչտութիւն խռովութեան երեսացն
 Անդոկայ՝ Սիւնեացն տեառն : Եւ Շապհոյ՝ Պար-

սից արքային, ոչ ինչ փոյթ զայնմանէ լինէր : Յայնմ
 ժամանակի փոյթ ընդ փոյթ զգացումն եղև ի դուռն
 արքունի թէ Խազիրք բազմամբոյ գնգօք հասին՝
 արտաքս ելեալ ընդ դրունան Չողայ (19) յաշխարհս
 մեր : Եւ ժողով անթիւ արարեալ Շապհոյ՝ Պարսից
 արքայի, Ասորոց, Խորասանի, Խորազմայ, եւ
 առաւել քաջացն Պարսից Ատրպատական նահան-
 գին, Հայոց, Վրաց, Աղվանից, երկուտասան լեզուաց
 խուժադուժ ազգաց լերինն Կովկասու բարձրաբերձ
 կոհակացն սառնամանեաց : Եւ ել, գնաց անհամար
 բազմութեամբ պատերազմաւ ի դիմի հարկանիլ նո-
 ցա : Իսկ Անդոկայ հաղար և եօթն հարիւր արամբ
 ընտրելովք ժիր եւ քաջ տաճիկ նժուգօք զինքն կող-
 ման տուեալ . և ապա զգօրսն աստ և անդ նկանա-
 խորդաւաճանութեամբ թաքուցեալ շուրջ զարքայա-
 նիստ շահաստանաւ զՏիսրոնիւ (20), որ է յիստահր
 գանատի ի Պարսից աշխարհին : Եւ պակաս ինչ
 վաշտկօք արամբ ընտրելովք, քաջակորով հեծելովք
 ընդ դրունս արքայաբնակ քաղաքին մտեալ՝ հարցա-
 նէր յանգէտս եւ ի չքմեղս եղեալ « եթէ ես առ Շա-
 պուհ արքայ եկի » : Եւ քաղաքացիքն ըստ Պարսից
 իւրատու հրահանգի տեղիս իջլանի նմա պատրաս-
 տեցին պէսպէս բաժակօք եւ ընդունելութեան ոռճ-
 կօք՝ բազմախորտիկս համեղաճաշակս յարդարեալ
 մեծաշուք չքեղութեամբ պատուով : Եւ իրրեւ գի-

չեր լինէր՝ Անդոկ դաւաճանութեամբ ազդ արարեալ զօրուն իւրոյ . եւ իբրեւ առաւօտն զլոյսն մերկացաւ, եւ դրունք քաղաքին բացան . եւ յանգումանիս (առնակնկալ) եւ յանպատրաստ զօրքն Անդոկայ իներքս գիմեցին ընդ դրունսն, եւ առին զգանձս ոսկւոյ եւ արծաթոյ անհամարս, եւ գոհարս ականց եւ մարգարտաց զչահաւորն բազմագին եւ ոսկեթել հանդերձից եւ թագաւորական ծիրանի, մարգարտայեռն պատմութեանաց ի տանէ թագաւորին եւ յամենայն տանց իշխանացն Պարսից առին. և որ ինչ կարէին բառնալ : Եւ բերեալ զանթիւ դաւարն զամենայն հաւաքեցին ի Բաղարերդ : Եւ զամենայն զաւառացն զհամբարս զհացի, զխոտոյ, զյարդի եւ զբազմութիւն դինւոյ, իւղոյ և զզէնքեաց և զմեղո:ի, զպէսպէս մրգոյ համբարս անթիւս ժողովեցին ի Բաղարերդ, եւ զկազմածս հեծելոյ, զզէն, օճառս :

Եւ հրաման տուեալ Անդոկայ՝ Սիւնեաց տեառն, ամենայն Սիւնեաց փախչել, և զտունս եւ զհամբարանոցս համբարօք հանդերձ այրել : Իսկ բազմութիւն ամենայն դաւառացն Սիւնեաց՝ ժողով արարեալ եկեղեցեացն պատուիրանաց, կտակարանաց եւ սրբոց խաչից ոսկւոյ եւ արծաթոյ անթիւ, եւ նշխարաց սրբոց պատուական եւ սուրբ մարտիրոսաց : Եւ հաւաքեցին զամենայնն ի Շաղատայ եկեղեցին, քարկոփ գմբէթաւոր . ոմանք յորմս եկեղեցւոյն պատուհանս չատ. Ա :

գործեալ երկաթով դժարկով զեկեղեցին՝ գնէին
 զիւրաքանչիւր սուրբա ի ներքա յօրմա եկեղեցւոյն :
 Եւ ոմանք ի ներքոյ եկեղեցւոյն ընդ բռնաւն դարանս
 գործեալ քարկոփա՝ լցին, եւ ոմանք՝ ի միջի եկեղե-
 ցւոյն : Եւ ոմանք ի ներքոյ եկեղեցւոյն արկեղօք ի
 վայր իջեալ, եւ համբուրէին լալով եւ արտասուելով
 զիւրաքանչիւր զխաչս եւ զսուրբ վկայիցն զնշխարս
 եւ զկտակարանս սուրբ աւետարանաց, մարգարէից
 եւ առաքելոց՝ յանձն արարեալ սրբոյ եկեղեցւոյն
 սուրբ Ստեփաննոսի : Եւ զու թն օր խնդրուածոց ցալ,
 զապաշտօն արարեալ ի նմին եկեղեցւոյն ամենայն
 Սիւնեաց, եւ կոնձամբ թաղեալ բազմութեանն, եւ
 հողաբլուր արարեալ ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյն Շա-
 ղատայ որ է ի Ծղուկս գաւառի, փախուցեալ ցրուե-
 ցան ընդ ամենայն երկիր . եւ ոչ ոք իշխէր ասել
 զանուն Սիւնեաց : Զի զքսան եւ զհինգ տարի ապա-
 լերկ աւերակ եկաց աշխարհն ցանկալին Սիւնեաց :
 Եւ եկեալ Շապուհ՝ Պարսիցն արքայ, ի վճարմանէ
 պատերազմին Թազրաց . մեծաւ ցաւամբ հրամայէր
 ամենայն զօրաց իւրոց ելանել յաշխարհն Սիւնեաց,
 գերեւ զմարդ եւ զանասուն ի ծառայութիւն : Եւ
 հասեալ յաշխարհն՝ ոչ ինչ գտին ամենեւին, բայց
 զսրբութեանցն տեղիս, զսուրբ զեկեղեցիսն, զոր
 քանդեալ աւերէին և հրակէզ առնէին յամենայն աշ-
 խարհին Սիւնեաց : Եւ հասեալ զօրն անաստուած

պարսկական ի Յշուկա գաւառ ի Շաղատ գիւղաքաղաք . եւ անցեալ յեկեղեցաբլուրն, ընդ որով սուրբ եկեղեցին թաղեալն էր, իմացեալ թէ ընդ բլրովն լինի ինչ ի ներքոյ չարիմաց եւ չարահնար ազգն Պարսից : Եւ ոմանք ի պարսկական պայիկացն ի վեր յեկեղեցաբլուրն ելեալ, եւ յանկարծօրէն թնդին որոտման շարժումն եղև, և յեկեղեցաբլրէն արտաքս ձգեալք վերելեակքն Պարսից սատակեցան : Եւ Աթաշխողա՝ ինքն պարսկական գնդովն իւրեանց ի փախուտ դառնային ի սաստիկ յաճի եղանելով : Եւ դարձեալ ժողով տուեալ ամենայն բաղմութեան գնդին Պարսից և Արեաց աշխարհին որ է Խորասան Շապուհ Ումզդեան անց տալ պատերազմ ընդ Բաղաբերդի, եւ ոչ ինչ կարացեալ առնել ամրութեան տեղոյն, զի վէմն գլեալ ի տեղոյն զառ ի վայրն՝ զամենեսին առ հասարակ սատակէին : Եւ հրամայեալ Շապուհ արքայի բազում քան զնոյն կրկնապատիկ զօրք գալ ի Պարսից . եւ վերջապահս թողեալ՝ հրամայեաց սաստկացոյցանել զպատերազմն ընդդէմ ամրոցին :

Եւ դարձեալ որպէս յառաջնումն, նոյնպէս յերկրորդումն պարսաքարիւք եւ վիմազմամբք զանհուն բաղմութիւն պարսկական զօրուն զամենեսին դիաթաւ կացուցանէին : Եւ դարձեալ երեքկին քան զնոյնն այլ զօր բովանդակեալ Շապուհ, եւ հրամայէ

սաստկացուցանել զպատերազմն, եւ վերջապահ
հրամայեաց թողուլ, եւ ասաց եթէ որ ի վերջ որ
դառնայ՝ սպանէք : Եւ սորա նոյնգունակ վիմօք եւ
պարսիւք կոչկոճեալք՝ առ հասարակ սպառեցան .
որպէս յառաջնումն եւ յերկրորդումն, նոյնպէս եւ
յերրորդումն : Եւ դարձեալ զայրադին լի ցասմամբ
եղեալ Շապուհ՝ արքայն Պարսից, ընդ եղմունս
իրացն՝ կամ եղեւ այլ զօրս անթիւս բովանդակել
առ ի սաստիկ եւս տալ պատերազմն ընդ Բաղաբեր-
դի : Եւ նոյնժամայն իշխանքն մեծամեծ նախարա-
րացն ի ծոնր իջեալ առաջի արքային Պարսից Շապ-
հոյ, աղաչեցին մի եւս պատերազմել ընդ ձնպար-
տելի ամրոցին Բաղաբերդի . եւ մի տալ կոտորել
զԱրեայն գունդս : Եւ ասացին շուրջ զամրոցան
յաւեր դարձուցանել, նոյնպէս և զամենայն զիշխա-
նութիւն գաւառացն Սիւնեաց : Հրաման եւ յար-
քունուտ եթէ մարդ եւ անասուն ձեզ Արեաց աշ-
խարհի զօրաց ի ծառայութիւն լիցին : Իսկ Անդոկայ՝
Սիւնեաց տեառն, օր պարապորդ գտեալ . եւ ելաւ
յամրոցէն Բաղաբերդի մեծաւ աւարան, անցանէ
յաշխարհն Հոռոմոց սու մեծ ինքնակալն Թէոդոս՝
արքայն Յունաց . եւ ի նմանէ պատիւ մեծագոյն
գտեալ, այսինքն պատրկաց պատրիկ արարեալ
զԱնդոկ, վախճանի անդէն յաշխարհին Հոռոմոց :

Ժ. — Վասն զայոյ Բարիայ ի Հռոմոց առ Շապուհ .
 և քաջութեանն զոր եցոյց . և վերադին տիրելոյն սեպ-
 հական հայրենեաց իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս եւ
 շինութեան սորա . եւ նախագահ պատուելոյն ընդ
 Բագրատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետրոսի . եւ
 այս ի վարսներորդ ութերորդ ամի թագաւորութեանն
 Պարսից Շապուհ Որմզդեան :

Իսկ ի վախճանելն պատրկաց սրատրեկին Անդուկա-
 մնաց որբ և անմխիթար միայնակ որդին իւր Բարիկ :
 Եւ զի թէպէտ բազում եւ մեծամեծ ունէր պատիւ
 յաստուածապսակ և ի սուրբ թագաւորէն Թէոդոսէ
 մեծէ . այլ ոչ հանդուրժէր արտաքոյ ընիկ տէրու-
 թեան իւրոյ՝ փափագեալ սապտիկ կարօտութեամբ
 յաշխարհ իւր ըստ ասացելուքն Դաւթայ թէ ի հողս
 իւրեանց գթացին . եւ դարձեալ ըստ իմաստնոյն
 բանի, եթէ չիբ ումեք քաղցրագոյն քան զծնողս .
 եւ ո՛չ քան զգաւառ իւր : Եւ գնացեալ յաշխարհէն
 Հռոմոց առ արքայն Պարսից առ Շապուհ, հասանէ
 ի դուռն արքունի, և ումեմն (գուցէ՝ անդ ուրեմն կամ
 ուրումն) ի զօրականաց արքային հեշտ պաշտակու-
 թեամբ (ընկալեալ), և բազում արութիւնս պէսպէս
 յոլմպիադան Պարսից ցուցեալ . և ո՛չ ումեք զինքն
 յայտնեալ եթէ ո՛վ եւ կամ ուսով ոք իցէ : Եւ նոյն

Ժամայն յայնժամ ելեալ Հոնն ի Հոնաց Հոնագուր անուն՝ աւար առեալ զամենայն աշխարհս Պարսից, առէ « զի է Հեղուսն արեան և վատնուսն զօրաց բազմութեան . եկ, և մենամարտեսցուք ես և դու միով միակաւ » :

Եւ վառեալ Հոնին, որոյ Հոնագուր անուն ճանաչէր յիսնանիւթեայ զրահին զանհնարին բարձր եւ զլայն հասակն, եւ երկաթազամ եւ բւեռապինդ սաղաւարտին զահեղակերպ զլուխն եւ զճակատն պղնձեայ եւ տախտակաւմած յօրինուածով ամրացուցանէր, եւ զանհեղեղ զեղարդան զբռնն ի բարձրամայր փայտից, եւ զսուսերն բոցանշան եւ զարիւնահեղ յօրինէր ի յինքեան՝ ահաբեկեալ զամենայն զգօրս Մարաց եւ Պարսից եւ Արեաց աշխարհին, որպէս զեկոյց մեզ ի ներքողմանն իւրում երանելին Պետրոս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, քերթողահօրն Մովսիսի աշակերտ : Եւ դարձեալ զեկուցանեն արքայիցն արքային Պարսից վասն Բաբկայ թէ՛ գոյալ մի ի դրան քում, որ գործ պատերազմից նովաւ վճարի : Եւ արքայիցն արքայի կոչեցեալ զԲաբիկ . և թագաւորութեան պատուի վճիռ կնքեալ վարազազիր մատանեալ . և առէ « եթէ վրիժուց նախանձութիւնս այսորիկ յանգուսն արասցես՝ մեծամեծ խոտմանցս ասացելոցս հասցես » : Եւ նորս ձեռն յանձին հարեալ առ արքային առ ի կատարել զհրամանն ար-

քունի . եւ նոյնժամայն ապաւինեալ ի վերին օգնութիւն . եւ առեալ զիւրոյ զօրութեան զգէնն յօրինէր ինքեան : Եւ ճաճանճաւոր եւ ռարգարտակապ զրաւհին տրքունական զվայելուչն հասակ (զինէր), եւ վազրակերպեան սաղաւարտաւն՝ զգեղեցիկն գլուխ . եւ զսուներն սեաւ պոզովատիկ զսէգն միջով . եւ զվահանն զոսկիակապ եւ զականակապ ի յահեակ ի յուն ընկեցեալ : Եւ զգեղարդն՝ զսուրն քաջամուխ ի յաջ բազուկն ընկեցեալ հաստաքեստեալ աշտանակէր ի սեաւն քաջ երիվար :

Այսոյանանայր ընդդէմ թշնամոյն, յարձակէին ի միմեանս . ի տուր եւ յառ գեղարդացն ճայթին որոտման ելանէր յառաւօտէ մինչեւ ցինն ժամն : Անդ դատապարտեալ լինէր անհնարին հսկայն Հոնազուր, յաղթողանայր քաջն Բարիկ . աճապարէր ի սուրն միասայրի, որով անդէն սառակէր զմարդախոշոշ եւ զվիշապազօր գաղանն :

Եւ դարձեալ , որպէս վերադոյնն ասացաք, յերանելոյն Պետրոսի՝ Աինեաց եպիսկոպոսի, ի ներքողմանէն առաք, զոր արարն ի վեհն Բարիկ, զոր եւ Պարսիկք յիւրեանց լեզուն լաւ կոչէին զնա : Եւ յետ այսր եղմանց սխրակեաց հրաշլութեանց կոչեաց զԲարիկն Շապուհ՝ արքայն Պարսից, մեծաւ ցնծալից ուրախութեամբ առ ի կատարել առ նա զխոտապեալն զմեծ խոստմունս : Եւ նորա բան խնդրեալ :

յարքայից արքայէն առ ի բառնալ զսանդն լի մոխ-
րով հնոցի զոր ի դարապատին եղեալ կոփելով վերա-
կոփմամբ յիշելով ի վերայ մոխրոյն ասէին « եթէ
Սիւնեաց տէրանցն նախագահութիւն տէրութեանն
ընդ այս մոխիրս ի վայր լիցի, և որպիսութիւն նոցին
խորհրդոց և կենաց » : Եւ արքայիցն արքայի մեծաւ
զարմացմամբ եղեալ՝ հրամայեաց բառնալ զսանդն
ի տեղւոջն յայնմանէ : Եւ խնդրեալ Բարկայ յար-
քայիցն արքայէ զի միայն զսեպհական աշխարհն իւր՝
զընկին, զնախնական տէրութիւնն իւր աղգին ի նա
դարձուցէ : Եւ շնորհեալ նմա արքայիցն արքայի
Շապհոյ՝ առաքէ զնա մեծաւ սպառուով յաշխարհն
իւր Սիւնեաց . և աւանդէ նմա նախագահ լինել ընդ
Բագրատունւոց եւ ընդ Մամիկոնէի համապատիւ
եղանիլ :

Եւ անցեալ ընդ Երասխ գետ՝ չինէ գեղաքաղաք
մի՝ կոչելով զանուն տեղւոյն Նախկորզան, որ
Թարգմանի նախ զնա կորզեալ ա՛ռ յինքն յիւր հայրե-
նեացն : Եւ դարձեալ, որպէս վերագոյնն ասացաք,
եթէ ի վաթսներորդ ութերորդ (21) յամի Շապհոյ՝
Պարսից արքայի՝ որդւոյն Ուրմզիի, և յերկրորդ ամին
Խոսրովու՝ Հայոց Թագաւորի, Բաբիկ Սիւնեաց տէր
լինի . եւ ի նմանէ առնու զտէրութիւն : Եւ Հոռոմի
Թուական լինի 124 . զոր ստոյգ գիտացաք . եւ 138
ամաւ յառաջ քան զթուական Հայոց :

ԺԱ. — Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղաստայ . եւ գիւտայնչաի սրբոցն որ ի նմա . եւ հառատալն Գորայ եւ Գազանայ եւ այլ Պարսից . եւ սքանչելիքն Տիրոտ երիցուն :

Եւ բաղձալի ի կենցաղս ո՛չ այլ ինչ բայց միայն սեպհականութեան ժառանգութիւն առն, յորում ծնեալ եւ սնեալ լինի, եւ վայելել խորհիցի . որպէս զստինս մօր եւ զգութ հօր, այնպէս քաղցր թուեցեալ լինի ի միտս ժառանգորդին : Ասան որոյ միշտ կարօտի չըջիլ, տեսանել, գրօնուլ, խնդամտիլ ի վերայ նորա, որպէս եւ գովելի եւ քաջուղէչ մանուկս այս Բաբիկ, որ յետ տիրելոյն բնիկ ժառանգութեան իւրոյ՝ յորս ելեալ խնդալով, խաղալով ի վերայ սովորական թատերացն եւ խնջոյից խրախարանացն ի լերինս որսաստուն եւ բազմաջողիւր վնջրացն Ալմեայ, նաեւ ի տես որպիսութեան գաւառացն յառաջին ամին իւրոյ տէրութեանն : Որ եւ գրեա՛ գայս ո՛չ աշխարհագրօս ինչ դատարկութեան գործ . այլ ի Հոգւոյն չարժեալ : Եւ մինչ յայս իսկ յառաջեալ տեսանէր ապա ողորմելի տեսակաւ զցանկալի աշխարհս այս ապաւերկ ի մարդոյ եւ յանասնոյ, եւ հիմնախիլ արարեալ զգեղեցկայարմար աւանս չինից, գիւղից եւ ագարակաց, վատնեալ զամենայնն եւ յաւեր դարձուցեալ :

Հատ. Ա. :

5.

Իսկ ի տեսանելն զայս ողբալից եւ աշխարհի տե-
սակս, ապա անցեալ ի գաւառն 'Մղկայ' հասանէ
յաւանն ի շինանիստն Շաղատայ. և ելանէ յարեւելից
կողմանէ ի հանդիպակաց բլուր մի : Եւ նոյնժամայն
ի բլրոյն ելանէ եղջերու մի, եւ խուճապեալ ի փա-
խուստ դառնայր հրէն զինքն եկեղեցաբլրոյն եղեալ :
Եւ Բարկայ տաճիկ երիւարաւն զհետ մտեալ եւ
ելեալ զկնի եղջերուն յեկեղեցաբլուրն : Եւ անդ
երիւարին ոտքն խրեցան ի բլրին . եւ եղջերուն
ի բլրին աներևոյթ եղեւ : Եւ Բարկայ՝ Սիւնեաց
տեսառն, ի վայր իջեալ յերիւարէն ի վերայ եկեղե-
ցաբլրին՝ հրամայեաց բազմութեանն քարշել զխրեալ
ոտան երիւարին ի վերայ բլրոյն : Եւ իբրեւ քարշեցին
ուժգնակի բազմութիւն գնդին Բարկայ՝ Սիւնեաց
տեսառն : Եւ դարձեալ սխրալի զարմանք յահի կարաւ
զամենայն բազմութիւնն . զի ընդ ոտնատեղիս երի-
ւարին անուշահոտութիւն բուրման զանազան գրեթէ
զամենայն զփորակ գաւառին ելից : Եւ հրամայեաց
Բարիկ՝ Սիւնեաց տէր, բազմութեանն պեղել զհող
բլրին . եւ տեսին ի ներքոյ եկեղեցի քարկոսի չքնա-
ղաչէն որ ոչ ուրեք հր այնպիսի հրաշաքարտար չի-
նուած, գմբէթն եւ խորանքն չորեքկուսի, մի յարկ
մի տանիք եւ ոչ ուրոյն ուրոյն որպէս եւ այլ գաղա-
տոսաչէն եկեղեցիք :

Եւ բացեալ զչորունս սրբոյ եկեղեցւոյն Նախապը...

կային Ստեփաննոսի . և տեսին բազմաչոյս բազում
խաչա ոսկիս եւ արծաթիս եւ բազում գրեանս
պատուիրանաց և այլ սարսառ ամենայն եկեղեցեացն .
Սիւնեաց իւրաքանչիւր գրով գիւղաքաղաքացն : Եւ
նշխարք սուրբ և պատուական մարտիրոսացն անհա-
մար, անթիւ որ յորմն եկեղեցւոյն մնաց : Եւ յայտ-
նութիւն և գիւտ արքայ եկեղեցւոյն Շաղատայ (եղև)
ի հռիւ ամսոյ որ օր մի էր ամսոյն : Յայնմ ժամանակի
յամենայն տարւոջ ժողով արարեալ Սիւնեաց տեառն
հանդերձ եպիսկոպոսին՝ զօր երևման սուրբ եկեղե-
ցւոյն տօնախմբէին իբրև զմայր եկեղեցեաց աշխար-
հին ամենայն Սիւնեաց : Եւ դարձեալ յայնմ աւուր-
աղօթայադդարքն ցայգաղաչտամամբ, որ ինչ և խըն-
գրուածս առնէին յԱստուծոց նոյն ժամայն ներկա-
տարումն հրաշիցն եղանիւր : Եւ դարձեալ զայն
տեսեալ զերևումն հրաշիցն, որ եղեն ի սուրբ եկե-
ղեցւոյն սրբոյն Ստեփաննոսի, զի բազում բժշկու-
թիւնք պէս պէս ցաւոյ լինէին, որք ի ժամուն յայնմիկ
հանդիպեցան, հաւատացին եւ մկրտեցան Գոր եւ
Փաղանն՝ երկու եղբարք, հանդերձ պարսկական
բազմութեամբ զնդիւն իւրեանց, որ եկեալ էին ի
Պարսից զհեա Բաբկայ՝ Սիւնեաց տեառն :

Եւ դարձեալ վիճակ արկեալ Բաբկայ՝ Սիւնեաց
տեառն, Գորայ և Փաղանայ . Գորայ՝ աւագ եղբորն,
հասանէ աւանն Խոտայ եւ քաջարի արիացելոյն՝

քաջամարտիկն Վազանայ հասանէ վիճակաւ գիւղա-
քաղաքն Շաղատայ հանդերձ սուրբ եկեղեցեան, որ
յայնմ ժամանակի մայր եկեղեցեաց անուանէին :
Եւ Բարիկ՝ Սիւնեաց տէր, վանական կացոյց եւ
սպասաւոր զընտրեալն Տիրոտ՝ հաւատարիմ, սուրբ
և ներանձնաւոր քահանայ, որ յայնմ ժամանակի ո՛չ
ոք գոյր նման նմա վարուք առաքինութեան : Եւ
դարձեալ սքանչեւագործ հաւատովք, զոր սուղ ինչ
յիշեսցուք, զի յորժամ գայլ յայծեաց ուլ, կամ
գառն յափշտակէր . եւ ձայնեալ օմանց առ նա, եւ
նորա արարեալ սուրբ աջովն իւրով զնշան խաչին
քնդդէմ գազանին, եւ ասէր Քրիստոսիւ ասեմ չիչ-
խես տանել » . եւ գաղանի գայլուն ի վայր եղեալ
զուլն կամ զգառնն՝ զնայր հանդարտութեամբ : Եւ
դարձեալ թաղք մի Շաղատայ (էր) ի լերինն ծովուն
յեզր ծովակի միոջ (22) . և երանելին Տիրոտ նստէր
ի միջի օմանց . եւ գորտքն ի ծովուն ըստ սովորու-
թեան իւրեանց բարբառոյ ընուին (23) յաւէժ աղա-
վակելով . եւ երանելին Տիրոտ զչարեալ նոցա ասէ
« ո՛հ խլացի՛ք (24) ձեր անհեղեղ բարբառովդ » . եւ
զբազում աւուրս կարկամեցան գորտքն, եւ ոչ կա-
րացին բարբառել : Եւ եղև ի միում յաւուրցն սուրբն
եւ երանելին Տիրոտ եհաս ի նոյն տեղի . եւ բնակիչք
տեղւոյն զգացուցին վասն գորտոցն . եւ նա ասէ
« հրամայեալ եմ նոցա լուծանիլ ի նոյն սնոտի բար-

բառն վերաձայնել » : Եւ նոյնժամայն գորտքն զաղաղակ կալեալ իբրեւ զառաջինն յաւէժաբար մեծաձայնէին բարբառել :

Եւ դարձեալ ի միում յաւուրց ընդ երեկոյան ետես որայն լուցեալ հրով, ձգեաց զգաւազանն և ընկեաց ի մէջ որայի հրոյն : Եւ ընդ առաւօտն յորժամ զարժանաւոր զաղթան ի յանկումն կատարելութեանն հասեալ՝ հրամայեաց բերել զգաւազանն իւր և մարդիկն զաղաղակ բարձին եւ ասեն « որայն սաստիկ այրեալ է . եւ արդ գաւազանին ու՞ր խնդիր առնես քաղեակ (կամ քաջեակ) տէր՝ » . եւ նորա սաստեալ նոցա ասաց բերել . եւ երթեալ մարդկանն՝ տեսին զգաւազանն սրբոյն Տիրոտի անմնաս մնալով ի մէջ հրոյն շնորհօքն Աստուծոյ . եւ բերեալ մեծաւ զարմացմամբ զգաւազանն կարմրագունեալ իբրեւ զհուր առ երանելին Տիրոտ : Եւ առեալ առ ինքն զգաւազանն . և նայեցեալ ի գոյն գաւազանին և ասէ « այսպէս արիւնագոյն կսկծելով իբրեւ հրացեալ այրի սիրտ որային տեսան : Եւ դարձեալ յաւիտենից անողորմ, անէջ հրովն դատելոց են արարողք արկածից մնառան այնորիկ : Եւ երանելոյն Տիրոտի էր ոմն (մշակ), եւ զժնդակ եւ չարաչար մնաս գործեաց . եւ սուրբն զչարեալ ցասմամբ ասէ « գնա՛, չտամ զվարձն քո » . եւ նորա գաղտնի խորամանկութեամբ փայտատ մի առեալ գնաց . եւ եհաս ի խոռա Անձնատու, որ է

յաթեւմտից կոյս եկեղեցւոյն իբրեւ ձայնընկէց մի .
պարտաւանդեցան ոտքն . և ոչ կարաց զնալ : Եւ առ
սուրբն Տիրոտ դարձեալ զղջախոհ մեղայիւ՝ եղ զեր-
կաթնն առաջի նորա . եւ դարձեալ հեզն եւ բարե-
պաշտն, սուրբն եւ ցանկալին Տիրոտ ետ զվարձն,
օրհնեաց եւ արձակեաց յիւրմէ :

Եւ դարձեալ՝ գետոյ միոյ (որ է գետն Արտունայ)
յայնմ կողմանէ էր ջրաղացք մի . և երանելին Տիրոտ
ի գետավարարան հանապազ ղնշան խաչին արարեալ՝
անցանէր ընդ գետն աներկեղաբար : Եւ եղեւ ի
միում յաւուրց ետես ցանկալի եւ գեղեցկատեսիլ
քոռակ էչ մի, և ասաց ի մտի իւրում երթայց, ան-
ցից իշո՞քն այնուիկ ընդ գետն . եւ ելեալ յէջն եւ
մտեալ ի գետն . եւ ի միջի գետոյն դարձեալ էջն առ
նա՝ եւ եցոյց վրայբտակմամբք զերկաթի զպայռիան
(նալ) իւր և առէ « քո այսպէս իշոյ պայռիս տեսեալ
է » . և նորա հանեալ ի թափուցն զիողբիկ զդանա-
կիկն իւր՝ եցոյց եւ առէ « եւ քո այսպէս իշոյ մտրակ
տեսեալ է . զիս ի գետէս բաց անցո՛ր եթէ ոչ՝ հարկա-
նեմ և վիրաւորեմ զքեզ » . և անցուցեալ զսուրբն
ընդ գետն՝ աներեւոյթ եղև չարն սատանայ : Եւ այլ
բազում ինչ նշանագործութիւնք, որ յերանելոյն
բնէին, և պէսպէս ցաւոյ լկանաց անդորրութիւնք .
և այսահարաց նորին աղօթիւք բժշկութիւնք : Եւ
վախճանեալ սրբոյն՝ եդաւ ի դիր յարեւելից կող-

մանէ սրբոց եկեղեցւոյն. որ եւ բազում այցելու-
թիւնք լինէին ի սուրբ գերեզմանէ նորա հիւանդաց ։
Եւ դարձեալ՝ կանանց ոչ հրամայեցաւ ի նմանէ ի
սուրբ եկեղեցին մտանել . եւ այսու կարգաւորու-
թեամբ կրօնիւք եկաց (ուխտ) սուրբ եկեղեցւոյն
Շաղատայ մինչեւ յամս 300 . և ոչ դարձեալ կանամբի-
քահանայի սպասաւորութիւն առնել սրբութեան
տեղւոյն ։



ԺԲ. — Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեսան Պետրոսի .
յետ բազում ժամանակաց զրոյցք վասն գիւտի նշխա-
րաց սրբոց որ ի Շաղատայ եկեղեցին . և որ յաւուրս
Յովակիմայ եպիսկոպոսի վիճմունք . և տակս նախա-
դասութեան տանուտերաց և գիւղից Սիւնեաց, և բէ
ո ոք նախապատիւ և գահազուի սահմանեցաւ ։

Արդ յետ բազում ժամանակաց ինչ Յովհաննէս՝
կուսակրօն քահանայ և սպասաւոր սուրբ եկեղե-
ցւոյն, առանձինն աղօթս մատուցանէր ի նմին սուրբ
եկեղեցւոյն ի գիշերին ։ Եւ յանկարծակի շարժումն
եղեւ անուշահոտ բուրմամբ ։ Եւ յարեւելից կուտէ
խորանին յեկեղեցւոյն աղիւսածն քար վաղեայ
յորմոյն . եւ զյատակն եկեղեցւոյն էառ ի վերայ
բեմին ։ Եւ քահանային ելեալ ի բեմն մեծաւ երկիւ-

ղիւ՝ տեսանէր պատուհան մի բացեալ. եւ ի ներքս
բազում նշխարք սրբոց գրով իւրաքանչիւր ան-
ուանք եղեալ ի կողոփս լի անուշահոտ ցանկալի բուր-
մամբ. եւ փոյթ ընդ փոյթ ընթացեալ պատմեաց
աստուածապահ տեառն Խոսրովայ, որ էր ի զար-
մից Գազանայ : Եւ եկեալ եւ տեսեալ զերեւեալ
սուրբան մեծ՝ գոհարանելով աղօթիւք գոհանայր զԱս-
տուծոյ : Եւ հրամայեաց նոյն քարիւն աղիւսաբոսա-
րով ծածկել զտեղի հանգստարանի սրբոցն : Եւ
դարձեալ՝ երանելոյն տեառն Բարկայ՝ Սիւնեաց
տեառն, հրամայեալ զի նախաթոռ լինիցին յամե-
նայն Սիւնիս սպասաւոր բահանայք և հաւատացեալ
ժողովրդականք պաշտօնեայք սրբոց եկեղեցւոյն Շա-
ղատայ իբրեւ մայր եկեղեցեայ և մայրաքաղաք սմե-
նայն աշխարհին Սիւնեաց : Եւ դարձեալ՝ յաստուածա-
պատիւ և ի հոգեւոր Տեառն Յովակիմայ՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի, յիշատակի պատարագին ներհակ հա-
կառակութիւն սաստիկ եղև վասն նախագահ նա-
խադասութեան նախապատիւ լինելոյ զիւղաքաղաք
աւանայն թէ ո՛վ ոք է լինելոյ :

Եւ Խոսրով Շաղատայ ի զարմից Գազանին, ըզ-
տպաւորումն գրաւորական տառիցս առաջի եղեալ
աստուածապահ և բնիկ տեառն Ատրնեբսեսի՝ Աիւ-
նեայ տեառն եւ Հայոց իշխանի : Եւ հրամայեցաւ
Շաղատեցեայ իբրեւ մայրաքաղաքացեայ յառա-

ջանիստ լինել վեհագոյն պատուով : Նոյնպէս եւ զվարդապետութեանն Սիւնեաց զնախագահութեանն զնիստ հրամայեցին Գէորգեայ՝ Շաղատայ վարդապետի : Ընդ որ յոյժ զչարեալ Փանոսի ոյծեցոյ՝ Սիօնի վանականի, ակամայ զնաց . եւ ոչ ինչ ումեք ի ժողովոյն փոյթ զայնմանէ լինէր : Եւ ապա դարձեալ ընդ Ոյծ և ընդ Աղիսիտու սաստիկ հակառակութիւն եղև : Իսկ հնազիտակք Աղիսիտուացեայ զՈյծեցեայն հաստատեցին ի Վրաց աշխարհէն լինել պանդուխտ եւ նժդեհ գոլ ամենայն Սիւնեայ : Եւ դարձեալ՝ Շաբւոյ եւ Աղիսիտուայ հրամայեցաւ զկնի Շաղատայ զնախադասութեան ունել զվեհագոյնն զերկրորդականն զպատիւ : Եւ զբառորդ նախադասութիւնն Աւան գիւղաքաղաքին Մրենոյ ընկալեալ վասն ազատազարմ լինել գոլոյ հնոյն : Եւ ապա զհինգերորդ զգահն հրամայեցաւ Ոյծեցեայ ունել : Եւ ապա յայնմհետէ իւրաքանչիւր ոք իւրեանց քահանայիւք : Եւ զայս դարձեալ սուղ ինչ յիշելով ապառնեացդ սակս վերահասու լինելոյ յայտնեցաք զի մի ներհակ հակառակութիւն ինչ լինիցի յետնոցն :

ԺԳ. — Դարձնալ վասն իշխանացն որ զկնի Բարկայ :

Ստատարաւն և տիրաւուն պերճապանոյն և զեզանին այն Բարիկ՝ որդի Անդոգայ, գործով գովելի և հաւատով զերազանց բնաւից, յետ առնոյ զտեպհական տէրութիւնն Արանեաց . և շինելոյ զամենայն աւերեալ դաւառան կրկնապատիկ քան զառաջինն, ստանայ ուստր մի Վասակ անուն. և ի զարգանալ հասակին ընծայեցուցանէ զնա իդուռն տրքունի Վասակ՝ Պարսից արքայի : Զի յետ 72 ամի Թադաւորութեանն Շապհոյ՝ վախճանի սա . եւ առնու զթադաւորութիւն որդի նորա Արտաշիր ամս 3. (28) ապա Արման որ է Վասակ՝ ամս 11 : Ոչ է սա նա որ պատերազմեցաւ ընդ Հայոց : Ապա Յազկերտ՝ ամս 11 : Իսկ Բարիկ առեալ զտէրութիւնն Արանեաց ի վաթսներորդ ութերորդ ամի Շապհոյ՝ Պարսից արքայի, և վարեալ զիշխանութիւնն ամս 21, փոխի յատեանցս յանփոփոխ իշխանութիւնն եւ յանգրաւոր ուրախութիւնն յերկինս : Իսկ Սամ Գնթունի՝ սենեկապետն նորին, զնայ ի դուռն արքայի. և ծանուցանէ զթոթգուծին. սակս որոյ տրտմեալ Վասակ և աղէկիզեալ ի վերայ մանկանն որ ի գրանն կայր, խորհի ընդ սենեկապետի իւրով տալ զիշխանութիւնն ի ձեռս Վասակայ. և առսքել զնա

յաշխարհն իւր: Եւ զայս իմացեալ նորա՝ զայս առ Վա-
սակ եւ աւետիս մատուցանէ նմա զխորհուրդ ար-
քային: Իսկ նա չար և չոր մտաք հոծ լի գորով, ոչ եթէ
աւետչեայ ինչ շնորհէ նմա. այլ ցուրտ և ապաշնորհ
պատասխանի արարեալ նմա, առէ բայց եթէ զի՞ս
առնէ տէր մինչ բնական իմ հարցն է ժառանգու-
թիւն Սիւնեայ: Եւ երթեալ սենեկսպետին ծա-
նոյց զայս արքայի: Իսկ Վառնայ խոժոռեալ ընդ
բանն Վասակայ. եւ հրամայեալ զսենեկսպանն
Բարկայ ի ներքս ածել զՍամ Գնթունի. և կապոյց
զնա տէր Սիւնեայ: Սա կալեալ զտէրութիւնն
ամ մի՝ վախճանեաց զմոլեխինդն արուցեալ դաւա-
ճանութեամբ: Իսկ յետ սորա Վաղինակ ի բնիկ
ցեղէ իշխանացն Սիւնի՝ ամն 9: Եւ ապա յետ սորա
Վասակ՝ որդի Բարկայ, առնու ի Վառն-Շապոյ
զտէրութիւն իւր, եւ վարէ ամն 39: Այլ զարցոյց
եւ զգործ զոր ինչ եղեն առ սոքօք, ո՛չ է պարտ զանց
առնել. այլ ըստ պատշաճին կարգեսցուք զպի-
տանին:



ԺԴ. — Երբզ իշխանացն Սիւնեայ, որ ի Բարկայ
միևյն ցՔուրդոյ:

Այլ զի պատշաճ համարեցաք աստ նախ զնեղ
զկարգ իշխանացն, եւ ապա անդրէն դառնալով՝

վերստին ցուցանել զգործս եւ զբանս որ յիւրաքան-
չիւր ժամանակս եղեն, վասն որոյ եւ ճառելի է :
Արդ՝ Բարիկ առնու զտէրութիւնն Սիւնեացի Շապ-
հոյ . եւ կեցեալ ամս 21, վախճանի : Սենեկա-
պետ նորին Սամ Գնթունի՝ մի ամ : Վաղինակ՝ 9 .
Վասակ՝ 39 ամ : Վարազ-Վազան՝ փեսայացեալն
Վասակայ՝ 25 : Ընդ մէջ 5 (ամ) : Գդեհոն՝ 17 : Այս
երեքս ելին յաստուածադրոշմ ուխտէ եկեղեցւոյ՝ յի-
մարեալք չարութեամբ և պատրեալք ի հրապաշ-
տիցն : Վ ռամ՝ 7 ամ : Ընդ մէջ՝ 1 : Միւս Վասակ՝
11 ամ : Աչիր՝ 9 ամ : Ընդ մէջ՝ 3 : Բարգէն՝ 10
ամ : Ընդ մէջ՝ 11 ամ . զոր ի Շապհոյ միւս կալաւ
Յովհան 18 ամ : Վասդուշ՝ մի ամ : Գրիգոր՝ 10
ամ : Միհր-Արտաշիր 23 ամ : Ընդ մէջ՝ 3 : Պի-
րան՝ 1 : Ընդ մէջ՝ 2 : Սարգէս՝ 2 ամ : Ընդ մէջ՝ 3,
Սահակ՝ 10 ամ : Ընդ մէջ՝ 13 . զոր Պարսիկք կա-
լան : Գրիգոր որ վասն առաւելութեան եւ առոյգ և
ուժեղ հասակին քաջաց նուիրակ կոչեցաւ, 16
ամ : Հրահատ՝ 16 ամ . Յովհան՝ 27 ամ . Քուրդոյ՝
18 ամ :

Ահա այսոքիկ ի Բարկայ հետէ մինչև ցայժմ կա-
լան զիշխանութիւնն որդի ի հօրէ պայազատելով,
թուով 20՝ ամս 332 : Իսկ զԳրիգորոյն որ քաջաց
նուիրակ կոչեցաւ, ցուցից քեզ զբան, զի գիտաս-
ցես զսոսա ոչ միայն Հայկազունիս . այլ և խառ-

նեալ ի Թագաւորական ցեղն Պահլաւկայ և Արշա-
կունեայ (26) . եւ յայսմհետէ իմասցիս զսոսա ձեռ
Արշակունի և զաւակ Պահլաւունի . և այնքան բարձր
եւ փառաւոր գոլ . զի հաւասար էին խնամութեամբ
ընդ Պարսից Թագաւորութեանն եւ ընդ Հայոց :
Արդ՝ եղև օր մի յաւուրց . եւ Խոսրով՝ արքայ Պար-
սից, որդի Ուրմզդայ, զոր ոմանք շահնշահ անուանեն,
այսինքն Թագաւորաց Թագաւոր, նստոյ զարապաս
արարեալ ազատաժողով Արեաց գնդին . եւ կամե-
ցաւ ի ճաշս խորխանալ : Իսկ Թռչնաբաշտ որ մե-
ծամեծ են եւ սեւթոյր, սլացաւ ի վերուստ ի վայր,
եւ եկն ի սեզան Թագաւորին, եւ կամեցաւ ինչ
յափշտակել ի սեզանոյն : Եւ Թագաւորն խրոխտա-
ցեալ լի եղև ցաամամբ, որսէս թէ գուշակումն ինչ
համարելով : Եւ յայն ամենայն բազմութենէն ոչ
ոք շարժեցաւ զկնի նորա : Ապա Գրիգոր առեալ
զհաստարեստ ազեղն իւր . եւ լայնալիճ գրկօք կորո-
վակի փրթուցեալ գնետն ի վեր յօղն յոյժ բարձրա-
գոյն՝ ընկէց զթռչունն ի վայր առաջի Թագաւորին
առ սեղանոյն : Իսկ Թագաւորն լցեալ խնդութեամբ՝
կոչէ յառաջ զԳրիգոր . եւ հրամայէ նմա զծանրա-
գոյնն խնդրել խնդիր . եւ Գրիգոր՝ Սիւնեաց տէր,
ասէ տէր իմ արքայ՝ մինչ հրամայեցեր խնդրել՝
տացի գուստր արքայի ինձ ի կնութիւն : Եւ առ ժա-
մայն կատարեցաւ խնդիրն ըստգում եւ մեծ պար-

գեօր եւ բարձրագոյն փառօր, և խնդացին ամենայն
տունն Սիսականու :



Փե. — Վասն գալոյ սուրբ Վարդասպետին Մեսրոբայ
ի Սիւնիք եւ ի Գողթն . եւ շրջելոյ ընդ գաւառսն . և
զղօղեալ կուսապաշտօնաբխնսն ի տեղիս տեղիս սրբելոյ
օգնութեամբ Վաղինակայ իշխանին և Շաբիթայի :

Յուշից և զկրկին լուսաւորութիւն այսմ աշխար-
հի որ ի ձեռն սուրբ եւ յոգնեալեան ատեն Մաշ-
տոցի Մեսրոբ կոչեցելոյ : Ի նուաղել թագաւո-
րութեանն Հայոց համարձակեցաւ ամենայն ոք ըստ
իւր բարուց ընթանալ, որպէս եւ աստ. զի աղանդն
հեթանոսական դեռ ևս զօղեալ կայր ուրեք ուրեք ի
գաւառն Սիսական եւ ի Գողթն, այժմ համարձա-
կեալ երեւցուցին : Իսկ երանելին Մեսրոբ հր
դպիր զիւանի զրանն արքունի . որ և կամեցաւ թա-
քուցանել զինքն ի խռովարար կենցաղոյս . առեալ
զձեւ միայնակեցութեան՝ փութայր ի նաւահան-
գիստն : Եւ եկեալ ի Սիսական կողմն՝ հաճեցաւ
բնակիլ ի գեղեցիկ գաւառն Գողթան, և խստամբեր
ճգնութեամբ բազում աւուրս առաքինացեալ, ծա-
նեաւ զկրկին երեւեալ աղանդն կուսապաշտութեան,
և սկսեալ ի բարոզութիւն՝ մեծամեծ և ահագին

նշանօր ոչ ինչ ընդհատ քան զարբոյն Գրիգորի, ի հաւատս ածել զաշխարհս Սիսական հրամանաւ և օգնութեամբ բարեպաշտ իշխանին Սիւնեաց Վաղինա, կոյ, սրբել զկուսպաշտութիւնն և խորտակել զկուսան թաքուցեալ : Նմանապէս և զՂողթն սրբեալ ի ձեռն իշխանին իւրեանց Շաբիթայի :

Եւ այնքան հալածեաց զբաղմութիւն դիւայն, որք մարմնաւոր տեպեամբ իբր զծուխ ծառայեալ՝ գունդ գունդ բարձրացեալ վայիւ եւ ազաղակաւ գնային փախստեայ. և անցեալ ընդ Երասխ՝ անկանէին ի կողմն Մարաց : Իսկ սուրբ այրն Աստուծոյ՝ թողեալ անդ յաշխարհին Սիւնեաց թարգման եւ ուսուցիչ յընտրեալ աշակերտաց իւրոց զԲենիամին եւ զԱնանիա, որ և ձեռնադրեցաւ յետոյ յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին զի մի վերստին (անկցի ի մոլորութիւն) . եւ ինքն գնաց առ սուրբն Սահակ :



ԺԶ. — Վասն նորոգ Լպիսկոպոստքեան Սիւնեաց Տեսուն Անանիայի . և երբն յԱզվանս . և պատուիքն յԵւթաղէն քաջատրէ նոցուն :

Եկն, եհաս մեզ ճառել զցանկալի եւ զլաւագոյն իրաց, այսինքն զնոր նորոգութենէ խաւարեալ եւ

խոսանացեալ եկեղեցւոյս մեր և աթոռոյս մետրապօլտութեանս Սիւնեաց : Քանզի ի վաղուց հետէ ոչ գոյր տեսուչ և ուսուցիչ այսմ աշխարհի, յաւերմանէն Անդոկայ մինչև ցտէրութիւնն Վասակայ իշխանին : Իսկ ի հայրապետութեան մեծին Սահակայ. մինչ կրկին նորոգէր զՀայաստանեայս, եւ յամենայն տեղիս շրջէր եւ ուղղէր եւ ընդդէմ վարդո եկեղեցւոյ. ձեռնադրեաց եւ զԱնանիա աշակերտ Մեսրոբայ, թարգմանիչ եւ լի ամենայն առաքինութեամբ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց, նստել ի գահ մետրապօլտութեան եւ կոչիլ նախաթոռ Հայոց պատրիարքին : Որ եւ եկեալ նորոգեաց զերկոստս, սան գաւառս մեծավիճակ գաւազանի իւրոյ :

Իսկ ի բանալ դպրութեանս Հայոց վերին պարգեօքն ի ձեռն սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոբայ՝ եղդպրատունս յաշխարհին Սիւնեաց, եւ կարգեաց ի վերայ զաշակերտակիցն իւր զԲենիամին : Եւ փութապէս զամենեւեան ուսոյց հայերէն դպրութեամբ. եւ արար գիտողս աստուածային կտակարանայ : Եւ յետ զայս յարդարելոյ առեսլ ընդ ինքեան զԲենիամին՝ գնաց յաշխարհն Աղվանից առ թագաւորն Եսլաղէն ի խնդրոյ Մեսրոբայ. եւ արարին ի միասին գիր ազգին այնմ ըստ խեցրեկագոյն լեզուի նոցա : Եւ զմնացեալ կռապաշտութիւնն սրբեաց և աստուածային վարդապետութեամբն լուսուորեաց

զաշխարհն կրկին անգամ. եւ եթող զՖենիամին անդ ի վերայ Թարգմանութեան և դպրոցաց մանկ տւոյն. եւ ինքն Անանիա կամեցաւ անգրէն դառնալ :

Իսկ Թագաւորն Եսթաղէն Աղվանից, որ էր առաջին Շապհոյ Արտաշէսեան՝ Պարսից Թագաւորի, Թոռն բուեր, պատիւ արարեալ նմա, երախտահար տոյց լինի, և պարգևէ զիւր նշանակն Թագաւորական ոսկէտուտն վառիւ և ի գլուխն գունդ ոսկի. և ի վերայ խաչ պատուական : Եւ հրամայէ զայն հանապազ չրջեցուցանել ընդ իւրեանաեպիսկոսոսացն Սիւնեաց ի յիշատակ Թագաւորացն Աղվանից : Ահա զայս ցուցանէ մեզ սուղ ինչ Մովսէս քերթողահայրն, եւ զբովանդակն ճշգրիտ՝ աշակերտ նորին Պետրոս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց : Այս Անանիա, ի հասանել նեղութեանն ի Յազկերտէ ի վերայ բահանայից եւ ի յիսանացն Հայոց, էր ընդ նոսա : Սա յետոյ զնաց ի ժողովն Շահապիվանի, ուր էր Յովհան Մանդակունին. եւ արարին կանոնս եկեղեցւոյ : Ապեալ սա յաթոռ մետրապօլիտութեան Սիւնեաց որ պօստօ Փրօնտէս Հայոց մեծաց, ամն 22. եւ կատարի ի Քրիստոս :



**ԺԷ. — Գործ տեսրի և վատ իշխանին Սիւնեաց վա-
սակայ . և պատճառ ետրին կոյրտեսան :**

Աւագ բանիս և եղունկ է սկսմանս, զի ոչ խնդամը-
տաբար ինչ կամիմ ճառել վէպս, այլ լի երկամբք և
սգով, յոգնահոծ եւ թանձրատարաւ մթացեալ ող-
բովք . քանզի բարձաւ պսակն ոճոյ մերոյ, և պակա-
սեաց թագաւորութիւնն ի ցեղէն Արշակունեաց, և
քահանայապետութիւնն ի ցեղէն սրբոյն Գրիգորի .
եւ քայքայեալ խանգարեցաւ ամենայն կարգ իշխա-
նաւորութեանց . ի յախուտոյ դարձաւ բարին . եւ
տեղի ետ խաղաղութիւնն . եկն խռովութիւնն . եւ
թագաւորեաց չարն :

Յետ բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց որ էր
վերջին Արտաշէս, եկաց մարդպան ի տեղի Ար-
տաշիսի վեհ Միհր-Շապուհ ամս 13 : Իսկ սրբոյն
Խահակայ խնդրեալ ի Վռամ-Շապուհ՝ կացուցանէ
զթոռն իւր զՎարդան՝ որդի Համաղասպայ, տալա-
բապետ Հայոց . եւ ինքն վճարեալ յատտեացս փոխի
ի կարգս հրեշտակաց : Իսկ յետ վեհ Միհր-Շապուհոյ
մարդպանութեան կացուցանեն ի տեղի նորա զՎա-
սակ՝ Սիւնեաց տէր, մարդպան Հայոց : Եւ էր Վա-
սակ մարդպան, եւ Վարդան Մամիկոնեան՝ սպա-
րապետ Հայոց : Իսկ յետ Վռամ-Շապուհոյ թագա-

տրէ Պարսից Յազկերտ ամս 19 (27) : Եւ էր Յազ-
կերտի հազարապետ մի յոյժ խորհրդագէտ Միհր-
Ներսէս անուն. և կայր յԱտրպատական աշխարհի,
յոյժ չարահնար եւ մեքենաւոր բարուք. եւ ի վա-
ղուց հետէ կամէր հնարս գտանել առ ի բառնալ եւ
չիջուցանել զքրիստոսեան աւետարանն : Եւ Վասակ
էր չբեղ եւ բարձր ի մէջ աշխարհիս Հայոց . եւ յոյժ
մեծարգոյ եւ երեւելի ի դրան արքունի . եւ ունէր
երկուս որդիս՝ Բաբիկ եւ Ատր-Ներսէս անուն, եւ
դռատոր մի, որում փեսայացուցեալ էր զՎարագ-
Վաղան, ի նոյն տոհմէ Ախականայն : Որ և սատա-
նայական արկածիւ անկաւ ատելութիւն ի մէջ նոցա,
եւ ատէր Վարագ-Վաղան զկին իւր : Վասն որոյ
մախացեալ Վասակայ՝ կամէր սականմամբ խնդրել
զվրէժ քինուն. զոր եւ խմացեալ նորա՝ փախստեայ
անկանի առ Միհր-Ներսէս. եւ վասն չար եւ սաստիկ
նախանձուն առ ի հաճել զկամս նորա եղանէ յաստ-
ուածադրոջմ ուխտէ քրիստոնէութեան և երկիր պա-
գանէ կրակի եւ սրեգական . եւ հանապազ գրգռէր
զՄիհր-Ներսէս հազարապետ արքայի, ի վերայ
Հայոց զի թերեւ լցուցէ զխորհուրդ իւր չար քինուն
որ ընդ Վասակայ :

Իսկ Միհր-Ներսէս մատուցեալ զսա առաջի Յազ-
կերտի. և ծանուցանէ նմա զխորհուրդ նորին. և նա
մեծարեալ զՎարագ-Վաղան յաստուածոց իմն հա-

մօթրեցաւ զպատահումն զայն . և խորհէ ընդ մովպե-
տան մովպետն և ընդ այլ առաքանին դարձուցանել
զաշխարհս Հայոց ի կրօնս իւրեանց. (ընդ որ) հաճե-
ցան ամենեքեան : Եւ հրամայեաց Թադաւորն հօ-
վարտակս գրել առ իշխանսն Հայոց, եւ ընդ նմին
ատրուչանս եւ փուշտիականս եւ քուրմս առաքեալ ի
ձեռն մեծամեծաց իւրոց. որք եկեալ հասեալ յաշ-
խարհս Հայոց՝ մատուցին զնամակն մեծամեծ նա-
խարարացն. որոց լուեալ՝ սուգ անհնարին պատեաց
զամենեան : Եւ փութանակի ժողովեալ զեպիս-
կոպոսունս եւ զվանականս աշխարհին ի մի վայր եւ
զսեպուհս եւ զաւագ տանուտեարս, որոց գլուխ ժո-
ղովոյն Յովսէփ որ եկաց զինի սրբոյն Սահակայ
տեղապահ աթոռոյն, եւ Անանիա՝ եպիսկոպոս Սիւ-
նեաց, եւ Ղեւոնդ երէց, եւ խորհեալք ի միասին՝
գրեն պատասխանի յոյժ բիրտ և պինտ վասն օրի-
նաց իւրեանց առ Թադաւորն : Եւ դարձեալ անդ-
րէն զեսպանացն՝ մատուցին զպատասխանին ար-
քայի : Ընդ որ յոյժ ցասուցեալ ահագին եռանդ-
մամբ սրտին իբրեւ օձ Թաւաղգլոր լինէր. եւ փութա-
նակի հրաւիրակս հանեալ կոչէր զամենեան ի
կամաց եւ յակամայ զիշխանսն Հայոց. եւ տայր
ածել զառաջեաւ. և ի մէջ մեծ ատենին սաստիւ հար-
ցեալ զնոսա՝ ընտրել զմի յերկուցն՝ կամ ապրել և
յանձն առնուլ զօրէնս մոգութեան, եւ կամ զար-

միւր եւ զաւակօք մեռանել իսպառ : Որոյ առ ժա-
մայն ոչ ինչ պատասխանեալ՝ ելեալ արտաքս խորհե-
ցան. և ընտրեցին առ ժամ մի վերին երեսօք յանձն
առնուլ զհրամանս արքունի, եւ երթալ յաշխարհն
իւրեանց եւ հնարել պատերազմաւ եւ կամ սիրով
զփրկութիւն աշխարհիս եւ զգիւտ անձանց. զոր եւ
արարին իսկ. եւ մեծաւ պարգևօք արձակեցան
յաշխարհն իւրեանց ածեալ ընդ ինքեանս ատուրու-
շանս եւ վարդապետս օրինաց :

Բայց կասկածեալ թագաւորին եթէ խաբիցի,
պատանդ առեալ զդեաշխն Վրաց զԱշուշա և գեր-
կու որդիսն Վասակայ՝ զԲաբիկ և զԱտր-Ներսէս :
Իսկ իշխանքն Հայոց նախ ուխտեալ էին միմեանց
և աւետարանին երդամբ կնքեալ զգիր ուխտին՝ մի
միաբանութեամբ կեալ եւ մեռանել ի վերայ քրիս-
տոնէական հաւատոյն : Որք եկեալ, հասեալ յաշ-
խարհ իւրեանց, ի գաւառն Սարատու՝ երևեցուցին
զծածուկ ուխտ պայմանին. և զոմանս ի մոգուցն
սպանին և զայլսն փախուցին. և զկրակն ցրուեալ
արկին ի ջուր : Ընդ որ խոթոռեալ Վասակայ՝ վա-
րանէր ի մեծի տրուութեան, մի՛ զիրոց ծնողութեանն
ջեռոյց զփորոտիս նորա վասն որդւոցն որ կային
անդ ի պատանդի. և խելացնորեալ ափշեցուցին զնա.
եւ մի՛ զի երկիւղ թշնամւոյն Վարազ-Վաղանայ, որ
կայր առ արքայի, եւ սպասէր Վասակայ մահու. եւ

Հատ . Ա :

6.

մի՛ զի զրկումն մեծ եւ երեւիլի փառացն եւ հայրենի տէրութեանն : Յայսց երից անհնարին տարակուսանաց տազնապեալ խուճապէր միշտ . եւ ոչ ունէր քուն ի գիշերի կամ հանգիստ ի տունջեան : Եւ զի սահման է մարմնոյ ի կենցաղումն հանապազ սխալիչ եւ գթիչ . սակս որոյ և սա սխալեաց յերդումն սուրբ աւետարանին . և զայս համարձակիմ ասել եթէ միով բանիւ զմեղայ էր իոստովանեալ ի վերջոյ . ոչ էր թողեալ զնա ի կորուստ անսահման գթութիւնն Աստուծոյ : Բայց այս ծնունդ էր չար յուսահատութեան, զորոյ զորպէսն ի դատաստանին Աստուած միայն գիտէ եւ ո՛չ այլ ոք :

Արդ սակս այսր պատճառի խարեալ ի չար դիւէն՝ ապաշխարութեան յուսով Եստեաց ուխտին առ ժամ մի (զի) թերեւ զերծուացէ յեկեալ, հասեալ չարէն զորդիւն իւր եւ զինքն : Եւ յղեալ զՎարդան զօրօքն Հայոց ի պատերազմ յԱղվանս առ Պարսիկքն որ եկեալ էին անդ . և ինքն ծանուցանէ զխորհուրդ իւր միամտութեան, որպէս թէ հաւատ պահելով թափաւորին, Միհր-Ներսէհի հաղարապետի ի ձեռն նամակաց, նա եւ զօրազլիսացն Պարսից որ յԱղվանս . զայս ևս օրէն համարելով որպէս ասէ աստուածային զիրք հնազանդ լերուք մարմնաւոր տէրանց որպէս Աստուծոյ : Եւ ապստամբեալ սա ի Վարդանայ եւ ի Կամսարականացն և յայլ աղատացն որ ընդ նոսա՝

այլովք իշխանօք Հայոց՝ իշխանաւն Բազրատունի Տիրոցաւ, Խորխոռունի Գաղիշոյիւ, Վահեւունի Գիւտիւ՝ Պալունի Վարազ-Շապուհիւ, Գաբեղենի Արտէնիւ, Ուրծայ Ներսէհիւ և այլովք բազում ոստիկանօք եւ սեպհօք տանց և տոհմից, որք երկուցեալք յահէ Պարսիցն՝ կամեցան շնորհուիս առնել թաղաւորին. և զամենայն բերդա եւ ամրոցս Հայոց ընդ իւրեանց ձեռամբ արարին. եւ զամենայն մանկունս Մամիկոնեան տոհմին և Կամսարականացն և այլ ազատացն ետ ածել Վասակ առ ինքն և ամրացոյց յանառիկ ամուրս աշխարհիս Սիւնեաց : Եւ մինչ այս այսպէս եղև, ապա լուեալ Վարդանայ զդառն գոյժ մահարար բօթին. եւ մեծաւ յողթութեամբ եկեալ ի պատերազմէն որ առ Աղվանս. այլովք ազատօքն խորհէին ի միասին զաւուրս բազումս հարս ինչ : Եւ մինչ թափեցան յամենայն յուսոյ՝ զմահ ընտրեցին լաւ քան ղկեանս. եւ անցեալ յԱրտազ գաւառ. յետ ամսօրեայ աւուրց եղև խմբումն մեծ պատերազմին յորում՝ պսակեցաւ սուրբն Վարդան այլովք ընկերօք. զոր լուեալ զայս Յազկերտի՝ ի մեծի եւ յանհնարին սուղ դառնութեան վարանէր :

Իսկ Վասակայ հաւատարիմ եւ մեծազատակ ղինքն համարեալ՝ առեալ զկալանաւոր մանկունսն և զսուրբ քահանայսն՝ խաղաց, զնաց ի դուռն արքունի, յորում ատեան մեծ լինէր եւ հարց եւ փորձ

Քաղաքաւորացն ընդ Վասակայ : Եւ ամենայնիւ պարտեալ եւ յիմարեալ լինէր անօրէնն Վասակ . և ըստ արժանաժառանգ իւրոյ թոշակին առնոյր զփոխարէնն : Եւ ի նմին դրան ի դիպահոջ կացեալ լինի մինչև անդէն առնու զվախճան, զորոյ եւ զորպէսն լիով պատմեն քեզ Եղիշէ եւ Ղազար Փարպեցի : Իսկ զիշխանութիւնն Սիւնեաց առնու ուրացօղն Վարազ-Վազան, որ էր գիւարախ, և յետոյ ի դիւէն խեղդամահ եղև : Եւ յետ նորա նոյն չարութեամբն անհեղեղ հսկայն Գղեհոն որ անպարտելի էր զօրութեամբ և միշտ պատերազմէր ընդ մնացորդս Հայոց, զոր և Վահան՝ եղբորորդի Վարդանայ, վերին օգնութեամբ հարեալ սատակեաց ի պատերազմի դրուրդն ահագին զԳղեհոն ի գաւառին Շիրակայ մերձ ի գիւղն որ Ըշտէ անուանի : Եւ ծառայից իւրոց թափեալ զփոր նորա՝ պատեցին եղեգամբ եւ բերեալ եղին ընդ հարս իւրեանց ի դամբանի :



ԺԸ. — Վկայութիւն սուրբ եւ փառաւորեալ սեպուհին Սիւնի, երանեքոյն Ազդայ, որ ի ձեռաց Միհրանայ ի մէջ Պարսից հանդիսին :

Լաւագոյն և խրախալի թուի ինձ այժմոյս վիպա-

բանութիւն քան գերասացեալդ . զի թէ միով իւր
պարտեալք ամաչեցաք և կորագլուխ եղաք վասն
ամօթալի գործոց իշխանացն Սիւնի . սակայն միւ
սովս բարձր ի գլուխ պարծիմք . եւ իբր պսակ զար
մանակիւս ի գազաթ մեր եղեալ բժշկիմք յառաջին
խոցուածոց . եւ համարձակ չքեղութեամբ պերճա
պաճոյճ պայծառանամք : Քանզի թէպէտ ցցուեալ
ոստոց Սիսական տոհմին՝ երբեմն փուշ եւ դժնիկ
ընծայեցին մեզ . այժմ՝ ահա վարդ եւ շուշան անու
շահոտ եւ պտուղ գեղեցիկ եւ քաղցրահամ մատու
ցին մեզ . յորմէ հոտոտեցաւ Տէր ի հոտ անուշից :

Արդ թէպէտեւ տեսարն երեւի Սիսական պե
տութեանս պատրեալք ի հին խաբողէն՝ հետեւեցան
կամաց թագաւորին . եւ առին ժառանգութիւն
զլիառս աշխարհականս, զառօրեսոյս եւ զեղծական .
սակայն ոմանք ի նոցանէ եղբարք ըստ մարմնոց և
արեանառութիւնստնացան զվերին իմաստութիւնն
եւ լուսով հաւատոյն ոչ գնացին ընդ մղար շաւիղն
օր հայի ի վիհն կորստեան . այլ հրաժարեալք յամե
նայն աշխարհական իրաց՝ թողին զլիառս եւ զմե
ծութիւն . և գնացին զհետ երանաւէտ ձայնին, որոց
անուանքն Բաբգէն եւ Բակուր եւ Ազդ : Սոքա
եղեալք ի գնդէն Սիւնեաց գնացին զհետ ուխտա
պահացն Հայոց, որոց գլուխ եւ սպարապետ էր
երանելին եւ քաջն Վահան Մամիկոնեան՝ եղբոր .

որդի Վարդանայ : Եւ ի բազում պատերազմունս
մեծամեծ բաշութիւնս ցուցանէին : Իսկ ի գալն
Միհրանայ բազում, զօրու ի Վիրս պատերազմել
ընդ Վախթանկայ՝ Թագաւորին Վրաց, գնաց եւ
Վահան Հայոց զօրօքն յօգնութիւն Վախթանկայ՝
զի ուխտակիցք էին միմեանց : Եւ իջեալ ի դաշտն
Ճարմանու մերձ Գուր գետոյն՝ ճակատեցան ընդ
Պարսիցն եւ գամ մի յաղթեցին :

Իսկ Վրաց երկուցեալ իրազմութենէ Պարսկացն՝
ի փախուստ դարձան : Եւ Վահան՝ զայս իմացեալ
դարձաւ անդրէն իւր գնդաւն, յորում տեղւոջ էառ
ղնահատակութիւն Վասակ՝ կրսեր եղբայր Վահա-
նայ : Իսկ Միհրան զհետ մտեալ զօրացն՝ կալաւ
զՀրահատ Կամնարական՝ եղբայր Ներսէհի Շիրա-
կայ տեառն, այսու պատճառաւ զի երիվար նորա
վաղս առեալ սաստիկ՝ ընկէց զնա . ապա եւ սրնդեալ
զկնի կալան եւ զգովելի սեպուհն Սիւնի զԱզդ. եւ
մեծապէս խրախացեալ Միհրանայ՝ դարձաւ անդ-
րէն . իսկ Վահան գտանէ զԲարգէն՝ Սիւնեաց
պայազատ, կարեվէր խոցեալ եւ անկեալ ի տեղի
մի, հեծուցանէ զնա յերիվարն . եւ հանեալ անտի
ապրեցուցանէ, որ եւ վասն խոցուածոյն այլ ոչ
չրջեցաւ ընդ Վահանայ . այլ անց, գնաց յանքոյթ
տեղիս :

Այլ պիտի Միհրան առեալ զերկու սեպուհան

չըջեցուցանէր ընդ ինքեան, եւ հետամուտ լինէր
Վահանայ . եւ զնոսա օր ըստ օրէ զառաջեալ ածեալ
կապանօք՝ դառն տանջանօք նախատէր և չարչարէր
եւ հնարէր դարձուցանել յիւր կրօնս . յորմէ անե-
րևոյթ օգնութեամբ ազատեալ լինէր Կամսարականն
Հրահատ . վասն որոյ սաստկապէս զչարեալ Միհրա-
նայ՝ դարձեալ և երկուցեալ (թէ) մի գուցէ նոյնգո-
նակ եւ Սիւնին Ազգ զերծցի՝ հրամայէ զորոճն ան-
մեզ եւ զգառն տարևոր զառաջեալ ածել զի լիցի
պատարագ անուշահոտ Տեառն իւրոյ : Եւ զի առա-
ւելապէս գրգռեալ լինէր սա յանօրէն եւ ի կայենա-
տիպ եղբօրէն Ազդայ ի Գղեհնէ՝ Սիւնեայ տեառ-
նէ . եւ սակս այսր սաստիկ դրդեալ լինէր բռնաւորն
ի ցասումն : Խօսել սկսանի ընդ Ազդայ մեծամեծ
պատուհասիւ . և ահարկու խրոխտմամբ հնարէր զա-
նաղան հեթեթանօք խախտել ի քրիստոսական հա-
ւատոյն . եւ ընդ պատժոյն խոստանայր եւ սլարգևս
մեծամեծս՝ եթէ արասցէ զկամս նորա . իսկ երանելին
այն լուռ միայն ունկն դնէր բանից նորա . և ապա
հրաշադիտակ տեսակաւն յերկինս հայեցեալ առ
անձկալին իւր՝ կոչէր զնա յօգնականութիւն . եւ
պնդեալ զսիրտն և զմէջսն անճառելի յուսովն՝ պա-
տասխանի տայ Միհրանայ եւ ասէ « Թէ զժամանա-
կեայ կեանս մարմնոյ եթէ վաճառէր ոք, եւ հնար էր
ինձ զնել և կեալ, յաղագս ցաւոյ մարմնոյս և սիրոյ

կենցաղոյս տայի արդեօք զամենայն ինչ զոր ունէի, եւ դնէի . բայց զյաւիտենից պատուհասն եւ զանշէջ գեհենին զսպառնաղիսն գնել ընդ կարասւոյ յոյժ անմոռութիւն է, միանաւանդ զի և անյայտ է երևումն վաճառոյն, քանզի ո՛չ որ զիտէ զկեալն իւր զհեռին և զմօտեալն . գուցէ զնեաղ խնդայցէ, եւ ի վաղիւն վախճանեալ՝ յուղարկեացի ի խաւարն արտաքին : Այլ զայդպիսի տղտեղի եւ կորստական վաճառ թէ սիրեցեալ էր իմ՝ ընդէ՞ր այժմ՝ գնէի զդս վասն կելոյ . այլ վաղ իսկ առնուի հանդերձ փառօք եւ մեծամեծ պարգևօք . այլ զայս ընտրեցի յորում եմս, և զսոյն համարեալ լաւ եւ սլաոողական՝ ուրախ եմ եւ խնդամ մեռանել վասն Քրիստոսի, քան թէ զհաղարս ամաց կեալ մեծամեծաց փառօք յուրացութեան, եւ անվախճան պատուհասին լինել ժառանգորդ » :

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս անօրէն Պարսկացն ի սրբոյն յԱզդայ՝ իբր զանգառագեղ գազան յարձակեցան ի վերայ, և կամէին կենդանւոյն հաղորդիլ ամենեքեան յարիւն նորա : Եւ առեալ սպանողացն տարան մերձ մատրանն սուրբ եւ առաքելանման նահատակին Պրիգորի, ի գեօղն որ կոչի Բագաւան, ի գաւառին Վաղարշակերտու, ի նահանգին Բագրևանդայ, ի լանջակողման լերինն որ կոչի Նպատ՝ մօտ ի սուրբ տեղի մատրանն իբրեւ երկու քարընկէ-

յօք : Եւ անդէն Հատին զսուրբ գլուխն, զոր լարձեալ
բրիստոնէիցն տարեալ Հանդուցին ի սուրբ մատրանն
Գրիգորի : Կատարեցաւ սուրբ սեպուհն Սիւնի՝ երա-
նելի նահատակն Ազդ, յամենանն Հոռի, որ օր վեց և
տասն էր ամսոյն . յորոյ վերայ եղեն նշանք մեծա-
մեծք, և լինին բժշկութիւնք ամենայն ախտաժէտաց .
որ է բարեխօս վասն մեր և աշխարհիս այս առ Քրիս-
տոս, որում փառք յաւիտեանս :



ԺԹ. — Վասն վկայիցն որ կան ի հանգստի ի վայոց
ձոր գաւառի ստոռ եւ անդ . եւ վասն վկայարանին որ
շինեցաւ ի գետաւիշին Եղեգեաց եւ Մոզանի մերձ
բլրին ուր ամրոցն էր :

Յետ աւերման աշխարհիս Հայոց, և կատարածի
սրբոց Վարդանանց՝ զամս 23 ոչ դադարեաց սուրն
պարսկական ի ճարակելոյ զսեռս արամեան : Քանզի
յետ Յազկերտի Թազաւորեաց անիծեալ արեանար-
բուն Պերոզ (28) 22 ամ . եւ խստացոյց զանողորմ
կոտորումն եւ գերումն, այրումն եւ քանդումն աշ-
խարհիս Հայոց : Իսկ ի սառակիլն նորա ի Հեւթա-
ղացոց (29) Թազաւորէն և ի բնաջինջ լինելն տամբ
և զաւակօք, ապա Թազաւորէ Պարթից խաղաղաւէրն
Հատ . Ա :

Վլադսլավ (30) . որ եւ յառաջին ամին իւրոյ տէրու-
թեանն արար հաշտութիւն ընդ Վահանայ եւ այլ
նախարարաց Հայոց . եւ եղին զնա մարզպան աշ-
խարհիս . և կնքեցին ուխտ երդման և հաստատեցին
գլխաղաղութիւն ընդ Հայս :

Ապա յետ սրբոյն Վարդանայ շրջին ընդ ամե-
նայն տեղիս զօրն Պարսից . ոմանք զկնի փախստէիցն,
ոմանք ի վերայ բերդից և ամրոցաց . և ջանային և
խնդրէին ի սպառ ի սպառ ջնջել և արմատախիլ առ-
նել զսոց Հայոց : Սուրն վազակաւոր կայր մերկա-
ցեալ ի վերայ ամենայն հայ զինուորի, և միայն խնդ-
րէին բանիւ միով ուրանալ զՔրիստոս . և գլուխ կորա-
ցոյցանել արեգական . և թէ ոչ՝ մեռանել առ ժամայն :
Վասն որոյ լի եղեն վկայիւք ամենայն առապարք եւ
խորաձորք, հովիտք եւ բլուրք աշխարհիս Հայոց . եւ
իրր զկաճառս աստեղաց, որ ի մէջ գիւշերի փայլեն
թանձրախիտ ընդ երեսս երկրիս : Որպէս եւ աստ է
տեսանել յաշխարհիս Սիսական ի գաւառս Վայոց
ձորոյ . ուր եկեալ ի զօրացն Հայոց փախստեայ կա-
մէին անցանել յամուր աշխարհն Արծախայ . որոց
զկնի պնդեալ անիծեալ Աթաշտուղային չարահնար
զօրօքն Պարսից . և հասեալ ի գաւառամէջն Վայոց
ձորոյ մերձ ի բլուրն որ մեծամեծ վիմօք սլատեալ էր
վասն ամրութեան ի գետամիջին Եզեզեայ եւ Մո-
զանի . եւ մատուցեալ եղին արեան ճապաղիս . եւ

կոտորեցին զրազուան եւ գեղեցիկս որ էր յազատ տոհմէ Հայոց վասն անուանն Քրիստոսի : Յորոց վերայ եղեն նշանք զարմանալիք ի վերուստ : Եւ ինքեանք պնդեցան զհետ այլոցն . և հասեալ կիսոց յստորոտ բերլաքարի միոյ ի նեղ ձորակի անդ՝ կոտորեցին, որոց գլխաւորին անուն Մարտիրէ . որ և տեղն կոչեցաւ Անգեղձոր : Եւ անդ ասպատակ եղեալ հասին եւ 300 արանց ի ջրկիցն որ Ոստինք կոչի եւ Արտաքոյնք . և անդ զնոսա խողխողեցին . որոց վերայ յետոյ շինեցաւ եկեղեցի ի բնակչաց տեղեացն :

Եւ անտի սակաւ մի անցեալ Պարսկացն ի ձորադուռն որ ի ձախ կողմանէ որ հայի ի վեր յուխտն սուրբ Յաղապար կոչեցեալ, որ ի վերայ բարձրաւանդակին ի մէջ սահմանաց երկուց գեղջն, որ վերոյ ասացաք . և անդ կոտորեալ յոյժ բազմութիւնք սեպուհ արանց և ընտիր զօրաց : Եւ ինքեանք եկեալ ի շինամէջն բնակեցան խորանօք՝ լքեալք եւ վաստակեալք ի կոտորածէն, կամեցան գիշերօթ առնել : Իսկ ի մէջ գիշերին պարսիկ մի, որ էր գուշակ զօրացն, տեսանէր զերկինս բացեալ և լոյս սաստիկ հեղեալ ի վերայ սպանելոցն, եւ կառք մի ոսկեղէն բարձր յոյժ, յորոյ վերայ նստէր կին մի ծիրանազգեստ թագաւորակերպ, եւ ամբոխք ահագին զօրաց լուսեղինաց շուրջ զնովաւ : Եւ նա հայէր ի վերայ կոտորածին, և լայր ողբով, և մի մի գգուէր ի նոցանէ : Իսկ պար-

սիկն այն զարհուրեալ կամեցաւ ազդ տունել զօրացն,
և կապեցան ոտքն և լեղուն . ապա մերձենայր ի նա
մի ի սրբոց զօրացն : Եւ նա հարցանէր « ո՞վ է այդ » .
ասէ հրեշտակն « այդ մայրն է երկնաւոր Թագաւո-
րին . եւ իջեալ էառ զվկայսն եւ սիրելիսն որդւոյն
իւրոյ . եւ մի մի կամի փառաւորել զնոսա » : Կացեալ
տեսլեանն մինչև յառաւօտն և աներևոյթ լինէր :

Իսկ ի լուսանալ առաւօտուն կամեցան զօրքն
գնալ ի տեղւոյն . եւ գտին զայրն Թալացեալ , ան-
կեալ . և հարցանէին ցնա զպատճառն . և նա այլ ինչ
ոչ կարէր պատասխանել . միայն մատամբն ցուցանէր
և լեզուաւ ասէր « մայր անդ այ, մայր անդ այ » վասն
որոյ և անուն տեղւոյն մինչև ցայժմ՝ Մարանդ կոչի :
Եւ գնացեալ պարսիկն այն անկեալ զսրբովքն եւ
բժշկեալ՝ ինքն լինէր քրիստոնեայ . եւ զամենայն
աւուրս իւր սպասաւորէր սրբոցն . որ եւ յետոյ եր-
թեալ քրիստոնէիցն՝ ամիոփեցին զսուրբսն . և շինե-
ցին մատուռն ի վերայ : Իսկ զառաջին սուրբսն, որ
կատարեցան առ բլրան, ի ժամուն ամիոփեցին
ոմանք քրիստոնեայք : Եւ յայնժամ կաթողիկոսն
երանելին Գիւտ, զոր լուեալ հրամայէր շինել վկայա-
րան մեծ ի վերայ սրբոցն : Եւ ժողովեալ զոսկերսն
նոցա ի վկայարան . ապա ձեռն ի գործ արկեալ Յրե
եւ Շահիրէտ եւ Արշէն երէց եւ Աբդիու՝ հիմն արկին
սրբոց կաթողիկէին յիններորդ ամի Գիւտոյ երա-

նելոյ՝ Հայոց կաթողիկոսի, յամարան ամսամոլին, որ
օր Հինգ էր ամսոյն : Եւ կատարեալ զնա մեծածախ
զանձիւք կանգնեցին ճեմարան իմն երկնանման
հրաշաքարտար շինուածովք երկագմբէթս և եռախո-
րանս . եւ յերկուց կողմանէ գաւիթս եւ սրահակս,
վերնատունս սեամբք և սքանչելի յօրինուածովք շի-
նեալ : Եւ վայրն ամենայն ի մեծ գետոյն մինչ ի վեր
ի լեռնակողմն որ Սրկղօնք կոչի, ընծայեցաւ ի Ժա-
ռանգութիւն սուրբ եկեղեցւոյն պաշտօնէիցն :

Իսկ ի կատարման գործոյն զան երանելի կաթողի-
կոսն Գիւտ եւ Անանիա՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, եւ
բազմամբոխ ժողովով փոխեն ի հանգիստ զսուրբան,
և առնեն նառակատիս սուրբ եկեղեցւոյն 8 օր ի
փառս Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ օրհնելոյն յաւի-
տեանս : Բայց այժմ՝ յետ աւերման տեղւոյն եղև շի-
նանիստ գեղջկաց, և կոչեցաւ տեղին Խոտորալեզ :
Եւ ահա՛ զայս ամենայն ծանեաք յիւրոց արձանագը-
րութեանցն, և այլն՝ էր որ ի գրոց, և էր որ ի տեղեացն
և ի վկայիցն և յանուանցն և ի հաւաստի աւանդու-
թեանց հնոցն ծանեաք . եւ տեղեկացեալ ամենայնի
ստուգիւ՝ աւանդեցաք ձեզ :



Ի. — Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ յաշորդե-
ցին զկնի Անանիայի . եւ վասն Տեառն Երիցակայ
սքանչելի օժմանն :

Յետ աստուածարեալ եւ սուրբ եպիսկոպոսին
Սիւնեաց Տեառն Անանիայի յաջորդէ զաթոռն Տէր
Նուն՝ այր բարի եւ լաւ, ամն 8. ե յետ նորա Պաղատ՝
ամն 17 : Եւ յետ սորա Մուշ՝ ամն 36 : Եւ ապա
բռնաբարեալ զսուրբ Հայրն Երիցակ Երիցովանից
մեծ էգոնոմոս (30), խարազնազգեստ եւ խստակրօն
ճգնաւոր, բերեալ կացուցանեն եպիսկոպոս Սիւ-
նեաց. որ եւ եկաց ամ մի, զորոյ զորպէսն եւ զգիարդն
ասելի է սահաւուք : Յամն Կալատայ՝ արքայի
Պարսից, ի մարդպանութեանն Հայոց վահանայ
Մամիկոնենոյ, եւ ի Հայրապետութեան Տեառն
Մուշի կաթողիկոսի վախճանի երանելի եպիսկո-
պոսն Սիւնեաց Մուշէ կալեալ զաթոռն ամն 36 :
Եւ զի պակասեալ էր իշխանն Սիւնի . եւ էր նորա
կէն մի մեծահաւատ, լի պմենայն բարեպաշտու-
թեամբ Սահակիա անուն . եւ ոչ ունէին տեսուչ
հոգւոյ : Յայնժամ բողոք բարձեալ ամենայն ազատաց
եւ տանուտերաց եւ քահանայից աւագաց աշխարհին
առ մեծ բարեպաշտուհին Սահակիա . եւ խնդրէին
իւրեանց առաջնորդ :

Իսկ նորա պատրաստեալ դեսպանս ի մեծ եւ ի պատ-

ուսուոր արանց և յընտիր քահանայից՝ բազում ընծա-
 յիւք և պիտանի պատարագօք յուղարկէ՝ առ սուրբ
 կաթողիկոսն Հայոց Մուշէ . եւ թախանձեցուցանէ
 զնա դաւ յաշխարհ իւր և ընտրել արժանաւոր այր և
 կացուցանել յաթոռ մետրասօլտոյ թեան Սիւնեաց :
 Եւ նորա տիրաբար խոնարհեալ գթալով ի հօտն իւր՝
 թէ ինչ վերջացաւ ի գալոյն . այլ պատրաստել հրա-
 մայեաց ըստ հայրապետական ճոխութեանն զճանա-
 պարհն՝ հեծեալ ի սպիտակ ջորւոջ ոսկէզօծ թամբօք,
 եպիսկոպոսօք և բազմամրոխ պաշտօնէիւք զառաջեաւ
 ռանելով զոսկիսպիսի նշանն աստուածընկալ արեւ-
 զակնակերպ նշույիւք՝ ընթանային զճանապարհան
 սաղմոսիւք և քաղցրաձայն եղանակօք : Եւ այն ինչ
 հասանէին ի սահմանս Սիւնեաց, ի գաւառն Վայոց
 ձորոյ՝ տեսին երաշտացեալ ի բազում աւուրց եւ
 սղորմ տեսակաւ թարշամեալ ամենայն բոյսք : Ապա
 արտասուածոչ սրտաշտտանօք ձեռս ի վեր ամբարձեալ
 հայրապետին՝ խնդրէր ի Տեառնէ այցելութիւն, որ և
 ի ժամուն ցօղեաց Տէր զցօզ քաղցրութեան . եւ
 զաւուրս երիս զցայգ եւ զցերեկ ոչ դադարեաց ի
 տեղալոյ . եւ ամենայն երկիրն զարմացեալ փառս ի
 վեր առաքէին մեծաւ գոհութեամբ :

Իսկ ի մերձենալն ի գահ իշխանաց ի Սիւնիս՝
 աւետաւորքն առաջի ընթանային : Եւ եւ տիկինն
 որդւով իւրով և ամենայն ազատագունդ հեծելովքն

եւ բազում ամբոխիւք քահանայիւք եւ տանուտէրօք ընդ առաջ կաթողիկոսին . եւ մեծաւ խնդութեամբ պատահեալք՝ իջանէին ամենեքեան ի վերայ ծնկաց եւ երկիր պագանէին . կէսք հետեակք կէսք հեծեալք ընթանային յաջմէ և յահեկէ . և մեծաձայն աղաղակաւ հնչէին, գոչէին զերգս օրհնութեան այնքան, մինչ լի լինէր փորակ գաւառին իբրեւ յորոտմանէ ամպոց : Եւ այնպէս փառաւորութեամբ տարեալ իջուցանէին ի խորանն արքունական . և նստուցանէին ի վերայ ոսկեթել և մարգարտաշար բազմականին, ի գահ իշխանացն, ի տեղին որ կոչի Աից վտակաց : Եւ անդ հանգուցեալ զտուրս երիս՝ Հրամայէ հայրապետն ժողովոյն ընտրել իւրեանց առաջնորդ զի ձեռնադրեսցէ : Ապա ամենայն բազմութիւն զաղաղակ բարձին ի մի բերան և ասեն « խնդրեմք մեք տեսուչ հոգւոց մերոց զհայր Երիցակ . եւ բաց ի նմանէ ո՛չ պիտի մեզ այլ ոք » : Հրամայէ հայրապետն պատրաստել երիվարս զի երթիցեն փութանակի ի վանս նորա . և իշխանին ասէ « դու գնա՛ պատճառաւ որսոյ եւ պահեա՛ զդրունս վանիցն զի մի իմացեալ ելեալ փախիցէ . և ընդունայն լիցի աշխատութիւնս մեր » :

Իսկ տիկինն Սահակիա ընծայէ նմա զվրանն արքունի ամենայն կահիւքն և բազմականօքն . և հեծուցանէ զնա յոսկիապատ կառս սպիտակ ջորւոյ . ընդ որում և ամենայն բազմութիւնն գրոհ տուեալ զնա

ցին զինի: Եւ այն ինչ հասեալք ի դուռն Երիցու վա-
նիցն որ է ի Բաղք գաւառի որ Քաշունիք կոչի, եւ
այժմ՝ Բարկուշատ, կամեցաւ սուրբն Երիցակ իջա-
նել պարանօք ընդ պարիսպն և փախչել. և ոչ թո-
ղացուցին պահակքն: Եւ էր վանքն այն տեղի գեղեցիկ
և զարմանատիպ ի վերայ բարձրաւանդակի միոջ չի-
նեալ եկեղեցի յանուն սրբոյ Նախավկային նորին Ե-
րիցակայ ձեռամբ, և պարսպեալ մեծամեծ քարամբք,
եւ ի ներս ի պարսպին խցկունք թուով միայն 40.
մշտնջենաւորք, խարաղնազգեստք, լուռք, որք իբր
զկանթեղունս մշտաւլատս եւ անչէջս յիւրաքանչիւր
խղի հանապազ տքնութեամբ վառեալք լինէին բոցով
շնորհաց Հոգւոյն:

Իսկ Երիցակս այս սնեալ էր նախ բազում ամօք ի
Բաղք գաւառի, ի տեղի մի քարանձաւ. և ապա զնա-
ցեալ ի վանս երանելոյն Գիւտոյ. և անդ անցուցեալ
բազում աւուրս անտանելի ճգնութեամբ. եւ ապա
օժանդակութեամբ և հրամանաւ սրբոյն Տեառն Գիւ-
տոյ եկեալ ի տեղին յայն երկոտասան կրօնաւորօք եւ
բազում ընչիւք, զորս պարզեւեալ էր հայրն Գիւտ. չի-
նեաց ղեկեղեցին որ կոչեցաւ Նոր Երուսաղէմ: Բայց
ուրուկքն որ ի ժամանակին հալածեալ լինէին յանվայր
տեղիս, բնակեցուցեալ էր սուրբ հօրն Գիւտոյ յայնմ
վայրի, որք հակառակէին շինութեան Երիցակայ
զոր լուեալ սուրբ հօրն՝ եկն եւ համոզեաց զնոսս ի
Հատ. Ա.:

խաղաղութիւն . եւ սահմանեաց զպէտա ընձեռել ի վանդայն ըստ չափոյ : Եւ ինքն օր ըստ օրէ գործակից լինէր շինուածոյն , եւ զճաշ շինողացն յղէր : Եւ այսպէս շինեալ տուն Աստուծոյ եւ կանգնեալ տեղի փառաբանութեան՝ յարդարէ զնա ի բնակութիւն հրեշտակակրօն արանց :

Իսկ երանելի հայրապետն Մուշէ մտեալ ի վանան՝ ողջունէ զեկեղեցին , եւ բազմեալ յղէ պատգամաւոր զորդի այրւոյն ի Յովհաննու վանից յԱրագածոտանէ , որ էր սարկաւազապետ եւ դպիր հայրապետին , նմանապէս եւ իշխանքն եւ այլ ժողովք , եւ ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա : Ապա երթեալ կաթողիկոսին առ հայրն Երիցակ ի սրահ նորա , եւ լի սրտմըտութեամբ ցասուցեալ՝ կնքեաց նշանաւ խաչին եւ ասէ « ընդէ՞ր այդպէս յամառեալ կաս , դե գոյ ի քեզ , սաստեսցէ՛ Աստուած ի չարն եւ հալածեսցէ՛ » : Յայնժամ ընդ բան սրբոյն եւ ծուխ թանձր իբր զփոթորիկ հողմոյ եւ վերացաւ ի տանէն . եւ ապա եկեալ երամբ սպիտակ աղանեաց իջան ի ցուս սրահին . եւ ժին ի նոցանէ սլացեալ եկն իջաւ ի վերայ կաթողիկոսին . եւ վերացեալ ի նմանէ իջաւ ի վերայ Երիցակայ . եւ շրջէր ի վերայ խոշոր քուսիթային , եւ նուազ ձայնիւ խօսէր մարդկօրէն « արժան է , արժան է : Իսկ բազմութիւնն տեսեալ զայն՝ մեծապէս գոչէին միաբան » արժան է , արժան է :

Չայն տեսեալ սուրբ Հայրն՝ այլ ոչ ինչ իշխեաց
ընդդիմարանել . այլ ի գուճս անկեալ առաջի կաթո-
ղիկոսին արտասուածոր կականմամբ ասէր « կամք
տեսառնդ լիցի եւ ո՛չ իմն » . ապա առեալ Տեառնն
զձեռանէն տանի յեկեղեցին . եւ հանեալ ի բեմն
օծանէ զնա մետրապօլիտ Սիւնեաց . և բերեալ նրա
տուցանէ յաթոռն . և ինքն մեծարանօք և անչափելի
չքեղութեամբ հրաժարեալ յամենեցունց՝ գնաց ի
Հայրապետական աթոռն ի Դվին շահաստան բազում
փառս եւ գոհութիւն Ամենատեառնն առաքելով :
Իսկ երանելին Երիցակ կալեալ զաթոռն ամ մի՝ փո-
խի ի վերինն Երուսաղէմ, ուր ժողովք սրբոցն են , և
քաղաքապետ նոցա՝ Յիսուս Քրիստոս Աստուած բո-
լորից : Այլ և ասի զնմանէ բան առանդութեամբ եթէ,
երթեալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ և յամեալ անդ-
մինչև յօր մեծի ճրագալուցին սրբոյ Յայտնութեանն,
եւ ի դրան սուրբ այրին որ ի Բեղղեհէմ ի միտս
ածեալ զսուրբ մենաստանն իւր եւ զեղբարսն՝ լայր
դառնապէս ի սաստիկ կարօտոյն, եւ խնդրէր ինքն
յայնմ ժամու լինել ընդ եղբարսն իւր . զոր իմացեալ
կնոջ մի կախարդի գրեթէ ի Հոգւոյն սրբոյ ազգ-
մանէ հարցուկ լինէր . եւ ասէր ցհայրն « ասա՛ ինձ
վասն որո՞յ դառնապէս արտասուես » : Եւ նա յայտ-
նեալ նմա զպատճառն . ապա հայցէր « ո՞վ սուրբդ
Աստուծոյ՝ խնդրեա՛ ի Քրիստոսէ թողութիւն ան-

չափելի յանցանացս . եւ ես յայսմ ժամուս ցուցից
քեզ զփափագելին քո :

Զայս լուեալ հօրն, և համարձակեալ ի փարթամ
գթութիւն Աստուծոյ, նա և յանձկոյն բռնադատեալ՝
յանձն առնու զխնդրելին : Եւ նորա կազմեալ անօթ
ինչ լի ջրով . եւ նիւթեալ ըստ իւրում աղանդու-
թեան՝ անցուցանէ զսուրբն ի վերայ նորա . որ եւ
խակոյն գտաւ ի վանսն յԵրիցու առ դրան եկեղեցւոյն
մինչ չեւ էր կատարեալ փրկական խորհուրդն : Ապա
մինչ իմացաւ, ոչ երեւցոյց եղբարցն մինչ ժողովե-
ցան ի սեղանն մարմնաւոր . և անգէն ծանօթութիւն
տուեալ ողջունէր զամենեւեան, և զանհաւատալի
բանսն պատմէր նոցա, և զնշանն զոր բերեալ էր՝
ցուցանէր, այսինքն խաւարտս եւ կանաչս, նարինջս
եւ թուրինջս . եւ այնու հաւաստեցուցանէր զբանն :
Իսկ յետ սեղանոյն յարուցեալ ընթացան ի դռնն
եկեղեցւոյն, և զայն գիշեր հսկմամբ խնդրեցին զթո-
ղութիւն կնոջն այն : Որում լուեալ մարդասէրն
Աստուած՝ չնորհէ նմա թողութիւն . և յայտնէ տես-
լեամբ սուրբ հօրն : Որ և այնպիսի մարդասիրու-
թեանն ըի՛րապատիկ օրհնութեամբ գոհութիւն եւ
փառք այժմ և յանվախճան յաւիտեանսն :

ԻԱ. — Պատմութիւն համառօտ հօրն Գիւտոյ և Քրիստոսասիրին . և շինութիւն վանիցն որ յեզերն Երասխայ :

Որպէս գիւտոյ արար ինչ (մի) վարկցիս զառաջի եղեալս բան, և ամբլախոյզ զիս ծանիցես . այլ պատշաճ և ի դէպ մերումս ձեռնարկութեան զի Սիսական աշխարհի սկսաք ճառել զվէպս : Վասն որոյ հարկ է ամենայնիւ զեղեալն ի սմա գործս եւ հրաշքոցանել ձեզ . որ եւ ո՛չ յայսչափ լաւագոյն իմն իր երևեալ եղեն յայսմ աշխարհի որպէս զայս զոր ասել սկսաք : Էր ի գաւառին Գողթան իշխան մի հաւատացեալ որում անուն էր Շաբիթայ . եւ էին նորա թոռուք երկու՝ որդիք որդւոյ նորա . որոց անուանք Վասակ և Շապուհ : Էարկ սատանայ աղմուկ և նախանձ մեծ ի մէջ նոցա վասն բաժնի ժառանգութեան հայրենեաց իւրեանց . և կռուէին ի վերայ գեղեցիկ գեղջն Ողլուատայ : Եւ ի ճակատելն զօրօք ընդ միմեանս եհար Վասակ սրով գեղբայրն, և խողխողեաց մերձ ի մահ . և ապա զղջացեալ եղբայրական գթով՝ գնաց առ եղբայրն եւ անկաւ ի վերայ նորա եւ լայր սաստկագին, և աղիողորմ ողբով հառաչէր և ուխտադրէր Սատուծոյ, զի թէ բժշկեսցի եղբայրն՝ հրաժարեսցէ ինքն յամենայն աշխարհական իրաց . որ և բժշկեսցաւ :

Յայնժամ ողորմեալ Աստակ հոգւոյ իւրում՝ յեղա-
կարծում ժամու անյայտ եղև ի միջոյ, և ծածկեցաւ
յընտանեացն . ել և գնաց ընդ կողմն Բաղայ : Եւ
մինչ ի բարձրաւանդակ լերինն եհաս՝ յանձնեաց
դինքն շնորհաց Հոգւոյն . եւ ի բերան առեալ զսաղ-
մոսս զայս՝ ասէր անդադար « զճանապարհս իմ ուղի դ
արա ինձ Տէր՝ ըստ բանի քում . և մի տիրեսցեն ինձ
ամենայն մեղք » : Եւ անցեալ ընդ գաւառօքն յեզր
գետոյն Աղաւնոյ, անդ վճարեալ զձմեռնային եղա-
նակն՝ անց ընդ միւս վտակն ի կողմն բերդոյն ի գա-
ւառն Քաշունիք որ այժմ Բարկուշատ կոչի, յորձ
բլրին զամս երեք և զամիսս վեց ի խղի միում : Եւ էր
երկիրն այնվայր, աւերանի, լի անտառախիտ ծառօք .
եւ ի ներքոյ՝ դաշտ անհուն լայնութեամբ մինչ յեզր
Երասխայ : Իսկ ընտանիք նորա ոչ գիտելով (Թէ)
ուր յախշտակեաց հոգին՝ դեսպանս ի Հայս և ի
Հոռոմն և ի Պարսս հանէին, և անհնարին սղով ող-
բային . և ոչ ինչ ծանեան զհետս նորա :

Ապա օր մի (իբրև) պարագէր սուրբ հայրն յերե-
կոյեան աղօթիցն, և կամէր հանգչել՝ լսելի եղեն նմա
ձայնք երգոց և խաղուց . յորմէ զայրացեալ ասէ « ոչ
կարայի այնքան փախչել յաշխարհէ՝ զի զձայնս նորա
ոչ լսէի » : Ի նմին ժամու յարուցեալ գնայր ի տեղւոյն .
և անկեալ ի դաշտն առաջնորդութեամբ հրեշտակի
գնաց մինչ ի ծագել արեգականն . եւ հասեալ յեզր

Երասխայ՝ եգիտ ձորակ մի եւ ի միջի՝ վէմ՝ մի մեծ եւ ի ներքոյ՝ քիւ փոքրիկ . անդ արարեալ զքնակու թիւն իւր զամս 10 : Եւ էր կերակուր նորա ունդք եւ պտուղք ծառոց զի երկիրն նման է Եգիպտոսի զամառն եւ զձմեռն : Ապա ըստ բանին թէ՛ ոչ լուցանի ճրագ եւ դնի ընդ գրուանաւ, կամեաց կամք Տեառն յայտ առնել զծառայն իւր սուրբ զԳիւտ որ յառաջն կոչէր Ասասկ : Եւ եւ որդի թագաւորին Պարսից յորա ի մերձակայ լերինն որ դիտէր ի դաշտն Մուղանայ : Եւ երեւեալ առաջի նորա էրէ մի, եւ ի մէջ եղջերուացն խաչ լուսեղէն . եւ ջովեալ զմանուկն ի զօրացն նման Եւտտաթէի՝ եկն, երբ մինչ յեզր Երասխայ ի տեղին որ կոչի Քարավազ որ յերիս ձղէ զջուրն : Եւ եղև խաչն ի կերպարանս լուսեղէն մարդոյ, եւ վազեաց ընդ վտակսն. զոր տեսեալ մանուկն եւ թանձրացեալ աջօք ի լուսոյն՝ անկաւ ի գետին երկու ծառայիւք եւ անց. եւ առաջնորդեալ եղջերուին յստորոտ վիմին. եւ անդէն աներևոյթ լինէր :

Ապա ի վեր նայեցեալ տեսին սորջ մի ահագին կերպարանօք նստեալ . եւ միոյն թաթն ի ձեռն սրբոյն զի բժշկէր ի վիրաց : Անդէն զարհուրեալ մանկանն երկեաւ . եւ զի ի տեսլեան իմացեալ էր սուրբ հայրն զգալն նորա՝ ձայնեաց « մի երկնչիւր, եկ առ իս » . եւ նա ասէ « զի՞նչ ես դու » . եւ ասէ « մարդ լոբեւ գրեկ » . ասէ « եւ զի՞նչ են դոքա որ ընդ քեզ » .

ասէ Գիւտ « շունք իմ են » . ասէ « Հրամայեալ դոցա ի բաց գնալ » . և Հրամայեաց : Եւ յարուցեալ ինքն՝ էջ ի վիմէն և քարոզեաց զաւետարանն և ուսոյց զՔրիստոսի հաւատն : Եւ նա յոյժ սիրեաց, և խնդրէր կընիք, որ և իսկոյն Հրաման առեալ սուրբն ի Տեառնէ՝ մկրտեաց զմանուկն և զերկու ծառայսն . և կոչեաց զանուն նորա Քրիստոսասէր : Եւ բազում աւուրս կացեալ մեծամեծ ճգնութեամբ՝ ասէ Քրիստոսասէրն « Հայր՝ կարօտ եմ եկեղեցւոյ և լուսաւոր կարգաց նորա զի տեսից . ո՛չ է մեզ բարւոք միայն բնակիլ ի վիմիս յայս . այլ Հրամայեալ զի ես երթամ և բերեմ արծաթ, և շինեցից եկեղեցի և հատտատեցից ուխտ և ժողովեցին եղբարք » : Եւ Հրամայեաց նմա երթալ . և գնացեալ՝ երեր արծաթ բազում . և կոչեցին արհեստաւոր և շինեցին եկեղեցիս և ժողովեցին եղբարս բազումս :

Իսկ Թադաւորն Պարսից խնդիր արարեալ որդւոյն իւրոյ բազում դեսպանօք ընդ ծով և ընդ ցամաք . և մինչ ոչ երևէին հետք նորա, զցայգ և զցերեկ ողբայր դառնապէս . և ոչ միտարէր երբէք : Ապա ի գիշերի մի տեսլեամբ ծանեաւ ի հրեշտակէ եթէ որդին քո յայս նիչ տեղի է քրիստոնեայ ձեռով : Ընդ որ յոյժ խնդացեալ՝ դեսպան փութանակի առաքէր ածել զորդին . որք եկեալ գտին զնա, եւ ոչ կարացին բակտել : Դարձան ունայն եւ ասեն « ոչ եկն » .

այլ աղաչէ զքեզ թող տալ նմա . ասէ, է իմ հայր որ վերստին ծնաւ զիս լուսաւոր եւ անսպական ծնընդեամբ . ես ոչ կամիմ թողուլ զսա . եւ խոստացեալ է ինձ թագաւորութիւն որ բիւրապատիկ է քան զքոյդ » : Յարուցեալ այնուհետեւ թագաւորն ինքնին եկն ի տեղին, եւ ոչ զոք զտաւ բայց միայն հիւանդ մի . եհարց ցնա « ու՛ր է որդին իմ » . և նա ասէ « ծանեան ի հրեշտակէ զքո զալդ եւ փախեան » : Ապա հրամայէ սպանանել զնա, եւ զտեղին այրել եւ քանդել :

Եւ ինքն դառնայ անդրէն յաշխարհն իւր . եւ անկանէր ի սաստիկ ախտ հիւանդութեան ի կարօտութենէ որդւոյն . եւ դարձեալ առաքէր դեսպանս, եւ աղաչէր խնդրել զոր ինչ պիտոյ իցէ : Եւ նա հայցէր զանձս բազումս եւ արուեստաւորս զի շինեսցէ զաւերեալ տեղիսն : Եւ առաքեցաւ առ ժամայն հազարայր, հինգ հարիւր քարգործ եւ հինգ հարիւր փայտագործ . եւ փոխեցին զտեղին ընդ վէմն ի վեր եւ հարթեցին զվիմարդեանքն, եւ շինեցին եկեղեցիս երկս յանուն սուրբ Երրորդութեանն : Եւ ել համբաւս այս ընդ ամենայն աշխարհ . եւ գային բազմութիւնք եղբարց եւ ընդ տունն Աստուծոյ : Եւ ընդ երեկս սկսան հսկել . եւ ահա ի մէջ գիշերին եկն այր մի լուսաւոր և ի ձեռին խաչ, և ասէ « հայր՝ թագաւորն երկնից օծ զքեզ ի հայրապետութիւն տանս » :

որ է երկրորդ Երրուսողէմ . և բարձաւանդակ տեղին քո Գողգոթայ, և նոյն անցք որ ընդ Երրուսողէմ անցին՝ անցանելոց են և ընդ տեղիս . և բնակութիւն սորա հանապազ ի չարի . եւ կրօնաւորք սորա առաւել օրհնեսցին քան զայլ աշխարհաց . դու ե՛լ եւ օրհնեա՛լ զեկեղեցիդ » :

Զայս ասացեալ եւ ինքն եղել աներեւոյթ . եւ ընդ առաւօտն սքողեալ հայրն սուրբ ել ի բեմն եւ օրհնեաց զսեղանն եւ զտաճարն . եւ ընդ օծանելն զասք հրեշտակաց ի խորանին թնաւքօղեալ գոչէին զամէնն . յորմէ զարհուրեալ Ժողովոյն՝ ելանէին արտաքս : Եւ այնպէս փառաւորեաց Աստուած զտեղին զայն ի ձեռն երանեալ հօրն Գիւտոյ եւ Քրիստոսասիրին : Կարգեցին ի նմա եղբարս հինգ հարիւր, 200՝ ի վաճօքն եւ 300՝ ընդ քաղանձաւան եւ անտառան անապատաւորս , որք անտանելի ճղնութեամբ եւ անդադար աղօթիւք իբր սիւն հրեղէն կանգնեալ էին յերկրէ յերկինս : Իսկ նախանձոտն տատանայ ոչ կարացեալ տանել այսմ ամենայնի զրգոէ զթագաւորն Պարսից ի չարաչար նախանձ : Եւ յարուցեալ 150,000 հեծելովք զայ, հասանէ ի տեղին սուրբ . եւ սպանանէ ի նոցանէ 10 կրօնաւոր . եւ այլքն փախչին : Ըմբռնի եւ իւրովի հայրն Գիւտ . զոր հանեալ ի վէմն ընկեցին . եւ ո՛չ ինչ վնասեաց շնորհօքն Աստուծոյ . եւ բուռն հարեալ կամեցան եւս

ընկենուլ . և հարան կուրութեամբ . և կէսքն մեռան .
զոր եւ տեսեալ զօրացն ի փախուստ դառնային եւ
գնային անդրէն :

Ապա ժողովեալ սրբոցն յեկեղեցին լալով եւ
համբարելով զսպանեալսն ամիութեցին յարեւելից
կուսէ եկեղեցւոյն ուր աւագ դռանն է : Յայնժամ յղէ
յեղբարցն սուրբն Գիւտ առ եպիսկոպոսն Փողթան
Անաստաս եւ առ ընտանիս իւր, եւ կոչեաց զնոսա
ի տես . որք խնդացեալ մեծապէս ընդ անյուսալի
իրան՝ եկին ի վանսն Գիւտոյ . բայց մայրն զեռ եւս
կայր կուրացեալ . եւ առեալ զգիրկ որդւոյն եղ ի
վերայ աչացն, և լուսաւորեցան . և մեծապէս գոհա
նայր զԱստուծոյ : Ելեալ սուրբ հօրն եղբարրքն հան
դերձ ընդ յառաջ . եւ ածեալ յեկեղեցին մեծաւ
գոհութեամբ յանձնէր նմա զեկեղեցին . եւ տայր
ընձայ ամ յամէ ութն օր կէտ (31) ի գետոյն Երաս
խայ : Զայն ընտանութիւն ցուցեալ Փողթան և ան
դէն դարձուցեալ ի տեղի իւր զեպիսկոպոսն : Դար
ձեալ յետ աւուրց մկրտեցին եւ զեղբորորդի նոյն
թագաւորին Պարսից Աբլ-Աբաս անուն . և փեսայա
ցուցին Վաչագանայ՝ Աղվանից արքայի . և շինեցին
բերդ յեզր գետոյն զի անդ բնակեալ պահեսցէ զեղ
բարսն : Իսկ Աբլ-Աբաս և Վաչագան խնդրեալ յիշ
խանէն Սիւնեաց՝ սահման հատին վանիցն եւ ետուն
հինգ դիւղ սկիզբն արարեալ ի Սևուսարէ ածեն ի

Բոթիրոթեր ի վար եւ վար . ուր ի ջուրն թզենույն
և յայգեստան ուրկանոցին . և անտի գնայ, հասանէ
մինչև ի շրջանս գետոյն Աղլանայ, հանդէպ եկեղե-
ցոյն Նակորդանու, և անտի մինչև ցտունն Աստու-
ծոյ, գեողք հինգ այսու սահմանօքս : Եւ փարթա-
մացեալ էր տունն զի էր նորա արջառ 1000, ոչխար
12,000, ուղտ 700, ձի 600 . էշ 400 եւ այգեգործս
կատապանս 170 :

Ապա մեռան ի Բարկուչատ Թագաւորքն Վաչա-
գան եւ Աբլ-Աբաս : Եւ լուեալ թոռն Վռամ-Շապ-
հոյ՝ գայ բազում զօրօք եւ յանկարծ մտանէ ի վանքն
յառաւօտուն, և կոտորէ զկրօնաւորսն . և զաւագա-
գոյնսն կապեն, քանդեն զեկեղեցին եւ յատակեն,
եւ զքարն արկանեն ի գետն : Եւ ի մէջ գիշերի էջ
հրեշտակ եւ արձակեաց զկապեալսն . եւ նորա զար-
հուրեալ փախեան : Ապա ընդ առաւօտն ժողո-
վեալ եղբարցն մեծ ողբովք լացին ի վերայ եկեղե-
ցոյն . եւ փոխէին զեղբարսն ի հանգիստ . եւ սկսեալ
այլ նոր կանգնեցին տունն Աստուծոյ պայծառ քան
զառաջինն . եւ ժողովեցան եղբարք 600 . եւ շինե-
ցին այլուր եկեղեցի եւ ետուն զՄանակկայ ի ներս
որ կոչի վանք նորա . եւ սահմանեցին ուրկանոցս եւ
առատ տային զպէտս նոցա ի վանիցն : Եւ հայր Յով-
հաննէս ի Ապականէն եկն աստ եւ առեալ զեղբարսն
զնաց յեզր գետոյն . եւ խնդրեաց ի Տեառնէ չը-

նորհեւ ձուկն ի պէտս եղբարցն : Եւ երեւցաւ ի տես-
լեան այր մի լուսաւոր զի գնայր առ գետափամբն,
եւ զգաւազանն կախեալ ունէր իջուրն, և ի ծայրից
գաւազանին ելանէին ջուիրք ձկանց ամբաւ բիւրա-
ւորք . եւ ինքն ուսուցանէր նմա զպատճառս որ-
սոյն :

Եւ այնպէս պարզեւցաւ վանիցն կէտ ի գետոյն :
Իսկ սուրբ Հօրն Գիւտոյ լցեալ զամս կենաց իւրոց
84՝ տեսիլ ետես Քրիստոսասէրն և յարուցեալ պատ-
մէր Հօրն եթէ ազուաւք պատեցին զվանս . և թռեալ
ի գաղաթ իմ նստան . և յարուցեալ աստի ի բո
գագաթդ իջան . և ապա սպիտակ աղաւնիք իջին
յիմ գագաթս եւ թռեան ի բո գագաթդ : Զայն
լուեալ սուրբ Հօրն՝ իմացաւ զի հասեալ էր ժամ կա-
տարման նոցա : Եւ բազում քաջալերութեամբ պըն-
դէր և յորդորէր զՔրիստոսասէրն ոչ երկնչել, այլ
փութալ հասանիլ վերին արքայութեանն : Եւ առեալ
կերակուր՝ չրջեցան ընդ անապատաւորսն եւ կերա-
կրեցին . ողջունեցին և օրհնեցան ի նոցանէ և գային
սաղմոսելով ընդ Մախաղատափսն դէպ ի վանքն . եւ
տեսին զբազմութիւն հեծելոց զի գային : Փութացան
յեկեղեցին և մտեալ յաղբիւրն լուացին զինքեանս .
եւ մտին յեկեղեցին եւ համբուրէին զուրբ սեղանն
եւ ողջունելով լային : Եւ ահա պատեաց զօրն զեկե-
ղեցին, եւ մտեալ խնդրէին զԳիւտ եւ զՔրիստոսա-

սէրն : Եւ նորա յառաջ կայեալ ցուցին զինքեանս . ապա ըմբռնեալ կապեցին և տարան ի Պողոթայն և ընկեցին ի վայր . զառաջինն ոչ ինչ վնասեաց . եւ յերկրորդին հայր Պիւտոյ գազաթն փեղկեցաւ, և կամէր զոգին արձակել . ձայնէր առ Քրիստոսասէրն . « Զանա՛, փութա՛ որդեակ՛ զկնի իմ » . եւ նոքա սպանին սրով զՔրիստոսասէրն ի վերայ քարին :

Եւ կատարեցան սուրբքն ի քաղոց ամսի ի 15 : Յայնժամ եկեալ ամա հովանի . և պատեաց զվանսն վեց ժամ : Զոր տեսեալ անօրինացն եւ ի մեծ ահի եղեալ՝ փախեան դողալով : Իսկ ցրուեալ եղբարքն ժողովեալ՝ մեծաւ սգով լացին լալիւն մեծ եւ փառէին զսուրբ մարմնովք հօրն և Քրիստոսասիրին . և տարեալ հանգուցին զՊիւտ ի գաւիթ եկեղեցւոյն եւ զՔրիստոսասէրն յեկեղեցին . եւ անյայտ արարին զտեղին : Ահա աւանդեաց մեզ զայս հրաշալուր պատմութիւն Յովհաննէս՝ եկեղեցական սուրբ ուխտին, որ 25 ամ ոչ ել արտաքոյ յեկեղեցւոյն . եւ ոչ խօսեցաւ ընդ ումեք բաց ի պաշտամանէն : Որոց բարեխօսութեամբ հաշտեսցի ընդ մեզ Քրիստոս . եւ տացէ խաղաղութիւն եւ շինութիւն աշխարհի :



**ԻԲ. — Յադագս Մակարայ և Պետրոսի, Գիգանայ և
Վլդրանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսաց :**

Երանելին Երիցակ կալեալ զաթոռ եպիսկոպոսու,
թեան ամ մի՝ փոխի ի վերին քաղաքն, որոյ պա-
րիսպն յասպիս է եւ կարկեհան և դրունքն՝ յականց
վանեաց, և քաղաքապետ՝ Քրիստոս. յորում ժողո-
վեալ կան ամենայն հոյք սրբոցն : Իսկ յետ նորա ար-
ժանապատիւ այրն Աստուծոյ Մակար՝ ամս 28 : Եւ
ապա բազմերջանիկն եւ անհամեմատն ի մարդկանէ
Պետրոս՝ աշակերտ քերթողահօրն, քաջ հռետորն
եւ անյաղթ փիլիսոփայն, լի իմաստութեամբ եւ կա-
տարեալ առաքինութեամբ, նախաթոռ վարդապե-
տաց Հայոց, քերթող եւ թարգմանիչ : Արարար
բազում թարգմանութիւնս . եւ խօսեաց ճառս ի-
մաստայեղց ի ծնունդն Քրիստոսի և ընդ դէմ Քաղ-
կեղոնականացն և այլս յորովս . և մեկնեաց զխրթին
եւ զգթուարիմաց բանս հին և նոր Ատակարանաց :

Ջեռնադրի սա ի Ներսիսէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, ի
մարդպանութեանն Վահանայ Մամիկոնոյ իններորդ
եպիսկոպոս Սիւնեաց : Սա հարցեալ ի Վաչագանայ՝
Աղվանից թագաւորէ, բանս բազումս, ուժեղս եւ
զօրաւորս, և ընկալեալ զպատասխանին յոյժ ի ճահ
եւ ուղիւ լուծմամբ : Սա գնաց ընդ այլոց վարդա-

պետաց Հայոց Մամբրէի, Եզնակայ, Կորեան, Դաւթի ի Թազաւորական քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. և հանդիպեալք ի ժողովն Քաղկեդոնի՝ յոյժ մարտուցեալ ընդ Հարափառացն, պարտեալ ըմբերանեցին և յամօթ սրարեալ զամենեանն՝ եկին մեծաւ ճոխութեամբ, ողջամիտ վարդասպետութեամբ յաշխարհս Հայոց. եւ հաստատեցին զամենեանն յուղղափառ հաւատս երկոյ սուրբ ժողովոցն յաւանդեալն ի սրբոյն Գրիգորէ :

Սա գնաց ի ժողովն Դմէայ յառաջինն, որ եղև հրամանաւ Ներսիսի կաթողիկոսի վասն խուժկացն Նեստորականաց : Որք ժողովեալ ի վանսն Գրիգորի Մանածիհր Ռաժկի՝ սկսան սերմանել զգարչելի եւ զպիղծ աղանդն իւրեանց. զոր քակեալ ցան եւ ցիր արարին եւ մեծ կանոնաւ որոշեցին զմեզ յամենայն հաղորդութենէ նոցին, և սոսկալի նշուվիւք փակեցին : Սա ետես նուազեալ զճշմարտութիւնն եւ քայքայեալ զաթոռ սրբոյն Գրիգորի եւ մերձ ի բաժանումն. քանզի երկու կողմանք Յունացն եւ Պարսիցն զհակառակութեանն բերէին զվէճ առ միմեանս, եւ կամէին Յոյնք հակառակաթոռ նստուցանել զոր եւ արարին յետ սակաւուց. զի Մովսէս նստաւ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի ի Դվին, և Յովհաննոմն ի Թէոդուպօլիս եղև կաթողիկոս. և եկեալ եղաթոռ ի Կոստայսն յԱրամօնս գիւղ, զոր յետոյ միա-

պետեաց Աբրահամ կաթողիկոս : Եւ սակա այսպիսի վիճմանց հրամայեաց սուրբն Պետրոս յետս կաշ յաղմկէ անտի և ի խանգարմանէ, եւ յԱղվանից առնուլ ձեռնագրութիւն եւ ձէթ մինչև խաղաղասցի խռովութիւնն, զոր եւ արարին իսկ :

Սա կեցեալ յաթոռն ամս 10՝ վախճանի. և յետ սորա յաջորդէ զաթոռն Տէր Գիգան ամս 3. ապա երանելի աշակերտն Պետրոսի՝ սուրբն Վրդանէս, որ և վասն հրամանաց սրբոյն Պետրոսի ոչ հնազանդեաց խախտեալ աթոռոյն Հայոց. այլ գնացեալ յԱղվանս հրամանաւ տեառն Միհր-Արտաշրի՝ Սիւնեաց գահ-երէց իշխանի, առ երջանիկ կաթողիկոսն Տէր Զաքարիա . եւ ի նմանէ առնու ձեռնագրութիւն եպիսկոպոսութեան : Եւ ամ յամէ անտի առնուին զիւրն օծութեան մինչև միապետեաց Աբրահամ կաթողիկոս Հայոց, եւ բարձաւ հակառակութիւնն ի միջոյ : Առ սա գրեաց թուղթ վասն ուղղափառութեան եւ սակա զգուշութեան ի Քաղկեդոնականացն, ի պիղծաղանդոյն Նեստորի սուրբ կաթողիկոսն եւ մեծ պատրիարքն Հայոց Տէր Յովհաննէս, որ ունէր օրինակ զայս :



ԻԳ. — Թուաք զոր Հայոց կարողիկոսն Տէր Եսայան, եւս և այլ եպիսկոպոսք արարին առ Տէր Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց :

Քրիստոսիւ պայծառացելոյ սիրեցելոյ եղբոր և աւթոռակցի մերոյ Տեառն Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, և մեծավայելչի և փառաւորելոյ Միհր-Արտաշրի՝ Սիւնեաց տեառն : Ի Յովհաննիսէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, յԱրաշամայ Տարօնացւոյ եւ Մամիկոնենից եպիսկոպոսէ, ի Ներսայ՝ Բասենոյ եւ Մարդաղոյ եպիսկոպոսէ, ի Մաշտոցէ՝ Խորխոռունեաց եպիսկոպոսէ, ի Գիւտոյ՝ Վանանդայ, յԱրդիսոյ, ի Բաբայ՝ Ամատունեաց եպիսկոպոսէ, օրհնութեամբ եւ հոգեւոր սիրով ողջոյն :

Դուք ինքնին գիտէք զսոհաբարին վտանկսն որ այժմ յաշխարհս մեր եհաս, զի յառաջագոյն երանելի հարքն մեր եւ զկնի նոցա մեք ընկալաք զհաւատ ճշմարտութեան զայն զոր քարոզեցին մարգարէք եւ առաքեալք, ուսուցին հարքն ճշմարիտք սուրբն Գրիգորիոս սրբոյն Թաղդէոսի յաջորդն եւ 318 եպիսկոպոսքն որք ժողովեցան ի Նիկիա քաղաք, և 150քն որք ժողովեցան ի Կոստանդնուպօլիս եւ 200քն որք ժողովեցան յԵփեսոս. որք սրբոյ Հոգւոյն ազդմամբ ուսուցին մեզ զոր և իսկզբանէ իսկ տէրու-

նեան բարբառն վարդապետեաց աշակերտացն ասելով « գնացէ՛ք, աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ » : Որ բարձր եւ հռչակեալ կնիք եղաւ ի վերայ ամենայնի : Զայս հաւատ ճշմարտութեան ստուգեալ ունէր միաբանութեամբ աշխարհս Հայոց. (մի) ինչ ամենեւին յումեք արատութիւն յայտնի երուէր, եւ բնակեալ էաք ի սուրբ կաթողիկէ եկեղեցւոջ ընդ հովանեաւ սուրբ խաչին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ի խոր խաղաղութեան : Իսկ ի ժամանակիս յայսմիկ Նշատորի անիծելոյ, որ կուրացոյց չար հերձուածովն իւրով զկողմանս Խուժաստանի, երեւեցաւ եւ խմոր չափութեանն յաշխարհիս մերում, որ էր ծածկեալ յանձինս անսուրբս, որք սկսան պղտորել զյատակ, ճշմարիտ հաւատ սուրբ Երրորդութեանն, պատրել զանձինս անհաստատս մարմնասէր ցանկութեամբք . եւ տարածեցաւ երկբայութիւնն . եւ հիւանդացան բազումք զախտ անհնարին :

Եւ ոչ կարացեալ մեր տանել այսպիսի չարաչար եւ դառն հայհոյութեան՝ փութացաք մեք եւ այլ աշխարհիս Հայոց եպիսկոպոսունք ընդ որս էր եւ երանելին Պետրոս՝ եպիսկոպոսն ձեր, եւ քահանայք եւ ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ եւ վանաց երիցունք, աղատք եւ համօրէն ժողովրդականք ուղղափառք ժողովեալ ի սուրբ եկեղեցիս . եւ միաբանութեամբ

զպիղծ Նեստորիանոսս եւ զՔաղկեդոնիոսս եւ զայլ
հերձուածոցս ի մեր սուրբ եկեղեցւոյս հալածականս
աւարաբ նզովիւք. և սուրբ և փառաւորընկալ սեղա-
նոյս և կենսատու աւետարանիս և փրկչական սուրբ
խաչիս առաջի պայմանեցաք ամենեւին հեռանալ ի
հաղորդութենէ նոցա. եւ ոչ լսել բանից նոցա մա-
հաբերից. վասն զի ի հաւատարիմ մարդկանէ լուաք
եթէ պիղծ Նեստորականք բազումք և ի ձեր աչ-
խարհիդ են բնակեալ. եւ դուք զգոսա ի սուրբ եկե-
ղեցի ընդունիք և ընդ դոսա հաղորդիք (ոչ) յիշելով
ձեր զարթոյն Գրիգորի զմեծ վաստակ եւ զջան, որ ի
մեր եւ ի ձեր աշխարհիդ վերայ հասարակաց, եւ
զսուրբ ծնունդն զոր սրբով աւազանաւն վերստին
ծնայք, և զլուսաւորեւ զճմարիտ հաւատն զոր մեք և
դուք ընկալաք եւ այժմ ունիմք. եւ զհոգեւոր սէրն
զոր ընդ ձեզ ունիմք առաւել քան զամենայնն :

Զայդ հոգ կալաք յանձին հեռացուցանել եւ ի
ձէնջ զչարի որոմանն սերմանս. վասն նորին յուխտէ
մերմէ զհաւատարիմ այր զՄատթէոս քահանայն ա-
ռաբեցաք առ ձեզ, եւ աղաչեմք զձեզ Քրիստոսիւ
Աստուծով մերով, որպէս ցայժմ լեալ էք ազգ սուրբ,
Ժողովուրդ սեպհական Տեառն Աստուծոյ. նոյնպէս
եւ այժմ եւ մինչեւ ցյաւիտեան դուք եւ զաւակք
ձեր զօրացարուք տերամք և կարողութեամք զօրու-
թեան նորա. եւ առէք զսպառազինութիւնն Աս-

տուժոյ և զսուրբ և զճմարիտ հաւատս զոր ի սրբոյն
Գրիգորէ և յայլ հոգեկիր երանելի հարցն ընկալայք,
հաստատուն եւ անշարժ պահեցէք յանձինս ձեր :
Եւ զպիղծ Նեստորիանոսդ եւ զայլ հերձուածողս
որ յաշխարհիդ ձերում են, նոյնպէս ի սրբոյ յեկեղե-
ցւոյ եւ ի ձեր հաղորդութենէ նզովիւք ի բայ մեր-
ժեցէք . եւ ամենայն ուղղափառաց պատուիրեցէք
մի լինել հաղորդ անպտղութեան գործոց նոցա, եւ
մի լսել հրապուրող եւ չարաթոյն բանից նոցա մա-
հաբերից : Քանզի զնոսա որոշեաց սուրբ առա-
քեալն մանկունս անիծից, եւ զնոցին կորստական
վարդապետութիւնն անուանեաց ամպս անջրդիս
վարեալս ի մրրկէ ի կորուստ, ծառս գօսս, պտղակո-
րոյս, նիւթս կիզման հոյն յաւիտենից որք յիրաւի
խակ նզովին . զի նոքա են պղտորիչք եկեղեցւոյ
Քրիստոսի Աստուծոյ յայժմոյս ժամանակիս յամե-
նայն տեղին :

Որք եւ անուանեցան իսկ ի սրբոյ առաքելոյն եղ-
բարք սուտք եւ մշակք անօրէնութեան եւ նեոինք
եկեալ յաշխարհ . եւ հրամայեցաւ մեզ ճմարիտ
հաւատացելոցս ի սրբոյ աւետարանչէն ի Յովհաննէ
ոչ ընդունիլ զնոսա ի տունս եւ ոչ ողջունել բանիւ .
այլ հեռանալ ամենեւին ի նոցանէ որպէս ի թշնա-
մեաց խաչին Քրիստոսի : Եւ մեք աղօթեմք զի նոյն
ինքն սուրբ Երրորդութիւնն խափանեացէ եւ նկուն
Հատ. Ա. :

արասցէ զթշնամիս իւր, զհակառակորդոսն ճմարիտ
հաւատոյ, եւ զօրացուացէ՛ զպաշտօնեայս եւ զեր-
կրպազուս անուան իւրոյ սրբոյ. եւ եթէ յումբ ի
հերձուածողս գտցի զղջումն, եւ ամենայն կամօք
իւրովք դառնացցէ ի սուրբ հաւատս մեր եւ ոչ խա-
բէութեամբ՝ նզովեալ գրով զպիզծն Նիստոր եւ
զամենայն հերձուածողս եւ զթէողորետոս եւ զժո-
ղովն Քաղկեդոնի, եւ ապա ընդունիլ զայնպիսիսն
ապաշխարութեամբ. վասն զի դուռն ողորմութեանն
Աստուծոյ խոստովանողաց եւ ապաշխարողաց հա-
նապաղ քաց է :



ԻԴ. — Երէ յորում աւուր եղաւ քուսկանն Հայոց . եւ
սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար, սահմանեցաւ :

Ի չորրորդում ամի հայրապետութեան Տեառն
Մովսիսի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եւ ի տասներորդ ամի
մարգապանութեան Հայոց ՄԺԷԺ Գնունայ, մինչ էր
Կենարարին թուականն 553 ի լրման երկու հարիւ-
րեկին Անդրէասայ, յորում ամի էր լրումն զատկին
ի մարտի ի 25, եւ սկիզբն բոլորին ի յապրիլի չորսն
էր՝ ոչ կարացին գնալ ի սկզբանն. քանզի յետ քսան
եւ հնգին ի տասն եւ երեքն էր ապրիլի. եւ ինն

բմունք ի միջոցին պակաս դայր . եւ այնր աղաղաւ
սկսան շիոթիլ ամենայն տօնք տարւոյն :

Ապա հարկ եղև թուական Հայոց կարգել զի նո-
վաւ ուղղեցեն զտարակոյսն զոր եւ ուղղեցին իսկ
ի տասն թուականին ի ձեռն Էաստ իմաստնոյ որ կար-
գեաց ղանտարակուսելի օրինակն զՀինգհարիւրեկին
այլովք իմաստնովք Հայոց : Արդ՝ ի կարգել թուա-
կանին մեծաւ ժողովով ի Ղվին քաղաքի, էր եպիս-
կոպոս Սիւնեաց Տէր Վրդանէս, եւ իշխան՝ տէր
Միհր-Արտաշիր, որք եւ միաբանեալ ժողովոյն
յղարկեցին զիմաստուն վարդապետս եւ զկատարեալ
գիտնականս իւրեանց, որք էին նախաթու ի վարդա-
պետսն Հայոց . եւ ուղղեցին զանտարակուսելի տու-
մարն . յորում ամի ի նոյն ժողովն հաստատեցին
« զսուրբ Աստուած՝ որ խաչեցարն » ընդ դէմ Քաղ-
կեդոնականացն եւ Նեստորի իմացմանցն : Յայսմ ա-
ւուրս կատարեցաւ խաչիւ մեծ վկայն Քրիստոսի նոր
նահատակն եւ երանելի պարսիկն Մախոթ, որ եւ ի
մկրտութեանն Յիզտրուզիտ անուանեցաւ որ թարգ-
մանի Աստուածատուր, ի Ղվին քաղաքի : Ընդ ամա եւ
ի սոյն ազգէ Սահակ եւ Սամուէլ եւ Յըզըմիսուստ
կատարեցան մարտիրոսութեամբ :



ԻԵ. — Վախճան Վրդանիսի . եւ յարորդեն Գրիգորի
եւ Քրիստափորի . եւ որ ինչ գրոյցք եղեն յառա
նոցա :

Յառուրս Տեառն Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիսկո
պոսի, եկին ոմանք Նեստորականք եւ Քաղկեդո
նիկք, և խարկանօք բնակեցան յաշխարհս Սիսական
եւ յԱղվանս : Ապա լուեալ Տեառն Յովհաննիսի
ընդոստոյց թղթովք և ծանոյց զվնասն որ ընդ յար
դիւ ծածկեալ կայր. յորմէ զարհուրեալ Տեառն
Վրդանիսի՝ հալածական արար ի վիճակէ իւրմէ . եւ
մեծաւ նղովիւք փակեաց զի մի իշխեսցեն թողա
ցուցանել ի սահմանս իւրեանց . և այնպէս ճշմարիտ
վարդապետութեամբ եւ առաքինի վարուք կացեալ
յաթոռն մետրապօլտութեան զամս 23՝ փոխի
յաստեացս : Եւ ապա առնու զաթոռն Տէր Գրիգոր
ամս 15 յԱղվանս ձեռնադրեալ . եւ ասպա փառա
ւորեալն եւ երանելին Քրիստափոր, ընկալեալ եւ
սա զձեռնադրութիւնն յԱղվանից : Իսկ յետ վախ
ճանին Մովսիսի լինի տեղապահ ամս 3 Վրդանէս
քերթող . եւ զի ոչ գոյր իշխան Հայոց, այլ յետ
Մէլէթայ տաճիկ մարզպանք ունէին զՀայս զամս 36.
վասն այն խափան լինէր աթոռոյն . եւ Վարդ Մա
միկոնեան՝ որդի Վասակայ, ասպտամբեալ էր ի
Պարսից եւ նուաճեալ ընդ Յունօք :

Ապա միաբանեալ ամենայն Հայոց երկուց կողմանցն որ ի Յունաց բաժնին եւ որ ի Պարսից . եւ ժողովեալք եպիսկոպոսաց եւ վանականաց ի Դվին՝ կամեցան կաթողիկոս նստուցանել . եւ ոչ յաջողեցաւ այն անգամ : Վասն որոյ եկն ի միաբանութիւն ժողովոյն Քրիստափոր՝ Սիւնեաց մետրապօլիտ, եւ արարին կանոնս եւ եղին սահման եկեղեցւոյ : Իսկ ի գալ ամին յաւուրս քառասնորդի պահոյն միաբան ժողովին ի Դվին . եւ նստուցանեն պատրիարք Հայոց յաւուր ողորդմենի տօնին արմաւենեացն զՏէր Աբրահամ՝ Ռչտունեաց եպիսկոպոս . եւ բաժանեալ աստ ուրեմն Սիւնեաց աթոռն յօղեցաւ վերստին ի գլուխն պատուական ի սուրբ Գրիգորի աթոռն եւ ի յաջորդն ի Տէր Աբրահամ : Բայց զի եղեն յայսմ ժամանակի բազում խռովութիւնք եւ մեծամեծ յուզմունք ի Հռոմոց, ի Վրաց, եւ ի մէջ Հայոց՝ երկպառակութիւնք, բաժանմունք, վէճք, աղմուկք, շփոթմունք, նշկահմունք աստուածային օրինացն, երբեմն վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն . երբեմն վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ, երբեմն Վրաց մեծաբանութիւն և թեւակոխումն ի վերայ Աղվանից . վասն որոյ եւ դառնալ Աղվանից ի Հայոց, հպարտանալ եւ Մարդպետական եպիսկոպոսին և անկումն ի պատուոյն : Սակս որոյ բազում ժողով և ուժեղ քննութիւն աստուածային կտակարանաց . ե

Հազիւ Հազ ուրեմն հաւանութիւն Հայոց եւ խաղաղութիւն եկեղեցւոյ . զորոյ զորպիսութիւն անցիցն և զպատճառս բանիցն, որպէս վերագոյն խոստացաք, բայցայայտեցից սակաւութիւն, որպէս հաւաստի ուսաք ի սրբոյն Ուխտանէսէ՝ Սեբաստացւոյ եպիսկոպոսէ, և ի սրբոյն Սաղամոնի՝ Մաքենոցաց առաջնորդի թղթոյն, որ կարգեալ է յԱղլմանից պատմութեանն ի միջին հատորն, և ի սրբոյն Մաշտոցի թղթոյն, զոր գրեալ է ի Տեառն Գէորգեայ կաթողիկոսի խնդրոյն : Յայայ երից հաւաստապատում և ճշմարտախոհ վարդապետացս ցուցից քեզ զամենայն զոր խոստացայ :



ԻԶ. — Յաղագս միաբանելոյն Հայոց . եւ միասնեանոյն Տեառն Արքահառն . և վասն մեծ ժողովոյն որ ի Դիլին եւ վասն ինն կարգաց եկեղեցւոյ . եւ վասն Վրաց բաժանմանն գրոյցք յոշովք և պիտանիք զոր հաւաքեցաք ի հին նամակաց և յՈւխտանէսի գրոց . և սակս Աղլմանից արքեպիսկոպոսութեան և Սիւնեաց մետրապօլիտութեանն . եւ վասն Սիւնեաց խաչին թէ էր աղագաւ տուաւ :

Յամն Խոսրովու՝ արքայից արքայի, և Յուստիանոսի՝ ինքնակալ կայսեր, յիշխանութեանն Սմբատայ

Բագրատունւոյ, որ կոչեցաւ Վրկան աշխարհի Մարդպան, ի տեղապահութեան աթոռոյն Հայոց Վրդանիսի քերթողի, և տէրութեան Սիւնեաց Սա-
հակայ իշխանի, հրամանաւ Սմբատոյ և կամօք այլոց
իշխանաց Հայոց ժողովեցան եպիսկոպոսք Հայոց ի
Դավին. ածան եւ նոքա որ ի բաժնին Յունաց կային
հակառակութեամբ որոց գլուխ Մանասէ՝ Բասենոյ
եպիսկոպոս, եւ Քրիստափոր՝ Սիւնեաց, եւ եղին
ուխտ միաբանութեան : Յորոց խնդրեաց ձեռնարկ
Սմբատ՝ Վրկանի մարդպան, և առեալ կնքեաց մա-
տանեաւ և եղիսուրբ եկեղեցւոյն : Եւ ապա քնտրեալ
վերին ազգամամբն աւետարանին վիճակաւ զԱբրա-
համ՝ զՄշտունեաց եպիսկոպոս, կայուցանեն կաթո-
ղիկոս Հայոց : Յայնմ ժամանակի բորբոքէր չարահը-
նար աղանդն Քաղկեդոնի ձեռն բուռն թագաւորաց
Յունաց . եւ կամէր իբրեւ զբաղցկեղ ճարակել զաշ-
խարհս Հայոց եւ զԱսորւոց ուղղափառաց, ևս
առաւել ի թագաւորելն Մորկայ : Եւ գեսպանք եւ
հրաւիրակք Հռոմոց երբէք ոչ դադարէին յերթեւ-
եկութեանց, բազում անգամ հրստման տային ժողո-
վոյ, մի անգամ ի Արստանդնուսօլիս կոչեցին եւ
երիցս անգամ ի Թէոդուլօլիս . եւ դէմ յանդիման
եւ ուժգին մեծամեծ հարցափորձութիւնք վինէին . և
էր յայնմ ժամանակի Հայաստանի դպրութիւնքս
նորոգ եւ շէն . եւ յոյն լեզուին և դպրոթեանն յոյժ

Հմտոր և տեղեակր : Եւ որպէս հարցանէինն նորա՝
տուաւել իմն պատասխանի լսէին. սակա որոյ եւ
ոմանք զրպարտեն զսուրբ Հայրն Յովհան մայրազո-
մեցի եթէ նա ասաց եթէ Հայր պարտաւորեցան ի
հաւատոյ մասին. որ և քաւ և մի լիցի. այլ ցուցանէ
մեզ զստոյգն Սաղմոն՝ հարանց հայր սուրբ ուխտին
Մաքենոցաց և առաջնորդ, (որ եւ հարցեալ) ի կա-
թողիկոսէ Հոյոց զպատճառս զոյս, եւ նա զրոգ
առանդեաց այսպէս եթէ՝ Յովհան վկայեաց թէ
Հայր ի հաւատոյ մասին անպարտելի մնացին. այլ
յոյսմ մատին յոյժ պարտեալք եւ ըմբերանեալք
գտան, զի ասացին Հոռոմք եթէ՝ կարգաւորեաց
Աստուած զսուրբ եկեղեցի ինն դատուք ըստ վեր-
նոյն, և ըստ չորից աւետարանչայն մեծախորհուրդ
դիտուածոյ չորս միայն սահմանեաց աթոռս ի վերայ
երկրի (և) պատրիարքունս, յորոց վերայ հանգչի նոյն
ինքն Քանն Աստուած՝ Թագաւորն անվախճան. եւ
տմենայն աշխարհ հնազանդիմք այսց աթոռոց. և ի
ներքոյ սոցա գեղեցիկս կարգաւորեալ են ութն դասք
եկեղեցւոյ : Արդ՝ ո՞ր է ձեր աթոռն և պատրիարքն
ընդ որով դասեալ է արքեպիսկոպոսն և այլն : Ամ
ցույէք զձերն, եւ կամ թէ ոչ ունիք՝ հնազանդեցէք
միումն ի չորից աթոռոցս, ապա թէ ոչ՝ կատարեալ
հերձուածող էք և թերի յամենայն շնորհս աստուա-
ծայինս :

Ահա՛ այսու բանիւ յոյժ սլարտեալ դռան Հայր . եւ թէպէտ զառաջնոցն եղեալ սահմանս յիշատակէին . զի ցայն վայր անյայտ և ծածուկ էր լեալ ի նոցանէ . եւ նուազեալ իսկ էր . եւ անիոյթ եղեալ յաթոռակալացն : Իսկ ապա դարձեալ այսրէն Հայոց՝ խորհուրդ ի մէջ առին եպիսկոպոսն իշխանօքն եւ աւագ տսնուտէրօքն հնարէին ելս հնարից տարակուսանաց : Եւ հրաման հանեալ ընդ ամենայն աշխարհ՝ արարին մեծ աշխարհաժողով ի թագաւորութեան Պարսից Ապրովէզ Խոսրովու (Ա), և Հոռոմոց՝ Մօրկայ : Եւ էր ընդ նոսա զահերէց եւ զահագլուխ ժողովոյն Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, եւ Մանասէ՝ Բասենոյ . զի Քրիստաւորս յետ 10 ամի եպիսկոպոսութեանն իւր վախճանեալ էր . և նստեալ ի տեղին Տէր Դաւիթ յԱրրահամայ կաթողիկոսէ ձեռնադրեալ :

Սոքա նախ հաստատեցին զուղղափառ հաւատս երկից սուրբ ժողովոցն, միաբան նգովեցին զՔաղկէդոնին եւ զԵւսեանին . եւ ամենեքեան ձեռադրեցին զնամակն հաւատոյ եւ կնքեցին մատանեաւ Տեառն Արրահամու և այլոց եպիսկոպոսաց և իշխանացն : Եւ ապա համարձակութիւն առեալ այսու պատճառաւ . զի ի թագաւորէն Յուստինոսի ժողովեալ նորա ղմեծամեծ աթոռակալս եւ զսուրբ հարս՝ հրաման խնդրէ, եւ նորօք հանդերձ փոխէ զաթոռն Յովնան .

Հատ . Ա :

նու աւետարանչի յԵփեսոսէ ի Առատանդնուպօլիս . և բունն մնայ ի տեղին, եւ զԱնտիօքայն յԵրուսաղէմ՝ զՄատթէոսի աւետարանչին : Եւ յայսմանէ համար ձակեալ ապա ամենայն իշխեցողք և մեծամիտք հպարտացան, եւ ուր առաքեալ վախճանեալ էր՝ զամենեցուն աթոռա ինքնազլութիս արարին . եւ պատրիարք խոստովանէին : Յայսմանէ ուսեալ և մերոցս կայուցանեն պատրիարք Հայոց զԱբրահամ կաթողիկոս, և զԱղվանիցն՝ արքեպիսկոպոս . և զՎրացն՝ մետրապօլիտ : Եւ զի Սիւնիք, հրամանաւ Պետրոսի, ժամանակա ինչ յետս էին կացեալ ի հակառակ աթոռոցն, և այժմ՝ միաբանեալ նորոգ : Ապա Վրաց մեծաբանեալ ի վերայ Աղվանից՝ ոչ կամէին ի ներքոյ լինել դասու . այլ զՎիրս յառաջահաւատ կարդային քան զԱղվանս : Եւ էր նոցա առաջնորդ Աիւրիոն, և սա Նեստորի աղանդովն խմորեալ էր ի ծածուկ եւ ոչ կամէր յայտնել . այլ ժամու և պատճառի մնայր : Եւ ունէր ընդ ինքեան խուժիկ եպիսկոպոս մի, զոր ինքն ձեռնադրեաց : Եւ էր լեալ սորա իսկակալ սուրբ կաթողիկէին ի Վաղարշապատ . և գնացեալ էր ի սարկաւազութեանն ի Աղղոնիա եւ բնակեալ առ երկաւթնակ երիցու մի և ներկեալ յաղանդն :

Ապա ի խնդրել Վրաց ինքեանց առաջնորդ ի Մովսիսէ՝ կաթողիկոսէ Հայոց, ձեռնադրեաց զկարապետ նեռինն զԱիւրիոն և ետ նոցա : Իբրեւ լուան

Աղվանք զՎրաց մեծարանութիւնն՝ երևեցուցին եւ նորա զառաքեալ ոմն եկեալ կանխագոյն քան ի Հայս յԱղվանս Եղիշէ անսւն, և շինեալ եկեղեցի և ձեռնադրեալ եպիսկոպոս : Գարձան եւ նորա առ ժամանակ մի ի Հայոց . ձեղքեցաւ և Վրացն բաղբազելով զԱղվանս զի ի խնդրելն զարքեպիսկոպոսութիւն յԱբրահամէ՝ սաստեաց նմա : Եւ թէպէտ ի ձեռն Պետրոսի եպիսկոպոսի բազում անգամ մաղթեաց, և շնորհէր զխնդրելին, ոչ հաւանեցաւ . ապա բանադրեալ եղև յԱբրահամէ : Որոյ առեալ զկնկուղն և զիկլոնն՝ ետ ցՊետրոս և ասէ « ձերդ ցձեղ լիցի » . եւ յետոյ երկուցեալ յուղարկեաց ի ծածուկ զկնի եւ ետ սպանանել զՊետրոս երկու սարկաւազօք ի լերինն Կանգրոց : Բայց աղանդ սորա յայտնեցաւ ի Մովսիսէ՝ Զուրտաւայ եպիսկոպոսէ, որ է Գաչեանք, զորոյ զթէմն այժմ ունի Հախպատ :

Իսկ մինչ այս այսպէս լինէր՝ ետուն զմետրապօլտութիւնն Մարդսկետական եպիսկոպոսին Թէոփրոսի . ապա և նորա հպարտացեալ խնդրէր եպիսկոպոսունս ընդ ձեռամբ լինել . յորմէ երկուցեալ Հայոց ասէին մի գուցէ և այլ իմն գունակ բաժանուցն լիցի . առին ի նմանէ և զայն . և տեսին զտեսարան Անանայ քաջ յուսմունս և ուղղափառս և երևելիս յամենայն Հայաստանս, և յառաջին հարցն նոյն պատուով կոչեցեալ . սկստչաճ համարեցան միաբան ժողովով

տալ նոցա զմետրապօլտութիւնն, առնել և բարձակից եւ սեղանակից կաթողիկոսի աթոռով եւ բարձու ի միասին բազմել : Կայոցյանեն ապա զՂաւիթ մետրապօլիտ Սիւնեաց և տան նմա զխաչանիչ նշանն զառաջեալ կրել հանապազ, և ոչ քարոզել զկաթողիկոսն Հայոց յիւր եկեղեցիսն ի վերայ սրբոյ սեղանոյն . այլ միայն զիւրն անուն : Եւ ի թղթագրութեանն ոչ գրեն Սիւնիք եպիսկոպոսապետ կամ այլ անուամբ զկաթողիկոսն . այլ տէրունիք ի Սիւնիք Աստուածապատիւ եւ հոգևոր Տէր գրէին . եւ նոքա՝ ի ծառայէ . բայց (ի սակս) Եղիայի կաթողիկոսի խակագործութեանն յԵրիցու վանս մինչ գնայր ի հնազանդել զԱղվանս՝ ոչ գրեցին սոքա ի ծառայէ և նոքա՝ զհոգևորն :

Ահա սակս նախանձուն Հոռոմոց, որ Զանային յիօբրկացուցանել զԹագղէոսի վիճակն և շիջուցանել զսրբոյն Գրիգորի աթոռն, այսպէս զետեղեալ սահմանեցին զինն դասս եկեղեցւոյ, Հայոցն՝ պատրիարք. Աղվանիցն՝ արքեպիսկոպոսութիւն. Սիւնեացն՝ մետրապօլիտ (32) : Բայց Յովհաննէս պատմագիր յիշէ եւ զՄելիտինոյն եւ զՍեբաստիայն մետրապօլիտս գու : Եւ զայլ աշխարհս թողին յառաջին սովորութեանն զի մի ամբոխ ինչ լինիցի : Այլ և խնդրեցին ի Սիւնեաց մի ինչ աւելի իրս ժտել, այս ինքն եպիսկոպոս ունել ընդ ինքեամբ և ձեռնադրել . այլ միայն

բազմականաւն և խաչիւն մեծարեցին, և նախաթոռ
կոչեցին պատրիարքին, որ է պօռօսֆորօնտէս . եւ
անուանեցին մետրապօլիտ : Եւ այս կրկին անգամ
եղև շնորհեալ նոցա զայս պատիւ եւ ղնչան : Առա-
ջին՝ Եսփաղէն՝ Թագաւորէն Աղվանից, և երկրորդ՝
ի Ժողովոյն Հայոց ի Տէր Աբրահամէ :

Եւ արդ՝ ո՛վ ընթերցասէր՝ զայս փոքր ի շատէ հա-
մառօտիւք ցուցի քեզ զբաւականն միայն . եւ թէ
զլիովն և զերկայնն կամիս լսել՝ ընթերցիր զՈւխտա-
նէսն և զԱղվանից պատմութիւնն և ի գիրս Թղթոցն
տեղեկացիր, ևս և զՏեառն Մաշտոցին որ ի խնդրոց
Գէորգեայ՝ Հայոց կաթողիկոսի, գրեալ է : Ես յետ
բազում ընթերցման տեսայ այլ և այլ զգրեալսն . և
բազում ջանիւ գտայ զստոյգն եւ կարգեցի աստ .
վասն այն ոչ ղնկարագիր նոցին բանիցն եղի, այլ
զքնութիւն բանին ամբողջ ունելով . և զկարգն ուղիղ
չարայարեցի աստէն . և դու ամենայն ողջմտութեամբ
ընկալ և մի ինչ երկրայիր :



Իի. — Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ քէ ո՛րք են եւ
ո՛րպէս վարին :

Արդ՝ ի գալ բանին Աստուծոյ և անճառ մարդե-
ղութեամբ յազատելն զքնութիւնս մարդկային ի գե-

րութենէ նախաչարին, լուսաւորեալ երկնահրաւէր
աւետարանաւն . եւ վերստին ծննդեամբ աւազանին
որդիացոյց Հօրն երկնաւորի . և զանճառելին հրեղի-
նաց եւ հողեղինաց շնորհս ետ եւ պարգեւեաց առա-
տապէս մարդկան զմարմին իւր եւ զարինն ի կերա-
կուր, որով միացեալք լինին ընդ Աստուած և փառ-
ուածայեալք : Եւ կոչէ զազգս մարդկան յերկնաւոր
քահանայութիւնն տալով իշխանութիւն աստուա-
ծաբար կապել և արձակել մինչ յերկինս և մինչ յեր-
կրի . եւ անտանելի շնորհօք եւ անպատում փառօք
զարդարեաց զընութիւնս մեր : Ասան որոյ կառու-
ցեալ հաստատեաց երկինն ի վերայ երկրի՝ զսուրբ
եկեղեցի . զի մինչ երկրածինքս երկնաւոր եղաք կեն-
դանի, ապա հարկ էր երկնաւորիս ի մէջ երկրի կա-
յանալ, և ընդ հրարուն սեռիցն ճախրել և ճոխապէս
ճեմել ի մշտնջենաւոր փառաբանութեանն Աս-
տուծոյ :

Եւ արդ՝ այս այսպէս լինէր երկինն ի վերայ երկրի
կառուցեալ . և երկնաւորք զերկրաւորքս ի նմա կա-
ցուցեալ . ապա պատշաճ էր երկնաւորացն դասու և
սահմանաւ կարգաւորել ի մէջ եկեղեցւոյ ըստ երկոյ
քահանայապետութեանցն եւ ինն դասուցն, զոր Հո-
գին Աստուած յօրինեալ տնօրինեաց աստուածային
տեսչութեամբն ի ձեռն առաքելոյ և հայրապետաց,
և որ ունի օրինակ զայս . առաջին դաս եկեղեցւոյ որք

անընդամիջաբար հուպ են յաստուածայինսն՝ հայրապետք, որ կոչին պատրիարքք որք բազմեալ կան ի վերայ չորից աթոռոց աւետարանչացն . եւ ունին սոքա ձև վառաքելականն բոլոր նաւիրտամբ զգեստաւորիլ և արկանել եմիւիորոն հինգ կրկին . և գործ է նոցա ձեռնադրել արքեպիսկոպոս ընդ չորս բաժինա աշխարհի . եւ հրաման տան աշխարհագումար ժողովոց : Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք, այսինքն եպիսկոպոսապետք որ կոչին կաթողիկոսք եւ սքեմ է նոցա պճղնաւոր փիլոն որ է բաղմախաչն . եւ ի վերայ եմիւիորոն չորեքկին . եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապօլիտս եւ օրհնել զաստուածագործ մեռոնն : Իսկ ի վախճանել պատրիարքին երեք արքեպիսկոպոսք այլովք եկեղեցական գասուք ձեռնադրեն պատրիարք : Երրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ մետրապօլիտք, որ մայրաքաղաքաց և աւագագոյն աթոռոցն լինին տեսուչք : Եւ սքեմ է նոցա նաւիրտ . եւ որքան եպիսկոպոս ընդ ձեռամբ ունի, նոյն թուովն ի վերայ խաչ թուի կտաւեայ, և եմիւիորոն երեքկին . եւ գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս և օրհնել զձէթն որ յաւելուածով ունի եկեղեցի ի պէտս երախայից և հիւանդաց, և թէ խառնել կամին յառաքելական ձէթն որ է սուրբ մեռոն : Եւ թէ հարկ ինչ լինի կամ վասն ոչ գոլոյ պատրիարքի կամ վասն այլ մեծագոյն պատմաւորի, հրամանաւ և կամօք .

մեծ աթոռոյն ձեռնագրեն երեք մետրապօլիտք
այլովք եկեղեցական դասուք զարքեպիսկոպոսն իւր,
եանց : Զորրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոսք, որք
կոչին այցելուք, եւ իշխեն ի վերայ գաւառաց. եւ
սքեմ է նոցա նախորտ անխաչ սոսկ եւ եմփիորոն
կրկին միայն. եւ գործ է նոցա ձեռնադրել երիցունս
և սարկաւազունս և օրհնել եկեղեցի և օծանել սեղան
եւ աւագան. բայց զմեռոնն ի մեծագոյն աթոռոյն
առնել յիւրմէ մետրապօլտէն. և մետրապօլիտն՝ յիւր,
մէ արքեպիսկոպոսէն. զի իբր աստիճանօք ի վերուստ
իջանի աստուածային շնորհն սկսեալ ի պատրիարքէն
և գայ, հասանէ մինչ ի բնաւին վերջինքն որք են ժո-
ղովրդականք : Հինգերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ երիցունք
որք են քահանայք. և սքեմ է նոցա շուրջառ և գերկու
ուսովքն ուրար, այսինքն փակեզն. և բաճկոնաւ իշ-
խեն կալ ի վերայ բեմին. և գործ է նոցա զկենարարն
և զփրկականն կատարել և բաշխել արժանաւորացն,
առնել մկրտութիւն եւ օրհնել խաչ. եւ որ այլ ինչ
կարգ է քրիստոնէից. առնուլ խոստովանութիւն կա-
տարելոցն եւ թողութիւն տալ մեղաց. եւ զիւր հօտն
կարող է կապել և արձակել. բայց զմեռոն ոչ իշխեն
չարժեւ. այլ զանկատար ձէթն զոր մետրապօլիտքն
եւ եպիսկոպոսքն օրհնեն, զի մեռոն որ է առաքելա-
կան ձէթ, եպիսկոպոսն միայն իշխէ չարժեւ. եւ ի
տարւոջ միանգամ շրջելով ի գաւառն օծանէ զձեռ-

նադրեալսն ի քահանայից . կարէ եւ առնել զման,
կունս անագանոս և փսաղտոս, և տայ կարգ սպաշ,
խարողաց եւ սարկաւագուհեաց : Աւեցերորդ դաս
եկեղեցւոյ՝ սարկաւագունք որք են սպասաւորք . եւ
յայլ լեզու դիակոնք կոչին . և զգեստ է նոցա հալաւ
ագանիլ, հոլանի կալ և փակեզն միայն զահեակ ուսով,
քըն և բացաւ գլխով սպասաւորեւ սրբոյ բեմին և սե-
ղանոյն և քահանայիցն . և գործ է նոցա աւետարան
կարդալ և քարոզել, խոնկ արկանել և սպասաւորեւ
սրբոյ խորհրդոյն . կրել զսկին և զմաղղմայն : Իսկ ի
կանանց սարկաւագուհիք լինին զի ի կանանց վանս
քարոզեն . զգեստ է նոցա հաւատաւորացն, փխլոն
արկանել և ի ճակատն խաչ ունել և փոքրիկ ուրարն
յաջմէ ի ներքոյ բազկին զհանդերձէն կամ զգօտւոյն
ի կախ ունելով ելանէ ի բեմն և քարոզէ և ընթեռնու
աւետարան ոչ յամբոխին ի վերայ բեմին . այլ առան-
ձինն կամ յանկեան ուրեք . բայց ի սուրբ խորհրդոյն
սպասաւորութիւն բնաւ մի հպեացի որպէս արու
սարկաւագունքն : Եօթներորդ դաս եկեղեցւոյ՝
դպիրք որք են կէս սարկաւագունք, եւ ունին զգեստ
զսարկաւագաց . բայց ուրար յահեակ բազուկն ի վե-
րայ արմկանն, եւ կան հոլանի գօտեւոյժ . եւ գործ է
սոցա ընթեռնուլ զառաքեալական գրեանս յեկեղեցիին,
և սպասաւորել տաճարին, կրել մոմեղէնս և զխաչա-
գլուխ վարոցսն, և պահել զդրունս եկեղեցւոյն : Ութ-

Հատ . Ա :

9.

երորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անադանոսք որ կոչին գրա-
կարդացք . ունին զգեստ զնոյն եւ աղարողոն , բայց
ուրար ոչ . և արտաքոյ եկեղեցւոյն զգենուն մեկնակ
կտաւիս . և կան հոլանի . և գործ է նոցա ընթեռնու
մարգարէական եւ վարդապետական դրեանս : Ինն-
երորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փսաղտոսք որք են սաղմոսեր-
գութ . և զգեստ և սքեմ է նոցա նոյն . և գործ է սաղ-
մոսել և եղանակօք սլաշտել յեկեղեցին զձայնաւորս
և զարուեստիս ալէլուիա և մեսեդի և որ ինչ այլ
ինչ են :

Ահա այս են ինն դասք եկեղեցւոյ, զոր Հոգին
սուրբ կարգեալ սահմանեաց ի ձեռն սուրբ առաքե-
լոցն եւ նոցին հետեւող սուրբ հայրապետացն, զոր
պարտ է եկեղեցւոյ լրիւ ունել և անթերի . զի ամե-
նայնիւ ամենեւին ոչ է հնաք սրակաս գոլ սոցա . ապա
թէ պակաս լինի, ոչ հաճի Աստուած . և նոյն գունակ
սրակաս լինի և շնորհքն աստուածեղէն : Քանզի իմա՛
զեկեղեցի որպէս բոլոր անդամք մարմնոյ մարդոյ յօ-
դեալ ի գլուխն Քրիստոս : Արդ՝ եթէ պակաս գոյ
յանդամոց եկեղեցւոյ, թէեւ ի յոյժ փոքրագունից,
խեղ է մարմինն նորա . եւ խեղ մարմնոյ ոչ հաճի
Քրիստոս գլուխ լինել : Եւ դու եղբայր՝ քննեա՛ եւ
տե՛ս զորքանութիւն փնասուն : Բայց այս ամենայն
դասք եկեղեցւոյ բովանդակ միաբանեալ՝ ապա կա-
րեն ձեռնադրել զպատրիարքն :

ԻՆ. — Վասն Մարութայի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի.
և վասն Ժողովոյն Կարնոյ որ ի Հերակեայ . և վասն
Եզրի խմորելոյն յաղանդն Քաղկեդոնի :

Երանեալ Հայրն և յոգնապայծառ ճգնաւորն Տէր
Դաւիթ կացեալ յաթոռ մետրապօլտութեան Սիւ-
նեաց ամս 27՝ վախճանի : Եւ ունէր զաթոռն տեղա-
պահութեամբ մեծ քերթողն և անյաղթ փիլիսոփայն
Մաթուսաղայ : Այս Մաթուսաղայ էր սնեալ ամե-
նայն պարկեշտութեամբ եւ զարգացեալ ամենայն
առաքինութեամբ . ուսեալ զքերթողութիւնն և վար-
ժեալ ճարտասանականաւ . հմտացեալ փիլիսոփա-
յական արհեստից, լի ամենայն իմաստութեամբ եւ
կատարեալ գիտութեամբ : Եւ զի էր մեծարոյ եւ
նախաթոռ ի վարդապետսն Հայոց աթոռն Սիւնեաց-
զի էր ի վաղնջուց հետէ հրամայեալ զթարգմանու-
թիւնն եւ զմեկնողութիւնն նոցա ունել ի սրբոցն
Սահակայ և Մեսրոբայ, և գլուխ կալ և հրամանա-
տար ամենայն վարդապետայ Հայոց : Վասն որոյ
տեսեալ յայնմ ժամանակի պայծառացեալ իմաս-
տայեղց ճառաղայթիւք զերանելին Մաթուսաղայ,
վարժեալ և սնեալ ի նոյն տան՝ կայուցանեն յառտի-
ճան վարդապետութեան եկեղեցւոյ . և նստուցանեն
գլուխ ամենայն վարդապետացն ի վերայ բարձր եւ

ահարկու ամբիոնի բարունարանին, յորմէ բղխէր գետորէն աստուածային իմաստութիւնն և փարթամացուցանէր զամենայն աշակերտեալսն :

Յայսմ համբաւոյ հրաշայեալ սուրբ պատրիարքն Կոմիտաս՝ զանց արարեալ զամենայն վարդապետօք կաթողիկոսարանին, նաև զվարդապետարանաւն Հայոց որ յԱրշարունիան էր, յորում զմանկունան ժողովեալ էին ճարտարք եւ գիտունք Հայոց, այն որ յԵրասխաձորին է, զոր այժմ Վարդիկ հայր կոչեն, յղէ առ քերթողն Սիւնեաց Մաթուաղայ գիւր ձեռասուն համբակն, զոր մեծափափագ սիրով սնուցանէր սրբութեամբ զԹէոդորոս՝ եղբօրորդի իւր : Զոր առեալ նորա՝ մեծաւ զգուշութեամբ ուսոյց եւ հասոյց ի գլուխ կատարման գիտութեան զարդաբեալ տեսականաւն և գործականաւն :

Ասլա վախճանեալ Տէր Կոմիտաս՝ պատրիարք Հայոց, դնի ի տապանի յիւրում շինեալ եկեղեցւոյն մերձ հանգստարանի սրբոյն Հռիփսիմեայ. և նստի յաթոն Տէր Քրիստափոր ի յազատ տանէ ամս 3. ապա, ետ սորա խաւարաբերն եկեղեցւոյ Եզր՝ ամս 10 որ էր ի Նիգ գաւառէ, ի Փառաժնակերտ գեղջէ : Ասլա յերրորդ ամի կաթողիկոսութեան սորա, մինչ վախճանեալ էր Դաւիթ Սահառունի. եւ առեալ զմարզպանութիւնն Հայոց Թէոդորոս Ռշտունի. հրաժան հանեալ Հերակլեայ կայսեր ընդ աշխարհս

Հայոց եւ Ասորւոց գալ ժողովիլ ի Կարնոյ քաղաք վասն քննութեան հաւատոյ : Եւ ինքն իսկ առեալ ընդ ինքեան զճարտարսն Յունաց՝ եկն անդ : Խորհուրդ արարեալ ապա իշխանին Թէոդորոսի Ռուտունոյ այլովք նախարարօք Հայոց ընդ կաթողիկոսին Եզրի, եւ ասեն « մեք երթամք փութապէս ի ծառայութիւն արքայի, դու ընտրեա՛ զգլխունս ազգիս, և եպիսկոպոսօք Հայոց եկ ի ժողովն. բայց մի լիցի քեզ շարժիլ ի տեղւոյս առանց Մաթուսաղայի Սիւնեցւոյ եւ Յովհաննու մայրադոմեցւոյ, մի գուցէ եւ փլուցանէ չարն զգեղեցիկ շինուածս հաւատոյս մերոյ. ահա՛ ո՛վ Տէր կաթողիկոս՝ օր մարտի և յաղթութեան, ահա՛ օր փրկութեան և ժամանակ ընդունելի. պնդեա՛ զմէջս քո իբրև այր կատարեալ, սպառազինեա՛ զքեզ ամրութեամբ հաւատոյ զի մի ի յունական հանդիսին թուլացեալ պարտիցիս ի ճարտար խարողացն, և կողոպտեալ զրկիցիմք մեք յուղղափառ հաւատոյս » :

Ապա յղեալ կաթողիկոսին հրաւիրակս ի պատուաւոր արանց Մաթուսաղայի, եւ ծանուցանէ նմա ղեկեալ, հասեալ վտանգն. և կոչէ զի ի միասին հոգասցեն զարժանն : Իսկ նորա ոչ կամեցեալ խափանածել վարժարանին և իւրոյ մեծամեծ ճգանցն զցայգ եւ զցերեկ՝ ոչ գնաց : Ապա կրկին անգամ հարկէ զնա գնալ. և նորա ոչ առեալ յանձն պատճառելով

զտկարութիւն մարմնոյ՝ արձակէ առ նա զնախասա-
ցեալն Թէոդորոս՝ աշակերտ իւր, եղբօրորդի Կոմի-
տասայ . և գրէ Թուղթ վասն հաւատոյ որ է ի տօնա-
նամակին, զոր եւ աստէն կարգեցաք, թէ եւ այդու
օրինակաւ խօսիցիք . եւ աղաչէ անմեղադիր լինել
վասն չերթալոյն . ասէ « դուք ինքնին գիտուն էք, և
ընդ ձեզ ունիք զաշխարհալոյս վարդապետդ զՅով-
հան . և այլ գիտունք և ճարտարք յոլով կան առ ձեզ .
եւ ի մեղնէ (ի մէնջ) յուղարկեցաւ մեր աշակերտդ
Թէոդորոս, այդ բաւականասցի » :

Իսկ Եղբի ոչ առեալ ընդ իւր զՅովհան . այլ հա-
մարձակեալ ի Թէոդորոս՝ գնայ ի Ժողովն առ Հերակլ-
ապա հարցեալ ընդ նա Հերակլեայ եթէ ընդէ՞ր ոչ
միաբանիք ընդ մեզ ի հաւատս . ասէ Եղբ « բարերար-
արքայ՝ եթէ կամիս, հեշտ է այդ, միայն հրաժարի ի
Քաղկեդոնի Ժողովոյն և ի Լևոնի տօմարոյն, և մեք
միաբան եմք » : Ապա առեալ Թագաւորին զնամակն-
հաւատոյ Ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ դնէ ի վերայ սուրբ
խաչին որ ընդ ինքեան ունէր և ասէ « ահա Տէր կա-
թողիկոս՝ ա՛ռ, ընթերցի՛ր և քննեա՛ եթէ գոյ ի դմա
արատ կամ Թիւրութիւն ինչ՝ ցոյց ինձ . և ես զա-
մենայն Հոռոմս ի քոյդ դարձուցանեմ՝ դաւանու-
թիւն, եւ այրեմ զթուղթդ . ապա թէ ոչ՝ հաւանե-
ցէ՛ք եւ դուք մեզ » : Առեալ կաթողիկոսին զթուղթն
տարաւ յիջևանս իւր, եւ քննեցին զաւուրս երիւս, եւ

չկարացին վերահասու լինել ծածուկ եւ անյայտ աղանդոյ նորա . զնացին առ Թադաւորն եւ ասեն « արքայ՝ յաւիտեան կեաց . ոչ գտաք ի սմա Թիւր . այլ ամենայնիւ հաւասարեալ է հարցն սրբոց ուղղափառ դաւանութեան » . ասէ Թադաւորն « հաւա՞ն էք այժմ մեզ » . ասէ կաթողիկոսն « յայսմ մասին հաւան եմք . բայց զայն ոչ ընդունիմք զի ձեր եկեղեցականքն համարձակ են ի պոռնկութիւնս և յայլ պղծութիւնս . և հաղորդին օրինաց անխտիր » . ասէ Թադաւորն « մեր բանս վասն հաւատոյ է և ոչ վասն գործոց քննութեան . դուք Հայքդ ունիք զանբնական պղծութիւնս ընդ արուս եւ ընդ անասունս եւ այլս յողովս, բարձէ՛ք դուք զայն ի Հայոց, բառնամ և ես զայդ ի Հոռոմոց . զըզանոցն և զմունին Քաղկեդոնի ժողովն չէ կարգեալ, զոր յիշէքդ այժմ . վասն այն եղին իշխանք զի մի այլանդակ չարիք երևեսցին » :

Եւ կաթողիկոսն յերեսաց Թադաւորին անպատասխանի . եւ խորհի ընդ ասպետն եւ ընդ այլ իշխանսն եթէ զինչ արասցեն . ասէ « ո՛չ ինչ գտանեմք պատճառ » : Խոժոռեալ ասպետին ասէ ցաամամբ « ոչ ապացի քեզ եթէ տաանց Մաթուսաղայի և Յովհաննու մի գար ի ժողովս . ահա՛ քո տգիտութեամբ կորուսեր զմեզ » : Ասէ Եզր « Մաթուսաղայ ոչ եկն . և Յովհան ղեկեղեցին եւ զկաթողիկոսարանն ոչ կամեցաւ թողուլ . և ամենեքեանս ասացին եթէ մինչ Մաթուսա-

ղայի աշակերտող ի հետս է, ոչ է կարիս մեզ այլ ոք, դա բաւական է » : Սկսաւ խօսիլ Թէոդորոս եւ ասէ « Ընդէ՞ր վիճիք և տրտմեալ էք . ոչ ցոյ ի նոսա թիւրութիւն ինչ վասն հաւատոյ . սպլ մի եմք մեք և նոքա, և նոքա բուն արմատք են, և մեք ոստք մի ի նոցանէ բուսեալ և առեալ զհաւատ և զամենայն կարգքրիստոնէութեան . ոչ է պարտ ապստամբել ի նոցանէ և խլիլ յարմատոյն մեր . այլ մեք կրսերագոյնքս հնազանդիմք երկցագոյն հրամանաց նոցին . և լիցի մի հօտ և մի հովիւ » :

Այսու բանիւքս մակարդեալ ի ժամուն զմիտս իշխանին և եպիսկոպոսացն . և զի Եզր ակն ունէր մարմնաւոր փառաց եւ ազահութեան յարքայէն, եւ միտք իւր թ ուլացեալ էին ի ճշմարտութենէն, միայն ակն ածէր յիշխանացն եւ յեպիսկոպոսացն իւրովի հաւանել : Իսկ մինչ լուան ի Թէոդորոսէ զայն՝ գնացին միաբան առ թագաւորն և յանձն առին զԲաղկեղոնին, արարին սլատարագ և հաղորդեցան միմեանց, եւ ետուն ձեռնարկ միաբանութեան աղքայի : Խնդրեցին և զԲաղկեղոնին զոր ետ թագաւորն ոսկեգիր մագաղաթաւ պարգև Եզրի զերրորդ մասն գիւղաքաղաքին Կողբայ եւ զազսն բովանդակ : Ո՛վ անմիտ եւ չար վաճառին : Եւ այնպէս մեծամեծ փառօք եւ երևելի պարգևօք հրաժարեալք յարքայէն՝ դարձան ի Դավին կապուտք, կողոպուտք ի ճշմարիտ հաւատոյն :

Եւ անդ կամեցան ժողովով հաստատել զնոր օրէնսն զոր առին. որում ոչ հաւանեալ Յովհանու Մայրապոսեայոյ՝ անարգեալ և հալածեալ եղև յԵզրայ. որ եւ ասէր » յիրաւի կոչեցար Եզր զի եզր և վախճան եղեր հաւատոյ ուղղափառութեան » : Եկն եւ Մաթուսաղայ ի Սիւնեայ . եւ յոյժ տրտմեցաւ ընդ եղեալ չարիսն . բայց ի ժամուն ափիբերան եղև զի յիւր աշակերտէն էր բուսեալ չարն :

Իսկ ժողովոյն եւ Եզրի բազում ողորմանօք պարտեալ զմիտս նորա՝ ածին ի հաւանութիւն ձեռնադրիլ եպիսկոպոս Սիւնեայ, եւ արարին իսկ . եւ մեծաւ պատուով արձակեցին յաթոռն իւր և ի վիճակ : Ուր և եկեալ նորա՝ ամենայն ջանիւ զգուշացոյց զվիճակն իւր ոչ խմորիլ յաղանդն Քաղկեդոնի . այլ զաւանդեալն ի սուրբ հարցն զուղղափառ հաւատսն պինդ ունել զոր ունէին ի սրբոյն Գրիգորէ մինչև ցայն . որք և մնացին շնորհօք սուրբ Հոգւոյն : Զի Հայք կացին ի նոյն յաղանդն յաւուրս 6 կաթողիկոսաց ամս 85, մինչ ի բազմերջանիկ և գովելի զաւակն զարդու սուրբ եկեղեցւոյ Յովհան օձնեցին . և ի ձեռն նորա սրբեալ և նորոգեալ եղեն Հայք յայնմ աղանդոյ : Իսկ երանելին Մաթուսաղայ կացեալ ի մետրապօլտութեան Սիւնեայ ամս 18՝ վճարի յաստեացս . բաղում եւ մեծամեծ վաստակօք առաքինութեան զնայ առ կոչնատէրն առնուլ զիւրն

ըստ արժանւոյն վաստակոցն զայն՝ զոր ակն ոչ ետես
եւ ունին ոչ լուաւ եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ :



ԻԹ. — Թուրք Մարտապոյի՝ Սիւնեաց եպիսկո-
պոսի, զոր գրեաց հրամանաւ Տեառն Եզրի՝ Հայոց
կարողիկոսի. և այլ եպիսկոպոսաց Հայոց, առ թագա-
ւորն Հերակլ վասն հաւատոյ :

Ամենաբարեպաշտ եւ բարեյաղթող Քրիստոսիւ
պայծառացեալ եւ մեծամեծ բարեգործութեամբ ի
պարծանս Քրիստոնէից եկեալ յԱստուծոյ թագա-
ւոր Հոռոմոց Հերակլէս . Եզրաս նուաստ՝ կաթողի-
կոս Հայոց, Յովհաննէս՝ Մարդպետական եպիսկո-
պոս, Մաթուսաղայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, եւ
յամենեցունց ի նուաստից ի ծառայական աշխարհէս
ձերմէ Հայոց եպիսկոպոսաց Տէրամբ խնդալ : Գիր
հաւատոյ խոստովանութեան զոր մեծանձնութեան
ձերոյ արարեալ առ նուաստութիւնս մեր՝ տեսա-
նելով մեր քննութեամբ գտաք ըստ ամենայն հարցն
ճշմարիտ և ուղիղ խոստովանութեամբ առ սուրբ
միաճանական Երրորդութիւնն բարեպաշտեալ, զոր
ընկալաք և ընդունիմք : Բայց զժողովն Քաղկեդոնի
խոստովանեալ էր եւ կարգեալ ընդ երիս ժողովսն՝
ընդ Նիկիոյ 318իցն որ յաղագս Արիոսի որ զՈր-

դին Աստուծոյ արարած ասէր և ոչ արարչակից . եւ (ընդ) 150իցն որ ի Կոստանդնուպօլիս, որ վասն Մակեդոնի որ զՀոգին սուրբ ի սպասաւորութեան կարգի ասէր հրեշտակ կամ առաքեալ . եւ (ընդ) երկերիւրոցն որ յԵփեսոս, ուր ըզ ի Կուսէ ծննդեանն Հայհոյութիւն Նեստորին նշովեցին . եւ զկնի նոցա զՔաղկեդոնին :

Եւ պատճառ ժողովոյս Եւտիբէս եղեալ, որ խոստովանեալ զԲանին Աստուծոյ զծնունդն ի Կուսէն . բայց յետ միանալոյ Աստուածութեանն ընդ իւրում մարմնոցն ուրանայր զմարդկութիւնն, որ երկուս բնութիւնս բաժանեալ ի ներքս ածէ եւ սորօք վարի այսպէս ասելով « ոչ բառնալով զբնութեանցն ղանա ղանութիւնս . այլ ամբողջ սկսելով առանձնաւորապէս երկաքանչիւրոց բնութեան », զոր ոչ ընդունին Աստուածաշունչ գիրք և ոչ վարդապետք հոգևորք եւ նշանաւորք որ եղեալ են յիւրաքանչիւր ժամանակս աստուածարեալք եւ աստուածախօսք վկայեալք յեկեղեցեաց Աստուծոյ որ ընդ տիեզերս, քանզի զերկուս բնութիւնս ի մէջ բերելով համարէին լուծանել զԵւտիբէսի Հայհոյութիւնն : Պարտ էր նոցա զերանեղեացն հարանց ի կիր առնուլ զամենապայծառ և զհրաշափառագոյն յաղագս մարմնաւորութեանն Տեառն զասացուածս՝ զԱթանասի Աղեքսանդրացւոյ, զԲարսղի Կեսարացւոյ, զԳրիգորի Նազիան

զացւոյ, զԳրիգորի Նիկեասարացւոյ սբան չեղադործի, զԳրիգորի Նիւսացւոյ՝ եղբօր Բարսղի, զՊրոկղի և զայլոցն նախեղեալ վարդապետացն. քանզի Աստուած կատարեալ և մարդ կատարեալ յերկուց բնութեանց մի Աստուած խոստովանեցան. որք բաւական են վեր ի վայր տապալել զԵւտիքէսի հայհոյութիւնն : Իսկ եթէ բաժանեալ ի միմեանց երկու բնութեամբ վարեցան՝ ընդ դէմ ուրեմն նախասացելոց վարդապետացն են. զի այլ ոմն զՔրիստոս Յիսուս ասելով և այլ ոմն՝ զԲանն Աստուած և զործ՝ առանձին իւրաքանչիւր, եւ յերկուց յորդոց հայհոյութիւնս անկան, որ ո՛չ Երրորդութիւն. այլ մանաւանդ չորրորդութիւն, որք են վատասկառ և ըստ չարահաւատ, հրէամիտ Նեստորի. քանզի եւ յառաջնորդան Քաղկեդոնի ժողովոյն լինել ասեն զԹէոդորէտոս եւ զԻբաս (33) զգուգախտացողն Նեստորի :

Եւ զի այս այսպէս է, թէ կամիցիք ընել՝ յայտնի է ճշմարտութեամբ : Քանզի Յորենաղ անուն Երուսաղէմի եպիսկոպոս ի Քաղկեդոնի ժողովումն էր. և եկեալ անտի զԵրուսաղէմացւոց ընթերցուածն (կարգեաց), զոր մեր (պահեալ է) մինչև ցայժմ. որք զՔաղկեդոնի ժողովն խոտեն, հերձուած ողս կոչեն զնոսա. և այսպէս բամբասեն եթէ Աստուած խաչեալ ասեն և անմահ խաչեալ ասեն : Եւ ինքեանք այսպէս գրեն

առ մեղ եթէ՝ Յիսուս է որ չարչարեցաւ, Քրիստոս
ասէն, խաչեցաւ. և գիրք նոցա կան առ մեղ. եւ ոչ
կարեն յուրաստ լինիլ. յորմէ բաղումք եւ յայս կողմ
մանս թիւրեցան. եւ ոչ կամին Աստուած խաչե-
ցեալ եւ անմահ խաչեցեալ (ասել). զի չարչարե-
ցաւ անչարչարելին չարչարելեաւն. եւ մեռաւ ան-
մահն մահկանացուան, այսինքն է անչարչար Բանն
Աստուած մեռաւ իւրով մարմնովն. վասն այնորիկ
համարձակիմք ասել Աստուած խաչեցեալ, որպէս
տէրունականն ունի բան եթէ « այնպէս սիրեաց
Աստուած զաշխարհ՝ մինչև զՈրդին իւր միածին
ետ. « եւ առաքեալն Պօղոս ասէ » եթէ էր ծանու-
ցեալ՝ ոչ արդեօք զՏէրն փառաց ի խաչ հանէին ».
զոր Յովհան՝ Աստուանդնուպօլսի եպիսկոպոս, մեկնէ
թէ « զՏէրն փառաց մարդ սոսկ ասել և ո՛չ դէք
յանդգնին » : Որոյ համաձայն և ճշմարիտ հարքն բար-
բառին՝ Յովհան, որ Երուսաղէմի քաղաքին կացեալ
եպիսկոպոս, թէ » Աստուած ի կուսէ ծնեցեալ, և
Աստուած խաչեալ » : Եւ Գրիգոր Նազիանդացին
թէ « Աստուած խաչեցաւ. և երկիր շարժեցաւ ». և
դարձեալ յայլում վայրի թէ » որ զԼոյսն Աստուա-
ծածին ոչ խոստովանեսցի, հեռի է յԱստուածու-
թենէն. եթէ ոք Խաչելոյն երկիր ոչ պագանէ, ընդ
աստուածասպանն կարգեսցի ». քանզի որ ոչ ասէ
Աստուած խաչեալ՝ ոչ խոստովանի և զԱստուած

ի կուսէ ծնեալ, և ոչ զկոյսն՝ Աստուածածին որպէս
 և Նեստոր. քանզի ոչ այլ ոմն Յիսուս Քրիստոս, եւ
 այլ ոմն՝ Աստուած Բանն. այլ նոյն և մի Աստուած
 ծնեցեալ ի կուսէն, նոյն անչարչարելի իւրով աստ-
 ուածութեամբ, նոյն անմահ եւ նոյն մեռեալ իւրով
 մարմնովն, որպէս Աթանաս՝ Աղեքսանդրու եպիսկո-
 պոսն ասէ » յաղագս որոյ միւրորին և որք ասեն, եթէ
 այլ ոմն է որ չարչարեցաւ, և այլ ոմն է որ ոչ չար-
 չարեցաւ. բայց ոչ այլ ոք էր քան զԲանն որ չար-
 չարեցաւ եւ զմահ ընկալաւ. բայց նոյն ինքն անչար-
 չարելի և անմարմին Բանն լինելով մարմին մարդ-
 կային՝ համարելով զամենայնն ելից » : Եւ Գրիգոր
 Նէոկեսարացի սքանչեւագործն » որ ոք, ասէ, այլ
 ոք ախտակրեալն է, եւ ոչ խոստովանեացի զնոյն
 (ան) ախտակիր Աստուածն Բան մարմնովն ախտա-
 կրեալ, որպէս և գրեալ է, նզովեսցի » :

Արդ՝ եթէ ըստ նոցա բանիցն այլ ոմն Քրիստոս
 Յիսուսն է, և այլ ոմն՝ Բանն Աստուած. և ոմն ի
 նոցանէ զախտ եւ զչարչարանս կրէ՝ ծնեալ ի կու-
 սէն, եւ ոմն ի նոցանէ սլայծառանայր նշանօք և ար-
 ուեստիւք, որ է Բանն Աստուած, հեռացուցանելով
 զնա ի տնօրէնութեան խորհրդոյն, որպէս կայ ի
 տօմարին Լւոնի, զոր ժողովն Քաղկեդոնի ուղղա-
 փառ կոչէ, և որպէս ի վերայ խարխալեալ և չար-
 ժուն հիման զիւրն շինէ շինուած : Եթէ այդպէս է՝

ո՞րպէս աղքատացաւ մեծատունն վասն մեր, աստե-
ցեն մեզ՝ որ բաժանեն զմարդն յԱստուծոյ Բանէն,
և զմիացեալն որոշեն որոշութեամբ բնութեանցն. որ
երկուս ոմանս ասեն զԲրիստոս, եւ զմին իմացու-
թեամբ միայն, և առատաբանութիւն բերեն : Բան,
զի վասն ձեր աղքատացաւ մեծատունն, ասէ առա-
քեալն, զի դուք նորա աղքատութեամբն մեծասջիւ-
այսինքն անմարմին Բանն Աստուած ի Հօրէ, յառաջ-
բան զյաւիտեանս, ծնեալ էակից և բնակից Հօր և
սուրբ Հոգւոյն, ի վերջին ժամանակս էջ և մարմնա-
ցաւ ի սուրբ Կուէն Մարիամայ, ըստ աւետարան-
չին Յովհաննու թէ. Բանն մարմին եղև, եւ բնա-
կեաց ի մեզ մարդ եղեալ ճշմարտապէս, ամենայնիւ
ըստ նմանութեան մեր առանց մեղաց. ի խանձա-
րուրս պատեալ եղաւ ի մսուր որ ի վերայ քերով-
բէից շրջէր, ի գիրկս մօր գգուեցաւ, կաթն արբուցաւ՝
զարգացաւ հասակաւ, ճանապարհորդեցաւ ընդ ամե-
նայն կիրս կենցաղոյս, մատնեցաւ Հրէից, չարչարե-
ցաւ եւ խաչեցաւ, թաղեցաւ եւ յարեաւ անապա-
կանաբար զի ոչ թողաւ ոգի նորա ի դժոխս, եւ ոչ
մարմինն նորա ետես զապականութիւն, որպէս առա-
քեալն Պետրոս ասէ. զոր եւ Աթանաս Աղեքսանդ-
րացի ի հաւատոյ բանին ասէ « եւ ան մարմին յա-
պականուցուացս զի զգեցուցէ զանապականու-
թիւն. էսու մարմին ի մահկանացուացս որպէս զի

մահկանացուս այս զղեցցի զանմահութիւն, որպէս
և այժմ ի ձեռն մահուան եւ յարութեան իւրոյ
չնորհեաց մեզ զկեանս և զանապականութիւն » :

Արդ՝ եթէ ըստ նոցա բանիցն եղանի, ոչ թա-
փեաց զինքն Էնն Աստուած, ոչ ղկերպարանս ծա-
ռայի էառ. և ոչ կերպարանօք զտառ իրրեւ մարդ.
եւ զիւրդ զտնօրէնութեանն խորհուրդ բովանդակ
կատարեացէ : Քանզի ո՛չ աստուածային բնութիւնն
առանձինն եղեալ ի կնոջէ եւ մտեալ ընդ օրինօք.
և աղբատացեալ ի մեծութենէ, և օծումն ընկալեալ,
որպէս եւ ո՛չ մարդկային բնութիւնս յատուկ որդի
Բարձրելոյն գոլ, եւ աթոռ ունել յաւիտենական.
այլ ըստանձառ միաւորութեան երկուց բնութեանցն.
քանզի յետ երկուց զմին խոստովանին ճշմարիտ
քրիստոնեայք, որպէս Պրոկղոս ասէ « թէ յորում
աստուածապէս դրոշմեալ ի միաւորութեանն պատ-
մուճան » . և Բասիլիոս առ Ապողինար, յորժամ ընդ-
դիմադրէր Ապողինար զվիճումն թէ » երկու կա-
տարեալք՝ Աստուած եւ մարդ մի կատարեալք ոչ
լինին » . նա պատասխանի տայ » առ մարդկան ար-
դեօք անկարելի. բայց Աստուծոյ՝ կարելի (ի լու-
ծումն Բարսղի), որպէս կուսի ծնանեւն. որպէս ի
վերայ ծովուն գնալն. որպէս դրօքն վիակելովք մար-
մին թանձրամած մտանեւն ի մարմնոյ և յոսկերաց
հաստատեալ. զորօրինակ այն կտրելիք Աստուծոյ,

նոյնպէս եւ այս » . և այսպէս Գիրք վկայեն զստու-
ռածատկայելուչսն եւ զմարդկայինսն նմին Տեառն
մերոյ Աստուծոյ, զոր եղն ժառանգ ամենայնի
Հայրն վասն կամաւորութեանն, եւ անդրանիկ ի
ներքս ած յաշխարհս ի բազում եղբարս : Նա վկայի
զյաւիտեանս արարող, որ է բացաւիայլումն փառաց
եւ նկարագիր էութեան նորա . և նոյն ի կերպա-
բանս ծառայի երեւեալ, ի նմանութիւն մարդկան
եղեալ . եւ ոչ ինչ յափշտակութիւն համարեցաւ
զլինելն հաւասար Աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս՝ ի
վերջինսն ի Կուսէն ծնեալ, և ի սկզբանն հաստիչ
աշխարհի ընդ Հօր, որպէս ասէ Պօղոս « այլ մի է
Աստուած Հայր յորմէ ամենայն . և մեք ի նա, և մի՛
տէր Յիսուս Քրիստոս որով ամենայն . և մեք նովաւ » :

Նա զտնօրինականսն համբերելով քաղցնոյր . եւ
նայն կերակրէր զբաղմահազար ժողովուրդսն . նա
ծարաւեալ, և նոյն ինքն՝ արբուցանող ծարաւեաց .
նոյն զմարդկայինսն բարբառելով . նոյն՝ զաստուածա-
վայելուչսն ասող առ աշակերտսն « Հայր իմ մեծ
է բան զիս » : Եւ նոյն ոչ ինչ յափշտակութիւն հա-
մարեցաւ դոլ հաւասար Աստուծոյ : Նա ի ժամ
խաչին աղաչող զԱստուած Հայր թէ « հնար իցէ,
անցցէ՛ զինեւ բաժակս » . նոյն ինքն կամաւորու-
թեամբ եկեալ ի ժամն յայն ասէ « ես անձամբ իմով
զնեմ զանձն իմ, և իշխանութիւն ունիմ միւսան-
Հատ. Ա. :

դամ առնուլ զնա » . առաջի Պիղատոսի դատեցեալ .
և ի հրեշտակաց սպասաւորեալ . բեւեռեալ ի փայտի .
եւ ընդ աջմէ Հօր յերկինս (բազմեալ) . Թաղեալ ի
գերեզմանի , եւ աւերեալ զդժոխս . յարուցեալ ի
մեռելոց , ի վեր երթեալ յերկինս . ուր էր զառաջինն ,
ըստ նորուն Տեառն բարբառոյն . զորմէ եւ Պօղոս
ասէ » որ էջննոյն է , եւ որ ելն ի վերոյ քան զամենայն ,
եւ զայ դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս » :

Սա՛ Աստուած ամենայնի , Թագաւոր յաւիտենա-
կան , երկրպագեալ ընդ Հօր եւ Հոգւոյն սրբոյ յաւի-
տեանս : Ասանորոյ եւ նախեղեալ ճշմարիտ վարդապե-
տացն Դիոնիսիոսի եւ Պիղատոսի (34) եւ Յուլիոսի՝
Հռոմայ եպիսկոպոսաց , եւ Դիոնիսիոսի եւ Պետրոսի
վկայի եւ Թէոփիլեայ . եւ յետնոցա՛ Աթանասի եւ Կիւր-
ղի եւ Գրիգորեանց եւ այլոց բազմաց յերկոյց բնու-
թեանց մի Աստուած խոստովանեալ է : Բայց զի ի
Քաղկեդոնի ժողովին պատճառանօք բաժանմամբ
զերկուս բնութիւնս ասացին այսպէս » ապրեցելոյ եւ-
կաքանչիւրոյ բնութեանն իւրոյ յատկութիւն (35) » :
Ոչ ընկալան զնա ոմանք ի ձերոց ճարտարացդ առաջ-
նորդք Աղեքսանդրացւոց , այլ եւ յայտարարութեամբ
ընդդիմադրութիւնս բաղուան արարին : Եւ Հայոց
արհեստաւորաց որ Սղեքսանդրիա եւ յայլ քաղաքս
բաղում ժամանակօք ի հրահանգս կացին , ոչ է ըն-
կալեալ զնոսս եւ ոչ հաղորդութեամբ միաւորեցան

ընդ ձերում աշխարհիդ : Իսկ այժմ աւելագոյնք
այսպէս ասեն թէ՝ անխտիր հաղորդութիւն առնուն,
որ է անհնարին չար . զի Տէրն ասէ » ես եմ հացն
իջեալ ի յերկնից . և ես եմ հացն կենաց . եւ մարմին
իմ ճշմարիտ կերակուր է եւ արիւն իմ ճշմարիտ
ըմպելի է . եւ որ ուտէ զմարմին իմ և ըմպէ զարիւն
իմ, նա յիս բնակեսցի և ես՝ ի նմա, և որ ուտէ զհացս
զայս՝ կեցցէ յաւիտեան » : Եւ Պօղոս բաղում երկիւ-
ղիւ զգուշացուցանէ » քննեացէ՛, ասէ, մարդ զանձն
իւր և ապա ի հացէ անտի կերիցէ և ի բաժակէն
արրցէ . զի որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ՝ ի դա-
տաստան անձին իւրում ուտէ և ըմպէ . զի ոչ խտրէ
զմարմին Տէառն » :

Եւ ևս սոսկալի՝ եթէ անարժանութեամբ հաղոր-
դեալքն պարտական եղիցին մարմնոյ Տէառն, զոր
ստուգեաց հաւաստապէս կանոնն ընդհանրական,
չափ ժամանակաց սահմանելով առանձինն իւրա-
քանչիւր յանցանաց, յորս պնդագոյն ասլաշխարու-
թեամբ սրբեալք ի մեղաց՝ արժանաւորին հաղորդու-
թեանն : Իսկ այժմ ընկեցեալ երևին ի բաց զտէ-
րունական հրամանն, և զկանոնս ուղղագոյն անխոյթ
ադարեալ ստէպ ստէպ մեղանշելով, եւ լուացմամբ
մարմնոյ վաղվաղակի անարժանք ի հաղորդութիւն
գան . զորս Տէրն խոտէ յաւետարանի անդ ասելով
ցՊարիսեցիսն » զարտաքին դրաժակին և զսկաւառա-

կին լուանայր, և ներքինն ձեր լի է պղծութեամբ » :
 Եւ Պօղոս ստէպ ստէպ զմկրտութիւնն Հրէից մար-
 մնոյ արդարութիւն կոչէ, որ յառաջ Բան զժամանակն
 ուղղութեանցն էին : Զտկարագոյն միտս կատարեն
 պաշտօնեայրն . եւ այլ հայհոյութեան ևս բանիւք
 եթէ մարմին և արիւն Տեառն ի քառութիւն մեղաց
 է. գեղեցիկ է թէ այդպէս է, և ոչ անարժանութիւն
 իսկ . և սուտ գտանիցի առաքեալն և կանոնք համա-
 ձայն որ սոսն անարժան գոլ զմեղուցեալսն և ոչ
 ապաշխարեսալսն . և համարձակ ևս վայելել ի ճա-
 շակմանէ մարմնոյ և արեան Տեառն և ի սեղանոյ
 դիւայ : Այլ մի՞ ոք խարեսցի զի մարմին և արիւն
 Տեառն արդարեւ ստոյգ ի քառութիւն մեղաց է. այլ
 ապաշխարելոցն եւ հեռացելոցն ի մեղաց . այլ ոչ
 միշտ թաթաւելոցն ի մեղս, զի սպառնայ այնպիսեացն
 Տէրն առնելով վրէժ անհնարին տանջանօք ի դա-
 տաստանին մեծի աւուրն : Եւ ոչ պարծիմք զմեզ
 սուրբս լինել, այլ սակայն ո՛չ անխտիր ի հաղորդու-
 թիւն (դիմեմք) . այլ ահացեալք՝ բազում երկիւզիւ
 մեկուսանամք : Այլ վեւտիքէս ընդ նմանիս նորա՝
 առաջին և վերջին հերձուածողս, նշովեալ եմք և նշո-
 վեմք . բայց զժողովն որ զբաժանեալ բնութիւնսն
 պահէ, եւ ոչ տայ ասել Աստուած խաչեցեալ, որ-
 պէս և այլք բազումք ի Հռոմոց, յորոց ոմանք եւ ի
 մերմէ կողմանէս թիւրեցան, ոչ կարեմք ընդունիլ,

եւ ոչ ընդ այնոսիկ՝ որ փոքրկացուցանեն զմարմին
եւ զարին Տեառն՝ հաղորդել. զի ոչ ունիմք այդ-
պիսի սովորութիւն :



**Լ. — Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որք յաշորդե-
ցին զկնի Տեսուն Մարութադայի քերթողի :**

Յետ երանելի առն Տեառն Մաթուսաղայի մնաց
աթոռն անիշխան ամս 8 վասն հանապազ հինից եւ
խռովութեանց, երբեմն ի Պարսից, երբեմն՝ ի Յու-
նաց, երբեմն ի Հոնաց : Ապա ընտրեն այր մի փա-
ռաւոր, յոյժ լաւ եւ պիտանի ի գործ եկեղեցւոյ . եւ
կացուցանեն զնա եպիսկոպոս Սիւնեաց. որոյ անունն
Աբրահամ կոչիւր : Սա կեցեալ յաթոռն ամս 30՝
վախճանի : Ապա յաջորդէ ի տեղին Տէր Յովսէփ
հռնդոյն նմին՝ այր բարի եւ լաւ, ամս 19. ապա Տէր
Յովհան՝ ամս 22 . ապա Տէր Մովսէս՝ ամս 7 :

Սա սնուցանէր ամենայն զգուշութեամբ զսուրբն
Ստեփաննոս իմաստասէր եւ մարտիրոս. ապա Անա-
նիա՝ ամս 7 . ապա Յովհան՝ 9 : Ապա բաղձալին
բնաւից, արեգակն ջահաւորեալ ի տանա Թորգո-
մեան, երանելի եւ մեծ նահատակն, պարծանաց
զաւակն եւ անդրանիկ որդին սուրբ եւ երկնահանգէտ
Հատ. Ա :

10.

աթոռայս Սիւնեաց՝ Ստեփաննոս, ոչ ինչ ընդհատ քան զառաջինն, որ հանդիսադիրն է ամենայն մարտիրոսաց . զորոյ զհանդէս բանից եւ զերջանիկ բարեբաստութեանցն զհանգամանս ո՛չ է զանցառնլի . այլ կարգել համառօտիւ յայսմ մատենի :



ԼԱ. — Վասն Տեստե Ստեփաննոսի Սիւնեաց վարք և վախճան . և որ ինչ պատմի գնմանէ :

Տարփումն բաղձանաց գործարանի սրտիս ձգտեցուցանէ զմիտս իմ՝ զհոմերականն առնուլ հագներ, գութիւն յիմումս առասանութեան՝ ստեղծուլ տաղս քաջողորակս և հիւսել դրուատս հրաշալուրս առ ի սխրացուցանել զներբողումն բաղձալոյս բնաւից յականճս մտադիւր լսողաց, զանհամեմատն յէիցս՝ իմաստնոյն եւ սերոբէասարաս առն Աստուծոյ ասեմ՝ զՍտեփաննոսի իմաստասիրի և անյաղթ հռետորի՝ Սիւնեացս մետրապօլի, զորոյ զերկնահանգէտ քաղաքաւարութիւն եւ զցանկալի կատարած կենացն եւ զսարսափելի գործ պատուհասին որ յետ վախճանին այսպէս ուսաք . եւ ձեզ կարճ ի կարճոյ շարագրեցաք :

Ստեփաննոս՝ սիւնն երկնի եւ խարիսիւն հաւա

տայ, վէճն անդրդուելի եւ խոյեանն անվախ սուրբ եկեղեցւոյ, մարտն երկնային և հրեշտակն երկրային, հանապազ մեռեալն եւ միշտ կենդանին, հիացուցիչն հրեղինաց եւ զարմացուցիչն քերորէից . զորոյ զգովութեանցն հոյս ո՛չ է պարտ իմոյ տհաս եւ թեւ րավարժ մտացս աղաւաղել բանիւք : Այլ միայն զգրուցացն բուռն հարկանել : Էր սա որդի աւագ եւ ընդ մեծ մայրաքաղաքին Հայոց Գլխայ . և սնանէր եւ զարգանայր ուսմամբ ի տան կաթողիկոսարանին Հայոց : Եւ յետ ընդ հասակին ոչ կամէր թաքչել ջահն ընդ գրուանաւ մարմնոյն . այլ հրաժարէր ի բազմամբոյս քաղսքէն . և գնայր ի համբաւատենչ եւ մեծաաքանչ հանդիսարանն , ի հրեշտակերամ կրօնաստանն սուրբ և յաստուածաբնակ առաքինաւ րանն Մաքենոցաց, առաստուածազգեաց եւ սերոքէատիպ հարանց հայրն Սաղօմ, որ էր էգոնոմոս մեծի ուխտին . որ պայծառանայր յայնմ ժամանակի մեծամեծ ճգաւրք եւ անտանելի խստամբեր վարուք : Որ եւ յօրինեաց զպայծառացուցիչն տօնից տէրօճականաց եւ զյիշատակս մարտիրոսաց զՏօնականն ի 150 թուին Հայոց : Եւ անդ տուեալ զանձն ի մեծամեծ տքնութիւնս եւ յանրմբերելի վարս մշտաջան առաքինութեանց : Եւ յետ ամաց ինչ, մինչ լցաւ հասակ ներքին մարդոյն գործակա նաւն . ապա ոչ համարեցաւ պատշաճ ընդ խաւարաւ

անգիտութեան կալ մնալ. այլ եւ ի գիտութիւն եւ ի կրթութիւն աստուածային իմաստիցն ջանայր հասանել. զի ոչ է անկ միակողմանի լծով ձգել զակօս երկրագործութեան. այլ զերկուսն լծել՝ զտեսականն ասեմ եւ զգործականն, զի ամենայն պատշաճաւոր լիցի : Սակա որոյ ելեալ ի մենարանէ անտի՝ փովթայ, ճեպի յաղբիւրն իմաստից՝ ի վարդապետարանն Սիւնեաց, որ գլուխ էր ամենայն գիտնոց Հայոց, եւ պայծառացեալ դպրոցքն որ ի նմա. քանզի որպէս Աթենացիքն ի մէջ Հոռոմոց եւ Յունաց ճոխացեալ էին եւ մայր իմաստից կոչեցեալ յիսապանիացոց աշխարհին լատին եւ հելլէն դպրութեամբ. այսպէս և սոքա ի տանս Թորգոմայ յաշխարհիս Հայոց :

Որ եւ գնացեալ սորա առ երանելի եպիսկոպոսն Սիւնեաց Մովսէս՝ աշակերտի նմա. եւ ըստ առատ ջնորհին որ ունէր, փոյթ ընդ փոյթ հմտացաւ աստուածային իմաստից. և փարթամ՝ ճոխութեամբ զարգացաւ եւ հասաւ ի գագաթ տեսական ջնորհին՝ լցեալ անհամեմատ հանճարով : Եւ առեալ հրաման յեպիսկոպոսէն նստաւ յամբիոնն ընդունական. եւ մեկնէր զաստուածային գիրս աշակերտելոցն ի վարժարանին : Ապա հասեալ վախճան երանելոյն Մովսիսի՝ յանձնէ նմա գհոգարարծութիւն ակոյն : Իսկ յետ նորա եկեալ Ստեփաննոսի ի Դվին

առ կաթողիկոսն. եւ տայ ձեռնադրել յեպիսկոպոս-
 տութիւն Սիւնեաց զԱնանիա . եւ ինքն դադարէ
 անգէն ի կաթողիկոսարանին . եւ ոչ դադարէր եր-
 բէք ի մեկնելոյ զգրեանսն հին և նոր Ատակարանաց :
 Ապա եղև նմա հաւաճառել վասն հաւատոյ ընդ
 երկարնակ իշխանի միոյ, որ էր ասպետ Հայոց՝
 Սմբատ Բագրատունի . և զի ոչ էր հմուտ արտաքին
 փիլիսոփայական արհեստին, ոչ հաւանեցաւ իշխանն
 բանից նորա . այլ անարգեաց զՍտեփաննոս տգէտ
 կոչելով եւ կամէր հպածել : Ելեալ ապա նորա
 գաղտ ի քաղաքէն եւ փոխեալ զձեն՝ գնաց փախըս-
 տեայ ի Թաղաւորական քաղաքն Աստուանդնուպո-
 լիս . եւ բնակեցաւ յանապատի (առ) ուղղափառ
 միայնակեցի մի որ էր հմուտ արտաքին խմաստից :
 Եւ ուեալ անդ զգիր և զլեզու հելլէն և լատին ազ-
 գին՝ վարժէր զցայգ և զցերեկ ի գիրս եւ յարհեստս
 նոցա ըստ փիլիսոփայական ոճոյն : Լուեալ զայն
 ասպետին Սմբատայ՝ ազդ ատնէ կայսերն Լեւոնի
 եթէ չարափառ ունի՝ անարգիչ Թաղաւորութեան
 քոյ եւ հայհոյիչ սուրբ հաւատոյդ, հալածեալ ի մէնջ
 բնակի այդր առ այս անուն միայնաւորի. որոյ անունն՝
 Ստեփաննոս :

Լուեալ կայսերն ցասեաւ յոյժ . և հրամայեաց ա-
 ծել ի դուռն . զոր և արարին : Իսկ նորա խրատեալ
 ի միայնակեցէն ասել զինքենէ անազգի եւ օտար եւ

մուրոյ պատճառաւ եկեալ ծառ . վասն որոյ ի հար-
ցանել կայսերն պատասխանէ զնոյն . յորմէ շիջաւ
ցտտումն . եւ հրամայեաց թողուլ : Ապա նորա հա-
մարձակ բնակեալ ի քաղաքին՝ երթայր ի սուրբն
Սովիա . եւ խնդրէր յարկեղէ գրոցն զպիտանին եւ
ընթեռնոյր յարածամ : Գնացեալ եւ յԱթէնա . եւ
անդ վարժեցաւ ամենայն իմաստիւք . եւ դարձաւ ի
նոյն քաղաք : Եւ ծանօթացեալ մեծ հիւպատոսի մի
Դաւիթ անուն եւ թագաւորական սեզանոյն կենա-
ռի . եւ ձեռնտուութեամբ նորին թարգմանէ զգե-
ղեցիկ գիրսն սրբոյն Դիոնիսիոսի . և դնէ ինքն դրժ-
ուարագոյն և խրթին բանիցն լուծումն բան առ բան .
թարգմանէ և զգիրսն քաղցրաբան Գրիգորի Նիւսա-
ցոյ զբնութեան եւ զկազմութեան . ծանօթանայ եւ
պատրիարքին Գերմանոսի . և ի տէրոնական տօնսն
ընթանայր յեկեղեցին և կանգնէր ի ժամ պատարա-
գին . որ եւ յաւուր միում հարկեցաւ հաղորդիլ օրի-
նացն եւ ոչ ա՛ռ յանձն պատճառելով թէ առանց
իմոյ պատրիարքին հրամանի ոչ իշխեմ : Ընդ որ
դժուարացեալ մտօք պատրիարքին՝ բազում հարց և
փորձ առնէր ընդ նմա վասն հաւատոյ :

Եւ տեսեալ զանպարտելի իմաստութիւնն՝ հիանայր
և գրէր թուղթ ի Հայս վասն հաւատոյ, որոյ սկիզբն է
« Քրիստոս է խաղաղութիւն մեր » . և տայր յՍտե-
փաննոս կնքեալ իւրով մատանեաւ տանել ի Հայս :

Իսկ համբաւ իմաստիցն նորա հասաւ յականճա կայսերն. եւ կոչեալ հարցանէր վնա վասն հաւատոյ. եւ նորա համարձակեալ ասէ « ո՞վ բարերար արքայ՝ հրամայեա՛ զի բացցին արկեղք գրոցն զի ես գտա նիցեմ՝ անդ գիրս որ ցուցանեն զորպիսութիւն հաւատոյ ուղղափառ » . եւ առ ժամայն հրամայեցաւ բանալ : Եւ նա դտեալ անդ մատեան մի ոսկէտուփ սուրբ հարցն վասն ուղղափառ հաւատոյ գրեալ , եւ մատոյց առաջի Թագաւորին. որում յոյժ հաւանեալ խրախացաւ և ասէ « դուք Հայք զա՞յս ունիք հաւատ » ասէ այո՛ : Ասէ կայսր « Ե՛րթ ի Հռոմ . եւ տե՛ս անդ յարկեղս մեծի եկեղեցւոյն եթէ գտանես այլ ևս երիս գիրս որպէս զայդ . ապա ղամենայն աշխարհ յայդ կրօնս դարձուցից » : Եւ նորա յոյժ խրախացեալ ընդ իրսն աստուածային իմն տեսչութիւն համարելով , գնաց ի Հռոմ . և գտանէ անդ այլ ևս երիս մատեանս համարանս եւ միախորհուրդս նման առաջնոյն . որք էին սրապարտանց Ալեքի և Գանձուց, և միւսն՝ Աթա նասի Աղեքսանդրացւոյ, և միւսն՝ արքայն Եպիփանու ասացեալ : Առեալ զգանձն աստուածային՝ ծանեալ հոգւովն զի ոչ լինէր խորհուրդ Թագաւորին . ոչ դառնայր անդրէն . այլ նաւեալ ի Հռոմայ՝ անցանէ ընդ անհուն ասպարէզս լայնածիր գոգոյ աշխարհամած ծովուն ովկիանոսական. և հասանէ ի Ղալին. տեսանէ ապա ղաշխարհս աւերեալ և ապականեալ ի Տաճկաց,

եւ բարձեալ զամենայն իշխանսն Հայոց զոր այրեալ էին ի Նախճաւանի ոգիք իբրեւ ութ հարիւր . և մնացեալ միայն սինլիքորքն : Եւ էր կաթողիկոս Հայոց երանելին Յովհան օճնեցին սրբեալ զաշխարհս յաշանդոյն Եզրայ . եւ ինքն վախճանեալ . եւ Դաւիթ նստեալ ի տեղին, այն որ յԱրամաւոս եղ զաթոռն կաթողիկոսութեան :

Մատոյց առաջի նորա զգրեանսն եւ զթուղթն Փերմանտի . ընդ որ յոյժ սխրացեալ կաթողիկոսին՝ անտանելի ընդդ խնդութեամբ եւ առաւել քան զառաւել պատուէր եւ փառաւորէր զսուրբն Ստեփաննոս : Եւ հրամայեաց գրել նմա պատասխանի թղթոյն զոր ինքն երեր . զոր եւ գրեաց յոյժ զարմացուցիչ բանիւք . եւ արար լուծումն բան առ բան թղթոյն պախարակելով զկրսեր և տգէտ իմացուածս նոցա . որ ունի օրինակ զայս « զՔրիստոսի խաղաղութիւնն առբերելով » : Եւ էր յայնմ ժամանակի վախճանեալ եպիսկոպոսն Սիւնեաց Յովհան . եւ էր իշխան Սիւնեաց Բարգէն եւ Քուրդ որք եկեալ առ կաթողիկոսն Դաւիթ՝ խնդրեն ի նմանէ զմեծ իմաստասէրն, զերանելին Ստեփաննոս որ էր սուր հրեղէն ի ձեռին ամենասուրբ Հոգւոյն : Եւ ձեռնադրեալ կաթողիկոսին զնա յաթոռ մետրապօլիտութեան Սիւնեաց . և վասն մեծի երախտեացն առաւել պատուէ զնա և կացուցանէ զլուխ եպիսկոպոսաց, եւ աթոռն Սիւ-

նեայ՝ գլուխ ամենայն աթոռոց . ասեն ոմանք եթէ Սիւնեայն յեթներորդ դասուն էր եպիսկոպոսոյ Հայոց . այժմ՝ յերրորդ դասուն կարգեցին . բայց մի՛ հաւանիր զի Աղվանիցն միայն էր ի վեր քան զԱլւնեայ վասն արքեպիսկոպոսութեանն . իսկ Սիւնեայն վասն մետրապօլտութեան գեր ի վերոյ էր քան զամենայն եպիսկոպոսն Հայոց . զի այլ ոչ ոք ունէր զմետրապօլտութեան պատիւն . եւ ո՛րքան պատրիարքն քան զարքեպիսկոպոսն է գեր ի վերոյ . և արքեպիսկոպոսն՝ քան զմետրապօլիտն . անքան մետրապօլիտն քան զեպիսկոպոսն զի նա ձեռնադրէ զեպիսկոպոսն :

Ահա առեալ զմետրապօլտութիւնն Ստեփաննոսի՝ գնաց ի վիճակն . եւ աստուածային օրինօք խրատէր և ուսուցանէր, որպէս սուր հատանէր զախտացեալն, որպէս բժիշկ իմաստուն բժշկէր զլիրաւորան, որպէս աղ ընտիր համեմէր զանհամեալն, որպէս արեգակն պայծառ լուսաւորէր զխաւարեալն, տղայոցն ի Քրիստոս կաթն ջամբեցուցանէր որպէս ծնող . կատարելոցն զկատարեալ կերակուրն մատուցանէր որպէս տնտես հաւատարիմ : Մեկնեաց և գրեանս բազումն՝ զԱրարածքն, զՅորն, զԵգեկիէն եւ այլ բազումն . որոյ բանքն նշանաւոր ի մէջ այլոց մեկնչացն փայլին որպէս ջահ պայծառ : Այլար եւ ճառս բազումն . բոսանեաց եւ զլոթն ձայնսն եւ կարգեաց, շարեաց

Հատ . Ա :

գՅարութեան օրհնութիւնան . երգեաց եւ կցուրդս քաղցրահամ, յարմարեաց եւ զստողողին Յինանց եօթն եղանակօք յոյժ խորհրդաւոր, եւ զպահոցն որ յաղուհացսն երգի . մեկնեաց եւ զխորհուրդ գիշերային պաշտամանն :

Էր եւ սորա քոյր մի՝ ի մանկութենէ ստացեալ զվարս կուսութեան եւ առանձնացեալ ի ձորակին Գառնույ յայրի միով, եւ անտանելի վարս ճգնութեան կրէր յանձին. որոյ անուն Սահակդուխտ : Սա յոյժ հմուտ էր երաժշտական արհեստին, որ եւ ի ներքոյ վարագուրի նստեալ ուսուցանէր զբազումսն : Եւ արար կցուրդս եւ մեղեդիս քաղցրեղանակս, յորոց մին՝ սրբուհին Մարիամ, որ իւրով անուամբն է յօրինեալ : Եւ անդէն ի նմին վախճանեալ դնի ի հանգստի յորմէ բազում բժշկութիւնք լինին : Իսկ երանելին Ստեփաննոս կացեալ յեպիսկոպոսութեան ամ մի . զոր ոմանք ութ ամ ասեն, չրջէր յամալայնի ի մէջ երկոտասան գաւառաց մեծավիճակ գաւազանի իւրոյ . եւ քարոզէր զբանն ճմարտութեան : Որ եւ հանդիպեալ սորա սակս հոգևոր հարկին ի գաւառս բարեկից ի ձորն Եղեգեաց յաւանն Մոզան . յորում բնակեալ էր կին մի սեղեխ արբեալ յիմարութեան ախտին, զոր յառաջ քան զայն երիցս անգամ զգուշացուցեալ էր զնա ըստ Տեառն Հրամանի . եւ ոչ էր զղջացեալ : Վասն որոյ այն անգամ

սաստիկ ցասուցեալ սրբոյն եւ վճիռ հատեալ մեծ պատուհասի՝ ելանէ ի գեղջէն, եւ վասն տօթածաւ մոռն գնայ յակն քաղցրահամ աղբերն զոր աւագ ակն կոչէին, զովանալ ի նմա . և հրամայէ հարուլ զխորանն իւր . և ինքն ի վերայ ուռոյ միոյ դնէ զմահիճան հան, գտեան : Եւ ելեալ առանձինն աղօթէ ժամս յոլովս . և ննջէ ի վերայ նորա :

Իսկ կինն հերատուկ շարժեալ ի կատաղի բոցոյ ցանկութեանն՝ առնու ընդ իւր զհոմանին իւր եւ զայ սպանանել զսուրբն զի համարձակ լիցին ի գործն : Եւ մերձեալ ի ծառն՝ հանէ ի վեր զայրն եղեալ զսուրն ի ձեռն զի սպանցէ զսուրբն : Ելեալ առնն տեսանէր զսուրբն ննջեալ, և իբր զբոց ցոլանայր շունչն ի վեր եւ ճախր առեալ դառնայր անդրէն . եւ հրեշտակ մի կացեալ ի սնարսն հովանի ունէր նմա թեօքն : Տեսեալ զայն առնն կարկեալ թուլանայր . եւ ամենայն յօդ ուածքն խաղայր, շարժէր, դողայր մեծաւ սոսկմամբ : Եւ այնչափ ուշաբերէր՝ մինչ անդրէն իջանէր ի ծառոյն և պատմէր կնոջն : Ասլա կրկին յորդորէր կինն և սաղրէր քաղցր բանիւք պոռնկութեան և քաջալերեալ անդրէն յուզարկէր : Եւ նորա հրաշափառագոյն իմն տեսեալ տեսիլ քան զառաջինն՝ սաստկապէս ևս թուլանայր . և անզգայ մարմնով իբր մեռեալ անկանէր ի ծառոյն : Ասլա կինն մինչ ետես յանհնարին պատուհաս ըմբռնեալ զայրն, փոխանակ զջման

տուաւել եւա զչարեալ, եւ սրեալ ի բանսարկուէն՝ առեալ զսուրն հոլանեալ ելանէր ի ծառն. և հարեալ զսուրն ի փողսն սրբոյն՝ հեղոյր զարիւնն ամբիծ ի վերայ փայտեղէն մահճին, որպէս զՏեառն իւրոյ ի վերայ փայտեղէն գարծարանին մահու, սակս սաստիկ նախանձուն աստուածային օրինացն որպէս զՀեղիասն եւ զՅովհաննէսն. յորոյ մին 40 օր փախստական լինէր յԵզրէլ՝ կնոջէն Աբայաբու, եւ միւսն գլխատեալ ի դստերէ Հերովդիսայ :

Ասա յառաւօտուն իմացեալ պաշտօնէիցն՝ բազում ողբովք բարձին զնշխարս սրբոյն, տանէին ի սուրբ մենարանն ի լեառնն կոչեցեալ Սիօն որ պայծառանայր ճգնաւոր արամբք յայնմ ժամանակի քան զՍինայն եւ զՍկիւթայն յԵգիպտոս : Զոր լուեալ Արկազան գեօղն՝ տէրամբն իւրեանց ելին ընդ յառաջ, և հաւանեցուցին զսպասաւորսն հանգուցանել ի սենեակն որ յանուն սրբոյն Քրիստափորի՝ անյաղթ զօրավարին, շինեալ էր. զոր տարեալ անդէն հանգուցին ի սենեկին : Իսկ երանեալ ճգնաւորն Աստուծոյ Նու որ էր բազում ամօք բնակեալ ի սուրբ լեառն Սիօն և հրեշտակացեալ ամենայն վարուք, տեսանէր ի տեսեան յայնմ առաւօտու զերկինս բացեալ եւ զհոյս հրեշտակաց զի ելանէին գունդ գունդ ընդ առաջ սրբոյն Ստեփաննոսի. եւ փարեալ զմաքուր եւ սրիւնաներկոք ով նորա՝ գոչէին մեծաձայն «ծառայ

բարի եւ հաւատարիմ՝ եկ, միւտ յուրախութիւն
Տեառն քո» . և այնպէս մեծամեծ գովասանութեամբ
տարեալ հասուցանէին առաջի ահեղ աթոռոյ Աստ-
ուածութեանն, յորոյ վերայ մարմնաւոր տեսեամբ
նստէր Քրիստոս՝ որդին Աստուծոյ :

Ապա երկրպագեալ սրբոյն՝ եւ սալիտակ նախոր-
տամբն զոր ունէր ծրարեալ զգոգն լի արեամբ, զոր
մատուցեալ առաջի Տեառն ասէր « քո՛ է վրէժխնդ-
րութիւն և արդար իրաւունք» . և այնպէս համբուրեալ
առաքելոցն և հայրապետացն տարեալ հանգուցին ի
կայանս իւրեանց մինչև յօրն հատուցման : Տեսեալ
զայն սրբոյն Նուի եւ իմացեալ զՅնասն՝ ժողովեալ
ղմիանձանցն հոյժ՝ դիմեաց ի լեռնէն առ սուրբն եւ
մեծամեծ ողբովք և կականալիւր ազազակաւ պատմէր
զտեսիլն և զգալ բարկութեանն Աստուծոյ ի վերայ
գաւառին, և հայցէր զգուշանալ և հնարել աղօթիւր
զհաշտութիւնն Աստուծոյ : Ապա յանկարծակի եհաս-
ի վերուստ պատուհաս Տեառն . և կալաւ խաւար շօ-
շափելի զգաւառն ամենայն զաւուրս 40, եւ շար-
ժումն և զղրղումն սաստիկ . զի եռայր երկիրն ահեղ
դողայմամբ յանդնդոց և բարձրանայր մինչև ի վեր .
և անդէն իբր զալիս ծովու փլուզանիւր . լերինք տա-
պալէին, վէմբ ի հիմանց քակտէին, տունք եւ ասպա-
րանք գեղեցիկք լինէին գերեզմանք բնակչաց . աղ-
բիւրք խցէին . գետք կորնչէին . եւ ամենայն տեղի-

երերէր տատանմամբ . և ձայնք մարդկեղէն բարբառոյ լսելի լինէին ի ներքուստ յանդնդոց և ի վերուստ յողոց « վայ ձոր, վայ ձոր » . և կենդանւոյն ընկզմեցան ոգիք իբրև 10,000, զորս գիտէին եւ ի թիւ արկին . եւ զանծանօթիցն ոչ ոք գիտէր զհամարն . յազազս որոյ կոչեցաւ անուն գաւառին Վայոց ձոր (36) :

Իսկ յետ 40 ատուր պատուհասին դադարեցաւ բարկութիւնն Աստուծոյ ի վերուստ . եւ ժողովեալ մնացորդք գաւառին կոչեն զկաթողիկոսն, և առնեն ժողով վանականաց . եւ բազում ատուրս ցայգապաշտօն կատարեալ՝ փոխեն զնշխարս սրբոյն ի միաբանակեաց վանան Թանահատի վանից, որք էին մշտապաշտօնք, հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց . վասն որոյ և Թանահատք կոչեցան : Եւ շինեալ ի վերայ փոքրիկ մատուռ մի . զոր յետոյ 728 Թուականին շինեցին բնակիչք տեղւոյն եկեղեցի գմբէթայարկ գեղեցիկ յօրինուածովք . և եղին զտապան սրբոյն ի հիմն նորա :

Եւ էր կատարումն սրբոյն Ստեփաննոսի ի Թուականութեանն Հայոց 184, ի հրոտից ի 15 և յուլիսի 21, յաւուր յիշատակի սրբուհոյն Մարգարտայ և Սիմէոնի աղուաշին : Իսկ կինն տիրասպան անագան ուրեմն եկեալ ի սգաւորութիւն՝ մերկացեալ զհանդերձն և առեալ քարինս՝ ծեծէր ղկուրծսն . և այնքան բաղխէր զի իջանէր վտակ արեանց . և մեծ ող-

բովք եւ դառն աղաղակաւ ճչէր եւ խայտառակէր
զչար գործսն իւր : Եւ եկեալ հանդէպ վանացն յա-
րեւմուտս կոյս, յայնկոյս ձորակին փորեալ զտեղին, եւ
թաղեալ զանձն մինչ յստինսն՝ զամառն եւ զձմեռն
տապակէզ եւ ցրտահար լինելով, վայէր եւ ողբայր
զցայգ եւ զցերեկ . եւ զմեղս իւր խոստովանէր : Յա-
ղագս որոյ շարժեալ ի գութ հայրապետին՝ խնդրէր
ի Տեառնէ ողորմութիւն նմա : Եւ յաւուր միում ի
ժամ պատարագին ելանէր գոչիւն ահեղ ի տապանէ
սրբոյն « Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո ո՞վ կին դու » :
Եւ լուեալ ամենեցուն փառս եւ գոհութիւն Աստու-
ծոյ մեծի մարդասիրութեանն եւ անյիշաչար բարե-
րարութեանն մատուցանէին : Բայց կինն թէպէտ
էառ զթողութիւնն, ոչ եւ ի տեղոյն . այլ կացեալ
ի նմին՝ վախճանեցաւ եւ թաղեցաւ յապաշխարու-
թեան գբին իւր . եւ կայ հանդէպ վանացն : Որ եւ
այնպիսի մեծ մարդասիրութեանն գոհութիւն եւ
փառք անհատ եւ անվճար յամենայն եղական բնու-
թեանց այժմ եւ յանվախճան յաւիտեանս . ամէն :

ԼԲ. — Տեսիլ սրբոյն Մ'երոդի՝ Լուկիսկոպոսին Պատու-
րայ և Վկայի, յաղագս անցերոյն, ներկայիս և ասպա-
նեացն, ասացուա՜ք յԱստուածաշունչ գրոց . զոր
քարգմանեալ է Տեսուն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց
Լուկիսկոպոսի :

Ի վերջնում (37) դարի արմատաքի խլեայի Թա-
գաւորութիւնն Պարսից : Ելլէ զօրականն Իսմայէլի
յանապատէն Եթրիրայ (38), եւ ժողովեացէ զՔա-
բաւոն. անդ լիցի ասացեալն ի մարգարէէն Եզեկիէլէ
« կոչեաց զգազանս անասլատի և զթռչունս երկնից
և հրաւիրեաց զնոսս՝ ժողովեցարո՛ւք և եկա՛յք զի զե-
նումն մեծ զենցի ձեզ : Աերա՛յք, կերա՛յք զմարմին հօ-
րաց և արբէ՛ք զարիւն սկայից » : Յայս Քաբաւոն ի Քա-
բեթ անկցին զօրաւորք Հռոմայեցւոց յորդւոց Իսմա-
յէլի, զոր օրինակ նոքա սպանին զզօրաւորսն Եբրայե-
ցւոց և Պարսից : Քանզի սրտմտութեամբ և բարկու-
թեամբ առաքեացէ յերկիր ի վերայ մարդկան եւ
անասնոց և զազանաց անտառի և տնկոց և ամենայն
պտղաբեր տեսակի . եւ եղիցի գալուստ նոցա խրատ
անողորմ : Եւ երթիցեն առաջի նոցա չորք հարուածք՝
կործանումն, կոխումն եւ ապականութիւն եւ աւե-
րումն : Ասաց Մովսէս ցորդիսն Իսրայէլի ո՛չ զի սիրէ
զձեզ Տէր Աստուած տանել յերկիրն աւետեաց

ժառանգել զնա . այլ վասն անօրէնութեան բնակչաց նորա :

Այսպէս զորդիւն խամայելի ոչ զի սիրէ զնոսա Տէր Աստուած , տայ զօրութիւն աւերել երկիրս քրիստոնէից . այլ վասն անօրէնութեանն որ լինի . և վտանգ այլ այսպիսի ոչ եղև նոցա . և ոչ այլ լինիցի երբէք : Քանզի զգենունն արք հանդերձ շնացողաց . եւ որպէս կանայս սրունիկս զարդարէին զանձինս իւրեանց . նոյնպէս եւ կանայք կային ի փողոցս եւ ի հրապարակս քաղաքաց յանդիման . և փոխանակեցին զընակնս պէտս յանճականն , որպէս ասէ աստուածային առաքեալն . նոյնպէս և կանայք : Եւ մտանէին առ մի կին հայր եւ որդի համանգամայն եւ ամենայն եղբայր եւ աղբային առ հասարակ . վասն որոյ եւ իմաստունն Պօղոս նախ քան զժամանակն աղաղակեաց ասելով « վասն այնորիկ մատնեաց զնոսա յախտ անարգութեան գործել զանարժանս . զի էզք նոցա փոխանակեցին զպէտս բնականս . նոյնպէս եւ արուացն թողեալ զընական պէտս իգութեանն՝ բորբոքեցան ցանկութեամբ ի միմեանս , արուք ընդ արուս զխայտառակութիւն գործէին . որ սլարտ էր մոլորութեան նոցա յանձինս իւրեանց ընդունէին :

Արդ՝ վասն այսորիկ մատնեաց զնոսա Աստուած ի ձեռս բարբառոսաց , որոց անկցին ի մեղս եւ ի ժա հահոտութիւն , և սղծեսցին կանայք նոցա ի սղծոց .

Հատ. Ա :

11.

և արկցեն վիճակս ի վերայ նոցա որդիքն Իսմայէլի : Եւ մատնեսցին Պարսք յապականութիւն . և ի սուր անկցի Կապոտիկիա (իցէ՞ Կապադոկիա) և յաւերումն և բնաւին ի գերութիւն . Սիկիլիա եղիցի անապատ . և բնակիչք նորա՝ ի գերութիւն և ի սպանումն : Եղիցի Գուդայ յապականութիւն եւ ի գերութիւն . Հռոմք ի փախո՛ւստ դարձցին . եւ կղզիք ծովու՝ յաւերումն, և բնակիչք նորա սրով և գերութեամբ կորիցեն : Հայք ի փախո՛ւստ դարձցին . և բնակիչք նորա՝ ի գերութիւն . Եգիպտոս և Արևելք և Ասորեստան ընդ լծով եւ ընդ նեղութեամբ անկցին, ծառայեցուցեն անխնայաբար եւ պահանջեսցեն յանձանց նոցա կշիռ ի վեր քան զգօրութիւնս նոցա, և եղիցին յանձկութեան և ի նեղութեան առաւել քան զորս ի գերութեան : Եւ լցցի երկիրն աւետեաց մարդով ի չորից հողմոց երկնից, որպէս մարախոյ բազմութեամբ : Եւ եղիցի ի նոսա ապականութիւն եւ սով . եւ բարձրասցի սիրտ սատակչաց նոցա . եւ յամբարտաւանութիւն ամբարձցին ի վեր քան զարժանն մինչև ցսահմանեալ իւրեանց ժամանակ . եւ կալցին մինչ ցելս հիւսիսոյ, մինչեւ ցարեւմուտս . եւ եղիցին ամենեքեան ընդ լծով նոցա մարդ և անասուն, և թռչունք և ջուրք ծովուն լուիցեն նոցա . և անապատք դատարկացեալք ի բնակչաց նոցա՝ եղիցին յանձկութեան եւ ի նեղութեան առաւել քան զորս

ի գերութեան : Եւ իւրեանց գրեացեն զլերինս եւ զձկունս ծովու եւ զփայտ անտառի եւ զհող երկրի . եւ քարինք անպտուղք եւ երկք եւ քրտունք երկրաւ գործաց եւ ամենայն շտեմարանք նոցա եղիցին . եւ բարձրասցի սիրտ նոցա պահանջել զմեռեալս ըստ հաւասարութեան կենդանեաց . որբոց եւ այրեաց ո՛չ ողորմեսցեն, զտնանկն եւ զաղքատն անարգեսցեն եւ զամենայն ծեր խռովեցուցեն եւ ո՛չ գթասցին ի տնանկս . և անզգայ ա՛յսն արասցեն և ծիծաղեսցեն զնոքօք որք իմաստութեամբն են պայծառացեալք . եւ ամենեքին լռութեամբ ըմբռնեսցին եւ ո՛չ կարասցեն յանդիմանել կամ չրջել ինչ . այլ եղիցին ամենեքեան յաճէն զարհուրեալ . եւ խրատ նոցա չարաչար . եւ ո՛չ ոք իցէ որ կարիցէ այլայլել կամ պարսաւել զքանս նոցա . եւ եղիցի ճանապարհ նոցա ի ծովէ մինչեւ ի ծով, յարեւելից մինչեւ յարեւմուտս, ի հիւսիսոյ մինչեւ յանտապատն : եւ կոչեսցի ճանապարհ նոցա անձկութիւն :

Եւ զնասցեն ընդ նա ծերք եւ պառաւունք, տընանկք եւ մեծամեծք, քաղցեալք եւ ծարաւեալք եւ կապեալք երանելով զմեռեալս . քանզի ասացեսցին յառաքելոյ խրատ ապստամբութեան այս է : Քանզի ասէ, եթէ ոչ եկեսցէ նախ ապստամբութիւնն եւ յայտնեսցի մարդն անօրէնութեան՝ որդին կորստեան . արդ՝ ապստամբութիւն խրատ է : Եւ վասնզի էջ .

վայրի կոչեաց Աստուած զխամայէլ. վասն այսորիկ և իշավայրիբ եւ այծեմունք անապատի եւ ամենայն տեսակբ դազանայ ձեռնդելբ եղիցին և ընտանասցին . սովեսցին եւ ապականեսցին եւ հարածեսցին մարդիկ . եւ գազանք սատակեսցին . եւ կոտորեսցին ամենայն վայտք անտառի . և գեղեցկութիւն լերանց ապականեսցի . եւ աւերեսցին քաղաքք . եւ եղիցին սահմանք նոցա անկողբ զի պակասեսցին մարդիկ . եւ պղծեսցի երկիր արեամբ եւ արգելցէ զպտուղ իւր. քանզի որ բռնապէս ունին զնոսա՝ չեն մարդիկ. այլ բարբարոսք եւ որդիք անապատի . եւ յանապատացուցանել եկեսցեն . ապականեալ եւ յապականեալք առաքեսցեն . եւ ծայրիւ սրոյ իւրեանց հարցեն զյղիս . եւ ի գրկաց մարց յափշտակեսցեն զմանկունս եւ հարցեն զգետնի . եւ եղիցին ի կերակոր գազանաց :

Եւ զքահանայսն ի ներքս ի սրբութիւնս սպանցեն . եւ ննջեսցեն ընդ կանայս նոցա ի տան սրբութեան, ուրանօր աստուածային խորհրդականութիւնն մատչէր . եւ զպատմութեան սրբութեան սպասու զգեսցին կանայք նոցա և որդիք նոցա և դստերք նոցա . և դիցեն զայն ի վերայ երիվարաց իւրեանց . և կապեսցեն զգորատս իւրեաց ի հանգստարանս սրբոցն . եւ եղիցին սպանողք եւ ապականիչք իբրեւ զհուր փորձիչ աղզի քրիստոնէից՝ քանզի ասէ սրբազան առաքեալն

« ո՛չ ամենեքեան որ յԽարայէլէն են Խարայէլացիք են » : Ապա ուրեմն ո՛չ ամենեքեան բրիստոնեայք են, որպէս ասէ գիր, եօթն հազար ապրեցեաց յորդուոցն Խարայէլի որք ոչ կրկնեցին ծունր Բահազու. և ամենայն Խարայէլ ապրեցաւ ի ձեռաց նոցա : Այսպէս եւ ի ժամանակի ապստամբութեան եւ խրատու որդուոցն Խամայէլի սակաւ գոցին ճշմարիտ քրիստոնեայք . որպէս և ինքն Փրկիչն մեր ի սուրբ աւետարանին ասէ « ա՛րդե՛օք և Որդի մարդոյ եկեալ՝ գոցե՛՞հաւատս յերկրի » : Նուազեացի ի ժամանակին յայնմիկ հոգին . և բազումք ուրասցին զճշմարտութիւն և զկենարար խաչն եւ զսուրբ խորհուրդն եւ առանց բռնութեան չարչարանաց ուրասցին զՔրիստոս եւ երթիցեն զհետ ապստամբացն . քանզի յառաջագոյն աստուածային առաքեալն քարոզեաց ասելով թէ ի ժամանակս յետինս ապստամբեացին մարդիկ ի հաւատոցն առ ունողն հոգի մոլորութեան . եւ ի վարդապետութիւն գիւաց, ի կեղծաւորութիւն ստաբանից ստեալք իւրեանց խղճի մտաց :

Եւդարձեալ նոյն ինքն՝ « յաւուրս յետինս եկեացեն ժամանակք չարք . զի եղիցին մարդիկ անձնասէրք, արծաթասէրք, հպարտք, ամբարտաւանք, հայհոյիչք, անհաւանք ծնողաց, անշնորհք, անսուրբք, անմիտք, անազորոյնք, մատնիչք, յանդգուճք, անժոյժք, վէսք, անբարեսէրք, որք ունին զկերպարանս աստ-

ռաժպաշտութեան, եւ ի զօրութենէ նորա ուրա-
ցողք » : Եւ ամենայն ակարբ հաւատով ի խրատուն
յայնմիկ յայտնեսցին, և ինքեանք զինքեանս որոշեա-
ցեն ի սրբոց եկեղեցեաց իւրեանց յօժարութեամբն.
նոյն ժամանակն կոչեաց զնոսա ի մոլորութիւն .
քանզի խոնարհամիտք եւ լռինք, ճշմարիտ բրիստո-
նեայք և ազատք տանն Թորգոմայ և ոչ իմաստուն,
քրն և ընտիրքն ոչ խնդրեցին ի ժամանակին յայնմիկ
զճշմարտութիւնն . այլ փոխանակ նորա խնդրեցին
ինքնասէրքն, արծաթասէրքն, հայհոյիչքն, ամբար-
տաւանքն, յափշտակողքն, արբեցողքն, պոռնիկքն,
շունքն, անողորմքն, գողքն, ապստամբքն, անագո-
րոյնքն, բանսարկուքն, անժոյժքն, վէսքն, մատնիչքն,
հպարտքն, ցանկասէրքն, ծառայաբարոյքն, որք ունին
զկերպարանս բարեպաշտութեան եւ ի զօրութենէ
նորա ուրացողք : Այսպիսիքս եղիցին սպառաւորք
աւուրցն այնոցիկ . եւ զամենայն զոր ինչ եւ հրա-
մայեսցէ նոցա՝ խնդութեամբ կատարեսցեն : Եւ
երկիւղածն ի Տեառնէ յոչ ինչ համարեսցի առաջի
նոցա :

Եւ եղիցին մարդիկ ի խրատու որդւոցն Իսմայէլի
ի կարիս մինչև անյուսալի մտաց իւրեանց . և բարձցի
պատիւ քահանայից եւ պակասեսցէ՝ պաշտօն ի տան
Աստուծոյ . եւ լռեսցեն ամենայն պատարագք եկե-
ղեցւոյ . եւ եղիցին քահանայքն որպէս ժողովուրդն

եւ եղիցին յորժամ լցցի ժամանակ նեղութեան նոյա . բազմասցի նեղութիւն մարդոյ եւ անասնոյ . եւ ապականեսցին մարդիկ եւ անկցին յերկիր . եւ յաւելցէ այլ միւս եւս հարուած մարդկան : Նշեսցէ այր յերեկորին եւ յարուցեալ ընդ առաւօտն գտցէ առ դուրս իւր պահանջող ոսկոյ եւ արծաթոյ . եւ մաշեսցի ամենայն տուրեւառ ոսկոյ եւ արծաթոյ . եւ վաճառեսցեն զամենայն պիտանիս իւրեանց : Յայնմ ժամանակի վաճառեսցեն մարդիկ զորդիս իւրեանց . արդէ՞ր աղաղաւ, ատեն, անտես առնիցէ Աստուած զհաւատացեալս կրել նեղութիւնս . զի երեսցին հաւատացեալքն եւ անհաւատքն, եւ որոշեսցի որոմն ի ցորենոյ . վասն զի հուր փորձիչ է ժամանակն այն, եւ երկայնամտէ Աստուած զի երեսցին ընտրեալքն . ըստ որում ասէ « երանի է ձեզ յորժամ նախատիցեն և չարչարիցեն և ասասցեն զամենայն բան չար զձէնջ սուտ վասն իմ, ցնծացէ՛ք եւ ուրախ լերուք զի վարձք ձեր բազում են յերկինս » :

Իսկ ի յետին նեղութեան որդւոցն Իսմայէլի, ի վտանգել մարդկան եւ ի չունելն յոյս փրկութեան ի ձեռաց որդւոցն Իսմայէլի, յայնժամ յանկարծակի յարիցէ ի վերայ նորա թագաւորն Յունաց, այսինքն Հոռոմոց սրտմտութեամբ մեծաւ, և զարթիցէ որպէս այր ի քնոյ, զոր համարէին մարդիկ մեռեալ եւ յոչ

ինչ պէտտ : Սա ելցէ՛ ի վերայ նոցա ի ծովէն Եթով-
պացւոց, եւ արկցէ՛ սուր եւ աւերումն յԵթրիբն՝ յաշ-
խարհն նոցա . եւ գերեսցէ՛ զկանայս եւ զմանկունս
նոցա : Եւ ի բնակիչս երկրին իջցէ՛ն որդիք Թազա-
ւորին սրով . եւ հարցեն զնոսա եւ արկցեն ի վերայ
նոցա ահ . քանզի ամենայն բանակք նոցա տային ի
ձեռս Թազաւորին Հոռոմոց . եւ եղիցի լուծ Թազա-
ւորին ի վերայ նոցա : Եւ հասցէ՛ ի վերայ նոցա անձ-
կութիւն, քաղց և ծարաւ և նեղութիւն . և եղիցին
ծառայք ինքեանք, եւ կանայք եւ որդիք նոցա ծա-
ռայեսցեն որոց ծառայեցին նոցա . եւ եղիցին ի
ծառայութիւն նոցա չարագոյն եւ դառնագոյն հա-
րիւրապատիկ . եւ խաղաղասցի երկիրն աւերեալ ի
նոցանէ : Եւ ելցեն իւրաքանչիւր ոք յերկիր իւր եւ
ի ժառանգութիւն իւր . Հայք, Ալիկիա, Սուրիա,
Ափրիկէ, Գաղաադ, Սիկիլիա . և մնացեալքն ի գե-
րութենէ մի ելցեն յաշխարհացն յիւրեանց յերկիր .
բազմասցին յերկրին որպէս մարախ, եւ աւերեսցի
Աքարիա և ծովեզերք խաղաղասցին . և բորբոքեսցի
բարկութիւն և սրտմտութիւն Թազաւորին Հոռոմոց
ի վերայ ուրացողացն զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս :

Եւ եղիցի խաղաղութիւն մեծ, որպիսի ո՛չ եղև եւ
ո՛չ եղիցի . զի ի յետինս եւ ի վախճանի եղիցին յու-
րախութիւն յերկրի, և շինեսցեն զբաղաքս, և ազա-
տեսցեն զբահանայս ի վտանգէ իւրեանց եւ հանգի-

ցեն մարդիկ ի ժամանակին յայնմիկ ի նեղութենէ իւրեանց : Այս է խաղաղութիւն զոր աստուածային առաքեալն անուանեաց, եթէ յորժամ ասիցեն խաղաղութիւն եւ շինութիւն եւ ուրախութիւն, յայնժամ յանկարծակի ի վերայ նոցա սատակումն (եկեսցէ) : Եւ դարձեալ Տէրն յաւետարանսն ասէ, եթէ որպէս յաւուրսն Նոյի ուտէին եւ ըմպէին, կանայս առնէին եւ արանց լինէին, այնպէս եղիցի և յաւուրն յետնում : Եւ յայնմ խաղաղութեան նստցին մարդիկ խնդութեամբ յուտել եւ յըմպել, ի ցնծալ եւ յուրախ լինել, շինել շինուածս որպէս զի ոչ գոլ նոցա երկիւղ կամ հոգք :

Յայնժամ ըստ մարգարէութեանն Եզեկիէլի որ ասէ, եթէ յաւուրս յետինս ի վախճանի աշխարհիս ելցեն Գող եւ Մազող յերկիրն Խորայելի, բացցին դրունք հիւսիսոյ. եւ ելցէ զօրութիւն ազգացն զորս արգել Աղեքսանդր ի ծագս հիւսիսոյ՝ Գող եւ Մազող, Անիդ եւ Ագիդ, Աբիազ, Դիւոր, Փորինացիք, Աղրենացիք, Հոնք, Փարզիացիք, Դեկղիմացիք, Սարմատք, Թեթղէացիք, Զարմետացիք, Կաբոնացիք, Ամաղարդք, Գարմաղացիք, Մարդակերք, Թարիացիք, Ալանք, Փասկղինկացիք, Արգնէացիք, Սատառէացիք : Այսոքիկ 22 թագաւորութիւնք որք են արգելեալք ընդ դրամիքն զոր կանգնեաց Աղեքսանդր : Եւ տեսցեն մարդիկ եւ դարհուրես :

ցին . եւ փախիցեն եւ թաքիցեն ի լերինս և յայրս եւ ի գերեզմանս . եւ սատակիցին բազումք, եւ ոչ ոք իցէ որ կարիցէ թաղել . քանզի ազգքն որ ելանեն ի Հիւսիսոյ, ուտեն զմարմինս և ըմպեն զարիւնս դաւ զանայ . նոյնպէս եւ զամենայն պիղծ եւ զկարիճս, զսողունս և զմեռելոտիս, զվիժածս կանանց . զենցեն զմանկունս եւ տացեն ուտել մարց իւրեանց :

Եւ ապականեսցեն զերկիր . եւ ոչ ոք իցէ որ կարիցէ կեալ առաջի նոցա . եւ յետ եօթն եւ կիսոց ամաց հասցեն ի քաղաքն Յոպպէ : Առաքեսցէ՛ Տէր զգօրավար իւր և հարցէ զնոսա ի վայրկենոջ միում : Եւ յետ այնորիկ իջցէ՛ թագաւորն Յունաց, եւ բնակեսցէ՛ յԵրուսաղէմ՝ եօթն եւ կէս (ամ) . որք են ամբ 10 և կէս : Եւ ի կատարել ամացն տասանց և կիսոց երեեսցի որդին կորստեան : Սա ծնցի ի Քորաղին և սնցի ի Բեթսայիղայ, եւ թագաւորեսցէ՛ ի Ասիատնայում . եւ ուրախասցի Քորաղին զի ի նմա ծնաւ . և Բեթսայիղայ՝ զի ի նմա սնաւ . և Ասիատնայում՝ զի ի նմա թագաւորեսց : Վասն այսորիկ և յաւետարանն Տէրն երիցս վայ տայ ասելով վա՛յ քեզ Քորաղին եւ Բեթսայիղայ՝ եւ դու Ասիատնայում՝ մինչեւ յերկինս բարձրացար, մինչեւ ի դժոխս իջցե՛ս :

Եւ յորժամ երեեսցի որդին կորստեան, ելցէ թագաւորն Յունաց ի Քաղաթան տեղին ուրանօր

կանգնեցաւ կենարար փայտ խաչին . յորում բեւեռեցաւ Տէրն մեր Աստուած, և զկամաւորն վասն մեր կրեաց զմահ : Եւ առցէ թագաւորն Յունաց զպսակն իւր . եւ դիցէ ի վերայ խաչին . եւ տարածեսցէ զձեռս իւր յերկինս : Եւ տացէ զթագաւորութիւնն իւր ի ձեռս Աստուծոյ և Հօր . եւ համբարձցի խաչն յերկինս հանդերձ թագիւն . վասն զի խաչն յորում բեւեռեցան վասն հասարակաց ամենեցուն փրկութեան, նախ նա հանդերձցի երեւիլ ի գալստեան նորա ի յանդիմանութիւն անհաւատից : Եւ աւանդեսցէ թագաւորն Յունաց զհոգի իւր . եւ յայնժամ խաիանեսցին իշխանութիւնք եւ պետութիւնք . և լցցի մարգարէութիւնն Ղաւթի որ ասէ « լերինք ցնծասցեն առաջի Տեառն . զի զայ եւ զայ նա ի դատել զերկիր » :

Արդ՝ որդին կորստեան ի ցեղէն Դանայ է, ըստ մարգարէութեան նահապետին Յակոբայ, օճ դարանակալ ի ճանապարհի նստեալ սպասելով խաժանել զգարչապար երիվարի եւ ընկենուլ զհեծեալն յետս մնալով փրկութեան Տեառն : Արդ՝ հեծեալ է ճմարտութիւն եւ արբայութիւն արդարոց . իսկ գարչապարն են սուրբքն ի ժամանակին յայնմիկ հեծեալ յերիվար ճմարիտ հաւատոյն, խածցին յօճէն, յորդւոյն կորստեան ի գարչապարի յաւուրն յետնում ի ցնորս եւ ի սուտ նշանս անզօրս եւ

անբարտաւանս, քանզի կոյրք տեսցեն. եւ կաղբ
գնասցեն. խուլք լուիցեն. եւ դիւահարք բժշկեսցին.
և փոխփոխեցէ՛ զարեգակն ի խաւար և զլուսինն՝
յարիւն : Այսոքիւք սուտ նշանօքս իւրովք և ցնո-
րիւք մոլորեցուսցէ զհաւատս և զընտրեալս : Որպէս
և զայս հայրապետին Յակոբայ մտաց ակամբն ետես
զհանդերձեալ լինելոց նեղութիւն ի վերայ երկրի, և
մարդկան անձկութիւն ի սատակիչ յօձէն՝ յորդոյն
կորստեան՝ ասաց յայսպիսի դէմն մարդկան արա-
րեալ զօձն, ասէ « փրկութեան քում սպասեսցո՛ւք
Տէր » : Իսկ Տէրն յառաջագոյն ասաց եթէ հնար ինչ
իցէ մոլորեցուցանել եւ զընտրեալսն . քանզի մոցէ
յԵրուսաղէմ, եւ նստցի ի տաճարին Աստուծոյ հա-
ւասար Աստուծոյ, մարդոյ տեսակով մարմնաւորի ի
սերմանէ առն եւ յարգանդէ կնոջ ի ցեղէն Դանայ՝
Յուդայ Իսկարիովտացի որ մատնեացն իսկ զՏէրն.
եւ նա ի ցեղէն Դանայ էր :

Իսկ ի բազմանալ անօրէնութեան որդոյն կորըս-
տեան ոչ կարէ անտես առնել Աստուած զկորուստ
աղգի մարդկան զորս գնեաց իւրով արեամբն . առա-
քեսցէ՛ վաղվաղակի զմտերիմ ծառայս իւր զԵնովք և
զԵղիա ի յանդիմանութիւն հսկառակորդին. առաջի
ամենայն ազգաց յանդիմանեսցեն զնա սուտ գոլ եւ
խաբերայ, և ասացեն եթէ վասն մոլորութեան և
կորստեան բազմաց եկն : Եւ տեսեալ զնա աղգացն

յամօթ եղեալ, եւ զմոլորութիւն նորա յանդիմա-
նեալ, թողցեն զնա, եւ փախիցեն ի նմանէն, եւ
յարեսցին ի սուրբան յայնսոսիկ : Իսկ նա տեսեալ
զինքն չարաչար յամօթ եղեալ եւ յամենեցունց ար-
համարհեալ՝ սրտմտութեամբ եւ բարկութեամբ բոր-
բոքեալ սպանցէ զսուրբան Աստուծոյ : Յայնժամ
երևեսցի նշան փառաւոր գալստեան Որդւոյ մարդոյ
Աստուծոյ յերկնից . եւ եկեսցէ ի վերայ ամպոց
երկնից փառօք երկնայնօք, եւ ամենայն հրեշտակա-
պետօք և հրեշտակօք իւրովք . և սատակեսցէ զչարն
Հոգւով բերանով իւրով : Եւ աստ առաքելականին
յայտնաբանութիւն՝ յայնժամ ծագեսցին արդարքն
որպէս լուսաւորք . և ամբարիշտք դարձցին ի դժոխս
եւ ի կորուստն յաւիտենից :

30

Լ.Գ. — Վասն գաղտն Մովսէսայ՝ տաճիկ գորավարին, ի
Սիւնիս . և փեսայանալոյն Բարսեղայ սրարպի Սիւ-
նեաց տեսուն Վասակայ . և այրելոյն զՄաքենոցն . և
կոտորելոյն զԳեղարունի և զՖաղաստական :

Ի ընդ 176 թուականին Հայոց ելանէ անիծեալն
եւ աշխարհաւերն Մովսէս բազում զօրօք Տաճկայ ի
Հոյս . եւ իբրեւ հօր սաստիկ սցրեաց եւ հրդեհեաց

զգեղեցկութիւն աշխարհիս որոյ անունն իսկ առա-
ջանշան ճանաչիւր : Եւ բազում աւարաւն եկեալ ի
Սիւնիս՝ ամբանայ ի բերդադիւղն Շաղատու . և կա-
մէր զայն ևս ապականել զգեղեցիկ աշխարհն Սիսա-
կան . եւ կոտեալ զգօրսն ի գաւառին Ծղկաց ի
նմին տեղտջ : Ապա Վասակ՝ Սիւնեաց Տէր եւ իշ-
խանայ իշխեցող, զնայ փութանակի եւ ածէ զԲա-
բան պարսիկ բազում զօրու յԱտրպատականէ, եւ
եհար զՄովսէս սաստկապէս, և փախտական արար .
բայց ինքն Վասակ ի նմին ամի վախճանի :

Եւ նոյն ժամայն առնու Բաբան զդուստրն նորա
ի կնութիւն իւր . եւ առնէր ընդ ձեռամբ զգաւառն :
Ի սոյն ամի և Տէր Ներսէհ Սիւնի՝ որդի Փելիպպէի,
սպանանէ վասն ռիութեան ինչ զՎարազ-Տրդատ՝
որդի Ստեփաննոսի՝ Աղվանից իշխանի, եւ զորդին
ևս ի գոգ մօրն սատակէ . եւ զամենայն ինչս նորա
յաւարի առնու : Այս Վարազ-Տրդատ ի Միհրական
սողմէն էր, որ ունէր զսեպհական տէրութիւնն Աղ-
վանից : Յետ այսր անհնազանդ եղեւ դաւառն Բա-
ղասականայ հրամանի եւ օրինաց Բաբանայ, որոյ
եկեալ ձեռնտուութեամբ Աբլ-Ասադայ Աղվանե-
ցոյ, կոտորեաց սաստիկ եւ անողորմ զգաւառն
Բաղասականայ . եւ մաշեաց մինչ ի կանայս եւ
մատաղ մանկտիս . որք վասն անմեղ խողխողմանցն
պսակելոյ են ի Քրիստոսէ :

Իսկ ի դալ ամին գնաց Բարան ի գաւառն Գե.
ղաքունայ եւ էարկ ի սուր սուների գրնակիչսն ոգիք
իրրւ 15,000, եւ ղյոգնապայծառ մենարանն եւ
զհռչակելի ուխտն Մաքենոցաց յաւարի առեալ զա.
մենայն ստացուածն՝ այրեաց եւ քանդեաց զամե.
նայն շինուածն. բայց կրօնաւորքն նախիմաց եղեալ և
յերկուս բաժանեալ՝ կէսքն գնացին ընդ հօրն Սա.
ղովի, ոչ առաջնոյն որ հարանց հայր կոչեցաւ, այլ
ընդ նորին աշակերտին, ի գաւառն Շիրակայ,
ի սուրբ ուխտն Զրեակ. յորում պայծառանայր
սոյն այս Սաղովօն ճգնութեամբ սիւնամուտ լեալ :
Եւ կէսքն գնացին ի յԱղվանս առաջնորդ կալեալ
զմի ոմն յեղբարցն՝ բնակեցան ի Միհր-Ներսէհեայ
վանքն որ է Զրվչտիկ : Եւ տեղին անբնակ մնայր.
ապա յաւուրս Գրիգորի՝ Սիւնեաց Տեառն, որ Սու.
փան կոչեցաւ, վերստին նորոգեցաւ եւ շինեցաւ
մեծ եկեղեցին. եւ պայծառացոյց առաւել քան
զառաւել :



ԼԴ. — Վասն Թանահատի վանիցն . և հօրն
Մխիթարայ :

Յայնմ ժամանակի պայծառանայր սուրբ եւ երկ.
նահրաշ կարգօք գերախառ եւ հռչակելի ուխտն

Թանահատի վանից. որ կայ ի վերոյ Սիւնեաց յստորոտ լերինն ի բարձրաւանդակի միոջ ի մէջ անտառին : Եւ էին սահմանաւորք, մշտապաշտօնք հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց, միայն աշտուճ հացիւ եւ լոկ ջրով վճարէին զսլէտս իւրեանց, եւ զայն յաւուրն միանգամ ընդ երեկս . լոկք, հեղաշարժք, որք իրր կանթ եղունս անշէջս կախեալք լինէին յաղօթս զցայգ եւ զցերեկ . եւ պաշտօնք իւրեանց երբէք ոչ խափանէին զցայգ եւ զցերեկ : Եւ բաց ի սպասաւորացն ընդ դրունս վանիցն ոչ ոք ելանէր սորտաքս . եւ թէպէտ բազում անգամ հարկեցան յիշխանացն եւ յեպիսկոպոսաց Սիւնեաց՝ ոչ առին յանձն ի կիւրակէքն ի Թան կամ ի պանիր կամ յիւղ լսթիլ, այլ բանջարօք եւ ընդով շատանային . վասն որոյ Թանահատք կոչեցան : Եւ ի գլխաւոր տօնսն ի ձիթոյ ճաշակէին և սակաւ բաժակօք . և զայս ծանոյց մեզ պատմութիւնն երանելոյն Մաշտոցի որ ի Սևան : Բայց գտաք յիւրոց արձանագրութեանցն եթէ 400 տմաւ յառաջ շինեցաւ եկեղեցին քան զհայ Թուականն, յիշխանացն Սիւնեաց յանուն սրբոյ նախավկային Ստեփաննոսի :

Եւ էր եղեալ հայր վանիցն որոյ անուն Մխիթար. որ անցեալ էր ճգնութեամբ ընդ բոլոր հոյս առաքինեաց, եւ զգազանս վայրենիս, զարջս եւ զգայլս ամէր ի հնազանդութիւն սուրբ եկեղեցւոյն եւ ծա-

ռայեցուցանէր վանիցն, զոր եւ արձանն եցոյց եթէ արար հարկատու մեքոյայ, այսինքն եկեղեցւոյս : Գայլքն զջողիրս հօտիցն սլահականէին զգուշութեամբ եւ զանդեսայ արջառոցն . և արջքն քամակօքն բեռնակիրք լինէին : Եւ հանապազ երթայր յանտառն սուրբ հայրն Միսիթար . եւ նստէր հանդէպ վանիցն . եւ ժողովէին ամենայն գազանքն եւ վայրիքն առաջի նորա, և որպէս զգայունք խնդրէին ի նմանէ աղօթս եւ ողորմութիւնս ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից : Իսկ սուրբ հայրն կարգեալ սահմանաւ զվանսն . եւ յետ բազում ամաց փոխի ի կարգս հրեշտակաց . և գնի սուրբ նշխար նորա փայտեայ արկեղօք մերձ յեկեղեցին ի փոքր բլրակի միով, յորում շինեալ վիրապ գեանափոր և սրբաշէն՝ հանգուցին զնա անդ . որ մինչև ցայսօր կայ եւ կատարէ մեծամեծ սքանչելիս ի հիւանդս եւ յախտածէս : Որոյ բարեխօսութեամբն զթասցի՝ Քրիստոս յաշխարհս այս և ի մեզ յետին թշուառացեալս :



ԼԵ. — Վասն եպիսկոպոսացն Միանեաց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաշորդեցան ի տեղին :

Կայեալ յաթ ոռ եպիսկոպոսութեան սուրբն Ստե-
 Հատ. Ա :

փաննոս՝ բսաներորդ երկրորդ եպիսկոպոս Սիւնեաց,
վախճանի վկայական մահուամբ : Ապա զինի նորա
յաջորդէ ի տեղին Տէր Յովսէփ՝ այր ճշմարիտ և լաւ
վկայեալ յամենեցունց, ամս 17. ապա Տէր Յովակիմ՝
ամս 17. Տէր Սաղովկ՝ ամս 32. Տէր Յովհաննէս՝
ամս 2. Տէր Սաղամօն՝ ամս 7. Տէր Եղիա՝ ամս 8.
Տէր Թէոդորոս՝ ամս 18. Տէր Գէորգ՝ ամս 8. Տէր
Դաւիթ՝ ամս 17 : Սա էր յաւուրս Փիլիպպէի՝ իշ-
խանի Սիւնեաց, և Գրիգորի Սուփանայ՝ մեծ նահա-
պետին Սիւնեաց, որդւոյ Սահակայ. որ հաստատեաց
զաթոռ եպիսկոպոսութեանն ի Տաթեւոյ վանս. և
ընդարձակեաց զսահմանս նորուն զոր յիւրում տե-
ղոջ ասացից կարգաւ :

Յետ սորա ունի զաթոռն Տէր Յովհաննէս՝ ամս 10.
ապա՝ Տէր Սաղամօն առաքինին, որ էր զարդարեալ
ամենայն ներանձնական առաքինութեամբ, եւ պայ-
ծառանայր իբրեւ արեգակն ի կամարն երկնից. և բա-
զում իսկ ճոխացոյց փարթամութեամբ զեպիսկոպո-
սարանն : Սա կեցեալ յեպիսկոպոսութեանն ամս 17՝
վախճանի : Ապա երանելին եւ բաղմաշխատն, ար-
քայակերպն Տէր Յովհաննէս՝ ցանկալին հրեշտակայ
եւ մարդկան, ամս 38. որ կանգնեաց զերկնակառոյց
բաւարանն ի Տաթեւ զորոյ զհանգամանս գովելի գոր-
ծոյն ճոխագոյնս կամիմ ճառել. բայց այժմ յետ
բերելոյ զկարգ եպիսկոպոսացն եւ բազում բանիւք

ճառերոյ զգանաղան գործս նոցին, պարտ վարկանիմ
անդրէն դառնալ եւ զիշխանացն ցուցանել հանգա-
մանս եւ զգրոյցս ըստ կարի իմում, զպատերազմաց,
ղշինութեանց եւ զխաղաղութեանց եւ զարմացու-
ցիչ գործս եւ շինուածս տանց Աստուծոյ, որ ի տե-
ղիս տեղիս սեպհական աշխարհիս իւրեանց կանգնե-
ցին արձան անջնջելի եւ յիշատակ անմահ :



ԼԶ. — Վասն Շահանդիսոյ՝ արքայազն աղչկանն . և
վասն մեկ եւ ահաւոր հրաշիցն որ եղևն յաշխարհիս
Սիւնեաց :

Կամիմ պատմել ձեզ ո՞վ եղբարք՝ հրաչս զար-
մանալիս որ եղևն յայնմ ժամանակի աստուածային
իմն տեսչութեամբ . քանզի էր դուատր մի Վարազ-
Տրդատայ՝ Աղվանից գահերէց իշխանի, որոյ անուն
Շահանդուխտ . եւ ունէր պատկեր նոր եւ օտար . եւ
գեղ նորա յոյժ չքնաղ եւ զարմացուցիչ տեսողաց .
որ եւ ոչ ումեք նիւթեղէն կարծիւր . այլ իբր ի լու-
սատարր օդոյ եւ յանօսր շողից կերպացեալ : Որ եւ
խնդրեցին հարսն ի տանէ Թորգոմեան : Եւ եւ նա
յաշխարհէն իւրմէ ի հայրենի տանէ . եւ գնայր ի
կնութիւն հայկազուն իշխանացն . եւ մտեալ ի Բա-

դուք սահմանն՝ երթայր ի ճանապարհն յանբոյթ տեղիս յառապարի մի յորում էր փրթուած քարի մի ահագին խորութեամբ, որ իբր յանդունդս հայէր հանդէպ մեծի հայրապետանոցին Տաթեւոյ : Եւ ահա անդ ղողեալ, ծուարեալ կսցին բազմութիւնք լեզէ ոնախումբ զօրաց սուսերաւերկաց, որք վասն սխրալի գեղոյ նորա եկեալ էին ի Պարսից, և պահէին զանցս եւ զկիրճս ճանապարհացն զի յափշտակեսցեն զաղջիկն :

Եւ նորա անիրադեկ էին բանին . յանկարծակի յարեան ի վերայ նոցա . և սուր ի վեր կալեալ սկսան յանխնայ կոտորել զբրիստոնեայսն : Ապա տեսեալ զայն մեծահասակս օրիորդին՝ գիտաց զպատճառն, և կնքեալ զինքն տէրունեան նշանաւն, մտրակեաց զերիվարն եւ թռեսաւ ընդ փրթուածս քարին : Եւ զի զայս գտաք ի հնացեալ նամակի գրեալ իւրով իսկ ձեռամբն, որ էր այսպէս . « ես մեզուցեալ աղախինս Քրիստոսի Շահանդուխտ՝ դուտոր Վարազ-Տրդատայ; երթայի հարսն ի տունն Թորգոմեան . և եկեալ ի սահմանս Բաղաց, ի գլուխ քարիս ընդ որ անցանէ ճանապարհն : Եւ ահա յանկարծակի պատահեցան ինձ Իսմայելացիք որք վասն համբաւոյ գեղոյ իմոյ կամէին յափշտակել զիս . եւ սուր ի վերայ եղեալ կոտորէին զհեծեղազունդն որ ընդ իս . ապա լաւ համարեցայ քան ի ձեռն այլազգեացն գայլապատառ

կորնչիլ, վասն Քրիստոսին իմոյ գահավէժ մեռանել, եւ յիշելով զսուրբ Աստուածածինն եւ զսուրբն Հռիփսիմէ՝ յանձնեցի զիս սուրբ Երրորդութեանն . եւ կնքեցի զսղոյրմելի անձն իմ՝ սուրբ խաչիւն . եւ դարձուցեալ զերասանակ երիվարին՝ թռեայ ընդ քարս . եւ ապա յահագին շնչմանէ հոգմոյ եւ աներւոյթ զօրութեամբ իջայ իբր կառօք ի խորութիւն ձորոյս եւ եւ երիվարն իմ անվնաս : Եւ դադարեալ անդէն՝ մեծաւ հիացմամբ գոհութիւն մեծ վերառաւ քեցի այնպիսի փրկողին զիս . եւ իջեալ ի հեշտավայրն՝ նուիրեցի զանձն իմ՝ Քրիստոսի . և ուխտեցի այլ ոչ ելանել աստի մինչ ցվախճանն իմ :

Իսկ Իսմայելացւոյն տեսեալ զայն՝ մեծաւ զարմացմամբ թողին անվնաս զգօրն իմ եւ գնացին . եւ եւ աստէն ի տեղւոյն շինեցի մատուռն մի եւ խցիկ մի . եւ կրօնաւորեցայ ի տեղւոյն զամենայն ժամանակս իմ . թէսլէտ բաղումն թախանձեցայ ի ծնողայն իմ եւ ի հարսնածու իշխանայն , ոչ շարժեցայ ի տեղւոյս : Եւ կոչեալ զերանելի եպիսկոպոսն Սիւնեայ՝ յանձնեցի նմա զիս , և զամենայն ինչս իմ ետու ի ձեռս նորա՝ զկէս մասն բաշխել ի կարօտեալս եւ զկէսն տալ ի սուրբ եկեղեցին Տաթեւոյ : Եւ եւ զտեղիքս զայս աւանդեցի սուրբ եկեղեցւոյն ամենայն ձորովս , որ ի Շնհէրոյ սահմանէն ի վեր մինչ ի Վինական գետն » : Ահա այս իսկ իւրով ձեռամբն
Հատ. Ա :

էր գրեալ Շահանդխտոյ : Եւ կացեալ ինքն անդէն՝
այլ ևս կուսանս ժողովեաց առ ինքն . եւ մեծամեծ
ճգնութեամբ կեցեալ ամս 30՝ վախճանի : Եւ եր-
թեալ եպիսկոպոսին՝ դնէ ի հանգստի ի նմին տե-
ղոջ զերանելի նշխարս սրբոյն . որոյ բարեխօսու-
թեամբ խնայեսցէ՝ Քրիստոս ի տունս յայս եւ ի վի-
ճակեալ սեպհական հաւտ սորա :



ԼԷ. — Յաղագս իշխանացն Սիւնեաց Սահակայ եւ
այրոցն . գործք եւ վախճանք ևոցին որ յերկերիւր եւ
յեօրանատուն բուսկանէն ընդ այս . զրոյցք և համա-
նօս տեղեկութիւնք բանից և գործոց ևոցա :

Ի հայրապետութեան Հայոց Տեառն Դաւթի
Կակաղեցւոյ, եւ յապարապետութեան Սմբատայ
Բագրատունոյ էր իշխան Սիւնեաց մեծ նահապետն
Սահակ որ արքունական ճոխութեամբ վարէր զտէ-
րութիւն իւր . եւ յոյժ միաբան եւ միախորհուրդ
գնայր ընդ Սմբատայ՝ սպարապետի Հայոց, յամե-
նայն գործս պատերազմաց եւ յօգտակարութիւն
աշխարհիս Հայոց : Յաւուրս յայսոսիկ ունէր ի ծա-
ռայութեան զաշխարհս Հայոց մեծ ամիրապետն
Մայմուն . որ եւ առաքէ ոստիկան ի Հայս փոքր

գնդաւ Հաւլ անուն : Եկեալ նորա յաշխարհս՝ հաւանէ ի դուռն Դավին քաղաքի . եւ կամէր մտանել և բնակել ի նմա : Էր եւ անդ այր ոմն ի կայսերական տոհմէ Սեադայ անուն, որ առեալ էր իւր կին ի Բագրատունի տանէ զԱրուսեակ . եւ սակս այնր բռնացեալ ունէր զյոլով մասն աշխարհիս Հայոց :

Սա ընդվզեալ և խանդապեալ ընդ Հաւլն միաբանութեամբ Սմբատայ Բագրատունեայ եւ Սահակայ՝ Սիւնեաց տեառն, գումարտակ պատերազմի խմբեալ կամէր կռուել : Եւ թէպէտ հայրապետն Դաւիթ բազումս միջնորդեաց՝ ոչ կարաց համոզել . ապա յարուցեալ Հաւլն իոր 2000 աւ խմբեաց ի պատերազմն ահագին յարձակմամբ յեզր Հուրազդան գետոյն հանդէպ Սաւակերտի . փախոյց զնոսա . եւ անդէն հարեալ զգեղեցկադէստակ իշխանն Սիւնի Սահակ՝ դիմաւաւ յերկիր ընկենոյր . եւ Սեադայն և Սմբատ հազիւ մազապուր ճողոպրեալք եղեն : Իսկ երանելի հայրապետն Դաւիթ լուեալ եւ անհնարին ողբովք հեծեծէր . եւ ընթացեալ բազմամբոխ պաշտօնէիւք՝ կազմէր զղազաղն արքայակերպ . եւ բարձեալ զմարմինն մեծահանդէս պաշտամամբք, սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ բերեալ ի կաթողիկոսարանն ի Դավին . եւ անդ դնէ ի քնարանի մերձ սուրբ քաւարանին : Իսկ զկնի սորա պայազատէ զիշխանութիւն սորա որդին իւր Գրիգոր որ փաղաքչական անուամբ

Սուփան յորջորջիւր, այր մեծանձնեայ եւ բաղմա-
խել եւ հնարաւոր յամենայն իրս կենցաղոյս . որ
առաւել քան զնախնիս իւր կարգէր ղգահ իշխանու-
թեան իւրոյ . եւ տնօրինէր զշինութիւն աշխարհիս :

Բայց յետ Դաւթի յաջորդէ ի հայրապետութիւն
Հայոց Տէր Յովհաննէս ի Կոտայից, ի գեղջէ Ովայից.
եւ վասն խստամբեր վարուցն եւ ահարկու սոստիցն
ի վերայ անզգամայ քիլք ոմանք ի նոյն տանէ երևեալ
ստայօդ բանիւք սլատրեցին զԲագարատ՝ իշխան
Հայոց, եւ զայլս եւս . եւ հրապուրեցին յարսորումն
կաթողիկոսին : Զոր իմացեալ իւր՝ կամաթող լինի
աթոռոյն, եւ բնակէ միայնիկ ի վանս Այրից : Զոր
լուեալ մեծին Սուփանայ Սիւնոյ՝ ոչ ժուժեաց մեծի
մնասուցն եւ զրպարտութեանն . այլ գնացեալ առ
սպարապետն Սմբատ խորհի ընդ նմա . եւ լինին
վրէժխնդիր սրբոյ առնն Աստուծոյ : Եւ անդրէն
ածեալ վերստին հաստատեն յաթոռն զՏէր Յովհան-
նէս : Իսկ չարաւեղուքն ամենայն ի վերուստ մեծա-
մեծ պատուհասիւք սատակեցան : Յետ այսր գործոյ
մինչ վարէր զիշխանութիւնն ճոխաբար Գրիգոր, ոչ՝
ժուժացեալ չարին . այլ արկ նախանձ չար ի սիրտ
Բարգենի՝ եղբօր Փիլիպպէի, որդւոյ Վասակայ, միւս
նահապետին Սիւնեաց, որ եւ ի նոյն ցեղէ . եւ խան-
դացոյց եւ գրդուութիւն չար ի մէջ նոցա զարթոյց
ղորէն Կայենի եւ Հարեղի : Որք եւ գումարտակ ի

վերայ իրերայ կարգեալ պատերազմեցան . և սպան
Բարգէն զԳրիգոր . եւ ինքն յետս կործանեցաւ չա-
րաչար գայթակղութեամբ ի տիրաւանդ օրինաց սի-
րոյն : Ապա մինչ այս այսպէս լինէր՝ բարձեալ ըն-
տանեաց նորա մեծակական ողբովք՝ տարեալ հան-
գուլին ընդ հարս իւրեանց : Եւ պայազատէ զտէրու-
թիւն նորա Վասակ՝ որդի իւր, որ ըստ գգուանաց
փազարչականին, Գաբուռ կոչիւր :

Սա փեսայացաւ Աշոտոյ Բագրատունոյ՝ որդւոյ
Սմբատայ, որ Թագաւորեաց իսկ Հայոց, եւ հառ
գդուստրն նորա Մարիամ իւր ի կնութիւն : Որ և ի
տիրեւն Աշոտոյ յոյժ հպատակ էր սա գործոց եւ կա-
մաց իւրոյ աներոյն . եւ նա յոյժ մտերմաբար հոգայր
վասն Վասակայ. սակս որոյ եւ անցեալ եղև փառօք
եւ իշխանութեամբ ընդ նախնիս իւր խառնեալ ի
Թագաւորեալ ցեղն Բագրատունի : Ահա յայսմ
ժամանակի էր ամիրասլետ Պարսից զոր սուլտան
կոչեն այժմ, անիծեալն Զաֆար . և առաքեալ էր ի
Հայս ոստիկան մի Աբուսէճ անուն որ եկեալ ի Տա-
րօն կալաւ զԲագարատ իշխանն . եւ եգ ի կասկանս :
Վասն որոյ յարուցեալ ի վերայ բնակիչք Տօրոս լե-
րինն՝ սպանին զԱպուսէճ եւ փախստական արարին
(զգօրս նորա) : Լուեալ զայն ամիրասլետին եւ յոյժ
զչարեալ՝ առաքէ զոմն չարագոյն Բուղայ անուն
ծանր զօրու, եւ հրամայէ զամենայն իշխանս եւ

գլխաւորս Հայոց ածել կապանօք առ ինքն. և զայլն
ի սուր սոււերի մաշել : Որ եւ եկեալ կալաւ զիշ-
խանան Հայոց զԱշոտ և զԴաւիթ՝ որդիս Բագարա-
տայ ի Տարօն, եւ զԱշոտ՝ մեծ իշխանն Արծրունի
ի կապանս եղեալ : Եւ Սմբատ սպարապետն իւ-
րովի զնաց առ Բուղայ : Եւ զայլն ի սուր սոււերի
մաշէր յանխնայ. իսկ զգեղեցիկսն ընտրէր և պահէր
զազատազնեայն յանօրէն օրէնս իւրեանց դարձու-
ցանել, որք մեծապէս վկայեցին վասն Քրիստոսի՝
Ատոմ եօթն ընկերօք եւ կոնն Ստեփաննոս և այլ
150 արք որոց տօն կարգէր սուրբ հայրապետն Յով-
հաննէս ի մեհեկի 25. եւ այս լինէր յ302 թուակա-
նին Հայոց :

Ապա մինչ զայս ամենայն տեսեալ Բուղայի յա-
ջողուած իւրոյ չարութեանն՝ խնդիր առնէր բազում
հրոսակօք մեծ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ Իշխա-
նիկ կոչեցելոյ եւ եղբարց իւր, որք էին որդիք Փի-
լիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, Սիւնեաց տերանց. որոց
պակուցեալ ոմանք ամրացան յանառիկ ամուրսն
Բաղայ. եւ Վասակ ոչ հաւատացեալ յամրութիւն
բերդիցն. այլ խոյս տուեալ անց զնաց զկողմամբ
Արտայք գաւառի : Զոր խմացեալ Բուղայի՝ զօրս
զհետ արձակէր, որոց հասեալ կամեցան ըմբռնել-
ապա նորձս դարձեալ զվաղակաւորն ի գործ սկսաւ
ածել. եւ զամենեսեան թաւալգլոր առնէր. եւ

ինքն գնաց ընդ արևելք ի գաւառն Գարդման, առ իշխանն նոցա Կարիճ Թերևս օգնութիւն գտցի ի նմանէ, որ եւ ոչ ինչ եգիտ ըստ յուսոյն : Այլ իշխանն այն խարեալ ի դիւէն դաւաճանեաց նմա . եւ կալեալ կապանօք առաքէ առ Բուղայ Թերևս վասն այնորիկ զերծեալ լիցի ի ցաւմանէ նորա . որ և ըստ ուղղակիւ իրաւանցն Աստուծոյ ըմբռնեցաւ յետոյ ի նմանէ . եւ չարի մեծագունի պատահեցաւ : Իսկ չարն այն եւ անիծեալն Բուղայ ընկալեալ խնդութեամբ զՎասակ ետ ածել ասպատակաւ հինից եւ զեղբայր նորա զԱշոտ եւ զմեծ տիկինն՝ զմայր նոցունց ի Դվին, զորս երկաթի կապանօք դնէ ի դիպահոջ : Այսպէս ածեալ զբաւմբ զամենայն իշխանս Հայոց եւ Աղվանից՝ չու արարեալ գնաց ի դուռն արքունի . եւ յանդիման առնէ մեծ ամիրապետին : Իսկ չարագլխին Զաֆարի տեսեալ զնոսա եւ սաստիկ ցասմամբ հարց եւ փորձ եղեալ վասն հաւատոյ՝ մեծամեծ և ազգի ազգի տանջանօք եւ պէսպէս նեղութեամբք տայր չարչարել զնոսա զաւուրս բազումս . եւ խախտեալ զոմանս ի հաւատոյ տայր Թլփատել :

Իսկ մեծահաւատն Վասակ և եղբայրն իւր Աշոտ ոչ ինչ հաւանեալ բանիցն եւ ոչ Թուլսոյեալ ի հաւատոցն Քրիստոսի՝ առ ժամ մի վերին երեսօք յանձն առնուն կտտարել զկամս ամիրային . բայց

արին եւ քաջն Սմբատ նովին խոստովանութեամբ ի մէջ կապանաց եւ արգելանոցի կատարիւր բարւոք մահուամբ . եւ զի նորա տարեալ հանգուցաւ ի վկայարանի մեծ մարգարէին Դանիէլի : Եւ պայազատէ զտէրութիւն նորա (Աշոտ), որ եւ թագաւորեացն իսկ : Ապա եւ զերծեալ մեծին Վասակայ Սիւնոյ մարբն իւրով եւ եղբարբն եւ այլովք իշխանօք ի գերութենէն Բուղայի ի դառն կապանայն՝ գայ, մտանէ ի սեպհական աշխարհ իւր Սիսական . և ընդդէմ անհուն ուրախութեամբ զամենայն աշխարհս : Եւ ի բաց մերկացեալ նորա զստուեր մահածին խոստմանն որ վասն անօրինին Մահմետայ՝ զգենոյր զհայրենի զգեստն մաքրութեան մեծամեծ զղջմամբ եւ ապուշուանօք, խոստովանութեամբ և առատածիր տրովք տնանկաց միջնորդ ունելով առ Աստուած զերջանիկ եսլիակոպոսն Սիւնեայ զՏէր Սաղօմօն : Եւ այսպէս ճոխացեալ երևելի փառօք՝ բաղումս ցուցանէր գործս արութեան յայսմ ժամանակի ի ձեռնտուութենէն յոյն Աշոտոյ իշխանի որ եւ թագաւորեացն : Իսկ մեծ սեպուհ իշխանն Սիւնի Վասակ Գաբուռ՝ տղայ հասակաւ յերիտասարդութեան տիս վախճանի . եւ թողլու երիս որդիս, որոց երէցն՝ Գրիգոր որ եւ սա Սուրբան կոչեցաւ, եւ Սահակ եւ Վասակ :

Ապա առեալ երանելի տիկնոջն Մարիամայ զղի նորա զարդարեալ թագաւորական զարդուք, ան-

հուն ամբոխիւ եւ անչափ աղաղակաւ եւ ողբերգա-
կան պարուք փողոց եւ քնարահարաց հանդերձ կա-
թողիկոսին Զաքարիայիւ տարեալ հանգույանէին
ի քնարանի ընդ հարս իւրեանց : Եւ պայազատէ
գտէրութիւն նորա որդի իւր Գրիգոր Սուփան :
Սա յարդարէր գեղեցիկս զկարգ իշխանութեան իւ-
րոյ . եւ ևս առաւել ծախէր զամենայն փարթա-
մութիւն իւր և զկեանս ի գործ աստուածապաշտու-
թեան և ի շինութիւն պայծառակերտ քաւարանաց
որ դեռ ևս կան եւ վկայեն իրքն : Յայսմ ժամանակի
պայծառանայր երանելին Մաշտոց ի Սեան կղզին
մեծահանդէս առաքինութեամբ . որ էր որդի աշ-
խարհիկ երիցու մի Գրիգոր անուն Եղիվարդեցի . և
եկեալ էր ի Սոթք գաւառ և պանդխտանայր անդ . որ
և ետ զՄաշտոց յաշակերտութիւն սուրբ հօրն Մա-
քենոցաց Ստեփաննոսի . յորում զարգացեալ ներքին
հասական՝ ձեռնադրի ի քահանայութիւն ի Տէր Դաւ-
թայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ : Եւ անտի երթեալ
յանապատն Արտաւազի Ապարանք . եւ անտի
գնայ, մտանէ ի Սեան կղզին : Եւ յետ բազում
ճգանց հրաման առնու ի տեսլեան չինել եկեղեցի
յանուն երկոտասան առաքելոց, եւ սահմանել միա-
բանակեացս . յազազս որոյ եւ գային առ նա երկո-
տասանքն ի վերայ ծովուն յանուրջս . եւ նշանէին
զտեղի եկեղեցւոյն :

Հատ. Ա. :

Ահա սոյն երեւմամբ վերին ազդեցութեամբ շար-
ժեալ մեծ թագուհին Մարիամ՝ ամուսին Վասա-
կայ Սիւնույ, գայ առ սուրբն Մաշտոց. եւ բազում
թախանձանօք ի հաւան ամեալ ղնա ձեռն ի գործ
արկեալ շինեն զգեղապաճոյճ եկեղեցիսն յանուն
սուրբ առաքելոյ, և զմիւսն՝ յանուն տիրուհոյ Աստ-
ուածածնին . եւ զարդարեալ մեծամեծ սպասուք
կանգնեն ղնա տուն Աստուծոյ եւ բնակարան աստ-
ուածազգեաց սորանց յ323 թուականին Հայոց :
Բայց Մաշտոց եղիւր սահման վանիցն, եւ պայծա-
ռացոյց երկնաքատակ կարգօք . յորմէ համբաւոյ
միաբանեալ Աշտոյ՝ իշխանաց իշխանի, սուրբ ուխ-
տին՝ գայ ի տեսութիւն սուրբ հօրն . եւ ընծայէ
զփրկական նշանն աստուածընկալ խաչին . եւ տոյ
ի ժառանգութիւն սուրբ եկեղեցւոյն գեօղս՝ զՎար-
սերն, զՅամաքարերդ, զՊոմաճորն, զԲերդքն, զՈւ-
ռեաց տափ եւ զորսն կռակծին, եւ այգիս ի Պառնի
եւ յԵրեւան եւ յայլ տեղիս . եւ բազում նզովիւք
հաստատեցին : Դարձեալ՝ սոյն Մարիամ շինէ զմե-
ծապայծառ եկեղեցին ի Շողուազայ յանուն սրբոյ
առաքելոյն Պետրոսի . եւ կարգէ ի նմա կրօնաւորա-
նոց, դասս բազմահոյլ քահանայից վասն հոգեաց
տեսուն իւրոյ Վասակայ՝ իշխանի Սիւնեաց : Եւ
գնեալ ի հագարացի մարդկանէ զգեօղն Շողուազայ
ընդ 60,000 դրամի ազատ յամենայն աշխարհական

հարկաց՝ ընծայէ ի սեպհական ժառանգութիւն սուրբ եկեղեցւոյն. նմանապէս եւ գեօղ մի ի Մազաղ քաւառի ընդ 3,000 դահեկանի զնէ եւ տայ ի սուրբ եկեղեցին. որոյ անուն գեղջն Գնէր. եւ հաստատէ արձան անջիճջ յիշատակի առաջի Գէորգեայ կաթողիկոսի եւ Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, եւ Գազգայ՝ Սիւնեաց տեառն. եւ Հրահատայ՝ եղբօր Վասակայ, եւ Արտավազդայ Շաղաառնեցւոյ եւ այլ բազում ազատաց եւ իշխանաց :

Իսկ ապա յայնժմ ժամանակի խորհուրդ ի մէջ առեալ աստուածային իմն տեսչութեամբ Գրիգորի Սուփանայ եւ Վասակայ Իշխանիկ կոչեցելոյ՝ տէրանցն Սիւնեաց, ընդ Գրիգորի Դերենիկ կոչեցելոյ, որ էր իշխան տանն Արծրունեաց, եւ ընդ այլ իշխանաց Հայոց, խնդրեն յամիրապետէն Ամիր Ահմատայ եւ կացուցանեն զԱշոտ Բագրատունի Թագաւոր Հայոց. որ եւ նորոգապէս զարդարեցաւ աշխարհս Հայոց ի շինութիւնս եւ ի խոր խաղաղութիւնս. զոր էօծ Տէր Գէորգ՝ Հայոց կաթողիկոս, եւ Տէր Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, այլովք եպիսկոպոսօք ի 334 թուականին Հայոց : Բայց յետ այսր մեծ իշխանն Վասակ որ եւ Իշխանիկ կոչուր, փոխի յաստեացս եւ զնի ընդ հարս իւր : Եւ եղբայր նորին Աշոտ պայազատէ զտէրութիւն նորա, այր հեղաճամբոյր եւ խաղաղասէր եւ բարեպաշտօն եւ երկիւ-

ղած յԱստուծոյ . եւ ամենայնիւ յամենայնի շինու-
թեան պարապեալ հայրենի տէրութեան իւրոյ :

Իսկ Թագաւորն Աշոտ յետ 5 ամի Թագաւորու-
թեան իւրոյ վախճանի . եւ պայազատէ զԹագաւո-
րութիւն նորա որդին իւր Սմբատ, զոր հրամանաւ
Ափշնի օծանեն զնա Թագաւոր Հայոց կաթողիկոսն
Գէորգ և եպիսկոպոսն Սիւնեաց Յովհաննէս, բղեչ-
խըն Վրաց Ատրնեբւհ, և իշխանն Սիւնեաց Աշոտ
եւ իշխանն Արծրունի Գագիկ այլովք իշխանօքն :
Ապա յետ բազում անցից ընդ աշխարհս Հայոց
գնաց Ափշինն անդ (Բաղդատ) . և զոր բազում գու-
մարեալ կամէր գալ ի Հայս եւ բնաջինջ առնել .
զոր և կամքն վերին առ Ժամայն սատակեաց . և խա-
փան եղև չար առաջարկութեանն : Բայց փոխա-
նակէ զտեղի նորա եղբայր իւր Յուսուփ . յորոյ ձեռն
կրեաց յետոյ Հայք զահագին կործանումն եւ զան-
պատմելի չարիս : Գայ այնուհետեւ Յուսուփ յա-
միրապետէ անտի ոստիկան ի Հայս . եւ զառաջինն
յոյժ մեծարգոյ մեծարեալ զՍմբատ Թագաւորն եւ
զամենայն իշխանս մեծամեծ պարագեօք . նմանապէս
եւ ինքն մեծարեալ ի նոցանէ կրկնապատիկ ընդու-
նի պատիւս . եւ այն ինչ Ժամանակս յոլով խաղա-
ղութիւն բերէր ընդ բոլոր Հայաստանեայս . սակս որոյ
ամենեքեան շինութեան եկեղեցեաց պարապէին . ևս
առաւել որդիքն Վասակայ՝ Սիւնեաց տեառն, եւ

Գրիգորի Սուփանոյ՝ Սահակ եւ Վասակ, եւ մայրն իւրեանց Մարիամ ի գաւառին Գեղաբունոյ. զի այն իսկ գաւառ չուրջ զծովակոյնն նոցա էր հասեալ ի բաժին ժառանգութեան : Իսկ բուն գահ իշխանացն Սիւնեաց էր Բաղը, Վայոյ ձոր եւ այլ շրջակայքն՝ Վասակայ եւ Աշոտոյ եւ որդւոյ Աշոտոյ՝ Սմբատայ, Սահակայ եւ Բարգենի եւ Վասակայ, եւ որդւոյն Վասակայ Փիլիպպէի :

Եւ արդ, որպէս վերագոյն ասացաք, շինէ Մարիամ զՍեւանայ եկեղեցիսն . եւ յետոյ՝ զՇողուազային . շինէ եւ Սուփան զգարմանակերտ փարախն բանաւոր հօտի ի գիւղաքաղաքին Կոթայ յանուն սուրբ Աստուածածնին . եւ զարդարեալ մեծամեծ սպասուք կարգէ ի նմա դասս պաշտօնէից եւ պարսպէ մեծամեծ վիմօք . եւ մեծաւ ժողովով արարեալ նաւակատիք՝ խնդրէ ի կաթողիկոսէն եւ յեպիսկոպոսացն եւ յիւր եպիսկոպոսէն Տէր Յովհաննիսէ յիշատակ իւր յամենայն եկեղեցիս զերեք քառասունս՝ զնեղութեան կանոնն խաղաղական ժամուն եւ զառաւօտուն տաղմոսն . զոր եւ սահմանեցին իսկ վասն մեծամեծ եւ բազում երախտեաց նորա : Եւ կարգէ յիշատակագիր արձանի ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյն որ ունի օրինակ զայս. » Ինձ Սուփանայ յիշատակաբան հաստատեալ հոգեւոր ի Քրիստոս ի քաղաքագիւղս Կոթայ՝ ի կացուածի իմոց նախնեացն, զոր»

նախքան նոյն պարագայի շրջապատեալ էին ի բազմաթիւ գանձուց յոլով աշխատութեամբ : Յետ այսոր ապա իմոց նախնեացն խորհրդակցեալ կամօքն Աստուծոյ շինեցի տուն Տեառն եւ յարկ Աստուծոյն Յակոբայ անուանակոչութեամբ Արքուհայ Տէրամօր Աստուածածնին, վիմատաշ, կոփածոյ քարամբք. եւ ի տնա սենեակս 8 ի վերոյ եւ ի ներքոյ. և ապա ի սմին սուրբ քաւարանիս կարգեցի քահանայս եւ զարդարեցի. զԱստուածածնի քահանայքն (39) նախնեաց իմոց եւ այլ ապաստաւորս բազումս ազատ արարի յարթունական ծանրութենէ եւ ի բեկարէ. եւ սահմանեցի հողս եւ ջուրս. եւ ետու միոյ միոյ քահանայի 50 գրամ ի տարւոյն. ուր լինի հնգեցիկս. եւ սահմանեցի չորիցս քառասունս եւ սազմոս զնեղութեան կանոնն եւ զառաւօտուն սաղմոսն, դի որչափ ես եմ ի մարմնի, յաղագս կենացս յաջողման լիցի, եւ յետ վախճանի կենացս մեղուցեալ հոգւոյ իմոյ կատարեն : Եւ յամենայն ամի իւրաքանչիւր ոք ի քահանայիցս չորիցս քառասունս առնիցեն վասն իմ : Եւ արդ՝ եթէ ոք ձեռնարկէ յայս եւ յափշտակել ջանայ զիմ հոգեցատուր հողսդ և զայլ ընծայսդ ի քահանայիցդ. եւ կամ զքահանայ ի չար ընկենուզոր ազատեցի ես յամենայն ուրեք, կամ ի զարմից իմոց կամ ի ժառանգաւորաց կամ յայլ աւագաց զկնի մեր, այնպիսոյն բարձցի անունն յերկրէ և յի-

չատակն, եւ դատապարտեալ եւ ամօթալից եղիցի յահեղ հրապարակին Քրիստոսի, եւ մեղաց խոց համարս տայցեն յաւուրն դատաստանի. և ժառանգեսցեն զհուրն անշէջ եւ զտանջանան յաւիտենական : Եւ եթէ քահանայքդ երբէք ստունգանիցէք եւ մոռացումն առնիցէք կարգեալ շարադրութեանցդ եւ կամ ծուլանայք յեղեալ բառսներոյդ, Տէր Աստուած դատապարտեսցի՝ զձեզ զաւակօք և զարմիւք. եւ բաժին ձեր ընդ տիրասպան քահանայիցն լիցի » :

Դարձեալ չինէ եւ ղերկնաճեմ խմբարանն ի հրաշագան մենարանին, ի փառաքնակ ուխտն Մաքենոցաց, զգմբէթայարկ եկեղեցին յանուն սրբոյ Աստուածածնին, եւ պարսպէ վիմօք. եւ այլ բազում շինուածս յօրինեալ զարդարէ զնա անխնայ գանձիւք եւ փարթամացուցանէ բազում ընչիւք. նա եւ գեղօք և ագարակօք և այգեստանօք ի Քառնի եւ յԵրեւան եւ յայլ տեղիս : Եւ կարգէ ի նմա արձան յիշատակի հարստայոյս արդեանցն իւրոց, որ ունի օրինակ զայս » Կամաւն Աստուծոյ եւ Սուխան՝ Յիւնեաց իշխան, չինեցի զՄաքենոցաց եկեղեցիս եւ անխնայաբար զարդարեցի սրատուական սպասուք եւ աստուածային կտակարանօք. եւ ետու զսեփական տեղն մեր ի սա որ ըստ անուան եկեղեցւոյս Աստուածածին սոսի, իւր ամենայն սահմանօք, լե-

րամբ և դաշտիւ, եւ ետու որս ձկանց զԲողաչէն սե-
ղանոյն, եւ 700 դրամ ի Գեղձանադետոյ ղապա-
լէն, 200 դրամ ի Կաթկայ, 350 յԱնմեռէն, որ լինի
1250 դրամ. ետու և 5 կուղպակս ի յԱնի և 5 այգի
Երեւան և 500 առու այգի ի գիւղաքաղաքն Գառ-
նի, եւ 2 այգի Եղեգիս, եւ զամենայն պէտս սուրբ
եղբայրութեանս լցի առատապէս եւ փարթամա-
ցուցի ներքոյ եւ արտաքոյ. ետու և ջուրիս եզանց և
ջուկս զուարակաց եւ անդեայս և հօտս ոչխարաց :
Եւ արդ՝ մաղթեմք զամենայն աստուածացելոյ սուրբ
ուխտիդ պաշտօնեայտ, որում Աստուած է միջ-
նորդ, կատարել վասն մեղուցեալ հոգոյս զերկու
թառասունսն տէրունի պատարագ ինձ . եւ անխա-
փօսն երգել զերեկորին սաղմոսն՝ զնեղութեան կա-
նոնն և զառաւօտուն սաղմոսն զոր կարգեալ եմ յա-
մենայն եկեղեցիք : Եւ Տէր Յովհանէս՝ Հայոց կա-
թողիկոսն, ի տանէս մի իշխեսցէ դատ կամ՝ փայքար
հանել, և մի յիմ որդեաց կամ ի ժառանգաւորաց-
այլ որ ընծայիս հակառակէ կամ հանել ջանայ եւ
որ հակառակ անուանեսցի՝ նզովս չարաչար ընկալցի
յԱստուծոյ եւ յամենայն աթոռակալաց սրբոյն
Գրիգորի, եւ մասն ընդ Յուդայի մատնչին եղիցի :
Եւ դարձեալ խօսիմ ընդ ձեզ Առաջնորդք եւ կրօ-
նաւորք վանացս՝ հաստատուն կալ մինչ ի գալուստն
Քրիստոսի, և վարդապետելն և սաղմոսելն վասն իմ

անխռիւն եղիցի. և եթէ որ ծուլասցի ի քառասնեակ
աւուրսդ. ամ յամէ կատարել զմեղսաբաւիչ սուրբ
խորհուրդն յետ ելից իմոց ի կենցաղոյս, ի Քրիստոսէ
որոշեալ եղիցի, եւ մասն ընդ Սիմոնի կախարդի
ընկալցի. եւ ի սուրբ ժողովոցն նգովեալ եղիցի :
Շինեցի եւ ղեկեղեցին ի գիւղաբաղաբին Կոթայ. և
ի նմա՝ 8 սենեակ. և արարի պատիւ ի տան Տեառն,
զոր շինեցաք. եւ զԱստուածածնին քահանայքն
ազատ արարաք յամենայն արքունի չարէ. ընդ նոսին
եւ զայլ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ որք ի քահանայա-
կան կարգէ » :

Ահա այս իսկ էր արձան Մաքենոյաց, բայց վասն
հնութեանն եւ խախտելոյ քարանցն ոչ կարոցաք
գրովանդակն իմանալ. այլ բազում բանք եւ տուրք
իշխանացն պակասին. զայս փոքր ի շատէ եղաք զի
մի բնաւին ջնջեալ կորիցէ յիշատակ նոցա. եւ այս
ամենայն գործեալ եղև յ300 թուականէն մինչև
յ350ն : Իսկ եղբայր Գրիգորի Սահակ շինէ զպան-
ծալի յարկն մեծածախ յօրինուածովք ի Նորա-
տուա գիւղ. եւ կարգէ ի նմա բազմութիւն քահա-
նայից. յորոյ դրան եւ ինքն հանգուցեալ կայ ի տա-
պանի : Նախանձեալ ընդ այս բարուք մոլութեամբ
Շապուհ Բագրատունի՝ եղբայր Մարիամայ, եւ ի
ձեռն քեռն իւրոյ շինէ զվիառաւոր տունն Աստուծոյ
յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ի ձորակին
Հատ. Ա. :

Վանէվանայ որ այժմ Աթանոյ կոչի. եւ պայծա-
ռապէս զարգարէ զնա. եւ բազում տուրս ընձեռէ ի
պէտս եղբարցն եւ հաստատէ տուն կրօնաւորաց.
որոյ քիչատակագրութիւն արձանին ունի օրինակ
զայս « Յանուն Աստուծոյ եւ Շապուհ Բագրատու-
նիս՝ Հայոց առաքարապետ, տերանց տէր, որդի Աշո-
տոյ՝ Հայոց Թագաւորի. ի ժամանակս Հայոց Թա-
գաւորի մեծին Սմբատայ՝ հարադատ եղբոր իմոյ, եւ
վերադիտողի Հայոց հայրապետի Տեառն Յովննիսի,
իմացայ եւ ծանեայ թէ ամենայն փառք եւ մեծու-
թիւն սպառելոյ են եւ վաղիւ կորնչելոյ. եւ մեծա-
փափագ տենչանօք վերակացու և տեսուչ առնելով
զբոյր իմ Մարիամ՝ Սիւնեաց տիկին, յիմումս իշ-
խանութեան ի Վանէվանա տուն Աստուծոյ կանգ-
նեալ վիմատաշ կոփածովք, շատածախ զանձիւք
եւ մեծաջան վաստակովք կատարեալ. թերևս լիցի
ինձ ողորմութիւն յայնմ աւուր յորժամ բանքն սպա-
ռին եւ գործքն թագաւորեն : Եւ առաք ի քեզ
Վանէվանուց վանական հայր Աբրահամ՝ աղօթել
եւ վայելել, եւ որ այլք յետ քո յաջորդեն. եւ պաշ-
տօնեայք խորանին՝ յորժամ ժողովիք միաբան յա-
ղօթս, եւ կերակրիք յանմահական կերակրոյն, յի-
շեմջիք զիս և զիման զի արասցէ ողորմութիւն ողոր-
մածն Աստուծոյ : Եւ ետու հինգ գեղոց սահման՝
Կոթաբարն, Աղարոյ վանսն, Շաւառնահոլն, Գե-

տամէջն, Կթանոցն, Գետավանայ ծալն, 260 դրամ
ի Կոթաբարէն, 530 ի Բրտենեացն, 660 յԱղարոյ
վանացն ծովէ, 990 ի Կարբին գետերէն եւ ի նաւե-
րէն (42) : Որում մի որ իշխեսցէ հակառակել : Եւ
թէ յանդգնի որ՝ յ318 հայրապետացն նշովեալ եղի-
ցի, եւ մասն եւ բաժին զՅուդային առցէ. ի թուիս
Հայոց 352 » :

ՆՈՂ 61

Աստ կան ի չիրմի աստուածազդեայ Տէր Սաղո-
մոն եւ Տէր Աթանաս եւ Սմբատ Բագրատունի :
Գարձեալ եւ յետ ամաց ինչ նորոգէ եւ Գազիկ՝
որդի Աշոտոյ շահանշահի, զհրաշակերտ եկեղեցին
Վանէվանայ՝ զսուրբ կաթողիկէն, եւ տայ զԴեղձա-
նազետ ի նա. եւ պարսպէ շուրջ զեկեղեցեաւն. եւ
զրէ արձան անիծից ոչ յախշտակել զայն ի սուրբ
եկեղեցւոյն : Արդ՝ այս այսքան տեղեկութիւն քեզ
գովելի գործոց իշխանացս, եւ շինութեան եկեղե-
ցեայ եւ ժառանգութեան նոցին. որ եւ ոչ միայն
այս, այլ եւ բազում էին շինեալ եկեղեցիք ի Սիսա-
կան աշխարհի եւ յԱրարատեան գաւառի : Բայց
մեծ իշխանքն գահազլութեւ Սիւնեաց տէրութեան
Աշոտ եւ որդի իւր՝ Սմբատ եւ այլք յոլով եւ մե-
ծամեծ երեւեցուցին գործս ի շինուածս եկեղեցւոյ,
զարմացուցիչ ամենայն տեսողայ, զորոյ զհանգա-
մանս յետոյ պատմեցից կարգաւ : Այժմ՝ անդրէն
դարձեալ ճառեցից զկարգ իշխանոցն եւ զմեծա-

մեծ անցա աղետիցն որ ընդ մեր աշխարհս յանի-
ծեալ նեռնէն Յուսիայ :



ԼԸ. — Գալն Յուսիայ ի Սիսական աշխարհս . և գեր-
փումն եւ կոտորումն զաւառացս . փախուտ ի խա-
նացն . տիեզերահոժ տազեապ եւ հրակէզ հրդեհումն
երկնատեղաց բարկութեանն . վկայական մահն Սըմ-
բատայ բագաւորին . եւ կրկին դարձ գերեւոցն եւ
փախառէիցն . զրոյցք որ յ358 բուսկանէն Հայոց
ընդ այս աժեալ ձգի :

Յայնմ ժամանակի ապստամբեալ Յուսիայ յիւր-
մէ ամիրապետէն՝ կամէր ի դիմի Հարուլ նմա . վասն
որոյ յղէ ամիրապետն առ Սմբատ Թագաւորն՝ զօ-
րու ծանու գնալ ի վերայ Յուսիայ յԱտրպատա-
կան : Զոր եւ կամեցաւ կատարել իսկ Սմբատ . եւ
զօր գումարեաց : Եւ ի ծածուկ ծանոյց զիրան Յու-
սիայ . բայց նա ոչ հաւատաց մտերմութեանն . այլ
ծածուկ ի սրտին նիւթէր, նօթձէր զդառն ոխու-
թիւն . եւ ակն առեալ սպասէր դիպող ժամու :
Ապա հնարեալ հնարս եւ հաշտեալ ընդ ամիրապե-
տին՝ առնու ընդ ձեռամբ եւ զՀայս . եւ զօր գումա-
րս . պատրաստութիւն կազմէր՝ ի գալ գարնանն

եղանել յաշխարհս Հայոց . յորում աւուրս մեծ նա-
խարարն Սիւնի եւ գահերէց իշխանն Աշոտ յետ
բազում քաջութեանց և մեծամեծ երեւելի գործոց,
այնչափ բարեպաշտութեանց եւ շինութեանց աշ-
խարհի եւ եկեղեցեաց և վանորէից փոխի յաս-
տեացս :

Իսկ մեծ բարեպաշտուհին եւ անհամեմատն ի
կանայս Շուշան՝ կին նորա, զարդարեալ զղի նորա
արքունական ձեւով . եւ աշխարհաժողով ամբոխիւ,
դամբանական փողովք եւ ողբերգական քնարահա-
րիւք տարեալ հանգուցին յեպիսկոպոսարանին Տա-
թեւ ի դրան սուրբ եկեղեցւոյն զոր իւր հրամանաւ
շինեալ էր Տէր Յովհաննէս : Յորոյ ի սուգ եկն Սմբատ
թագաւորն ամենայն իշխանօք Հայոց . եւ լացեալ
ղլալիւն մեծ՝ մխիթարեցին ղտիկինն եւ զորդիսն՝
զՍմբատ, զՍահակ, զԲարդէն եւ ղՎասակ : Եւ կա-
ցուցանեն զՍմբատ գահագլուխ իշխան Սիւնեաց եւ
տէր ի վերայ ամենայն Սիսական աշխարհին : Իսկ և
իսկ ապա ի բանալ դրանն գարնայնոյ շնչեաց հողմ
դառնութեան եւ ցոլացաւ բոցն հարաւային յաշ-
խարհս մեր . եւ յորջից իւրոց գազանն անդառադեղ
և շունն կատաղի՝ Յուսուփ . և կամէր կլանել զամե-
նայն Հայաստանեայս : Եւ հասեալ ի Նախջաւան քա-
ղաք յաւուրս սուրբ պատեքին, և ասպատակ սիւռեալ
կամեցաւ ջնջել ղգլուառն Սիւնեաց և զքաւմբ ածել

գիշխանսն : Իսկ գահերէց իշխանն Սիւնեաց Սմբատ
Ժողովեալ զեղբարս, զազգայինս իւր եւ զազատա-
գունդ զօրս ամենայն իւրոյ իշխանութեանն՝ ել ընդ
յառաջ Խամայեւականացն . եւ կալաւ զանցս եւ
զկիրճս ճանապարհացն . եւ զքաղաքս սատակեցին :

Բայց զի խնամք վերնոյն հեռացեալ էր, և կամէր
մատնել զմեզ, ոչ ինչ օգտեցան եւ ոչ կարացին ըզ-
գէմ՝ ունել . այլ զմայրն իւր զՇուշան եւ զկինն իւր
Սոփի, որ էր դուստր Գերենկին՝ քոյր Գազկայ Թա-
գաւորելոյն ի Վասպուրական, փոքրիկ տոնդեայ
տղայով միով, եւ զկինն Սահակայ՝ եղբօր իւրոյ, որ
էր (դուստր) բդեշխին Գուգարաց, տարեալ ամրա-
ցուցանեն յանառիկ ամուրն Երնջակայ . և ինքեանք
փախատեայ լինին : Սմբատ գնաց առ աներն իւր
Գազիկ ի Վասպուրական . և Սահակ՝ առ իւր աներն
ի Գուգարս . բայց Բաբգէն եւ Վասակ մնացին ան-
գէն . եւ Գրիգոր Սուփան եւ եղբարք իւր մնան
յիւրեանց տեղիս ամրացեալք ի կատարս լերանց և ի
ծործորս ծերպից վիմաց : Իսկ անիծեալն Յուսուփ
տեսլեալ զայն, և ասպատակ սփռեալ ընդ գաւառն
ամենայն՝ ժողովէր զառ եւ զաւար եւ զքաղաքս իւն
գերեաց զորս միանգամ եգիտ . և ի նոցանէ ընտրեալ
ղպիտանիսն եւ զգեղեցկադոյնսն՝ ի գերութիւն վա-
րեաց . և զայլսն սրոյ ճարակ տուեալ կոտորեաց . և
ահա լինէր այս յաւուրս տօնի սուրբ զատիկին : Եւ

խառնեցաւ անբաւ սպանելոյն արիւն յարիւնն փրկական Փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ յայնմ աւուր հեղաւ ի վերայ խաչին . որոյ պահի սլակն մարտիրոսաց . եւ եղև այս յ358 թուականին Հայոց :

Իսկ անիծեալն Յուսուսի գործեալ զայս ամենայն ոճիրս, եւ երկոտասան օր երեկոթս արարեալ՝ անց, գնաց ի Դվին քաղաք . եւ նստաւ ահագին բանակօք առ եզերք գետոյն Երասխայ : Ապա այն ինչ ամենայն հնարք փրկութեան վճարեալ լինէր . և ոչ գոյր ուստեք ակնկալութիւն, Գրիգոր Սուփան՝ Սիւնեաց իշխան, գայր, հասանէր առ Յուսուսի անձնտուր լինելով, թերևս այնու հնար լիցի զերծանիլ յեկեալ, հասեալ չարէն . զոր եւ տեսեալ Յուսիայ՝ խնդաց մեծապէս և առ ժամայն ընդունի զնա պատուով վերին դիմօք : Տեսեալ զայն և համագլուխն նորա՝ մանկանն Վասակայ, և լուեալ թէ պատուեցաւ Գրիգոր և ոչ ինչ վնասեցաւ . եւ և նա յամրոցէն իւրեանց և գնաց առ Յուսուսի անձնտուր լինելով . զոր առ ժամայն ընկալեալ և յետ սակաւուց դնէ ի դիպահոջ ի Դվին քաղաքի . որ եկաց անդէն ամ մի : Իսկ անիծեալն Յուսուսի բազում մարտս ընդ թագաւորին Սմբատայ յարդարէր զամն ողջոյն առ ի որսալ զնա, և ոչ կարէր : Եւ այս եղև յապստամբութենէ իշխանացն որք ճեղքեցան ի մի միաբանութենէ անոտի յուսով, և ածին խաւար մեծ իներեանց և աշխարհիս

Հայոց, ՂԳագկայ ասեմ՝ Արծրունւոյ որ Թագաւորեաց Վասսուրականի . և միարանեաց խորհրդեամբ ընդ Յուսիայ դոյզն ինչ պատճառաւ, զի խնդրէր ի Սմբատայ Թագաւորէն առնուլ զՆախջաւան յիշխանէն Սիւնի Սմբատայ եւ տալ նմա . զոր ոչ կամեցաւ վասն բնական հայրենեացն. սակս որոյ ապստամբեալ զնայ առ Յուսուի . և Թագ կապեալ ինքեան՝ կամէր Թագաւորել ի վերայ Հայոց : Գայ ապա եւ առ Յուսուի Աշոտ՝ եղբայր Սմբատայ արքայի, եւ հնազանդի նմա . ըմբռնէ եւ ի պատերազմի զՄուշեղ՝ որդին Սմբատայ :

Եւ այսպէս խորխտացեալ, հպարտացեալ մեծաւ մեծ իբանօք՝ գայր ի Դվին ընդ իւր ունելով զԳրիգոր Սուխանն : Ապա վասն կասկածանաց ինչ յայտնի ոչ կարէր նենգել մեծ իշխանին Սիւնեաց . եւ հանապաղ զմահ խոկայր՝ վասն որոյ դեղ մահու զանխլարար մատուցանէ նմա . և ողողեալ որովայնի նորա՝ մեծաւ տուգնապաւ արձակէր զոգին : Զոր սգացեալ Գագկայ Թագաւորի եւ Աշոտոյ Բագրատունւոյ ընդ մօր նորա Մարիամայ եւ ընդ եղբարցն Սահակայ և Վասակայ՝ բարձեալ տարան և եղին ի տապանի յիւրումն ձեռակերտ սրբարանին ի սուրբն Շիմոնեայ : Սապէս և Մուշեղայ ևս արբոյց զնոյն դեղ մահու . զոր տարան ի Տարօնս եւ եգին ընդ նախնիս իւր . նմանապէս եւ զՍմբատ՝ եղբորորդի

Թագաւորին Սմբատայ, սպանին : Իսկ գեղուղէչ պատանին մանուկն Վասակ՝ եղբայր Սմբատայ, Սիւնեայ տեառն, որ վասն ոչ հպատակելոյ չար կամաց անիծելոյն Յուսիպ եղեալ էր ի բանտի աւելի քան զամ մի, յաւուր միում ի նսեմանալ երեկոյին կոչեալ յօգնութիւն զվերինն կամա եւ կնքեալ զինքն ասէ « օգնեցէ՛ք ինձ Սիւնեայ եկեղեցիք » . և առեալ զսուրն պողովատիկ և ի գործ ածեալ՝ զպահապանն դիաթաւալ կացոյց . եւ ինքն վաղեալ հարուստ մի՝ գնաց և կախեալ ընդ պարիսպն իջաւ . և զի ունէին ծառայք նորա ճի պատրաստական՝ եւ յերկվարն եւ փախեաւ :

Ապա մինչ ճիճ պահապանացն և ձայն հրոսակացն զկնի զօրացեալ լինէր, մինչ այս մինչ այն՝ նա ի փողոցս այգեստանւոյն անկեալ՝ ընդ այլ եւ այլ ճանապարհս անց, գնաց յամուրս աշխարհին իւրոյ : Յայսմ վայրի առաւ և հայկազուն իշխանքն Սիւնեայ՝ եղբարք Գրիգորոյ, որ Սուխան յորջորջէր, Սահակ և Վասակ հանդերձ մարդն իւրեանց երանելի տիկնաւն Մարիամաւ, զկեանս անձանց հնարեալ եւ փոյթսնդոթեան յանձինս բերեալ՝ կամեցան ելանել ի ձեռաց անօրինին եւ փախչել, անկանիլ յամուրս աշխարհին իւրեանց, և ոչ տարաշխարհիկ լինել մինչև անցցէ բարկութիւն Տեառն : Ապա գնացեալ սրավար նաւահօք ամրացան ի Սևան կղզին : Զոր լուեալ

Յուստիայ՝ զօրս ղկնի արձակէ . որք եկեալ նստան
 ընդդէմ կղզւոյն . իսկ նոցա երկուցեալ մի գուցէ եւ
 ի հնարեւ չարացն ի մէջ անգնդապտոյտ զընտանին
 ըմբռնիցին, ելեալ անտի ևս ի գիշերի բազում նա-
 ւակօք անցին յայն կողմն, և գնացին յամուր գաւառն
 Միափորոյ : Իմացեալ և զայն զօրացն՝ զկնի պնդէին .
 բայց նախ մտեալ ի կղզին կողոպուտ առնէին ղամե-
 նայն : Տեսեալ ապա իշխանացն զեկեալ, հասեալ
 հրոսական՝ դարձան, և մեծապէս քաջութեամբ զբա-
 ղումս սատակէին եւ ղայլսն փախստական առնէին .
 և ինքեանք անցեալ գնացին յամուր աշխարհն Պարդ-
 մանայ և Արձախայ . և մնացին անդէն վերին այցե-
 լութեանն ակնկալեալ : Որ եւ անդէն իսկ ի թափա-
 ւական պանդխտութեանն հասանէր վախճան երա-
 նելի տիկնոջն Մարիամայ՝ մօրն իւրեանց, զոր խըն-
 հեալ և զմասեալ եղին ի փայտեայ տառլանի և պա-
 հեցին մինչև յօրն այցելութեան և դարձի իւրեանց ի
 հայրենի իշխանութիւնն, հանգոյն ոսկերացն Յովսե-
 փայ որ յԵգիպտոս ընդ Խարայէլացիսն, զոր բերին
 յերկիրն Աւետեայ : Ապա ի ժամ դարձին բերեալ
 չքեղագոյն պատուով զմայրն իւրեանց, և աշխար-
 հաժողով հանդիսիւ եղին ի հանգստի մերձ առ ձե-
 ոսկերտ եկեղեցւոյն իւր որ ի Շողուագայ :

Իսկ անիծեալն Յուսուի ելեալ ի Ղազայ յետ
 սակաւ մի ուուրց, կրկին անգամ սկսաւ որսալ զար-

16 հետ 126

քայն Սմբատ . և նա ամրացեալ էր ի ձորն Աշորնեաց յամուրն Կապոյտ կոչեցեալ . հնարիւք եւ երդմամբ հանէ զնա Յուսուփ . և առեալ զայ ի Դվին և արկանէ ի չար կապանս երկաթիս բարձեալ բնաւին զքոչ պատրուակի չարութեան իւրոյ : Եւ առեալ զնա զայ ի մարտ ընդ անառիկ ամրոցին Երնջակու, յորում կային պատուական տիկնայքն Սիւնեաց Շուշան եւ Սուրի և այլ բազում ազատ կանայք և ազատ որեաք : Եւ մարտ սաստիկ յորինէ ընդդէմ բերդին բազում տուրքս . եւ օր տուր զանազան հնարիւք խստացուցանէր զմարտն, եւ ոչ ինչ օգտէր : Յորմէ զչարեալ տայր բերել զթագաւորն հանդէպ բերդին . և զանազան կտտանօք չարչարէր, եւ հրամայէր . « ասա՛ զի տայցեն ի դուրս զբերդն » : Եւ նորա իմացեալ զանգերծանելի զչարն՝ ոչ ինչ խօսէր . զոր եւ անդէն սարսափելի չարչարանօք ի վեր քան զբնութիւն մարդկան կատարեցին զսուրբ թագաւորն Սմբատ . և հրամայեցին տանել ի Դվին և զպիայտէ կախել զմեռեալ մարմինն : Որ և ճաճանջաւոր նշուլիւք վկայեցաւ ի բարձանց . և բժշկութիւնք մեծ լինէին . և բազումք հաւատացին ի Քրիստոս : Եւ եղև այս ի Թըուսեանին Հայոց 362 :

Ահա զայսպիսի մեծ և զյանդուգն ոճիրս գործեալ անիծելոյն՝ ոչ յազեցաւ չարեօքն . այլ եւ անդէն կամէր Թիւնաթափ լինէր ի գաղթականսն որ ի բեր-

դին . վասն որոյ ոչ հեռացաւ ի տեղւոյն մինչև ի գիւ-
ղերի գողութեամբ հառ զըբրդն անձաւամուտ եւ
քարազնաց արամբք, որք երկաթի ճանկօք ընդ ժայռս
դժուար վախից արուեստակեալ ընթանան : Բայց
թէպէտ եւ հառ, ո՛չ ի մարդկան հնարից . այլ Տէր
եղծանելով եղծանել կամէր, և մատնեաց : Ապա բա-
ցեալ զգուրս բերդին՝ հանին զփառաւորեալ տիկնայսն
բազում մթերեալ գանձիւքն . և զքնակիչս բերդին ի
սուր սուսերի մաշեցին : Իսկ զմեծ բարեպաշտուհի
տիկինն Շուշան՝ կին Աշոտոյ եւ մայր Սմբատայ եւ
այլոցն, եւ զՍոփի՝ կինն Սմբատայ՝ քոյր Գազկայ
թագաւորի, միով տղայիւ, եւ զկի՞նն Սահակայ այլ
ազատ կանամբք հառ, խաղացոյց գերութեամբ եւ
գնաց ի Ռփին . եւ եդ ի նեղ յորջի խաւարչտին
բանտի : Եւ անդ էր տեսանել զաղիողորմ տեսակ
փափուկ և արքայազուն կանանցն, որք ջուր անգամ
և աշտուճ հաց ոչ գտանէին յազ . նա և ոչ խոտեղէն
անկողնոց խշտի փոխանակ փետրալի հեշտոցացն եւ
ոսկեթեւ գահոյիցն :

Լուեալ զանհնարին գոյժս զայս Սմբատայ որ ի
Վասպուրական, և Սահակայ որ ի Գուգարս, թէպէտ
գուն գործեալ բազումս ջանացին գերեթափ լինել .
ոչ կարացին : Ապա անդանօր ամենաբարեպաշտ
եւ մեծահաւատ իմաստուն տիկինն Շուշան բազում
գոհութեամբ վախճանի ողորմատեսակ մահուամբ ի

բանտի անդ, ընդ նմին եւ ժողբրիկ դիեցիկ մանկիկն Սոփիոյ և Սմբատայ : Եւ հանեալ ի բանտէն պահապանացն ընկեցին արտաքս. զոր առեալ քահանայիցն և ժողովրդականացն իբր զպանդիտի ուրուք տարեալ հանգուցին ի դրան սուրբ եկեղեցւոյն զոր ի քաղաքին յանուն Սերգեայ վկային կանգնեաց Ներսէս չինող : Իսկ զերկոսին կանայսն Սմբատայ և Սահակայ առեալ տարան ի Պարսս, յԱտրպատական և եղին ի դիպահոջ յամուրս իւրեանց : Յետ այսքան անցից էր յասպարապետութեան Աշոտ՝ եղբորորդի Սմբատայ. և որդին Սմբատայ Աշոտ կայր ի փախստի առ կայսրն Յունաց : Որու՞ թագ կապեալ Ռոմանոսի կայսեր՝ յուղարկէ ի Հայս. ընդ որ զչարեալ ասպարապետն Աշոտ կամէին պատերազմել ընդ միմեանս սաստիւ. զոր համոզեալ մեծ կաթողիկոսն՝ Յովհաննէս եւ խաղաղացոյց. եւ սակաւ մի կազդուրէր աշխարհս ի հինիցն Յուսիպայ :

Յայնմ ժամանակի եկն ի Վասպուրականէ մեծ աշխանն Սիւնի Սմբատ առ արքայորդին Աշոտ թագաւոր, զոր մեծաւ պատուով ընդունէր. եւ ազգի ազգի փառօք չքեղացուցանէր : Եկն և Վասակ՝ եղբայր Գրիգորոյ Սուխանայ, զնա ևս ընկալաւ խնդութեամբ Աշոտ եւ վիճակեցոյց իւրոյ տէրութեանն : Յետ սակաւուց եկին եւ փախստականքն Սահակ՝ Սիւնեայ տէր, և Բարգէն և Վասակ՝ եղբարք Արմ-

բառայ, ի բնիկ աշխարհս իւրեանց ի Սիւնիս : Լուեալ ապա զայն Սմբատայ՝ հրաման առնու յարքայէ եւ դառնայ յԱրագած լեռնէ, եւ զայ, գտանէ զեղբարս իւր . եւ խնդութիւն ոչ փոքր ինչ լինէր ի մէջ նոցա . տեսանէին նոքա քակեալ զարքունական ապարանսն իւրեանց, աւերեալ զեկեղեցիս եւ անբնակ անապատացեալ զմեծամեծ աւանսն, եւ զգեղեցիկ դաստակերտսն, ունայնացեալ զամբարս ցորենոյ եւ խորտակեալ զգուրս գինւոյ : Ոչ փոքր ինչ սուգ եւ տրտմութիւն եւ թորումն արտասուաց լինէր ի մէջ նոցա . եւս առաւել վասն գերեալ տիկնացն : Ապա մինչ յայս վարանեալ կացին՝ գտն եւ կանայք նոցա ազատեալք աստուածային խնամօքն ի դառն գերութենէն Յուսիայ : Վասն որոյ մեծապէս խրախացեալք գոհութիւնմեծ մատուցանէին Աստուծոյ պարգևողին զնոսա . եւ այնուհետեւ փոխանակ ողորոյն եւ աշխարանացն ցնծութիւն մեծ լինէր ի մէջ նոցա : Եւ աւերն ամենայն փութապէս յառաջին լրութիւն շինութեան հասեալ լինէր յապարանս նոցա : Բայց եկն եւ Սահակ՝ եղբայր Գրիգորոյ եւ Վասակայ, ի հայրենի ժառանգութիւն իւր ի Պեղամ . եւ սակաւ ինչ կեցեալ վախճանի եւ դնի ի քնարանի յիւրում ձեռակերտին առ դրան մեծ եկեղեցւոյն, որ ի Նորատու :

Իսկ Վասակ՝ եղբայր սորին, յետ աւուրց ինչ երկեսու յերկփեղկութազաւորութենէն Հայոց, զոր երկու

Աշոտքն ունէին եւ միշտ գրգռէին ընդ միմեանս ի պատերազմ. և կամկածեալ յարքայորդւոյն Աշոտոյ՝ ոչ գնայր առ նա . մի՛ զի սիրէր զսա միւս Աշոտն՝ որդին Շապհոյ, եւ մի՛ զի փեսայ էր Գուրգենայ՝ Վրաց բղեշխի . և Գուրգէն ընդ հակառակս բերիւր Աշոտոյ : Ապա ի մէջ ձգեալ զկաթողիկոսն Յովհաննէս՝ հայցէր կտակ ուխտի եւ երդման զի համարձակ լիցի առաջի նորա եւ անկասկած . զոր եւ տուեալ Աշոտոյ թագաւորի՝ հաստատէ զկամս նորա առ ինքն : Առեալ զայն յետկար Վասակ ի ձեռաց կաթողիկոսին՝ գնայ առ Աշոտ . և միամիտ մտերմաբար ընդունի ի նմանէ որպէս համամիտ սիրելի : Իսկ զկնի ապա հրապուրեալ յոմանց Աշոտ, որք ասէին եթէ թուղթ առ նա գրեալ գտեալ եղև ի միւս թագաւորէն Աշոտոյ եւ ի Գուրգենայ՝ աներոյ իւրոյ, ի ձեռն սուրհանդակի միում, լի՛ ամենայն չար խորամանկութեամբ վասն քո : Սակս այսր կալեալ զՎասակ եւ երկաթի կապանօք դնէ յամուր բերդին Կայենոյ . եւ թէպէտ կաթողիկոսն յոլով հնարիւր ջանայր առ թագաւորն աղատել զնա, ոչ լսէր պատճառելով պատճառս ինչ : Ապա յետ աւուրց ինչ աղատեալ եղև բռնութեամբ յիշխանէն Զորոյգետին եւ Գարդմանայ ի Սահակայ, եւ առաքեալ ի տուն իւր ի Գեղաքունի գաւառ . զի այն իսկ էր մասն ժառանգութեան սոցյս ի Սիսական աշխարհիս :

Յետ այսց բանից ուրեմն ապա եւ մեծ իշխանին Սիսակայ Սմբատայ երիւք եւ եղբարքն հանդերձ ցասմնական իմն սրտիւ գծղմնեալ ընդ ամիրային Գողթան, որ յայնժամ զգաւառն Գողթան բռնաւ կալեալ ունէր. խնդրէին ի րաց զսեպհական հայրեւիսն իւրեանց զամուրն Երնջակայ եւ զՀրջակայ գաւառան, զորս Յուսուպի ի նա հաւատացեալ էր, զոր ամիրայն Գողթան ոչ կամէր տալ. այլ ասէր յարքունուտ ինձ իսկ պարգևեալ է : Եւ եալ ապա զայն Սմբատ, եւ զոր գումարեալ ի պատերազմ ահագին իմն սաստկութեամբ, ընդ իւր բերեալ եւ զՍկիւթացի Թուրքն որք խորանօք բնակեալ էին յաշխարհի նորա : Եւ անէ ընդ առաջ եւ ամիրայն. եւ ի խառնիլն ընդ միմեանս՝ յաղթահարեալ լինէր Հագարացին : Անդ ապա զորն Թուրքաց որ ի ձախ կողմանն յետուսութիկանցն Վասակայ կային, խորհուրդ իմն դիւարախ ի մէջ առեալ, եւ միաբան ի վերայ Վասակայ յարուցեալ՝ դիաթաւալ յերկիր ընկենուին. եւ ինքեանք դէմ եղեալ փախչէին զկողմամբն Նախջաւանու : Իսկ զգիակ զեղեցիկ երիտասարդին բարձեալ եղբարցն ի տեղւոջէ ճակատուն անբաւ ողբովք եւ բարձրակառաջ աղաղակաւ՝ տարեալ եղին ընդ հօրն իւրում Աշոտոյ արարեալ կոծ մեծ ի վերայ նորա :

Բայց ասացից այժմ եւ վասն Յուսիայ. յետ զայս

սամենայն ոճիրս անցուցանելոյ նորա ընդ աշխարհս
 Հայոց գնաց յԱտրպատական. և սկսաւ ապստամբել
 յամիրապետէն : Եւ նորա իմացեալ զխորամանկու-
 թիւնն Յուսիայ՝ զօր բաղում՝ գումարէ ի ձեռն հա-
 ւատարմի ուրումն եւ առաքէ առ Յուսուփ : որք
 ըմբռնեալ՝ չարաչար կապանօք ածին սաաջի ամի-
 րապետին . և նորա բազումս գանեալ՝ կապանօք ետ
 արկանել ի մթին, նեղ եւ նուրբ եւ տգմուտ բանտ :
 Եւ անդ կացեալ ամս ինչ, ապա ի սաղրելոյ ուրումն
 յիւրեանց չար օրինացն գլխաւորի արձակեալ եղև ի
 կապանաց . եւ վերստին ի նոյն դահ իշխանութեան
 յուղարկեալ՝ յանձնեալ նմա զհարկս Հայոց . որ եւ
 եկեալ ի Վասպուրական՝ գնաց յԱտրպատական .
 եւ կացոյց ի վերայ Հայոց ոստիկան մի յիւրոց ծա-
 ոայիցն Նարանուն որ և Սրբբքի կոչէին : Եկեալանի-
 ծեալն և կրկին չարն և շնաբարոյն քան զՅուսուփ՝
 բնակէ աւուրս ինչ ի Նախջաւան . եւ զի հարթ եւ
 հաւասար վայելչութեամբ կային իշխանքն Սիւնեաց
 Սմբատ և Սահակ, և բաժանեալ էին զհայրենի ժա-
 ոանգութիւնս աշխարհին, աւագն Սմբատ զաւագա-
 գոյն մասն Սիւնեաց ընդ արեւմուտս կողմն եւ զքո-
 լոր Վայոց ձոր ունէր ի բաժնի . իսկ Սահակ՝ ընդ
 արեւելս մինչ ի Հակարի (42). բայց փոքրիկն Բարգէն
 սակաւ ինչ ունէր մասն ի բաժնի : Սակաւ որոյ խան-
 դացեալ ի չարէն՝ զրկութիւն իւր համարի ի Սահա-
 Հատ. Ա. :

կայ զմեծ տէրութիւնն՝ կարծիք իմն անոտի յուսոյ ի միտս իւր բերեալ, եւ ի չար մարդկանէ յորդորեալ՝ ելանէ և գնայ ի Նախջաւան առ Նարն այն, և ուխտ ընդ դժոխոց կուեալ դաշինս դնէ նմա, եւ ցուցանէ զգրկութիւն իւր ի Սահակայ :

Իսկ նա չար եւ խորամանկ մտօք առ ժամայն ընկալեալ զնա՝ խոստանայր կատարել զինդիրն, ակն ունէր և եղբօրն գալոյ . ապա խնդրակս հանեալ կոչէ զՍահակ սիրոյ ազագաւ : Լուեալ զայն Սահակայ՝ եւ ցնորեալ եւ նա ի խելաց հաւատալով նմա խնդութեամբ զնայ ի կոչն որպէս յարբունիս, բազում և մեծամեծ ընծայիւք : Եւ հանդիպեալ նորա ի Նախջաւանի՝ խնդութեամբ զնա ևս ընդունի, հեշտացեալ խորհրդովքն ընդ զիւրադաւ գիւտ մեծի որսոցն . և առ ժամայն Սահակայ ևս դաշինս կուեալ ընդ նմա վասն հաւատարմութեան, ասէ Նարն երթիցուք մեք ի Դավին . եւ անդ ապահով լեալ խորհեսցուք զմիմեանց օդուտ : Եւ առեալ զՍահակ եւ զԲարդէն՝ գնայր ի Դավին . և իբրև եմուտ ի քաղաքն եւ հանգեաւ յապարանսն որ ի բանտին, երաց զքօզ չարութեանն . եւ կալեալ զՍահակ եւ զԲարդէն երկաթի կապանօք եղ ի բանտի զթմրեալսն ի խելաց և զանզգայացեալսն ի մտաց, որք իւրովի կամօք անձնատուր եւ անձնամատն եղեն :

Զայս տրարեալ շնաբարոյն Նար՝ ինքն յետ սակաւ

աւուրց ելեալ եւ սփռեալ զգօրսն ընդ ամենայն երկիր՝ ասպատակ եղեալ իսպառ ջնջեաց զամենայն աշխարհս Հայոց ևս եւ զԱրարատեան երեք գաւառսն . եւ յցեալ աւարօքն եւ գերեօքն բնակէր ի Դվին : Ապա հրաման հասանէր ի Յուսիպ առ Նարն գնալ յԱտրպատական : Եւ առ Ժամայն կացուցեալ զմի ոք ի հաւատարիմ ծառայիցն Բշր անուն ի վերայ կապելոցն ի Դվին Սիսական իշխանացն . եւ ինքն անց, գնաց ի Պարսս յԱտրպատական : Եւ անդ հոգացեալ զամենայն հոգս արքունի . եւ յետ բազում աւուրց դառնայ այսրէն մեծ սպայակոյտ զօրու . եւ խորհի ի միտս իւր գնալ զՍիսական կողմամբք և յաւարի առնուլ զաշխարհն . և թէ հնար գտցէ՝ ըմբռնեսցէ և զմեծ գահերէց իշխանն

• Սիւնեաց զՍմբատ կամ յանկարծօրէն աւազակաբար . եւ կամ մարտօրէն առաթուր հարուլ, գերել եւ աւերել զտուն նորա, և զինքն տանել առ եղբարսն ի Դվին : Իսկ մեծ եւ ամենիմաստն Սմբատ ի տեղ հական գաւառին իւրում դարեալ, դադարեալ նստէր ի Վայոց ձոր : Լուեալ ապա զհամբաւ դալոյ նորա, եւ ամբացուցեալ զտուն իւր եւ զամենայն գաւառն յամուրն Վայոց ձորոյ . եւ ինքն հորդան տուեալ զօրացն ամբոխս բազումս սպայակոյտ զօրու շուրջ գիւրեաւ կացուցանէր յիւրում արքունակուն յապարանսն որ ի գիւղաբաղաքն յԵ-

զեզիս : Եկեալ ապա Նարն. եւ տեսեալ զնա այն-
պէս պատրաստութեամբ եւ անվանելի զօրութեամբ
զգուշացեալ՝ ոչ ինչ կարաց յայտնել յիւրացոյ
անտի. այլ ի խաղաղութիւն խօսեցեալ ընդ նմա.
եւ բազում պատգամաւորօք՝ ուխտ հաշտութեան
եւ խաղաղութեան ընդ նմա հաստատէր. խնդրէ
եւ Սմբատ զեղբարան իւր որք կային ի Գվին.
ի կապանս. և նա զայնս ևս խոստանայ արծա-
կել : Եւ ապա եկեալ առ միմեանս՝ խնդութիւն
մեծ առնէին եւ բազում օժիտս եւ պարգևս ընկա-
լեալ Նարն ի Սմբատայ՝ չուէ և երթայ, մտանէ ի
Գվին. եւ իսկ եւ իսկ առեալ զտարապարտ սակ
զնոյ անձինն ի Բարգենէ՝ արձակէ զնա. բայց զՍա-
հակ արգել անդէն զի ոչ ռնէր զծանր սակ դահե-
կանին զոր գերեզին խնդրէին :

Ապա յետ սակաւուց ինչ եւ նա զիւրն վճարեալ
տուգանս բազում կշիռս ոսկւոյ եւ ազատեալ՝ եւ ի
կապանացն եւ եկն ի սեպհական տէրութիւն իւր, եւ
խնդութիւն բազում լինէր ի մէջ եղբարցն եւ աչ-
խարհին : Եւ կային միաբան խաղաղութեամբ պա-
րապեալ շինութեանց եւ գովելի գործոց : Պայծա-
ռանայր եւ յայն աւուրս համազգի սոցին իշխա-
նացս ի Սիսական տոհմէ Զագիկ՝ մեծ իշխանն, ամե-
նայն բարեպաշտութեամբ. որ ունէր ի բաժնի զԲա-
ղսց գաւառն եւ Ղլսպան քաղաք. որ և յետ բազում

բարեկարգութեանց վախճանի . եւ դնի ընդ հարս
իւր . եւ թողու ժառանգ գբաջազօրն Զեւանչէր եւ
զՎահան : Որ եւ պայազատէր զտէրութիւն նորա
Զեւանչէր բազում ժամանակօք : Իսկ եղբայր նորին
Վահան յանկարծակի ի չար դիւէ բախեալ եղեւ եւ
ըկեալ . եւ վասն այնր հրաժարեցաւ յաշխարհական
կարգէ և զգեցաւ զձեւ կրօնաւորական . եւ բազում
ժամանակօք ճգնեալ ի սուրբ առաքինսրանին Տան-
ձափարախու, եւ ի խստակրօն, մեծահռչակ մշտն-
ջենաւորանոցին ի Շատանեայ վանքն . եւ սրբեալ ի
պիղծ ոգւոյն կամեցաւ շինել վանս յիւր անուն, եւ
կացուցանել ի նմա բազմութիւն կրօնաւորաց զոր յե-
տոյ ասացից : Իսկ երջանիկ և փառաւորեալ իշխանն
Սմբատ յետ բազում աստուածավայելուչ բարե-
պաշտութեանց փոխի յառտեալս և դնի ընդ հօր իւրոյ
Աշոտոյ . եւ թողու զաւակ ժառանգութեան իւրոյ
զարի եւ զհանճարեղ իշխանն Վասակ :



ԼԹ. — Վասն եպիսկոպոսարանին Տաթեւոյ . և վասն
սուրբ խաչին և այլ սրբոց . և վասն ժառանգութեան
հայրապետացն :

Եւ սրբ յետ զկարգ իշխանոցոյ ընդ եւ եր-
ջառ. Ա. :

կայն բանիւ զնոցա ճառելոյ դարձցուք անդրէն. եւ զոր ինչ, վասն եպիսկոպոսացն են բանք եւ գործ եւ շինութիւն սրբոյ եպիսկոպոսարանին Տաթևոյ եւ հոգեցատուրը իշխանայն, ճառեցից սակաւուք: Աւրդ՝ նախ եւ յառաջն էր սահման եպիսկոպոսաց բնակիլ ի քաղաքս և ի շինամէջս. զի հովուին պարտ է ի մէջ հօտին լինել եւ ոչ յանկեան ուրեք կայանալ. եւ հանապազ ներքին ականքն վերահայեցիկ լինել ի վերայ հօտին զի մի խորամանկ խաբողն մտեալ անդր՝ գողասցի զոգի անմեղացն և ի բաց տարեալ օձտեսցէ ի հօտէն : Իսկ յետոյ ըստ նպերտ բարուց ոմանց, որպէս թէ ճգնազգեացք եւ անապատասէրք գողով, կուսութիւն աչաց եւ ականջաց խոկացեալ՝ պատշաճ համարեցան բնակել ի վանս, եւ ի պատշաճաւոր ժամու ելանել առ հօտն և խրատել, որպէս եւ մերոյ աշխարհիս եպիսկոպոսք Սիսականս գրոհի, որք յառաջ ժամանաւօք շրջէին ի մէջ գաւառաց եւ ի տունս իշխանաց՝ միշտ և անդադար ուսուցանելով զբանն կենաց. եւ գահ արկեալ էր նոցա ի Սիւնիս : Իսկ յետոյ ըստ առաքինի եւ պարկեշտ բարուց իւր, եանց ոչ ժուռեցին վասն ամբոխի եւ հրապարակաց հանապազ կալ եւ դեգերիլ ի թէատրոնս. այլ գտեալ զայս տեղի յոյժ պատշաճաւոր եւ ի ճահ, եւ գրեալ թէ վերին ազդմամբն առաջնորդեալք՝ եկին և բնակեցան աստէն ի դեղեցկավայր տեղւոջ որ իբր

բարձր դիտանոց հայի ընդ արեւելք ի բաղում գաւառս հանդէպ լերանցն Դիզափայտու, ուր բաղմութիւնք սուրբ վկայիցն հանգուցեալ կան, յոյժ առողջասուն, և վայրն հարթայատակ, չրջապատեալ բարձր եւ սուր լերամբք իբր կարակնակերտ կիսաթղոր :

Առաջոյ վանիցն ձորք եւ խոխոմք խորագոյն, յոյժ ընդարձակագոյն եւ գեղեցիկ. ընդ որ անցանէ ահագին դռնչմամբ գետն Որոտան, եւ ձորն այն լի այգեստանեօք, եւ դրախտացեալ զանազան բուրաստանօք : Եւ էր ի տեղին՝ ի վերայ բարձրագոյն քարին եկեղեցի խրթին անտաշ վիմօք կրաշագախ ձուլեալ՝ յոյժ ի հին ժամանակաց՝ յաւուրց անտի սրբոյն Ներսիսի և Սահակայ. և սակաւ կրօնաւորք մշտաջան ձգնութեամբ բնակէին ի նմա. եւ էր տեղին հեռի յամենայն հինից թշնամեաց. դի միջոց էր աշխարհին յանքոյթ եւ ի զառանց տեղի եւ ամիսցեալ ի մէջ երկուց արքունական գահոյիցն Սիւնեաց եւ Բաղայ : Եւ արդ խնդրեալ յիշխանացն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց զտեղիս զայս՝ եկին եւ բնակեցան ի սմա. բերին և զաստուածամուկս սուրբ նշանն որ էր ի կենարար փայտէն, բերեալ ի յունական աշխարհէն եւ ընձեռեալ եպիսկոպոսացն Սիւնեաց ի պահպանութիւն վիճակելոցս սոցա առաջին իշխանացն. եւ հանգույին ի սուրբ եկեղեցւոյս :

եղին աստ և զաստուածընկալ խաչն Բարգենեան
որ ի Վասակայ՝ որդւոյ Բարկայ, որդւոյ Անդոկայ,
կազմեալ էր յարծաթոյ ի չափ հասակի առն միոյ.
եւ ունէր յինքեան մասն ի փրկական փայտէն : Բե-
րին զնշխարս առաքելականս եւ հայրապետականս
և մարտիրոսականս ի գլխաւոր և յերեւելի սրբոյն,
ղորս հաւաքեալ էին անթիւ բազմութեամբ իշխա-
նաքն Սիւնեաց, որք ընդ սրբոյն Գրիգորի և ընդ
սրբոյն Ներսիսի զնային ի Աեսարիա եւ ի մեծն
Հռոմ, եւ յայլ եւ այլ ժամանակս որք բազում փա-
փազանօք ժողովեալ էին : Ընդ որս էր եւ նշխար
մեծին Յովհաննու եւ Ստեփաննոսի նախավկային եւ
մետասան առաքելոցն եւ սրբոյն Գրիգորի եւ աջ
սրբոյն Հովսիսիմեայ նոյն մարմնովն, եւ այլ բազումք
որոց ոչ գոյր թիւ . ևս եւ գերազանցն մարդկային
բնութեանս հերք սրբունւոյ Աստուածածնին :

Զայս ամենայն բերեալ հանգուցին ի սուրբ եկե-
ղեցւոջս եւ կազմեցին զսա փարթամ գանձարան
Աստուածութեանն . բայց զերբն եւ զառաջին
եպիսկոպոսն որ աստ եկն ո՛չ ծանեայ . միայն ի
Տէր Գէորգեայ եւ այսր գտայ նշան եւ կացի ծանօթ
ամենայն որպիսութեանց նոցա . այլ զառաջինսն
ո՛չ գիտեմ գի ոչ գոյր յիշատակ ինչ, բայց գիտեմ
գի բազում ժամանակօք բնակեալ էին անդ : Եւ
սորք՝ կայեսլ զինի Տեառն Գէորգեայ՝ եպիսկոպո-

սին Սիւնեաց, երանելի այրն Աստուծոյ Դաւիթ . և էր սա յառուրս Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց գահերէց իշխանի, և միւս Գրիգորոյ՝ որդւոյ Սահակայ, որ Սուփան յորջորջիւր, որ զԳեղաքունի ունէր, առաջին Սուփանն, եւ աստուածապահ Տեառն Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, նահապետի բոլոր ազգին Ահաւկանու : Եւ էր հայր մեծ իշխանացն Վասակայ որ իշխանիկ կոչիւր, եւ Աշոտոյ՝ հօր Սմբատայ՝ Սիւնեաց մեծ եւ գահազլուխ իշխանացն :

Եւ վասն զի յոյժ նեղ եւ անձուկ էր սահման վանիցն Տաթևոյ, և ոչ էր բաւական պիտոյից աթոռոյն. ապա հայցեալ Տեառն Դաւթի յաստուածապահ Տեառնէ Փիլիպպէէ՝ իշխանէն Սիւնեաց, ընդ գնոյ տալ զմերձակայ ագարական . զոր և լուեալ կատարէ զխնդիրն . եւ առեալ 10,000 զբամ որ լինի ի մէն մի 6 դանկ . եւ տայ ի ձեռս նորա զԱրծիւ գիւղ եւ զԲերդկաներէջ որ ի վերոյ վանիցն, բոլորն ընդ ջրթափովն՝ ազատ յամենայն աշխարհական հարկաց և ի նեպակաց : Եւ գրեցին կտակ յաւիտենական և կնքեցին իւրեանց մատանեալ, որ ունէր օրինակ զայս « եւ Տէր Դաւիթ՝ շնորհօքն Աստուծոյ Սիւնեաց եպիսկոպոս, ի 288 թուականիս Հայոց զնեցի զԱրծիւ ի տէր Փիլիպպէէ՝ Վասակայ որդւոյ, Սիւնեաց տեառնէ, իւր սահմանօք, լերամբ եւ դաշտիւ, ղոստին եւ զճարաքին եւ զարօտ երկիր, զարտ եւ

զմարդ : Եւ այս են սահմանք . յարեւելից կողմանէ ուղեկիցբդ, որ ի Հարժեաց եւ ի Բերդկաներէջոյ ի գետդ հատանի, և անտի ի բլուրդ որ ի շինազլ/տիդ . և անտի ջրթափաւն յՍտերջաց դաւակ, և բնասեռիւդ ի Վարդանայ մարգի խոռն, եւ անտի յԱրծիւակա տար . և յարեւմտից կողմանէ Լորաճորդ բնասարաւդ . և ի հարաւոյ կողմանէ Հարժիք, որ ի ճանապարհէդ ի խուրդ (44) ելանէ ձորովդ ի վայր ի Սեւջուրդ և ի վեր ի սարն՝ Վանայ ձորոյ սեռիւդ : Ես տէր Փիլիպպէ առի զգանձս ի Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, 10,000 դրամ, եւ ապստարեցի զգիւղդ ի սուրբ խաչդ այդ սահմանովդ որ ի վճիռս գրեալ է . վկայութեամբ Ատրներսէհի՝ Սիւնեաց տեառն, Վասակայ որդւոյ, և տեառն Հրահատայ՝ տեառն Սահակայ որդւոյ, և տեառն Ատրներսէհի՝ տեառն Վարդանայ որդւոյ, Արշակայ՝ Վահանայ որդւոյ, Ռարբէի՝ Սարգսի որդւոյ, հօր Սարգսի եւ հօր Գէորգայ եւ Մարկոսի՝ աւագ երիցու : Ետու ես տէր Փիլիպպէ զԲերդկաներէջոյ զկէսդ Սառնաքարին փոխան, եւ զկէսդ սուրբ եկեղեցւոյդ . և չիլիս ոք հեռացնել ո՛չ եղբայր եւ ո՛չ քրդի եւ ո՛չ յիմ խոստակդարաց : Եւ թէ ոք պայքարի այդ սահմանացդ՝ դատաւարտեալ լիցի յԱստուծոյ . եւ զիմ մեղս Աստուած ի նմանէ խնդրեսցէ . և դատին մի յաղթեսցէ :

Եւ այս է սահմանն՝ Ծիրանահողովդ ի վայր ի

գետդ . և ի վերի կատարն գետոյդ ի սենեակդ, սենեկաւդ ի ձոր . եւ աստի ի Գաւակ : Եւ կնքեցաք զվճիռս Տէր Դաւիթ եւ տէր Փիլիպպէ մեր մատանօք » : Եւ այս է ձեռագիր նորին « ես Փիլիպպէ՝ որդի Վասակայ, Սիւնեաց տեառն, կամեցայ իմ ձեռագրովս հաստատել զայս վճիռս » : Դարձեալ յետ հինգ ամաց այս Փիլիպպէ, ըստ իւրում մեծահաւատ եւ մեծախորհուրդ բարեպաշտութեանն, կամէր փաթաճանցուցանել զվանս Տաթևոյ . և կենսացուցանէր զամենայն արտաքին գոյսն իւր յիմանալին և յանեղծն . միաբանեալ սուրբ եկեղեցւոյն և յանձնեալ զողի իւր ի սուրբ խաչն և ի Տէր Դաւիթ՝ ընծայէ զմեծագոյնն պարգեւ՝ զսեպհական գիւղն իւր զՏաթև և ի սուրբ եկեղեցին հաստատուն և անխախտ պայմանաւ մինչ ի գալուստն Քրիստոսի . եւ է այսպէս գիր վճռին : « Յերկերիւր և իննսուն երեք թուականութեանս Հայոց որպէս կամ եղև ինձ Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, Սիւնեաց տեառն, ետու զՏաթև վանս իմ հոգեացս ի ձեռ ի Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս . յիմ հօրէն յիս հրիտակ հասեալ էր . անխուէջբարէ ամենայն սահմանօք, լերամբ և դաշտիւ, այգօք և ընկոյզօք, մարգագետնովք և ջաղացանով և որ ինչ համօրէն սահմանք են . եւ մի՛ ոք իշխեսցէ յետ իմ անցման, իմ որդիք կամ եղբարք կամ այլ խոստակ, զարք հեռացուցանել զայդ գիւղդ յայդ եկեղեցւոյդ

և ի սուրբ խաչէդ . եթէ ոչ՝ նղովեալ լիցի յԱստուծոյ եւ ի սուրբ եկեղեցւոյդ եւ ի սուրբ խաչէդ . եւ ի հոգեւոր Տեառնէդ անէծս կրեսցէ : Ես ետու ամենայն սրտի մտօք ի ձեզ ի Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, վայելել խաղաղական կենդանութեամբ, և որ յետ ձեր այլք նատին յաթոռդ վայելցէ՛ք մինչեւ յգալուստն Քրիստոսի . եթէ կան՝ այդպէս եղիցին . ապա թէ գնան, զգիւղդ սահմանաւդ յեկեղեցւոյդ մի իշխեսցեն հեռացուցանել, մի վաճառել, մի փռ խել, մի գրաւական դնել . այլ որ եկեղեցւոյն սպասաւորքն լինին, իշխան լիցին սոննայն սահմանացն : Եւ վկայք լիցին աստուածապահ տէր Գրիգոր՝ Սիւնեաց տէր, տէր Ատրներսէ՛՝ Վասակայ որդի, Սիւնեաց տեառն, տէր Գրիգոր՝ Սահակայ որդի, տէր Հրահատ եւ տէր Արուստան՝ Սահակայ որդիք . տէր Հրահատ եւ տէր Գազիկ՝ Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց տեառն որդիք, տէր Վահան՝ Վարդանայ որդի . նոյնպէս և յիմ ազատաց Հուռ, Քուրդոյ, Խոսրով՝ Շապուհոյ որդիք, Զեանշէր՝ Թէոդորոսի որդի, Աշնակ՝ Վահանայ որդի, Զազիկ՝ Վահանայ որդի, Վարդան՝ Զանադայ որդի, Սահակ՝ Վասակայ որդի, Մհրաճ՝ Թուրքայ որդի, Յովհանն՝ Ներսէհի որդի, Մուշեղ՝ տէր Տիրոցի որդի, Հասան՝ Շապուհոյ որդի, Վահան՝ Մխիթարայ որդի, տէր Մուշեղ՝ Սմբատայ որդի, տէր Վահան՝ Բաբգենի որդի, տէր Բաբգէն և տէր

Վասակ եւ տէր Աշոտ՝ իմ Փիլիպպէի որդիք . եւ ի
կրօնաւորաց Ահարոն՝ Երիցու վանական, և Գրիգոր
քահանայ, Ստեփաննոս՝ Մաքենոցաց վանական, Յա-
կոբ՝ Ույծաց աւագերէց, Մանկիկ՝ Ծղկաց քորեպիս, —
կոպոս, Ստեփաննոս՝ Ծիծառնոյ վանական, Գրիգոր՝
դրան երէց, Սիմէոն՝ Շաղաաոյ վանական, Գրիգոր՝
Սիւնեաց վարդապետ : Եւ վասն առաւել հաստա-
տութեան զիմ սովորական մատանիս ի վերայ եղի և
զիմ որդեաց և զայլ ազատաց :

Եւ ահա գրեալ զայս եւ կնքեալ իւրեանց մատա-
նեալ՝ եղին ի սուրբ եկեղեցւոջս . և մատանեալն որ
կայր ի վերայ մագաղաթի, ունէր վեց կնիք զմեծամեծ
իշխանացն վասն առաւել հաստատութեան : Ապա
տեսեալ և զայս մեծ իշխանին Հրահատոյ՝ Սահակոյ
որդւոյ, և Գրիգորի՝ Արուսմանայ եղբոր, հայկազնի՝
ի նոյն Սիսական տոհմէ, որ ունէր ի բաժնի ժառան-
գութեան զԿովսական գաւառ եւ զԲաշունիք, մո-
լեալ զբարիոք մոլութիւն . և եկեալ առ Տէր Դատիթ
եւ յիւրոց հայրենեացն սեպհական ընծայէ զգլխին
Նորաշինիկ ի Կովսական գաւառի . եւ գրէ նամակ
վճիռ անխախտ պայմանաւ որ է այսպէս . « ի յերկե-
րիւր իննսուն եւ երեք թ ուսականիս Հայոց, ի ժամա-
նակս աստուածապատիւ և հոգևոր Տեառն Դատիթ՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի, ես Հրահատ քաղմամեզ՝
երանելի տեառն Սահակայ որդի . վասն իմ չար եւ
Հատ. Ա :

անիրաւ զնայից որ որսացեալ էի ի ստտանայէ բա-
զում և ազգի ազգի յանցանօք, և լցեալ իբրեւ զծով
անթիւ չարեօք ոչ ունելով ակնկալութիւն փրկու-
թեան յահեղ աւուր դատաստանին, զմտաւ ածեալ
զանգաւակութիւնս իմ, և զի ոչ գոյր յոյս ապաւինի
հոգալոյ զփրկումն հոգւոյս իմոյ, և գիտելով զի մահ-
կանայու է ազգ մարդկան, զաստուածընկալ սուրբ
խաչդ ապաւէն ինձ արարի եւ փոխանակ որդեաց ։
Եւ գեօղ մի ի Կովսական գաւառի Նորաշինիկ ա-
նուն, որ ոչ ի յափշտակութենէ եւ ոչ ի զրկանաց
ուրուք եւ ոչ յայլ ինչ անիրաւութեանց . այլ միայն
յարդար վաստակոց ստացեալ զնոց արծաթոյ ,
վասն իմ հոգեացս ի սուրբ խաչդ ապսպուարեցի
իւր բոլոր սահմանօք, լերամբ եւ դաշտաւ, ջերմաւ և
ցրտով, ծառով եւ տնկով՝ որոյ սահմանքն են այսո-
քիկ . յարեւելից կողմանէ Տորուանոտ սահման, եւ ի
հիւսիսոյ՝ Ծորի, և յարեւմտից՝ Տրի և Արտաւաղուց .
ի հարաւոյ՝ Կերեն եւ Բերքնի . եւ յայսմհետէ իշ-
խանս եւ դու Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, և
որք յետ քո այլ հայրապետք յայդ յաթողդ յաջոր-
դին մի ըստ միովէ, զայդ շէնդ ուտել եւ վայելել,
պահել եւ ունել, զնոյ տալ եւ գրաւական դնել եւ
զինչ կամք են՝ առնել մինչև յաւիտեանս ժամանա-
կաց ։ Եւ այսուհետեւ ոչ ես Հրահատ եւ ոչ իմ եղ-
բարք կամ իւրեանց որդիք չունիմք իշխանութիւն

բանս եւ պայքար առնել. եւ եթէ որ յանդգնիցի եւ զսուրբ խաչիդ պաշտօնեայսդ ընդ աշխատ որ ամէ՛ յԱստուծոյ նշովեալ եղիցի եւ ի սուրբ խաչէդ դատապարտեալ. եւ հոյն օրհնութեան նմա մի՛ բաւեսցէ, եւ ինքն դատին մի՛ յաղթեսցի : Եւ ետու զայս հաստատ նամակս ես տէր Հրահատ՝ տեառն Սահակայ որդի, քեզ Տեառն Դաւթի՛ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, վկայութեամբ հօր Յակոբայ՝ Վառիոյ վանականի, եւ Յովհաննայ եւ Սմբատայ՝ Ներսէհի որդեաց, եւ Յովհաննայ՝ Բարկայ որդւոյ, եւ Ստեփաննոսի և Մուշեղի՝ տեառն Տիրոցի որդեաց, և Վիթանայ՝ Վարազտիրոցի որդւոյ, և Ըռանձարայ՝ Գրիգորի որդւոյ, եւ Խոռդատիայ՝ Յովհաննի որդւոյ, և Համազասպայ՝ Սահակայ որդւոյ, և Բարսղի՛ Մառաքատայ երիցու, և Սաղոմայ՝ Մխիթարայ որդւոյ, Ըղուերծոյ երիցու, Հմայեկի՛ Վանանդայ երիցու, և Սահակայ և Ահարոնի՛ Նորեաց քահանայից, և Մաթոսաղայի՛ Յակոբայ որդւոյ, Այծայ աւագ երիցու : Եւ կնքեցի զայս վճիռս ես տէր Հրահատ իմ սովորական մատանեաւ. և վասն առաւել հաստատութեան գրոյս զաստուածապահ տեառն Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց տեառն, մատանին ի վերայ եղի. տացէ՛ Աստուած վայելել յաւիտեանս ժամանակաց » :

Բայց երանելի եւ փառաւոր իշխանն Փիլիպպէ չինէ՛ եկեղեցի մի գեղեցկաչէն մերձ հին եկեղեցւոյն

60 ի վերայ : Եւ զօր մահուան նորա հանգուցելոյ պաշտամամբ յիշատակ առնելով որ է ի քաղոյ հնգեւ տասանին, թերեւս ապրեսցի յահագին պատուհասիցն : Եւ որք կատարիչք լինին հրամանիս մերում եւ մտերմաբար սիրով հատուցանեն զհոգևոր վաստակսն, ի ձեռն նոցունց սուրբ եւ աստուածահաճոյապէս աղօթիցն զաստուածապահ տեառնն զհոգին արժանի արասցէ Քրիստոս մշտնջենաւոր եւ անվախճան ուրախութեանցն թողութիւն գտանելով յահաւոր ատենին : Եւ զկատարողսն ասացելոցս առ ի մէնջ Քրիստոս օրհնեացէ՛, եւ ամենցուցէ՛ զամենայն վաստակս առաքինութեան ի հոգևոր անդաստանի ձերոյ. եւ ամենայն կատարեալ բարեպաշտութեամբ յայսմ աշխարհիս կեցեալ՝ անճառ եւ անապական հանդերձեալ բարութեանցն Աստուած արասցէ՛ հաղորդս ընդ ամենայն սիրեցեալ կամակատարս իւր հանդերձ անթառամ պսակօքն ի լուսեղէն խորանան բնակելով : Իսկ որք հակառակօղ լինին բարեպաշտ ճառ հրամանիս մերում, եւ իբրեւ զոչ ինչ իմն ի թեթեւս բերելով՝ առ ոտն հարկանեն քամահելով, եւ ոչ հատուցանեն զպարտս ասացելոցս առ ի մէնջ. ամենայն ծանրութիւնք բեռանց նորա, զոր ունէր ի մեղանչականութենէ մարմնականացս, ի նոցանէ խնդրեսցէ՛ Քրիստոս. եւ զաղօթս նոցա ի մեղս համարեսցէ՛ ըստ գրեցելումն. եւ փոխանակ բարի հա-

տուցման ակն ունեւոյ յահաւոր եւ յամպախաղաց
գաղտեան Բանին Աստուծոյ, հակառակ նորին,
ղանեւանելի եւ զանվախճան զատուհանն ընկալցի :
Եւ կնքեցի զայս գիր յիշատակի առ ձեզ սրբաւէր
քահանայք եւ ճգնազգեաց կրօնաւորք՝ վասն առ
յապագայիցն հաստատութեան իմով տոգորական
մատանեաւ յ297 թուականին Հայոց » : Ահա յետ
այսպէս փարթամացուցանելոյ զաթոռս եւ գեղեցիկ
կարգաւ սահմանելոյ վախճանի Տէր Դաւիթ . եւ
նստի ի տեղին Տէր Յովհաննէս . եւ յետ նորա՝ Տէր
Սաղօմոն :



Խ. — Վասն Տեառն Սաղօմոնի . եւ որ ինչ նովա
նառն ի սուրբ եկեղեցին Ժառանգութիւն :

Եւ արդ երանելիս այս Սաղօմոն անցեալ էր առա-
քինութեամբ ընդ ամենայն հոյս ճգնաւորաց . եւ (էր)
հալածիչ դիւաց եւ ողջացուցիչ ամենայն ակտաժե-
տաց : Վասն որոյ կացուցանեն յաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանս Սիւնեաց ձեռնադրեալ ի Տէր Զաքարիայէ՝
Հայոց կաթողիկոսէ . որ եւ ժեծաջան ճգնութեամբ
զարդարեաց զսուրբ աթոռս զանաղան կարգօք : Եւ
էր հանդիպեալ սմա մասն ինչ յաստուածարարձ
խաչէն որ ունէր յինքեան նիշ ներկուածի արեամբն

Յառաջ, յորով ահագին և մեծամեծ նշանք լինէին : Տայ կազմել խաչ յոսկւոյ ի մեծարհեստ ճարտարաց . և զարդարէ մեծագին ակամբք և մարգարտով . եւ դնէ ի նմա զփայտն . եւ գրէ ի վերայ զիւրն անուն . և ընծայէ ի սուրբ եկեղեցին : Եւ զնէ այլ ևս ստացուած . և տայ ի սուրբ խաչն . և գրէ ինքեան յիշատակ կտակաւ այսպէս :

« Ենորհին Աստուծոյ այս իմ ձեռին գիր է Տեառն Սաղմոնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, որ յառաջ ժամանակաց զԹոտոյ կոռաւարն (44) Տեառն Գէորգեայ սուրբ նշանին հոգեցատուր էր արարեալ, զինչ պատճառօք և էր՝ այլ յափշտակեալ էին : Յոր ժամ յաջորդեցայ ի սուրբ յաթոռս, ստացայ ինձ զստացուած ընկալ սուրբ նշանս յաղագս տառապեալ հոգեոյս իմոյ փրկութեան . և առի զԳարատափ ի Հրահատայ՝ Սիւնեաց տեառն, ի Գրիգորոյ որդւոյն, յիշխանաց իշխանէ, ի հալալ վաստակոյ իմոյ, ո՛չ հոգեցատուր եւ ո՛չ յերախայրեաց . այլ զնեցի ընդ հազար և երկերիւր դրամի . և սուրբ նշանիս հայրենիք արարի : Արդ որք յաջորդիք ի սուրբ մայրաքաղաքս՝ զիս Սաղմոն ի սուրբ յաղօթս յիշեցէ՛ք, և Աստուած վայելէ՛լ տացէ : Սահմանք Գարատափոյ այս են որ յիւր ձեռնագրիդ գրած են . եւ Աղբնոյն շինին առաջ և էր 3 դուր երկիր . և արդ Թոտոյ տէրըս Գրիգոր՝ վասակայ որդի, վկայ եմ . ես վարդիկ՝

Թաղոսի որդի վկայ եմ. ես Աբաս՝ Շէրանկին որդի, վկայ եմ. ես Գրիգոր երէց ի Տաշուայ վկայ եմ. և Վարդ զէհմէթար վկայ եմ, Աբիսաղոմ ի Բերդկա, ներեչոյ եւ Սարգիս յԱրիտայ եւ Պետրոս երէց վկայ եմք. Ղազար ի Տաթևոյ և Մրջմիկ ի Քաւրանեայ վկայ եմք, Սմբատ ի Յուրայ գետոյ, Տէրունականին Պօղոս երէց, Տիրանուն երէց, Ահարոն երէց Աստուծոյ միջնորդութեամբ վերողբեալ անուանքս վկայ են այս վճռիս : Արդ՝ որ այս հաստատուն վճռիս Դարատափոյ և Աղբնոյն հակառակ ելանէ՝ ի յԱստուծոյ և ի սուրբ նշանէդ դատապարտեալ եղիցի. զիւր կեանքն եւ զժառանգութիւնն մի վայելեսցէ, և ընդ Յուդայի աստուածապաշտօնի եղիցի. իսկ հաստատիչքն օրհնեալ են յԱստուծոյ և ի մէնջ. յ330 թուիս է » :

Յայսմ ժամանակի իշխան մի Սիսական Զևանչեր անուն՝ որդի Սահակայ՝ Սիւնեայ տեառն, գայ առ Տէր Սաղոմոն. և խնդրէ ի նմանէ զգիւղն Բեխ որ ի Կոզսական գաւառի, որ էր սեպհական ժառանգութիւն սուրբ խաչին և եպիսկոպոսացն ի հին ժամանակաց. և փոխանակէ զիւր սեպհական գիւղն Արուքս որ ի Բաղք գաւառի. որ հաւանեալ եպիսկոպոսին՝ տայ զԲեխ եւ առնու զԱրուքս գիւղ. եւ գրեն զվճիռ պայմանին այսպէս. « յ320 թուակաւ նախեանս Հայոց, ի ժամանակս աստուածապատիւ

և հոգեւոր Տեառն Սաղօմօնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, կամ եղև ինձ Զուանչերի՝ աստուածապաշտեառն Սահակայ Սիւնեաց տեառն, որդւոյ, զիմ զէն մի որ ի Բաղք գաւառի Արուքս անուն, որ յիմ հօրէն և յեղբարց յիս հրիտակ հասեալ. և իմ հայրենի ժառանգութիւն էր անհամիմաղ տեղի, փոխանակել ընդ Բեխոյ շինոյն որ ի Կովսական գաւառի էր. և շէնն բնական սուրբ խաչին և հոգեւոր Տէրանցն Սիւնեաց եպիսկոպոսացն ժառանգութիւն էր լեալ. միմեանց կամաւ եւ յօծարութեամբ փոխանակեցաք ես և Տէր Սաղօմօն : Վասն

• զի մեր երկոցունցս մէջաւոր էր փոխանակեցաք. և զայս հաստատութեան գիր կանգնեցաք : Արդ իշխան էք դուք Տէր Սաղօմօն՝ ուսեւ և ժառանգել զայդ շէնդ զԱրուքսդ իւր սահմանօքն բոլորովիմբ, ծառօք և այգեօք, գետով և ցամաքով, արտավարօք և մարդօք, ջրաղացովք և պարտիզովք, եկեղեցեաւ և այլ շինուածովք, դու հոգեւոր Տէր Սաղօմօն՝ և ով որ յաջորդի ի տեղիդ ձեր ի յաթոռդ և սուրբ խաչիդ պաշտօնեայքդ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց : Եւ յայսմ՛հետէ մի որ իշխեսցէ հակառակել այսմ անխախտ վճռիս կամ ի մէնջ և կամ յօտարաց. ապա թէ որ յանդգնի՝ դատին մի յաղթեսցէ. և յերից սուրբ ժողովոցն նղովեալ եղիցի, մասն զՅուդային առցէ և մեր մեղացն պարտական եղի-

ցի . և թէ տաճիկ աւագ լինի և յափշտակել ջանայ .
 յիւր Մահմետէն ապիգահր լիցի եւ յիւր օրինացն
 հազար հազար նախար նորա վերայ եղիցի, և ինքն
 դենակորոյս և սեւերես լիցի յիւր Աշտուծոյն :

Եւ սահմանքն այս է Արուքսայ . յարեւելից կող-
 մանէ Կշմատուք է սահմանակից . և յարեւմտից կող-
 մանէ հման դրախտ է նոյն սուրբ խաչիդ սահման . և
 ի հարաւոյ կողմանէ հին ջրագնացովդ է մինչև ի
 Բելխոյ սահմանն, եւ ընդ հիւսիսոյ կողմանէ Կաւար-
 տոյ սահմանովն է : Առաք գԲելս իւր սահմանովն և
 արքունի նեպակովն եւ տուաք զԱրուքս իւր սահ-
 մանովն եւ արքունի նեպակովն որ էր 12 դրամ . եւ
 է վկայք վճռիս վստակ՝ Սիւնեաց տէր, եւ իմ եղ-
 քայրն Արուման, եւ իմ որդի Տիգրան, եւ այլ Բա-
 զայ տանուտէրք եւ սուրբ խաչին պաշտօնեայք .
 կնքեցաք մերով մատանեաւ » : Գայ եւ Քուպղի-
 գուխտ առ Տէր Սաղոմօն, անորդի գողով, որ էր
 գուտոր վասակայ՝ Սիւնեաց տեառն, եւ քոյր Փի-
 լիպպէի եւ կին Հրահատայ իշխանի . եւ զիւր հոգե-
 ման բաժինն ընծայէ ի սուրբ խաչն եւ ի Տէր Սա-
 ղոմօն . եւ գրէ պայման վճռի զայս օրինակ :

« Ես Քուպղիգուխտ՝ գուտոր վասակայ՝ Սիւնեաց
 տեառն, մերձեցայ ի ժամանակս ծերութեան, զմտու-
 ածելով զերկրաւոր կենաց ոչնչութիւնն ցանկացայ
 յաւիտենական կենացն . և վասն զի ի մարմնաւոր կե-

անիրաւ գնացից որ որսացեալ էի ի սատանայէ բա-
զում և ազգի ազգի յանցանօք, և լցեալ իբրև զծով
անթիւ չարեօք ոչ ունելով ակնկալութիւն փրկու-
թեան յահեղ աւուր դատաստանին, զմտաւ ածեալ
զանգաւակութիւնս իմ, և զի ոչ գոյր յոյս ապաւինի
հոգալոյ զփրկումն հոգւոյս իմոյ, և գիտելով զի մահ-
կանայու է ազգ մարդկան, զաստուածընկալ սուրբ
խաչդ ապաւէն ինձ արարի եւ փոխանակ որդեաց ։
Եւ գեօղ մի ի Կովսական գաւառի Նորաշինիկ ա-
նուն, որ ոչ ի յափշտակութենէ եւ ոչ ի զրկանաց
ուրուք եւ ոչ յայլ ինչ անիրաւութեանց . այլ միայն
յարդար վատակոց ստացեալ գնոց արծաթոյ,
վասն իմ հոգեացս ի սուրբ խաչդ ապսպուարեցի
իւր բոլոր սահմանօք, լերամբ եւ դաշտաւ, ջերմաւ և
ցրտով, ծառով եւ տնկով՝ որոյ սահմանքն են այսո-
քիկ . յարեւելից կողմանէ Տորուանոտ սահման, եւ ի
հիւսիսոյ՝ Ծորի, և յարեւմտից՝ Տրի և Արտաւազուց .
ի հարաւոյ՝ Կերեն եւ Բերքնի . եւ յայսմէտէ իշ-
խանն ես դու Տէր Դաւիթ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, և
որք յետ բո այլ հայրապետք յայդ յաթոռդ յաջոր-
դին մի ըստ միովէ, զայդ չէնդ ուտել եւ վայելել,
պահել եւ ունել, գնոյ տալ եւ գրաւական դնել եւ
զինչ կամք են՝ առնել մինչև յաւիտեանս ժամանա-
կաց ։ Եւ այսուհետեւ ոչ ես Հրահատ եւ ոչ իմ եղ-
բարք կամ իւրեանց որդիք չունիմք իշխանութիւն

բանս եւ պայքար առնել. եւ եթէ որ յանդգնիցի եւ զսուրբ խաչիդ պաշտօնեայսդ ընդ աշխատ որ ածէ՝ յԱստուծոյ նղովեալ եղիցի եւ ի սուրբ խաչէդ դատապարտեալ. եւ հողն օրհնութեան նմա մի՛ բաւեսցէ, եւ ինքն դատին մի՛ յաղթեսցի : Եւ ետու զայս հաստատ նամակս ես տէր Հրահատ՝ տեառն Սահակայ որդի, քեզ Տեառն Դաւթի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, վկայութեամբ հօր Յակոբայ՝ Վառիոյ վանականի, եւ Յովհաննայ եւ Սմբատայ՝ Ներսէհի որդեաց, եւ Յովհաննայ՝ Բաբկայ որդւոյ, եւ Ստեփաննոսի եւ Մուշեղի՝ տեառն Տիրոցի որդեաց, եւ Վիժանայ՝ Վարազտիրոցի որդւոյ, եւ Ըռանձարայ՝ Գրիգորի որդւոյ, եւ Խուդաիայ՝ Յովհաննի որդւոյ, եւ Համազասպայ՝ Սահակայ որդւոյ, եւ Բարսղի՝ Մառաքատայ երիցու, եւ Սաղտկայ՝ Մխիթարայ որդւոյ, Ըղդերծոյ երիցու, Հմայեկի՝ Վանանդայ երիցու, եւ Սահակայ եւ Ահարոնի՝ Նորեաց քահանայից, եւ Մաթոսաղայի՝ Յակոբայ որդւոյ, Ուծայ աւագ երիցու : Եւ կնքեցի զայս վճիռս ես տէր Հրահատ իմ սովորական մատանեաւ. եւ վասն առաւել հաստատութեան գրոյս զաստուածապահ տեառն Գրիգորոյ՝ Սիւնեաց տեառն, մատանին ի վերայ եղի. տացէ՛ Աստուած վայելել յաւիտեանս ժամանակաց » :

Բայց երանելի եւ փառաւոր իշխանն Փիլիպպէ չինէ եկեղեցի մի գեղեցկաչէն մերձ հին եկեղեցւոյն

ի հարաւոյ կողմանէ, յանուն սուրբ լուսաւորչին
Գրիգորի. և ինքն վախճանեալ ղնի անդէն ի դրան.
որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. եւ անունն
գրեալ ի դպրութեան կենաց : Եւ այս լինէր յ297
թուականին Հայոց : Իսկ եպիսկոպոսն Դաւիթ կա-
մեցաւ մեծապէս կարգել յիշատակ մեծի երախ-
տեաց նորա ամ յամէ. եւ արձանացոյց գրով զոր և
մեք հարկ ի վերայ ունիմք զնոյն գրել : Թէպէտ և
բազում ժամանակօք քայքայեալ և այլայլեալ են
և ապականեալ ամենայն տուրք նոցա և կարգ և
գրաւիտութիւնք եպիսկոպոսարանիս, միայն զի մի
ջնջեսցի մեծ յիշատակ նոցա. և այժմ ևս նորոգա-
պէս ըստ կարի յիշեսցուք. և է գրեալն այս ինչ :

« Այսպիսի ինչ կամ եղև ինձ Դաւթի՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի, յաղագս աստուածապահ տեառն Փի-
լիպպէի հոգեացն փրկութեան և լուսաւորութեան,
և մշտնջենաւոր և անմահական կենացն արժանի
լինելոյ. վասն զի նա զիս ա՛ռ նոյն կատարեալ մտօք
ապաւէն, և օգնական իւր արար առ Աստուած վասն
հանդերձեալ կենդանութեանն : Եւ թէպէտ եւ
ամենայն ազգ մարդկան ընդ մեզօք փակեալ է ի
կամս իւր, ըստ իմաստնոյն բանի թէ՛ չիք մարդ որ
ոչ մեղանչէ. քանզի ոչ ոք ի հողածնեցելոցս կարաց
հասանել ճշմարտապէս սրբութեան և կատարեալ
արգարութեան, թէպէտ և բազումս գործեցին զա-

ուաքինութիւնս . Թողում ասել զայնոսիկ որք ի
կամակատար հեշտութիւնսն են հանապազորդեալ
վայելչութեամբ . սակայն նորա մասն ինչ հրամանա-
կատար եղեալ իմում բանի՝ բազում ինչ բարե-
պաշտութիւնս գործեաց . յաղաքս որոյ ակն ունէի
կատարեալ իսկ Թողութեան հասանել ի Տեառնէ .
իսկ հաւարակացն ժամանեալ վախճան կենացս այսո-
րիկ՝ ոչ ետ ժամանել, բոլորովիմբ մաքրութիւնս
գործել ի ձեռն զղջմամբ ապաշաւանաց և այլ ինչ
պէսպէս հոգևոր շինողութեան . այլ ամենայնցն
խափանումն գործեցաւ սկզմանցն բարեաց : Եւ
մեծապէս տարակուսանք նեղասրտութեան չրջա-
պատեաց զիս յաղաքս այսորիկ : Իսկ ապա աստ-
ուածային իմն ազգեցութեամբ, մանաւանդ զի ար-
ժանի իսկ էր, ըստ իւրում կատարելապէս երախ-
տագործութեանցն առ սուրբ եկեղեցիս, սահմա-
նօք և ընչիւր և այլ բազում պայծառութեամբք .
հաստատեցի ի սուրբ տեղիս յայսոսիկ բարույ յիշա-
տակ զկնի նորին հատուցումն փոխարինի բարեացն ,
զի յամենայն տարուջ դուք որ ի սորբ եկեղեցուջս
էք բնակեալ ի Տաթեւոյ վանս, զմին քառասունս
հարկաւորաբար կատարիցէ՛ք վասն նորա հոգեացն
փրկութեան, եւ զՆրանի ում Թողութիւն եղև մե-
ղաց սազմոսդ յորում տեղուջ կարգեալդ եմ՝ յամե-
նայն աւուր անխափան ասասջիք, և Տէր՝ ողորմեաւ
Հատ. Ա. :

60 ի վերայ : Եւ զօր մահուան նորա հանգուցելոյ պաշտամամբք յիշատակ առնելով որ է ի քաղոյ հնգե-
տասանին, թերևս սուրբսցի յահազին պատուհա-
սիցն : Եւ որք կատարիչք լինին հրամանիս մերում
և մտերմաբար սիրով հատուցանեն զհոգևոր վաս-
տակսն, ի ձեռն նոցունց սուրբ և աստուածահաճոյա-
կան աղօթիցն զաստուածապահ տեսնոն զհոգին
արժանի՝ արասցէ Քրիստոս մշտնջենաւոր և ան-
վախճան ուրախութեանցն թողութիւն գտանելով
յահաւոր ատենին : Եւ զկատարողն ասացելոցս առ
ի մէնջ Քրիստոս օրհնեացէ՛, և թանցուացէ՛ զամենայն
վաստակս առաքինութեան ի հոգևոր անդատանի
ձերոյ. և ամենայն կատարեալ բարեսլաշտութեամբ
յայտմ աշխարհիս կեցեալ՝ անճառ եւ անապական
հանդերձեալ բարութեանցն Աստուած արասցէ՛ հա-
ղորդս ընդ ամենայն սիրեցեալ կամակատարս իւր
հանդերձ անթառամ պսակօքն ի լուսեղէն խորանն
բնակելով : Իսկ որք հակառակօզ լինին բարեպա-
ճառ հրամանիս մերում, և իբրեւ զոչ ինչ իմն ի թե-
թևս բերելով՝ առ ոտն հարկանեն քամահելով, և ոչ
հատուցանեն զպարտս ասացելոցս առ ի մէնջ .
ամենայն ծանրութիւնք բեռանց նորա, զոր ունէր ի
մեղանչականութենէ մարմնականացս, ի նոցանէ
խնդրեացէ՛ Քրիստոս . և զաղօթս նոցա ի մեղս հա-
մարեացէ՛ ըստ գրեցելումն . և փոխանակ բարի հա-

տուցման ակն ունեւոյ յահաւոր եւ յամպախաղաց
գաղտեան Բանին Աստուծոյ, հակառակ նորին,
զանեւանելի և զանվախճան պատուհասն ընկալցի :
Եւ կնքեցի զայս գիր յիշատակի առ ձեզ սրբասէր
քահանայք եւ ճգնազգեաց կրօնաւորք՝ վստն առ
յապագայիցն հաստատութեան իմով սովորական
մատանեաւ յ297 թուականին Հայոց » : Ահա յետ
այսպէս փարթամացուցանելոյ զաթոռս եւ գեղեցիկ
կարգաւ սահմանելոյ վախճանի Տէր Գաւիթ . եւ
նստի ի տեղին Տէր Յովհաննէս . և յետ նորա՝ Տէր
Սաղօմոն :



Խ. — Վստն Տեառն Սաղօմոնի . եւ որ ինչ ետփա-
նառն ի սուրբ եկեղեցին Ժառանգութիւն :

Եւ արդ երանելիս այս Սաղօմոն անցեալ էր առա-
քինութեամբ ընդ ամենայն հոյս ճգնաւորաց . և (էր)
հալածիչ դիւաց և ողջացուցիչ ամենայն ախտաժե-
տաց : Վասն որոյ կացուցանեն յաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանս Սիւնեաց ձեռնադրեալ ի Տէր Զաքարիայէ՝
Հայոց կաթողիկոսէ . որ եւ մեծաջան ճգնութեամբ
զարդարեաց զսուրբ աթոռս զանազան կարգօք : Եւ
էր հանդիպեալ սմա մասն ինչ յաստուածաբարձ
խաչէն որ ունէր յինքեան նիշ ներկուածի արեամբն

Յիսուսի, յորմէ ահագին և մեծամեծ նշանք լինէին : Տայ կազմել խաչ յոսկոյ ի մեծարհեստ ճարտարաց . և զարդարէ մեծագին ակամբք և մարգարտով . եւ դնէ ի նմա զփայսն . եւ գրէ ի վերայ զիւրն ոսկուն . և ընծայէ ի սուրբ եկեղեցին : Եւ գնէ այլ ևս ստացուած . և տայ ի սուրբ խաչն . և գրէ ինքեան յիշատակ կտակաւ այսպէս :

« Ենորհին Աստուծոյ այս իմ ձեռին գիր է Տեառն Սաղամնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, որ յառաջ ժամանակաց զԽոտոյ կոռաւարն (44) Տեառն Գէորգեայ սուրբ նշանին հոգեցատուր էր արարեալ, զինչ պատճառօք և էր՝ այլ յափշտակեալ էին : Յորժամ յաջորդեցայ ի սուրբ յաթոռս, ստացայ ինձ զպատուածընկալ սուրբ նշանս յաղագս տառապեալ հոգեոյս իմոյ փրկութեան . և առի զՊարատափի ի Հրահատայ՝ Սիւնեաց տեառն, ի Գրիգորոյ որդւոյն, յիշխանաց իշխանէ, ի հալալ վաստակոյ իմոյ, ո՛չ հոգեցատուր եւ ո՛չ յերախայրեաց . այլ գնեցի ընդ հազար և երկերիւր դրամի . և սուրբ նշանիս հալիւնիք արարի : Արդ որք յաջորդիք ի սուրբ մայրաքաղաքս՝ զիս Սաղամն ի սուրբ յաղօթս յիշեցէ՛ք, և Աստուած վայելէ՛լ տացէ : Սահմանք Դարատափոյ այս են որ յիւր ձեռնագրիդ գրած են . եւ Աղբնոյն շինին առաջ և էր 3 դուր երկիր . և արդ Խոտոյ տէրբոս Գրիգոր՝ վասակայ որդի, վկայ եմ . ես վարդիկ՝

Թաղոսի որդի վկայ եմ. ես Աբաս՝ Շէրանկին որդի, վկայ եմ. ես Գրիգոր երէց ի Տաշուայ վկայ եմ. և Վարդ զէհմէթար վկայ եմ, Աբխաղոմ ի Բերդկա, ներեչոյ եւ Սարգիս յԱրխտայ եւ Պետրոս երէց վկայ եմք. Ղազար ի Տաթևոյ և Մրջմիկ ի Քաւրատնեայ վկայ եմք, Սմբատ ի Յուրայ գետոյ, Տէրունականին Պօղոս երէց, Տիրանուն երէց, Ահարոն երէց Աստուծոյ միջնորդութեամբ վերողբեալ անուանքս վկայ են այս վճռիս : Արդ՝ որ այս հաստատուն վճռիս Դարատափոյ և Աղբնոյն հակառակ ելանէ՝ ի յԱստուծոյ և ի սուրբ նշանէդ դատապարտեալ եղիցի. զիւր կեանքն եւ զժառանգութիւնն մի վայելեսցէ, և ընդ Յուդայի աստուածալաճառին եղիցի. իսկ հաստատիչքն օրհնեալ են յԱստուծոյ և ի մէնջ. յ330 թուիս է » :

Յայսմ ժամանակի իշխան մի Սիսական Զեանչեր անուն՝ որդի Սահակայ՝ Սիւնեաց տեառն, գայ առ Տէր Սաղոմօն. և խնդրէ ի նմանէ զգիւղն Բեխ որ ի Կովսական գաւառի, որ էր սեպհական ժառանգութիւն սուրբ խաչին և եպիսկոպոսացն ի հին ժամանակաց. և փոխանակէ զիւր սեպհական գիւղն Արուքս որ ի Բաղք գաւառի. որ հաւանեալ եպիսկոպոսին՝ տայ զԲեխ եւ առնու զԱրուքս գիւղ. եւ գրեն զվճիռ պայմանին այսպէս. « յ320 թուականաթեանս Հայոց, ի ժամանակս աստուածապատիւ

և հոգեւոր Տեառն Սաղօմոնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, կամ եղև ինձ Զուանչէրի՝ աստուածապաշտեառն Սահակայ Սիւնեաց տեառն, որդւոյ, զիմ զէն մի որ ի Բաղք գաւառի Արուքս անուն, որ յիմ հօրէն և յեղբարոյ յիս հրիտակ հասեալ. և իմ հայրենի ժառանգութիւն էր անհամիմաղ տեղի, փոխանակել ընդ Բեխոյ շինոյն որ ի Կովսական գաւառի էր. և շէնն բնական սուրբ խաչին և հոգեւոր Տէրանցն Սիւնեաց եպիսկոպոսացն ժառանգութիւն էր լեալ. միմեանց կամաւ եւ յօժարութեամբ փոխանակեցաք ես և Տէր Սաղօմոն : Վասն

- զի մեր երկոցունցս մէջառոր էր փոխանակեցաք. և զայս հաստատութեան գիր կանգնեցաք : Արդ իշխան էք դուք Տէր Սաղօմոն՝ ուտել և ժառանգել զայդ շէնդ զԱրուքսդ իւր սահմանօքն բոլորովիմք, ծառօք և այգեօք, գետով և ցամաքով, արտավարօք և մարդօք, ջրաղացովք և պարտիզովք, եկեղեցեաւ և այլ շինուածովք, դու հոգեւոր Տէր Սաղօմոն՝ և ով ոք յաջորդի ի տեղիդ ձեր ի յաթոռդ և սուրբ խաչիդ պաշտօնեայրդ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց : Եւ յայսմհետէ մի որ իշխեսցէ հակառակել այսմ անխախտ վճռիս կամ ի մէնջ և կամ յօտարաց. ապա թէ ոք յանդգնի՝ դատին մի յաղթեսցէ. և յերկոյ սուրբ ժողովոյն նզովեալ եղիցի, մասն Պօղոսային առցէ և մեր մեղացն պարտական եղի-

ցի . և թէ տաճիկ աւագ լինի և յափշտակել ջանայ .
 յիւր Մահմետէն ապիզսր լիցի եւ յիւր օրինացն
 հազար հազար նախք նորա վերայ եղիցի, և ինքն
 դենակորոյս և սևերես լիցի յիւր Աշտուծոյն :

Եւ սահմանքն այս է Արուքսայ . յարեւելից կող-
 մանէ Կշմատուք է սահմանակից . և յարեւմտից կող-
 մանէ հիմն դրախտ է նոյն սուրբ խաչիդ սահման . և
 ի հարաւոյ կողմանէ հին ջրագնացովդ է մինչև ի
 Բեխոյ սահմանն, եւ ընդ հիւսիսոյ կողմանէ Կաւար-
 տոյ սահմանովն է : Առաք զԲեխ իւր սահմանովն և
 արքունի նեպակովն եւ տուաք զԱրուքս իւր սահ-
 մանովն եւ արքունի նեպակովն որ էր 12 դրամ . եւ
 է վկայք վճռիս Վասակ՝ Սիւնեաց տէր, եւ իմ եղ-
 բայրն Արուստան, եւ իմ որդի Տիգրան, եւ այլ Բա-
 զայ տանուտէրք եւ սուրբ խաչին պաշտօնեայք .
 կնքեցաք մերով մատանեաւ » : Գայ եւ Քուպղի-
 գուխտ առ Տէր Սաղամօն, անորդի գոլով, որ էր
 գուտոր Վասակայ՝ Սիւնեաց տեառն, եւ քոյր Փի-
 լիպպէի եւ կին Հրահատայ իշխանի . եւ զիւր հոգե-
 մասն բաժինն ընծայէ ի սուրբ խաչն եւ ի Տէր Սա-
 ղամօն . եւ գրէ պայման վճռի զայս օրինակ :

« Ես Քուպղիգուխտ՝ գուտոր Վասակայ՝ Սիւնեաց
 տեառն, մերձեցայ ի ժամանակս ծերութեան, զմտաւ
 ածելով զերկրաւոր կենաց ոչնչութիւնն ցանկացայ
 յաւիտենական կենացն . և վասն զի ի մարմնաւոր կե-

նայս զրկեալ էի ի զաւակէ մասանց, զսուրբ խաչդ եւ զաստուածապատիւ եւ զհոգեւոր Տէր Սաղօմոն՝ Աիւնեայ եպիսկոպոս, ինձ հոգեայ զաւակ ստացայ. եւ յոյս եւ ասլաւէն մեղույեալ ոգւոյս իմոյ. եւ շէն մի Մաճ անուն ի Բաղայ զաւառի, որ նախ տեառն Ատրնեբակէի՝ Սիւնեայ տեառն և իմ եղբոր, ինձ էր տուեալ, եւ յետ այնորիկ Հրահատայ՝ իմ տեառնն, գնեալ էր յիմ եղբորէն, եւ ինձ վաճառեալ և հոգեցատուր սրարեալ : Ետու ես Քաւպղիղուխտ զայդ շէնդ լերամբք եւ դաշտով, մարգով եւ արտով, գետով, ջրով եւ ցամաքով, ծառովք եւ տնկովք ի սուրբ խաչդ եւ ի Տէր Սաղօմոն՝ Սիւնեայ եպիսկոպոս : Ես զիմ հոգիս ի քեզ յանձն արարի. արդ իշխան ես դու Տէր Սաղօմոն՝ և որ յետ քո այլ յաջորդի ոք ի սրբութեանց յաթողդ Սիւնեայ, եպիսկոպոսունք, ուտել եւ վայելել զայդ շէնդ բոլորովիմբ իւր սահմանօրդ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց : Եւ մի ես եւ մի իմ եղբորորդիք եւ այլ խոստակդարք պայքարել եւ համլմաղ կալ մի իշխեսցեն. ապա եթէ յանդգնի ոք բանս առնել յիմ արարածիդ եւ կամեսցի խախտել զիմ զտուրսդ՝ յԱստուծոյ եւ ի սուրբ խաչէդ դատապարտեալ եղիցի. եւ ի հոգւոր տէրանցն նշովեալ. եւ զիմ եւ զիմ ծնողաց եւ զտեառն Հրահատայ, որ իմ կենաց կցորդն էր, զամենայն զմեղս եւ զյանցանս Աստ.

ուած ի նմանէ տուժեացէ՛. եւ ընդ սատանայի եւ ընդ հրեշտակաց նորա յանշնջ հուրն տանջեացի ։ Եւ գրեցի յ316 Թուականութեանս Հայոց վկայութեամբ իմ եղբորորդեացս՝ տեառն Վասակայ, եւ տեառն Աշոտի եւ տեառն Գրիգորոյ եւ տեառն Սահակայ եւ իւրեանց աղատաց եւ ամենայն Շնչերէցեաց ։ Եւ վասն առաւել հաստատութեան գրոյս զաստուածապատիւ եւ զհոգևոր Տեառն Սաղոմոնի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, զվաւերական մատանին ի վերայ եղի ։ Եւ եթէ տաճիկ տաղութիւն փոխի եւ յախշտակել ջանայ, հաղարէն հաղար նախք ի վերայ նորա գայ. եւ յիւր փեղամբարէն ապիգար լինի » ։

Եւ ապա յետ բազում եւ մեծամեծ վաստակոց ընու զկէտ կենաց իւրոյ սուրբ եւ երանելի եպիսկոպոսն Տէր Սաղոմոն փոխեալ յաստեացս. եւ յաջորդէ ի տեղին հոգևոր եւ աստուածապատիւ, արքայաշնորհ եպիսկոպոսն Տէր Յովհաննէս, զորոյ զգովութիւն եւ զանհամեմատ գործս գովութեանցն ցուցից ձեզ ։



ԽԱ. — Վասն Տեառն Յովհաննէսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի. և վասն շինութեան մեծ կարողի՞նք նկեղեցոյն որ յեպիսկոպոսարանի՞ն անդ ի Տարե եւ վասն այլ շինութեանցն :

Երիցս երանեալ եւ բազմերջանիկ Հայրապետ այս Տէր Յովհաննէս, որ երկրորդ զկնի Տեառն Սաղոմոնի կարգեցաւ յաթոռ մետրապօլտութեան տանս Սիւնեաց : Ասի զամանէ որդի գոլ առն միոյ այրոյ եւ մուրացիկ աղքատի ի Նորեաց շինոյն. եւ առեալ էր յետոյ կին մի անզգամ որ պահէր զերամե ընտանի թռչնոց տեառն գեղջն. և վարէր խորթութեամբ, ոխաբար ընդ որդւոյն իւրոյ փոքր պատանեկին Յովհաննու. եւ հանապազ գանալից եւ սովամահ առնէր զնա : Եւ յաւուր միում կորուսեալ մանկանն բազում ձագս ի թռչնոցն՝ ոչ իշխեաց մտանել ի տուն անդր, այլ փախստական գաց Հոգւոյն առաջնորդութեամբ ի վանս Տաթեւոյ. և բնակեալ առ կրօնաւորի մի՝ զարգանայ ուսմամբ եւ հասակաւ. քանզի էր լի աստուածեղէն շնորհիւ, հարուստ խոհականաւ եւ փարթամ յիշողականաւ. եւ արժանաւորեալ աստուածային օծմանն առնու ձեռնադրութիւն քահանայութեան ի Տէր Դաւթ՝ եպիսկոպոսէ Սիւնեաց. և վարժեալ աստուածային

գրովք հասանէ ի կատարեալ չափ գիտնականին եւ գործնականին : Եւ յաւուրս Տեառն Սաղմօնի առնու զփակակալութիւն եկեղեցւոյն . և լինի զլուխ ամենայն կղերիկոսաց տանն, եւ աւագ եկեղեցւապանացն :

Ապա հասեալ վախճան առաքինւոյն Սաղմօնի եւ ժողովեալ տէրանցն Սիւնեաց եւ ամենայն ազատաց նոցա, եւ վանաց երիցունք աշխարհիս, նա և աւագ տանուտեարք ըստ գաւառաց գաւառաց, և ամփոփեալ զսուրբ մարմինն եպիսկոպոսին՝ առնեն ընտրութիւն նորոգ հայրապետի : Եւ ամենայն ժողովոյն զաղաղակ հարեալ՝ զՅովհաննէս փակակալն խնդրէին ինքեանց առաջնորդ . ընդ որ հաճեալ աւմենայն բազմութեանն յուղարկէն զնա մեծապատիւ փառօք առ կաթողիկոսն Հայոց Տէր Գէորգ . եւ ձեռնադրեալ դառնայ մեծաշուք պատուով եւ նստի յաթոռ մետրապօլտութեան տանս Սիսական : Տեսանէր ապա երանելիս այս զեկեղեցիին նեղ եւ խորթիւն եւ հնացեալ ի բազում ժամանակաց, նա եւ ի շարժմանէ խոյ խարխալեալ . եւ զի անպատշաճ էր այնպիսի մեծի մայրաքաղաքի եւ աշխարհազումար ժողովարանի սուրբ հայրապետանոցին առանց մեծ կաթողիկէ եկեղեցւոյ լինել, վասն որոյ հանապազմտախոհ լինէր ի սրտին եւ ոչ ինչ զտանէր Զնաբոս, մի՛ զի ոչ իշխէր քակել զառաջին սրբոցն հիմնար-

**կեալ տաճարն . եւ մի՛ զի անձեռնհաս թուէր յան-
հուն ծախս պիտոյիցն :** Ապա ի տեսեան հրաման
առնու ի հրեշտակէ զհինն ի բաց դնել եւ նոր առնել
սկիզբն շինուածոյ եկեղեցւոյն, եւ այն ինչ երկրոր-
դէր և երրորդէր տեսիլն, մինչ բնաւին հաւաստեցու-
ցանէր հրեշտակն զիրն . զի մի՛ երևոյթ երազական
ինչ կարծիցի . և խրով մականաւ ծրագրէր զտեղին
և հրամայէր շինել յանուն սուրբ և զլիաւոր առա-
քելոցն՝ վիսին Պետրոսի եւ առաքելոյն Պօղոսի . եւ
քաջալերէր ի գործն ասելով . ոչ ի մարդոց կատարի
դա . այլ Տէր կամի կանգնել զդա տուն փառաց
խրոց :

**Զարհուրեալ եպիսկոպոսին, ապա և զարթուցեալ
ի քնոյն՝ յօլով ժամն ամիշեալ լինէր :** Յարուցեալ
եկն ի տեղին և ցուցանէր եղբայրութեանն զծրեալն
ի հրեշտակէն . ազդէ եւ զայս մեծի եւ գահերէց իշ-
խանին Սիւնեաց Աշոտոյ՝ եղբոր վասակայ, որդւոյ
Փիլիսպէի եւ հօր Սմբատայ եւ Սահակայ եւ Բար-
գենի, եւ ամուսնոյ նորա երանելի եւ մեծահաւատ
տիկնոջն Շուշանայ, եւ միւս իշխանին որ ի Գեղամ
գաւառի լինէր, Գրիգորի՝ Սուխանայ որդւոյ՝ Գա-
րուռայ եւ Սահակայ, եւ միւս իշխանին որ ի Բաղս՝
Զագիկ կոչեցելոյ՝ հօր Զւանչէրի . որք մեծապէս
խաբխացեալ՝ աստուածային իմն տեսչութեամբ
անգր փութապէս բերեալք լինէին . եւ հիացեալք

ընդ սքանչելի տեսիլն՝ միաբան, միախորհուրդ ձեռն
ի գործ արկանէին և ջանային փութապէս կատարել :
Բացեալ լինէին այնուհետև զանձարանք նոցա, եւ
առատապէս ծախեալ ի գործօնեայս շինուածոյն .
բայց գլխովին իսկ մեծ իշխանն Աշոտ եւ եպիսկո-
պոսն Տէր Յովհաննէս մեծամեծ ծախիւք և աշխա-
տութեամբ կային ի վերայ գործոյն . եւ աստուա-
ծային կամակցութեամբն սկիզբն առնեն շինուա-
ծոյն, եւ արկանեն հիմն յՅԷԷ Թուականին Հայոց, ի
Թաղաւորութեանն Սմբատայ Բագրատունւոյ խոս-
տովանոցի՝ որդւոյ Աշոտոյ Թաղաւորի, յիշխանու-
թեան Սիւնեայ Աշոտոյ՝ որդւոյ Փիլիպպէի, ի կա-
թողիկոսութեանն Հայոց Տեառն Գէորգեայ Գառ-
նեցւոյ, հրամանաւ եւ կամօք Աշոտոյ, ձեռամբ
Տեառն Յովհաննիսի, զոր եւ իւր իսկ գրեալ էր ի
վերայ եկեղեցւոյն այսպէս . « Յամին յորում Թուա-
կանն Հայոց ՅԷԷ էր, եւ զատիկն ի նաւասարդի ի Է,
ես Տէր Յովհաննէս որ երկրորդ կարգեցայ եպիսկո-
պոս Սիւնեայ զկնի Տեառն Սաղմօնի, արարի
սկիզբն շինուածոյ եկեղեցւոյս » :

Եւ այսպէս կատարեալ զեկեղեցին կամար երկ-
նանման զմբէթայարկ, ճեմարան իմն հրեշտակաց և
քաւարան մարդկան, ի տաշածոյ վիմաց և ի քերա-
ծոյ քարանց, դաղատոսաչէն իմն յարմարեալ ակնա-
խտիղ տեսողաց ի 100 կանգնոյ բարձրութիւն նորա

և ի 48 կանգնոյ երկայնութիւն նորա և ի 24 կանգ-
նոյ լայնութիւն նորա . ունելով յինքեան չորս խո-
րանս բաց յաւագ խորանէն (45) : Եւ ըստ Սաղօմո-
նեան յարկին և կամ Զօրաբարէլեանին կառուցեալ
ի մէջ տանն երկուս սիւնս հրաշակերտս՝ զբոյս և
զյաբում, որք հաստահեղոյս խարսխօք և զեղեցկա-
ղիր և բարձրաբերձ թակաղաղօք պարաբարձեալ
ունին զահագին թանձրութիւն երկնածեղուն քա-
րակարկառ յարկին. և այս ի խորհուրդ երկուց զլիա-
ւոր առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, յորոց նշխա-
րացս եղան ի ներքոյ սեանցս, և բաղմութիւնք սրբ-
ոցս նշխարաց անդ զամարեղոյ առաքելոց, հայրա-
պետաց, մարտիրոսաց եղան ի հիմունս եւ յանկիւնս
եկեղեցւոյն : Ահա զայս իսկ աւարտեալ զամս մե-
տասան՝ կանգնէ և մերձ եկեղեցւոյն հանդէպ դրանն
հարաւոյ սիւն մի զարմանալի յանուն սրբոյ Երրոր-
դութեանն ի մանր քարանց պատուածեալ ի չափ
30 կանգնոյ . պարսպէ և զեկեղեցին սրբաբարձվ . և
ասպա զվանսն՝ կոփածոյ քարամբք . և զի էր նիստ
տեղւոյն անյարմար՝ հարթէ զթանձրութիւն գետ-
նոյն, և զխորութեան վայրսն բարձրացուցանէ կրա-
շաղախ որմովք . շինէ և գաղտանոցս գետնափորս ի
ներքոյ վանիցն ծածուկ երկրաւ՝ բազում տունս և
դարանս ի պէտս եկեղեցւոյն. և հարթեալ հաւասա-
րեալ զվայրն՝ շինէ և սրբաշէն տրապէզս և գործատը-

ներս, համբարանոցս և սրբատունս և գրատունս . և ի դրան եկեղեցւոյն տուն աղօթից և տեղի դամբանի իշխանայ և եպիսկոպոսաց Սիւնեայ :

Ահա զայս ամենայն կազմուած յօրինուածի մեծի տանն հայրապետութեան հոգացեալ և աւարտեալ՝ արար ցանկալի հեռաւորաց և մերձաւորաց բոլոր Հայաստանս (46) աշխարհիս . և ջահաւորեալ իրրեւ զարեգակն ի մէջ աստեղաց՝ երեւելի էր ի մէջ ամե- նայնի ոչ միայն շինուածովք . այլ և պայծառանայր քահանայական և կրօնաւորական դասուք ի չափ 300 եղբարց . լի էր և ծովամատոց տիրապետութե- րածշտական երգոց, ճոխ էր և վարժարանն վար- դապետական կրթութեամբն . նա և արհեստաւորք նկարչացն և գրողաց անհամեմատք : Ասան որոյ յայսպիսի համբաւոյ հրաշացեալ թաղաւորք և իշ- խանք և եպիսկոպոսունք գային ի տեսութիւն և ընծայարեքք լինէին սուրբ և երկնահանգէտ աթո- ռոյն : Բայց յորժամ աւարտէր զշինուածն եկեղե- ցւոյն և այլ ձեռակերտացն եպիսկոպոսն Տէր Յով- հաննէս . ապա ի խնդիր լինէր աշխարհախուժմբ հանգիսի առ ի կատարել զնաւակատիս մեծի եւ աստուածահրաշ տաճարին . կոչեն զթաղաւորն Սմբատ Հայոց այլովք իշխանօքն և զկաթողիկոսն Տէր Յովհաննէս որ զկնի Մաշտոցի ի Սեան կղզւոյն յաջորդեցաւ, այլովք եպիսկոպոսօք Հայոց. գաց և

Գագիկ Վասպուրականի որ և Թադաւորեացն իսկ, իւրով եպիսկոպոսօք եւ իշխանօք եւ ազատօք : Գայ և Աղվանից կաթողիկոսն Տէր Սիմէոն իւրոյ աշխարհին եպիսկոպոսօք և մեծամեծ իշխանօք . Ժողովին և համազգի հայկազուն իշխանքն Սիւնեաց զորս յիշեցաք . և այլ վանականք և աշխարհականք Սիսական աշխարհիս . յորոյ միջի արդարեւ էր տեսանել ըստ իւրումն անսուտ հրամանին զՔրիստոս Հարբ և ամենասուրբ Հոգւովն և ամենայն երկնային զօրօքն . նա և առաքելական և մարգարէական գնդիւք . և հայրապետախումբ և մարգարէական և մարտիրոսաջոկ երամօքն, զորս և տեսանէր ի ցայգապաշտաման սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս զՊետրոս, և ի ձեռին բանալի երկաթի, և զՊօղոս, և ի գիրկն իւր առաքելական գիրքն, որ մտեալ յեկեղեցին պատրաստէին աթոռ երկնաւոր Թադաւորին . և տային զբանալին և զգիրքն ցեպիսկոպոսն եւ ասեն . հաճեցաւ Տէր բնակել ի սմա . և մեք պատրաստեմք տեղի հանգստեան նմա . և մեզ իսկ հրամայեցաւ աստէն մնալ մինչ ի միւսանդամ դալուստն Թադաւորին մեր . այդ բանալի արքայութեանն է, կացցէ՛ յեկեղեցւոյս . զի աստ բանալոց է դուռն դրախտին ամենայն մեղուցելոց հաւատով դիմելոցն ի սա . և այս գիրք կացցէ՛ ի սմին, զի աստի բղխելոց է շնորհ վարդապետական և ողջամիտ բարոզութիւն սուրբ

գրեւեացս աստ մնալոց է անապակ եւ անխառնուրդ :

Զայս տեսեալ, և զարթուցեալ՝ մեծաւ գոհութեամբ փառս ի վեր տաքէր . և ոչ ինչ յայտնէր ումբեր : Ապա ընդ լուսանալ առաւօտուն զգեստաւորեալ սուրբ հայրապետացն և ամենայն եպիսկոպոսացն ելին ի բեմն . և կատարեալ ղհոգևորական օրհնութիւնն օծանէին աստուածազործ իւղղմն . և ի յասեւն « օրհնեսցի, օծցի » ամենայն բազմութիւնն այնքան հնչեցուցանէին զամենն . մինչ թուէր ըողացն ահագին որոտմունք և ճայթմունք յամպոց հրեղինաց եկեալ . և դղրդէր երկիրն, և շարժէր փայրն . որ և այսպէս կարծեցեալ թուի ինձ եթէ անմարմին ձայնք խառն լինէին նոցա, որ այնպէս ահարկու թուէր, և ո՛չ միայն սոսկ մարդոց : Եւ այսպէս կատարեալ զօրհնութիւնն՝ ութն օր նաւակատիս առնեն ի փառս Աստուծոյ : Եւ իւրաքանչիւր ոք դառնայ ի տեղի իւր . բայց թագաւորն և իշխանքն Սիւնեաց տեսեալ զայնպիսի հանդէս և զայնքան չքնաղագոյն յօրինուած՝ առաւելապէս սիրեն եւ պատուեն զտեղին . և մեծ տրօք փարթամացուցանեն . և յոյժ ընդարձակեն զսահման տեղւոյն զոր և ասելի իսկ է :



ԽԲ. — Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն եւ հայրապետացն, զորս ետուն թագաւորքն եւ իշխանքն . եւ տահման փանիցն զոր գտաք գրեալ ի վերայ մագաղարի եւ կեքեալ արքունական մատանեաւ :

Ընծայէ Թագաւորն ի սուրբ եկեղեցին զմեծ աւանն Կարճառան յԱրեիք գաւառի, ի Մեղրաձորի ընդ գնոյ ստացեալ, գնէ եւ զՀարժիս ի տէրանցն Սիւնեաց եւ զայն եւս ընծայէ ազատ յառնայն հարկաց, տայ եւ ի Գեղաքունի, ի Սողից գաւառի զԽորասանկիրակ . եւ ի Գառնոյ ձորի զԳոտող վանս : Տայ եւ Աշոտ՝ գահերէց իշխանն Սիւնեաց, զՅօղունի գիւղ ի Հարանդ գաւառի եւ զԲնունիք ի Աինիս, ի Ծղուկք գաւառի, շնորհէ եւ զՅուր բերդովն եւ ազաբակօքն եւ զգետն Յուրայ եւ զվանքն, զՏանձատափ եւ զԳեղձաձորն . տան եւ Բաղացիքն զՏաշու փոխեալ ընդ այլ գեղոյ յԱշոտոյ . տան եւ զԵղէգս գեօղ ի Բաղք գաւառի . տան եւ Սուփանեանք զԱրիտ գեօղ սահմանակից Հարժէից եւ Տամալեկուց . տան եւ յետոյ ի Գեղաքունի զԿտկոյս գիւղ ազատ յառնայն հարկաց . շնորհէ եւ մեծ բարեպաշտունի տիկինն Սիւնեաց զԾածարդ եւ զԲարատնիս : Եւ գրեն այսմ ամենայնի կտակ առաջի մեծ ժողովոյն եւ կաթողիկոսին, եւ ահագին նզովիք փակեն սոս-

կալի և սարսափելի դաշամբք . և կնքեն զթուղթն վարազագիր մատանեաւ թագաւորին և կաթողիկոսին և իշխանացն . և աւանդեցին ի ձեռն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

Զոր և տեսեալ մեր զայս ամենայն նամակ վճռի՝ ձեռագիր իւրեանց իսկ շնորհողացն հնացեալ եւ ծայրատեալ, զոր ի բազմացն զաւկաւն կարացաք ընթեռնուլ . եւ վասն երկարութեանն տաղտկութիւն համարեցաք լսողացդ (եւ ոչ) եղաք (47) ի մատենիս : Բայց զմեծագոյն սիգէլն որ զըջակայ սահմանն ցուցանէ, գրեցից աստ : Դարձեալ և կին մի բարեպաշտօն Համասպրուհի անուն՝ դուստր Բարդենի իշխանի, տայ նախ զայգին մեծ որ ի Հալիսից գետաօրն և յետոյ՝ զգիւղն իսկ զՀալիս իւր ամենայն սահմանօքն . և գրէ կտակ հաստատութեան մեծամեծ դաշամբք գի մի իշխեսցեն խախտել : Բայց թէպէտ զայս ամենայն տուրս արարին, զքնակիչս բերդին Յուրայ ոչ կարացին հանել ի տեղւոյն . զի հին հայրենի տէրք էին և բարբարոսք և պիղծ մարդիկ . այսպէս և ոչ զՏամալէկս որ մերձ վանիցն էր ի հանդէպն, կարացին սեպհականել . զի և նորա նոյնպիսիք էին : Էր և աւազականոց մի Բերդ անուն հանդէպ վանիցն, յայնկոյս մեծի գետոյն յափն քաւրոյն որ Առաւելադաշտն կոչեն ի ներքին Ուսակին . և զայն ևս ոչ հալածեցին . յորոց վտանգ ոչ սակաւ

ԽԲ. — Վասն ժառանգութեան եկեղեցոյն եւ հայրապետացն, զորս ետուն քաղաւորքն եւ իշխանքն . եւ տահման վանիցն զոր գտաք գրեալ ի վերայ մագաղարի եւ կնքեալ արքունական մատանեաւ :

Ընծայէ Թագաւորն ի սուրբ եկեղեցին զմեծ աւանն Կարճառան յԱրեթ դաւառի, ի Մեղրաձորի ընդ զնոյ ստացեալ, զնէ և զՀարժիս ի տէրանցն Արմեայ և զայն ևս ընծայէ ազատ յառնայն հարկաց, տայ և ի Գեղաքունի, ի Սողից դաւառի զԽոթասանկիրակ . և ի Գառնոյ ձորի զԳոտող վանս : Տայ և Աշոտ՝ զահերէց իշխանն Սիւնեայ, զՅօղունի գիւղ ի Հարանդ դաւառի և զԲնունիք ի Արմիս, ի Մզուկք դաւառի, շնորհէ և զՅուր բերդովն և աղաբակօքն և զգետն Յուրայ և զվանքն, զՏանձատափ և զԳեղձաձորն . տան և Բաղայցիքն զՏաշու փոխեալ ընդ այլ գեղոյ յԱշոտոյ . տան և զԵղէզս գեօղ ի Բաղք դաւառի . տան և Սուխանեանք զԱրիտ գեօղ սահմանակից Հարժէից և Տամարեկուց . տան և յետոյ ի Գեղաքունի զԿտկոյս գիւղ ազատ յառնայն հարկաց . շնորհէ եւ մեծ բարեպաշտուհի տիկինն Սիւնեայ զԾածարդ և զՔարատնիս : Եւ զրեն այսմ ամենայնի կտակ առաջի մեծ ժողովոյն և կաթողիկոսին, և ահագին նշովիւք փակեն սոս-

կալի և սարսափելի դաշամբք . և կնքեն զթուղթն վարաղագիր մատանեալ թագաւորին և կաթողիկոսին և իշխանացն . և աւանդեցին ի ձեռն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի :

Զոր և տեսեալ մեր զայս ամենայն նամակ վճռի՝ ձեռագիր իւրեանց իսկ շնորհողացն հնացեալ եւ ծայրատեալ, զոր ի բազմացն զոական կարացաք ընթեռնուլ . եւ վասն երկարութեանն տաղտուլ թիւն համարեցաք լսողացդ (եւ ոչ) եղաք (47) ի մատենիս : Բայց զմեծագոյն սիգէլն որ զըջակայ սահմանն ցուցանէ, գրեցից աստ : Դարձեալ և կին մի բարեպաշտօն Համասարուհի անուն՝ դուստր Բաբգենի իշխանի, տայ նախ զայգին մեծ որ ի Հալիսից գետաօին և յետոյ՝ զգիւղն իսկ զՀալիս իւր ամենայն սահմանօքն . և գրէ կտակ հաստատուլ թեան մեծամեծ դաշամբք զի մի իշխեսցեն խախտել : Բայց թէպէտ զայս ամենայն տուրս արարին, զքնա կիչս բերդին Յուրայ ոչ կարացին հանել ի տեղւոյն . զի հին հայրենի տէրք էին և բարբարոսք և պիղծ մարդիկ . այսպէս և ոչ զՏամարէկս որ մերձ վանիցն էր ի հանդէպն, կարացին սեպհականել . զի և նորա նոյնպիսիք էին : Էր և աւազականոց մի Բերդ անուն հանդէպ վանիցն, յայնկոյս մեծի գետոյն յափն քաւրոյն որ Առաւելադաշտն կոչեն ի ներքին Ուսակին . և զայն ևս ոչ հալածեցին . յորոց վտանգ ոչ տակա

հասանէր եղբայրութեանն : Յետոյ թէպէտ յայլ և յայլ ժամանակս և զայնս ևս սեպհականեցին հայրապետքն . բայց յետոյ ի խանգարել հայրապետանոցին և յաւերիլ տանն քակեցան այս հոգեցատուր ժառանգութիւնք . և ի բառնալ հակառակութեանն դարձեալ մի մի վերստին անդրէն հաստատեցին :



ԽԳ. — Գիր վճռի շրջակայ տահմանին Տաթևոյ :

Ի ժամանակս աստուածազօր թագաւորին մերոյ Սմբատայ, և աստուածազգեաց կաթողիկոսին մերոյ Տեառն Յովհաննիսի, և աստուածապատիւ և հոգևոր Տէր Յովհաննիսի՝ եպիսկոպոսի Սիւնեաց, մեք նուաստ ծառայքս Աստուծոյ հայկազնի իշխանքս Սիւնեաց՝ տէր Աշոտ՝ որդի Փիլիպպէի, և որդիք իմ Սմբատ, Սահակ և Բարգէն, և տէր Գրիգոր Սուխան և եղբարք իւր Սահակ և Վասակ, և տէր Զազիկ և որդի իւր Զեանչէր, և այլ ազատք և համազգիք մեր, առաջի աստուածապահ թագաւորիս և սուրբ կաթողիկոսիս եւ Աղվանից հայրապետիս և իշխանացս, եւ տեառն Գազկայ և Գուրգենայ՝ Վասպուրականի իշխանացս, եւ այլ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից եւ ազատաց եւ տանու-

տերաց արարաբ զայս գիր պայմանի հաստատուն և անխախտ վճռի վասն շրջակայ սահմանի մեծի, սուրբ եւ առաքելական աթոռոյն Սիւնեաց՝ մայրաքաղաքին Տաթեւոյ, յաւուր յորում ժողովեցաք ի նաւակատիս սուրբ եկեղեցւոյս . եւ առատաձեռն պարգեօք փարթամացուցաք զտունս, զոր մեք յայսմ աւուր եւ զոր ի հին ժամանակաց նախնիքն՝ մեր՝ առաջին իշխանքն Սիւնեաց :

Եւ ընթերցաք զհին նամակն զոր մեր հարցն եւ հաւուց գրեալ էին . եւ ծանեաք զժառանգութիւն սուրբ խաչիս եւ հոգեւոր տէրանցս որ ի մերում իշխանութեանս, եւ զսահման տեղւոյս զոր եւ մեք վերստին հաստատեցաք եւ ընդարձակեցաք աստուածընկալ սուրբ խաչիւս, եւ ամեն ժողովով գնացաք ոտիւք մերով, կտրեցաք զսահմանս շրջակայ որք են այսպէս : Յարեւմտից կողմանէդ սկսեալ ի մեծ դիպաւոր սարէդ Գաղբոյլայ ջրաթափովն մինչ ի խոռին ճանապարհն որ լորաձորին սահմանն է : Եւ ի հիւսիսոյ դեհաց բնասեռովն ի վայր ի գետն հանդէպ Խոտայ, եւ գետովն ի Խոտանան եւ անցեալ ընդ գետն՝ փոքր ձորակովն որ ելանէ յԱւաղեաց խոռ ի խողաց բլուրկովն, նորին բարակ ճանապարհովն բացահորինն, նուրբ, անջուր ձորակովն ի վայր ի Դեղնաձորն և ի կարմունջն, եւ ի կարմնջն ի Քարաձորն . և Քարաձորին մեծ բնասեռովն ի սարն և

ի բուն ճանապարհն որ գայ սարունն ի Հարանավաղն, եւ Հարանավաղին ձորակոնն զառ ի կողմն յեկեղեցին որ ի պառակոջ ճանապարհին, և սպարտունն Հատեալ զմեծ ձորունն ի միաւոր քարն որ կայ Հանդէպ ի յայն կողմն մեծ ձորոյն . եւ Հատանելով զմեծ տափն ի յերկայն խաչն եւ ջրաթափունն ի մեծ խոռն եւ ի ճանապարհն որ գայ ի Բաղաց ձորոյ, եւ անտի ի նոյն լեռունն Գաղբոյլ :

Ահա այս իսկ են սահմանք զոր մեք ոտիւք մերովք կոխեալ եւ աջք մերովք տեսեալ եւ ձեռք մերովք նշանեալ, առանց զրկութեան և յափշտակելոյ գրեցաք եւ կնքեցաք մատանեալ մերոյ արքայիս եւ կաթողիկոսիս և մեր իսկ : Եւ յայսմհետէ մինչև յաւիտեան այս լիցի սահման Տաթևոյ սուրբ ուխտիս . և մի ոք իշխեսցէ այսմ հակառակել մի Բաղացիք եւ մի Որոտնեցիք և մի Աղանգացիք⁽⁴⁸⁾, մի Շնհէրացիք և մի Նորեցիք : Եթէ ոք ընդ հակառակս եղանէ իմերոյ կամ յօտարայ, յաւազաց կամ ի ձեռնաւորաց եւ ի խոստակդարաց կամ ի տանուտէրաց, ի սուրբ Երրորդութենէն որոշեալ լիցի, եւ յերկոյ սուրբ ժողովոցն նշովեալ եղիցի : Ընդ Յուդայի և խաչահանուացն և այլ չարագործացն պատժեալ դատեսցի : Եւ թէ ի Տաճկաց աւագութիւն փոխի, եւ կարեն լինել իշխեցող . և յափշտակել ջանան՝ յիւրեանց հաւատոյնապիշար և դենակորոյս լիցին, և ի փեղամբարէն հերքեալ

եղիցին, զէն աշահն եւ մարայիք տրահոյն ուրացեալ
եղիցին, և զնատիփնապին անարգեալ լիցին . հարաջ
հարամ եղիցի . և մինչ ի 1000 ամն նաշարնտնայն ի վե-
րայ նորա մնասցէ . երկինք նորամի ցողեսցէ . և երկիրս
նորա մի դալարեսցէ » : Ես Յովհաննէս՝ շնորհին
Աստուծոյ կաթողիկոս Հայոց, վկայ եմ այսմ ան-
խախտ եւ անխափան վճռոյս որ աւանդեցաւ ի մեծ
իշխանացս Սիւնեաց . եւ կնքեցի իմով սովորական
մատանեաւ : Ես Սմբատ Բագրատունի՝ Թագաւոր
Հայոց, հաստատեցի իմով ձեռամբս զայս վճիռս եւ
եղի ի վերայ զիմ Թագաւորական մատանին խտո-
րեւ : Ես Գագիկ՝ Վասպուրականի եւ Արծրունեաց
տէր, որդի Գրիգորոյ Դերենկի, վկայ եմ այս ըն-
ծայից և սահմանադրութեանց աթոռոյս Սիւնեաց :
Ես նուազած ծառայ Աստուծոյ եւ Աղվանից արքե-
պիսկոպոս Տէր Սիմէոն, վկայ եմ այսմ վճռիս . եւ
իմով մատանեաւ կնքեցի զսա : Ես Գրիգոր Սու-
փան՝ Սիւնեաց իշխան, վկայ եմ և հաստատիչ այսմ
վճռի զոր մեր եղեւ սահմանեալ : Մեք Գրիգոր եւ
Եսայի և Ատրնեբսեհ՝ Աղվանից իշխանք, վկայ եմք
այսմ վճռի : Մեք Զագիկ եւ Հրահատ Սիւնի վկայ
եմք այսմ վճռի : Մեք Սահակ Գարդմանայ տէր,
եւ Աշոտ եւ Վասակ Գնթունի վկայ եմք այսմ : Ես
Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, հաստատեցի
գլխիս իմով ձեռամբս և կնքեցի իմով մատանեաւ .

Աստուած շնորհաւոր արասցէ սուրբ խաչիս և սուրբ
եկեղեցւոյս եւ աստուածարեալ Հայրապետացս որ
աստ նստին : Եղեւ այս ի Թուականութեանս Հա-
յոց 355 :



ԽԴ. — Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քար-
կոփ, կորժանմանն ի շարժէ . եւ վերստին շինելոյն ի
Շուշանայ տիկնոջ և ի Տէր Յովնանեիսէ :

Յառաջ քան զայս՝ ի բազում ժամանակաց բնա-
կեալ էին խոտաճարակ և խարաղնաղդեստ մարդիկ
յստորոտն Վայոց ձորոյ, ի սահմանին Հրասեկայ
բերդոյ մերձ Սըրաստամոխ գետը, որ իբր դիտանոց
բարձր Հայէր ի վերայ դաշտին Շարոյ . եւ էին յոյժ
բազմութիւնք Հեռացեալք ի Հանդերձից եւ ի մարմ-
նաւոր կերակրոց, և ցրուեալք ընդ քորածայոս և
ընդ խորածորս վայրիցն՝ մշտնջենաւոր ազօթից
սլարապէին . և ի կիւրակէիցն առ միմեանս ժողովէին
եւ երկնաւոր զենմանն (Հաղորդէին) . եւ այն լինէր
նոցա վայելումն ի Հաց եւ ի գլինի : Զայլ աւուրան
բնակէին ոմանք ի ծերպս, ոմանք՝ ի նեղսագոյն խղի,
ոմանք՝ բացօթեայք, լուռք և անմուռնչք, և սակաւ
ոգեպահոյն ի հնդոյ կամ ի բանջարոյ շատանային .
ոմանք շինէին մատուռն ի նեղ ձորակի մի առ քաղց .

րահամ աղբերն եւ անդ բնակէին . որ այժմ Ուռոյ քար անուանի, յորում կան գերեղմանք նոցին . եւ մեծամեծ բժշկութիւնք լինին . ոմանք ի միւս արձակ ձորին շինեցին խորան, եւ անդ բնակէին, զոր հին վանքն կոչեն . եւ այլքն աստ եւ անդ ցան եւ ցիր, եւ բուն տունն իւրեանց եւ եկեղեցին էր մերձ յԱրտա-
պամուխ գետը, ի պատշաճաւոր տեղի յորում բնա-
կեցուցեալ էին զհարկու և զաստուածահրաշ սուրբ նշանն որ Խոտակերաց խաչ կոչեն : Եւ յաւերմանէ աշխարհիս ցրուեցան կրօնաւորքն այն . եւ տեղին աւերակ եւ անբնակ մնաց մինչև յաւուրս տեառն Աշոտոյ՝ Սիւնեաց իշխանի : Ապա զգացուցանէ նմա զիրն մեծ եպիսկոպոսն Սիւնեաց Տէր Յովհաննէս . և նա հրամայէ վերստին շինել զեկեղեցին և զվանքն և ժողովել զկրօնաւորսն, եւ տայ զգետնն Արտապա-
մուխ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն . որ եղևն իսկ :

Եւ ապա վախճանի բարեպաշտ և արքայաշուք իշ-
խանն այն Աշոտ . և ի սաստիկ շարժմանէ տապալին եկեղեցիքն եւ ամենայն շինուածք վանիցն . զոր եւ վերստին ծանուցանէ եպիսկոպոսն երանելի տիկնոջն Դուշանայ . եւ նա առաւել աստուածասէր գորով եւ բարեպաշտօն՝ հայցէ յեպիսկոպոսէն փութապէս ձեռն ի գործ ածել եւ շինել զեկեղեցին եւ զտեղին պայծառ քան զառաջինն, զի մի կորիցէ, ասէ, յիշա-
տակ տեառն իմոյ Աշոտոյ . զոր և անյապաղ փութով
Հատ. Ա :

կատարեաց երջանիկ եպիսկոպոսն Տէր Յովհաննէս :
Եւ կոչեն ի նաւակատիս զմեծ կաթողիկոսն Հայոց
զՏէր Յովհաննէս . եւ պայծառապէս զարդարեցին
զվանքն առաւել քան զառաւել , եւ գրեն արձան յի-
շատակի ի վերայ եկեղեցւոյն Աշոտոյ և Շուշանայ .
որում էր օրինակ զայս . « Նախ և առաջին իսկ լեալ
էր վանքն Խոտակերաց . եւ վասն զի աւերեալ էր
կրօնաւորանոց ուխտս եւ քաւարանս որ ի սմա ի
վաղնջուց հետէ իսկ . ապա տէրն իմ երանելին
Աշոտ աշխատո՛թեփմբ շինեալ էր զսուրբ եկեղե-
ցիքն՝ միանգամայն իսկ նորոգապէս զարդարեալ
զամենայն շինուածան կրօնաւորական դասիւր : Իսկ
եւ իսկ եղև Տեառն իմոյ Աշոտի ելանել ի մարմնոյ
աստի փոխելով առ հարսն իւր . սահմանեցին որ-
դեակքն մեր զգեօղս Արտասամուխ ի սուրբ ուխտս
սահմանօքն իւրեանց (զոր) հարքն կերեալ էին, վասն
երանելի իշխանին Աշոտի և ինձ Շուշանայ՝ Սիւնեաց
աիկնոջ , հոգեաց արձան եւ յիշատակ մեզ եւ յարեւ-
շատութիւն որդեկաց մերոց : Եւ եղև զի հիմնաշարժ
լինելով աւերեցան եկեղեցիքս . եւ իմ տեառն իմոյ
Աշոտի կենաց հաղորդ կամելով լինել , (առ ի) նորո-
գել զյիշատակ նորա փոխելոյն առ Քրիստոս , նոր
շինեցի զսուրբ եկեղեցիս կրօնաւորանոց շինուածովք
յանուն սրբուհոյ եւ միշտ կուսին Մարիամու Աստ-
ուածածնին . եւ վասն փրկութեան երանելի տեառն



Իմոյ Աշոտի՝ Սիւնեաց իշխանի, եւ իմոյ մեղուցեալ ոգւոյ եւ որդւոյ մերոց Սմբատայ եւ այլոցն երկա-
րածիգ կենաց եւ յաջողման իբրեւ զնոյն գիւղն
Արտասամուխ ամենայն սահմանօքն նորա զոր կե-
րեալ էին մինչև ցայսօր ժամանակի, ի ձեռս վանացս
առաջնորդիս հաստատեցի անխախտաւ պայմանաւ ի
սուրբ Աստուածածինս, ի վանս Խոտակերաց մինչև
յաւիտեանս ժամանակաց՝ կամակցութեամբ որդե-
կաց իմոյ :

Եւ զայս պայման հաստատեցի ի սուրբ կրօնաւո-
րանոցի աստ, ի հինգ եկեղեցիսդ այդ զոր ես չինեցի .
մին եկեղեցիդ որ է Աստուածածինդ՝ տեառն իմոյ
Աշոտի և յիմ անուն լիցի, ի տարին երեք քառասունք
կատարեն մեղուցեալ հոգւոյ մերոց, թերևս գտցուք
ողորմութիւն յազեղ ատենին Քրիստոսի . այլ եւս
չորս եկեղեցիքդ լիցին որդեկաց մերոց յարեւատու-
թիւն եւ հոգեացն փրկութիւն եւ ի պէտս վանացս :
Արդ մի ոք իշխեսցէ այսմ անառտ վճռիս եւ պայ-
մանիս ընդդիմակաց լինիլ եւ խափանող . ապա թէ
ոչ՝ այնպիսին Յուդայի մատնչին մասնակից լիցի . և
մեղաց մերոց համարս տացէ յաւուր ազեղ ատենին
Քրիստոսի » : Եւ մեք Տէր Յովհաննէս՝ Հայոց կաթո-
ղիկոս, մերովք եպիսկոպոսօք և կղերիկոսօք, և Տէր
Յովհաննէս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, վկայ եմք այսմ
գրոյ եւ վճռի : Գրեցաւ յիշատակ կտակիս այս յ359

Թուականին Հայոց ի կամս ամենակապին Աստուծոյ,
որ է օրհնեալ յախտեանս . ամէն :



ԽԵ. — Շինութիւն Յովհաննու Վանիցն ի Վանանայ՝
որդոյ Զագկայ :

Որպէս ի վերագոյնն ասացաք, Վահան ոմն՝ որդի
Զագիկ իշխանի, եղբայր Զեանջէրի, վասն դիւարախ
մոլեգնելոյն եղև կրօնաւոր, և կամեցաւ շինել վանս
ևւ հաստատել կրօնաւորական դասս մշտապաշտօն
քահանայից : Եւ յետ բազում եւ մեծամեծ ճգնու
թեանց եկեալ ի ստորոտ բարձր լերինն յորում անա
սիկ ամրոցն կայ Բաղաբերդու՝ հանդէպ Աճանանու .
և գտեալ տեղի մի հարթ և յոյժ ի ճահ՝ նախ խնդրէ
աղօթիւք ի Տեառնէ յաջողել զգործս ձեռաց իւրոց .
և ապա հրաւիրէ զեղբարսն իւր ի նոյն գործ . եւ
սկիզբն ատնէ շինուածոյ եկեղեցւոյն և կանգնէ տուն
փառացն Աստուծոյ՝ յոյժ զեղեցիկ յօրինուածովք,
զմբէթայարկ և եռախորան, հաստահեղոյս և տաշա
ծոյ վիմօք . և կարգէ զնա տուն կրօնաւորաց :

Եւ մեծամեծ եւ թագաւորական սպասուք զար
դարէ զնա . եւ ժողովէ եղբարս սրբակրօնս աւելի
քան 400 . եւ հաստատեն մասն ժառանգութեան

եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ լուսաւորչին Գրիգորի,
 զձորն գետովն յայս դէհս եւ յայն յանդաստանս եւ
 յայգեստանս վանիցն, և զլեռնակողմն մինչ ի վեր ի
 ծայր բարձրաւանդակին ուր հօրանք հօտիցն լինէին .
 եւ բնակեաղ խաշանց . եւ ի քաղաքին կողմանէ
 մինչ ի պատուար պարսպի արտաքին որմոյն որ ի
 լեռնէն սկսանի . եւ ի Տանձափարախոյ կողմանէն
 մեծ բնաձորն որ ի լեռնէն սկսանի և իջանէ ի գետն,
 և զգեղանն որ ի հանդէպ վանացն՝ զԱշաղու և զԱ-
 չաղուայ, զԳետարավայր եւ զՇէկք եւ այլ բազում
 տուրս եւ ժառանգութիւնս եկեղեցւոյն հաստատեն
 անխախտ վճռաւ : Կոչէ Վահան զվանսն յիւր (անուն)
 Վահանու վանք . եւ այնուհետեւ եւ օր ըստ օրէ հան-
 դիսանայր նա իբրեւ քաղաք քաղմաժողով : Եւ ինքն
 իսկ Վահան յետ բազում ճգանց և աշխատութեանց
 վախճանի, եւ դնի ի դրան սուրբ քաւարանին : Եղև
 շինութիւն սուրբ ու խտին 360 թուականին Հայոց,
 ի թագաւորութեանն Սմբատայ Բագրատունւոյ, յիւ-
 խանութեան Սիւնեաց գահերէց իշխանին Սմբատայ՝
 որդւոյ Աշոտոյ, ի Բաղայ Զեանշէրի, յեպիսկոպոսու-
 թեան Սիւնեաց՝ Տեառն Յովհաննիսի :

Բայց յետոյ միւս Վահան՝ եղբորորդի սորա, այս-
 ինքն Զեանշէրի որդի, սնեալ եւ ուսեալ ի մանկու-
 թենէ, վարժեալ աստուածային խմաստիւքն ի սոյն
 տան, քահանայացաւ եւ եղև առաջնորդ սուրբ
 Հատ. Ա. :

ուխտին : Սա յաւել բազում շինութիւնս եւ զար-
դարեաց զվանան հանդիսական կարգօք, շինէ զմեծ
աղօթարանն ի դրան եկեղեցւոյն վիմարդեան մահ-
արձանօք, յորում հանգուցեալ քան ի շիրմի բազում
թագաւորք եւ թագուհիք Աղվանից եւ Բաղայ, եւ
բազում իշխանք փառաւորք Սիսական աշխարհիս :
Շինէ և գեղեցիկ յորինուածով զգաւիթ եկեղեցւոյն
մեծամեծ քերածոյ վիմօք 30 կանգնոց չափ, կանգնէ
կամար ի դրան վանիցն եւ ի վերայ՝ երկու խորան
յանուն Պետրոսի եւ Պօղոսի առաքելոցն :
Շինէ եւ ի ձուլեալ կրաշաղախ քարանց տրապէզ մի
մեծ, և բերէ փողովք զջուրն ի դուռն նորա . այսպէս
գեղեցկացուցեալ զնա զանաղան յորինուածօք : Եւ
ինքն յետոյ կոչեցաւ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց
որ զինի Տեառն Յակորայ . եւ անոր յեւս ի ծայրա-
գոյն փառս՝ ի կաթողիկոսութիւն Հայոց, որ զինի
Տեառն Անանիայի Մոկացւոյն : Եւ կացեալ ի կա-
թողիկոսութեան ամս 5, վախճանի ի Վասպուրա-
կան աշխարհի ի Տոսպ գաւառի, ի Զորոյվանքն որ է
մերձ Բերկոյ . եւ դնի ի դրան քաւարանին : Բայց
յետ բազում ժամանակաց յաւուրս Գրիգորի՝ Թա-
գաւորի Բաղայ, ի Շահանդիստոյ թագուհոյն եւ ի
Կայտայէ եւ ի Սենեքերիմայ թագաւորէ բազում եւ
գեղեցիկ շինուածովք առաւել գեղեցկացուցին ըզ-
վանան Վահանու՝ կանգնեալ կամարս մեծամեծս, և ի

վերայ՝ եկեղեցիս և սրահս բազմասիւնս բարձրաբերձ,
հովանի և խրախարան իշխանացն . յորոց աւուրս և
եկն երջանիկ կաթողիկոսն Աղվանից Տէր Ստեփան,
նոս եւ անդէն բնակեալ աւուրս ինչ՝ հանգեաւ ի
ի տեղւոջն, եւ եղաւ ի նմին սրբաբանի :



**ԽԶ. — Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր
որդի իշխանին Սիւնեաց :**

Յաւուրս իշխանին Սիւնեայ Վասակայ տեառն՝
որդւոյ Փիլիպպէի, մանուկ մի ի Սիսական տոհմէ
Գէորգ անուն՝ յոյժ դեզեցիկ տեսլեամբ եւ առոյգ
հասակաւ, առեալ էր իւր կին եւ հասեալ ի չափ
երիտասարդութեան : Ապա ըստ աստուածային եր,
կիւղին նեղէր զնա բան սուետարանին՝ ա՛յն որ ասէր .
եթէ ոչ թողցէ այր զհայր իւր եւ զմայր կամ զկին
կամ զորդի եւ առնու զխաչն եւ գայ զկնի իմ՝ չէ
ինձ արժանի : Եւ երբէք ոչ հանդէ՛ր եւ ոչ հեշտա-
նայր ի մարմնական փառս եւ ի ցանկութիւնս . եւ զի
կուտութեամբ եւ սրբութեամբ հասեալ էր նա յար-
դար ամուսնութիւն, ապա օր մի յեղակարծում
ժամու անյայտ լինէր յիւր ապարանիցն եւ յընտա-
նեացն . եւ զնայ ի ծածուկ ի վանս ուրեք, եւ փոխէ

զհանդերձա իւր ի մաշկեղէնս եւ յայծեայո . եւ ան-
ժանօթ կայր անհանգիստ տընութեամբ : Ապա ճիչ
բարձեալ մօր նորա Համամուհեայ՝ մեծահաւատ
տիկնոջն, եւ կնոջ նորա եւ եղբարց եւ ծառայից՝ եւ
չրջէին խնդրել զՊէտրդ եւ ոչ գտանէին :

Եւ յետ սակաւուց ծանեան զտեղին . զնայեալ
բռնութեամբ ածին յապարանսն իւր . եւ պատառեալ
զգծուծ հանդերձն այծեայ եւ զխոշոր ցփսին՝ զգե-
ցուցին զհայրենի հանդերձն յարգունական մետաք-
սէից : Եւ թէպէտ բռնութեամբ պահէին . այլ նա
ոչ խառնէր ընդ նոսա . այլ իբր արբեալ եւ թմբբեալ
ի սիրոյն Քփիստոսի՝ կայր անզբաղ եւ լուռ՝ միշտ
աղօթից եւ ընթերցմանց պարապեալ . որ և յաւուր
միտմ՝ դարձեալ աներեւոյթ լինէր . եւ զգեցեալ
մազեղէն խոշոր և գլգլէնս պատառոտունս՝ զնայր ի
մեծ առաքինարանն Երիցու վանից առ աստուածազ-
գեաց և սրբափայլ ճգնաւորն՝ մեծ էգոնոմոսն Թէո-
դորոս քահանայ . եւ նա յոյժ ուրախութեամբ ընկա-
լաւ զնա : Իսկ իմացեալ մօր նորա եւ կնոջն եւ առեալ
զհամազգի իշխանսն Սիւնի՝ դիմեցին ի վանսն Երի-
ցու . եւ բազում եւ զանազան մաղթանօք ջանացին
և ոչ ինչ կարացին զնա շարժել յայնմ կամաց . ապա
իմացեալ զանխախտելի սէրն որ առ Քփիստոս՝ թո-
ղին զնա ի կամս իւր եւ զնացին : Իսկ նա յետ բա-
զում ճգնութեանց եւ խստամբեր կրօնից փափագէր

քահանայական կրօնից շնորհին . եւ յայնմ ժամանակի
փայլէր ճգնութեամբ մեծ եպիսկոպոսն Սիւնեաց
Տէր Սաղօմօն եւ երանելին Մաշտոց ի Սեւան . եւ
զի ոմանք խառնային ընդ Քէորդեայ եւ մախանօք
զկծեցուցանէին զնա խիստ բանիւք ի վարդապետաց
եւ յաշխարհականաց . ապա առեալ զնա Թէոդորոսի
տարաւ առ Տէր Սաղօմօն, զոր յոյժ սիրով ընդունէր
եւ յորդորական խրատու հաստատէր զնա . եւ հրա-
մայէր հեռանալ անտի եւ զնալ առ Մաշտոց եւ ի
նմանէ ուսանիլ եւ կրթիլ յամենայն վարս առաքինու-
թեան, զոր եւ արարն իսկ :

Եւ յուզի անկեալ Թէոդորոսիւ հանդերձ զնայ ի
Սեւան . եւ բազում աւուրբք կեցեալ ընդ նմա .
վարժեալ եւ խրատեալ ի նմանէ ամենայն բարե-
ձեւութեամբ . եւ դառնայ անդրէն ի տեղի իւր . եւ
գտանէ վախճանեալ զեպիսկոպոսն . եւ յաջորդէ ի
տեղին Տէր Յովհաննէս : Չնայ յողջոյն նմա . եւ
բազում եւս գտանէ յորդորումն մխիթարական
խրատուց ի նմանէ . և բնակեալ յԵրիցու վանս՝ հան-
դիսանայր ի մեծամեծ ճգունս հանդերձ Թէոդորոսիւ :
Ապա յետ աւուրց ինչ դարձեալ զնայ առ Մաշտոց
ի Սեւան հրամանաւ Տեառն Յովհաննիսի . եւ թա-
խանձեցուցանէ զնա վասն իւր քահանայանալոյ . զոր
և յուղարկէ մաղթողական թղթով առ կաթողիկոսն
Հայոց Քէորդ եւ ծանուցանէ նմա զամենայն որպէ-

սութիւն նորա և հայրագիր եղեալ Պէորգեայ երաշխաւոր լինի նմա : Տեսեալ ապա կաթողիկոսին զՊէորգ եւ ընթերցեալ զթուղթն՝ ընդունի զնա յոյժ պատուով եւ հրամայէ ձեռնադրել զնա քահանայ . եւ յուզարկեն անդրէն ի տեղի իւր . եւ լինէր խնդութիւն բազմաց . բայց Մաշտոց վասն երաշխաւորութեանն անդադար յորդորական թղթով եւ հոգւոր խրատու զգուշացուցանէր զնա : Իսկ ի կաթողիկոսութեանն Մաշտոցի հանապազ ընդ նմա լինէր Պէորգ մինչ ի վախճան եղաւ : Եւ յետ վախճանին Մաշտոցի գայր եւ բերէր զշուրջառն եւ զկնկուղն խոյրակերպ եւ զպարեգօտ երանելոյն նշան յանուն Սիւնեաց . և ինքն բնակէր յԵրիցու վանս ընդ Թէողորոսի հրեշտակակրօն վարուր . և անդէն վախճանեալ՝ եղաւ սրբասնեալ մարմին նորա ընդ երիցս երանեալ սուրբ հօրն Երիցակայ, ի նմին սրբարանի . որոց բարեխօսութեամբ խնայեսցէ՝ Քրիստոս ի տունս յայս եւ յաթոռս եւ ի հաւատացեալ հօտս սորին :



ԽԷ. — Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին Բղենոյ :

Երանելի սուրբ հօրն Պէորգեայ էր հարազատ մանկիկ մի ի նոյն Սիսական տոհմէ Ստեփաննոս

անուն, զոր հատեալ յստենէ ծնողացն նուիրեցին Աստուծոյ. և ետուն յուսումն մանկութեան առ ոտս աստուածարեալ ծերոց, որ եւ սնեալ զարգայաւ ամենայն կատարելութեամբ ներքին մարդովն եւ արտաքին, գիտնականաւ և գործնականաւ. և կոչեցաւ յաստիճան քահանայութեան ի Տէր Յովհաննիսէ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ : Ապա ցանկացեալ այնուհետեւ աստուածային իմն գործոյ՝ կամեցաւ շինել եկեղեցի եւ հաստատել ի նմա տուն կրօնաւորաց և դասս պաշտօնէից . զի որ զառաջնորդութիւն ստասցի, գնասցէ նա ի զօրութենէ ի զօրութիւն եւ երեւացի Աստուծոյ և հրեշտակաց ի Սիւն : Գնացեալ ապա ի թիկանց կուսէ Աստարոյ վանից . եւ գտեալ տեղի մի յոյժ գեղեցիկ եւ վայելուչ՝ ի մէջ երկու ձորոց ի վերայ հարթ ոստոյ միոյ, սկսանի շինել եկեղեցի օժանդակութեամբ Հրահատայ իշխանի . և կատարէ զնա, և այլ ևս գաւիթս և սրահս եկեղեցւոյն և բնակութիւն կրօնաւորաց :

Եւ կոչեալ ի նաւակատիս զՏէր Յակոբ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, սահմանեն զնա եղբայրանոց, և զվայրն ամենայն չրջակայ՝ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն, և դնեն գողեատունս հանդէս վանիցն . եւ ժողովեալ ուրուկս բազումս անդ դարմանէին . և այսովս պայծառացուցեալ ամենայն սպասուր եւ կարգաւր զվանսն յ385 թուականին Հայոց . ինքն երանելին

եւ անհամեմատն ի մարդկանէ Ստեփաննոս եօցեալ
բազում ամա առաքինեացն վարուք եւ հրեշտակա-
կէն առաքինութեամբ զանմարմնոցն ի մարմնի բե-
րելով զկեանս, մեռեալ մարմնով և կենդանի հոգով,
փոխի յիմանալի կայանս ի կարգս հրեշտակաց. այրն
երկնաքաղաքացի զնայ առ քաղաքապետն իւր
Քրիստոս ի 419 Թուականին Հայոց, ի նառասարդի
ամսոյ ի 17, յաւուր հինգչաբաթով, ի սուրբ պէն-
տեկոստէին. եւ զնի ի քնարանի առ սուրբ եկեղե-
ցոյն : Եւ յաջորդէ զառաջնորդութիւն ուխտին
Նորավանից հայր Հրահատ, և յետ նորա եղբորդի
նորին Ստեփաննոսի Քրիստափոր՝ աշակերտ սուրբ
հօրն, յամենայնի նմանեալ վարդապետին իւրոյ :

Բայց յետ սակաւուց եւ շինեցաւ եկեղեցի յոյժ
գեղեցիկ յօրինուածօք, և ի դրանն կամարք զարմա-
նալիք ի սքանչելի ճարտարաց յարմարեալք մեծա-
մեծ վիմօք և խարսխաւոր սեամբք ի հայր Գէորգեայ
և ի Յովհաննիսէ քահանայէ :



ԽԸ. — Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. և նգովիցն
որ այլ ոչ շինի :

Ի Ժամանակս Սմբատայ՝ որդւոյ Աշոտոյ, Սիւ-
նեաց զահերէց իշխանի, եւ յեպիսկոպոսութեանն

Տեառն Յովհաննիսի շինողի սուրբ եկեղեցւոյն, բազում եւ մեծամեծ վիշտս հասուցանէին սուրբ ուխտին Տաթեւոյ բնակիչք Յուրայ բերդին, որք էին անաստուածք, ժպիրհք եւ ելուզակք : Եւ յաւուր միում եկեալ ի գիշերի յեղակարծ ժամու, սկսան կողոպտել ղեկեղեցին եւ զգործատներն և զյարկսն կրօնաւորաց . եւ խնդրէին զեպիսկոպոսն զի սպանցեն, եւ ոչ գտին . ապա զմանա ի ծերոցն սրով հարին եւ զայլսն փախստական արարին . զոր ինչ գտին ինքեանք՝ առեալ գնացին ի բերդն (Յուրայ) . տարան եւ արծաթի սափորով զմեռոնն եւ վայթեցին ընդ քարն : Իսկ ընդ լուսնայն եկեալ եպիսկոպոսին և տեսեալ զայն ամենայն վնասն, ի վեր առին զսուրբ խաչն եւ զայլ սրբութիւնսն եւ նզովեցին ահագին նզովիւք զբերդն եւ զբնակիչս նորա . եւ առ ժամայն շարժեալ գետնոյն, քարն յերկուս ճեղքեալ եւ ամենայն շինուածքն փլեալ . եւ բազումք ի բնակչացն անյայտ կորեան : Իսկ եպիսկոպոսն ոչ իշխեաց բնակիլ ի տեղ ոջն . այլ առեալ զխաչն եւ ամենայն պաշտօնէիքն եւ և դնաց յօտար աշխարհ :

Ազդ լինի ապա այս փառաւորեալ իշխանին Սմբատայ, եւ յարուցեալ այլովք աղատօքն գնաց զկնի եպիսկոպոսին եւ սուրբ խաչին . եւ բազում թախանձանօք էած անգրէն ի տեղի իւր՝ ի մեծ հայրապետարանն Տաթեւ . եւ հալածական արարեալ
 Հատ . Ա :

զանիծեալ բնակիչս Յուրայ քարին, զոմանա ի մե-
ծամեծ պատիժս եւ պատուհասս արկանէր, եւ առ-
հասարակ ջնջեալ հեռացոյց յաշխարհէս . և զտեղին
իւր սահմանովն ետ ի սեպհական ժառանգութիւն
եկեղեցւոյն . եւ աւանդեաց ի ձեռս Տէր Յովհան-
նիսի . եւ հրամայեաց գրել վճիռ ահագին նզովիւք
եւ կնքել եւ դնել ի սուրբ եկեղեցւոյն զի մի ոք
յանդգնեսցի շինել զնա . զոր եւ գրեալսն իսկ . եւ է
այսպէս :

« Եւ Յովհաննէս՝ շնորհին Աստուծոյ եպիսկոպոս
Սիւնեայ, գրեցի զայս վճիռ իմով ձեռամբս հրամա-
նաւ աստուածազօր իշխանին Սիւնեայ Սմբատայ . զի
եհաս մեզ վտանգ տագնապի ի չար եւ յանաստ-
ուած երւզակացն որ բնակեալ էին ի Յուրայ բերդ-
անուն քարին, որք յանկարծակի յարուցեալ ի վե-
քայ յոգնաժողով եղբարցն ի գիշերի՝ կողոպտեցին
դյարկս ամենայն, եւ զոմանս սպանին ի ծերոցն :
Իսկ մեք տեսեալ զայնպիսի աղէտս՝ առեալ զսուրբ
խաչն հալածական եղաք յայլ աշխարհ . եւ կրօնա-
ւորքս ամէն ցան եւ ցիր եղեն : Ապա ազդ եղեալ
աստուածապահ տեառն Սմբատայ, եւ եկեալ դար-
ձոյց զմեզ այսրէն . եւ ըստ բաջ սրտին եւ մեծայոյս
հաւատոյն, իբրեւ զառիւծ մրմռեալ ի վերայ չա-
րացն՝ ցան եւ ցիր կացոյց զամենեսեան, գիտելով
ըստ մեծի իմաստութեան իւրոյ զանօգուտ քարն

զի չէ ումեք շահ ինչ և ոչ նեղէ զոք՝ ո՛չ ի Բաղա-
ցեաց, եւ ո՛չ յայլ կողմանց ըայց միայն՝ զսուրբ
եկեղեցիս եւ զիւր իշխանութիւնս տագնապաւ-
մչտացուցանէ, զորս իւր և իւր հարանցն բաղմառատ
և անչափելի ծախիւք և աշխատութեամբ սլայծա-
ռասհրաշ վայելչացուցեալ էին և ցանկալի յօրինեալ.
և զերծուցեալ հանգոյց զսուրբ նշանս եւ զեկեղե-
ցիքս և զմեզ. և եհան յանդորր ի դառն նեղութենէ.
եւ աւանդեաց ի ձեռս մեր զտեղին, զոր հատուցէ
սմա նախ ի մարմնի Տէր Աստուած ձիգ ժամանակօք
եւ խաղաղական թագաւորութեամբ, զաւակօք եւ
զտրմիւք վայելել. եւ յաւիտենական կենացն եւ
արքայութեանն լինել արժանի ընդ սուրբ թագա-
ւորացն :

Այլ հրամանաւ նորին Սմբատայ՝ Սիւնեաց իջ-
խանի, գրեցի իմով ձեռամբս կտակ յաւիտենական.
եւ կնքեցի իմով սովորական մատուցեսուս, եւ եգի
յեկեղեցւոջս զի յետ ժամանակաց մի՛ ոք յանդըգ-
նեացի զնոյն ոճիրս գործել : Արդ՝ եթէ ոք հրամա-
նիս մերոյ հակառակի. և առնու զՅուր ի սուրբ եկե-
ղեցւոյս. և կամ կամի զսուտ քարդ բերդ անուանել
եւ շինութիւն խորհիլ, եւ կրկին հալածումն յարու-
ցանել սուրբ եկեղեցւոյս, այնպիսին նշովեալ եղիցի
յԱստուծոյ ամենակալէ եւ յամենայն սրբոյ եւ ի
մէնջ. եւ մի՛ հասցէ ողորմութեան. այլ եկեսցեն ի

վերայ նորա անէծք ցաւադինք, եւ եղիցին որդիք
նորա ի սատակումն, և յազգէ ջնջեացին անուննորա.
եւ յետ այսր ինքն ջնջեալ լիցի ի դպրութենէն
կենաց. եւ մասն ընդ սատակացի առցէ յանշնջ
հորն : Իսկ ժամանակին աւագն որ հաստատուն
կայ այս պայմանիս, որպէս Սմբատ առաքուածատէր
իշխանս, զնորին օրհնութիւն և զվարձս ժառանգ
դեսցէ, ապա թէ մոռացեալ անիոյթ արասցէ՝ զիւրն
մի վայելեացէ. եւ ամենայն նշովից որ ի գրիս է
պարտապան եղիցի » : Եղև այս ի թուականիս Հայոց
364. ահա այսպէս եղև :

Բայց յետ բազում ժամանակաց մինչ խանգա-
րեալ էր հայրապետանոցն. եւ ցրուեալ ժառանգ
դութիւնք եկեղեցւոյն, զայս տեղիս առին ոմանք եւ
վերստին շինեցին. և յարուցին մեծամեծ հալածումն
եկեղեցւոյն յաւուրս Վասակայ թագաւորեցելոյն և
Սեւակայի եւ Շահանդխտոյ՝ մօր նոցա. և կրկին
աւերեցին զվանսն. և եպիսկոպոսն Տէր Յակոբ եր-
թեալ էր ի Բաղս. և դարձեալ զայր անտի, իսկ
շնարարոյքն գաղտ պահեալ զճանապարհն որ անցանէ
ընդ խոուն Յուրայ, յարեան ի վերայ և սպանին զե-
պիսկոպոսն, որ և թաղեցաւ ի յիշատակ չար դոր-
ծոյն. եւ մինչև ցայսօր բժշկութիւնք լինին ի տե-
ղովն ի բորոտս, ի պիսակս եւ յայլ ակտաթէտս :
Ապա յետ նորա յաջորդի ի տեղին Տէր Գրիգոր որ

եւ հայցեալ ի Թագաւորէն Վասակայ զտեղին, ցուցանէ և զառաջին Թուղթ անիծիցն որ գրեալ էր ձեռամբ Տէր Յովհաննիսի . և նորա հրամայեալ նմա զտեղին՝ տայ պատուէր քակել և յատակել և բնաւին ի բաց ջնջել զտեղի բերդոյն . զոր և արար իսկ անյայտ զտեղին . եւ գրէ կտակ կրկին այսպէս :

« Ծնորհին Աստուծոյ կամ եղև Վասակայ՝ աստուածասէր եւ բարեպաշտ Թագաւորի, և Սևադայի՝ իշխանաց իշխանի, եւ մօրն իւրեանց Շահանդխտոյ, ըստ քաջահաւատ յուսոյն եւ երկիւղած բարուցն հաստատել զվերոյգրեալ վճիռդ երանեալ Տեառն Յովհաննիսի՝ շինողի սուրբ եկեղեցւոյս, և չարաչար նզովիւք փակել յայժմոյս և ի հանգերձեալ կեանսն վասն Յուրաց քարիդ շինողի : Արդ անփոյթ եղեալ անյուսից եւ տներկիւղից՝ սկսան եւ շինեցին բերդ վասն առժամանակեան օգտի . եւ ոչ ինչ շահեալ որդնալից սատակեցան, պակասեցան, կորեան վասն անօրէնութեան : Իսկ ի ժամանակս մեր հրամայեցին աւերեալ յատակել : Որ այլ յանդգնի շինել նզովեալ լիցի ի Հօրէ եւ Ռորւոյ եւ ի սուրբ Հոգւոյն . որդիք նորա մուրճք եղիցին եւ եցցեն ի բնակութենէ իւրեանց, եւ մի հասարակեսցեն զաւուրս իւրեանց . և թէ ի տաճիկ աւագութիւն փոխի եւ յափշտակել ջանայ զՅուր եւ կամ շինել գրերդաքարդ՝ յԱստուծոյ անիծեալ լիցի, և յիւր Մահ-

մեռէն ապիգար եղիցի, հաշարն նմա հարամ, և յիւր
դուրանէն յամօթ և սեւերե՛ս լիցի » : Գրեցաւ այս
կտակ իմով ձեռամբս Տեառն Գրիգորի . եւ կնքեցի
իմով սովորական մատանեաւս ի կամս Աստուծոյ :



ԽԹ. — Վախճան Տեառն Յովհաննիսի . և յաշորդեմ
Տեառն Յակոբայ. եւ որ յառաջս նորին եղեն յաւել-
ուա՛ք Ժառանգութեան եկեղեցւոյն :

Արտանդի եւ աստուածազգեաց Հայրապետն մեծ
Տէր Յովհաննէս, յետ բազում բարեկարգութեանց
եւ մեծամեծ եւ երևելի գործոց, վախճանի. եւ ղնի
առ սուրբ եկեղեցւոյն ի Հանգստի յ367 թուականին
Հայոց : Բայց բազում ինչ ի բանից նորա եւ ի Ժա-
ռանգութեանց որ վարթամացոյց զսուրբ ուխտն, ոչ
գրեցաք զի մի՛ ի հնացեալ նամակացն ոչ կարացաք
ճշդիւ վերծանել . եւ մի՛ զի տաղտկութիւն համարե-
ցաք լսողացդ : Իսկ յետ սորա զահերէց իշխանն
Սիւնեաց Սմբատ խնդրէ ի մեծ եւ յաշխարհակալ
կաթողիկոսէն Հայոց ի Տէր Յովհաննիսէ եպիսկո-
պոս եւ առաջնորդ Սիւնեաց : Ապա էր ի տան կա-
թողիկոսարանին սենեկապետ եւ գործակալ կաթո-
ղիկոսին եւ առաջ ամենայն կղերիկոսացն Յակոբ

անուն, որ էր ի Դժնայ՝ որդի եղբոր նորին Տեառն Յովհաննիսի կաթողիկոսին, այր բարձրահասակ եւ գեղեցկատեսիլ, հանճարեղ և իմաստուն, բաղյրաւ թարոյ եւ հեղամիտ, լի ամենայն առաքինութեամբ . զնա պատշաճ համարեալ այնմ մեծի եւ առաքելական ակթառոյն . եւ վկայութեամբ եւ ընտրութեամբ բաղմնաց ձեռնադրէ եւ առաքէ զՅակոբ եղբիսկոպտոս Արեւոյ . որ եկեալ բազում եւ երևելի կայիւր պայծառացոյց զսուրբ եկեղեցին, եւ փարթամացոյց առաւել բան զառաւել . և ամենայն բաղցր վարդապետութեամբ միշտ ուսուցանէր զվիճակեալսն և հոգայր վասն հօտին :

Սա յաներևոյթ իմն զօրացեալ ի բանէն Աստուծոյ՝ զանձազին սանէ զՂուրն Զագէձորոյ, որ Վարարակն էոչի, ի Տեառն Փիլիպպէ՝ որդւոյ Վասակայ Սիւնեաց իշխանի, ընդ երկոստասան 1,000 դրամի և մի լուսաւոր ջաւահիրի, որում զինն և հանգամանքն բաղմնաց անգիտելի էին : Եւ բազում աշխատութեամբ և մեծամեծ ծախիւք ածեալ էր (Ղուր) ի լեռնէն Զագէձորոյ և բերեալ ի Յաքոստն որ հանդէպ վանիցն յայնկոյս գետոյն . և տօրս զամենայն վայրն առաւար եւ փշաղից վարդաւտ եւ տնկաղից . տնկեաց բազում այգիս եւ ողթս սորեկս, հարկ տունկս ի զանազան ուտղարեւոյց ձիթենիս և թզենիս և նոնենիս . եւ յամենայն մրգաբերաց արար դրախտս զարմանալիս .

և զարդարեալ գրողոր վայրն ընդարձակագոյն թանձրախիտ ծառովք եւ քաջուգէշ որթովք ի վայելումն եգրայրութեանն եւ ի պէտս ամենայն կարօտելոց և աղբատաց : Եւ ապա տեսեալ բլուր մի գեղեցիկ ի մէջ դարաստանաց, եւ հարթեալ զգլուխ նորա՝ աւար պարսպափակ եւ ելից զմէջն իբր քաղցր դիտանոց որ հայէր ի վերայ ամենայն այգեստանոյն . եւ չինէ ի վերայ նորա զմթէթայարկ խորան մի յոյժ հրաշակերտ յօրինուածովք, եւ զորմ եւ զձեղուն նորա ետ զարդարել նկարչաց զանազան երանգօք, նկարել զամենայն տնօրինական եւ տէրունական պատկերս եւ զառաքելոց եւ զհայրապետաց, եւ բոլոր շուրջ զեկեղեցեան սրահակս գաւթաց, եւ գրէ ինքեան արձան յիշատակի այսպէս :

« Եւ Յակոբ՝ շնորհուն Աստուծոյ Սիւնեաց եպիսկոպոս, գնեցի զԱրարակ ջուրն յաստուածապահ տեառն Փիլիպպէէ՝ Սիւնեաց տեառնէ, ընդ 12,000 դրամի եւ մի պատուական գոհարի, եւ բազում ծախիւք և մեծամեծ աշխատութեամբ վերին օգնակա նութեամբն ածի զջուրն ի լեռնէն Զագէձորոյ և բերի ի վարդուտս, և տնկեցի որթս սորեկս եւ այգիս վայելուչս եւ դրախտս բազմածաղիկս եւ պտղալիցս ի վայելումն սուրբ հայրապետացն որ ի սուրբ աթոռս հաստատին եւ սուրբ ժողովոյս և ամենայն հաւատացելոց Քրիստոսի : Եւ արդ Աստուած ի վայե-

լու՛մն արասցէ հասարակաց ամենեցուն. եւ աղերս մատուցանեմ հասարակաց անմոռաց յիշման արժանի առնել ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զտառապեալ հոգիս իմ : Եւ չկայ յայս ջրոյս հաշիւ ոչ Նոբեցեաց, ոչ Խոտանանեցեաց, ոչ Շնհէրացեաց կամ Հալեցեաց, ոչ այլ մարդոյ, ոչ յարտ կտրել եւ ոչ ի մարդ եւ ոչ պարտիգի ջուր տալ զատ ի մատակէդ ըմպելոյ մարդոյ եւ անասնոյ : Եւ թէ ոք յանդգնի եւ զայս ջուրս կտրէ, այնպիսին նղովեալ վիցի յԱստուծոյ եւ ի սուրբ նշանէս եւ յ318 հայրապետացն որ ի Նիկիայն գումարեցան, եւ յամենայն սրբոյ եւ ի մէնջ. եւ բաժին նորա ընդ ուրացոցս եւ կախարդս լիցի յաւուր ահեղ ատենին Քրիստոսի. եւ ընդ սատանայի եւ հրեշտակաց նորա ճարակ լիցի անշէջ հրոյն տանջանաց. ուր հուր նոցա ոչ չիջանի եւ որդն նոցա ոչ վախճանի » : 3381 Թուականիս գրեցաւ վճիռս այս իմով ձեռամբս եւ կնքեցաւ մեր սովորական մատանեաւս ի կամս Աստուծոյ :

Գտաք զայս իւրով ձեռամբն գծագրեալ ի մազաղաթի, ընդ սմին եւ զմիւս վճիռ գին ու ծախ վաճառին գրեալ ձեռամբ նոյն իշխանին Փիլիպպէի՝ որդւոյ Վասակայ, որ Իշխանիկ կոչիւր, որդւոյ մեծ Փիլիպպէին, որ էր այսպէս : « Կաման Աստուծոյ եւ Փիլիպպէ՝ որդի տեառն Վասակայ, Սիւնեաց տեառն, իմ կամաւորութեամբ վաճառեցի զՎարարակն Հատ. Ա. :

Ջուրն սուրբ Պրիգորին որ իմ պապուն տէր Փիլիպպէին շինեալ էր ի սուրբ եպիսկոպոսարանն Տաթևոյ . և զնեաց Յակոբ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, ընդ 12,000 զբամի եւ մին մեծագին գոհարի, եւ վճարեաց զամենայն գինն ողջամբ . եւ ես առեալ եմ զգանձս եւ զմին գոհարն ի Յակոբայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ . եւ ապիգար եմ ես և իմ զաւակք և այլ ազգայինք յայդ ջրոյդ յայսմհետէ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց . եւ չկայ Նորեցեաց կամ Խոտանանեցեաց կամ Շնկէրայ եւ Հալեցեաց յայդ ջրոյդ հաշիւ ոչ շատ եւ ոչ սակաւ, ոչ յարտ հաւտանել եւ ոչ ի մարդ զատեւ, որ մարդ եւ անասուն ջուր ըմպեն ի մատակէդ : Եւ թէ ես կամ իմ զաւակք յայս սլայմանէս ստեմբ . եւ կամ յայդ ջրէդ կտրեւ խորհիմբ յարտ կամ ի մարդ կամ յայլ ինչ՝ յԱստուծոյ եւ ի սուրբ նշանէդ նզովեալ եղիցիմբ, եւ զվերոյգրեալ անէծսդ Տեառն Յակոբայ անմահ կենօք ժառանգեսցու՛ք » : Աստուած շնորհաւոր աւրասցէ սուրբ ուխտիդ եւ սուրբ և աստուածազգեաց հայրապետացդ : Այս Յակոբ ետ ածել նկարիչս եւ գառափս որ է պատկերագործ ի հեռաւոր աշխարհէ Ֆռանգ ազգաւ . և զլուսաճեմ յարկս սաստուածաբար նակ տաճարիս բազում և անհուն ծախիւք ետ նկարել զըովանդակն ի վերուստ մինչեւ ի վայր . եւ զիրկչական պատկերն յոյժ ահաւոր տեսեամբ ետ

Նկարել հանդիպակշիռ աստուածադործ սեղանոյն
ի վերոյ՝ զբոլոր երկինն աւագ կամարին . և ի ներ-
քոյ նորա շուրջ զսեղանովն՝ զմարդարէական եւ
զառաքելական եւ զհայրապետական կենդանա-
գրութիւնու յոյժ խորհրդաբար, նմանապէս և զբո-
լորն համակ զարդարեաց անքան, զի տեսողաց տե-
սարանքն շնային ի նայելն, եւ երբէք ոչ թուէր ի
գեղոց եւ յերանգոց յօրինեալ . այլ համայն կենդա-
նիք, յորոց զարհուրեալք խուսափէին տեսողքն :

Եւ արար զայս ի թուականին Հայոց 379 : Եւ
ապա մեծաժողով հանդիսիւ կոչեաց զկաթողիկոսն
Հայոց բազում եպիսկոպոսօք և զիշխանսն ի նաւա-
կատիս օրհնութեան եւ սրբադործութեան պատ-
կերացն ոչ ինչ ընդհատ բան զառաջին հանդէսն որ
վասն օրհնութեան տաճարին : Ղափճեալ յայնժմ
ժամանակի աւագականոցն, որ հանդէպ վանիցն
կայր ի վերայ ուտոյն որ Աւելադաշտն կոչեն, զոր
վերագոյն ասացաք, լի էր ելուզակ մալոգովք որք բա-
զում ոճիրս գործէին եւ յովով նեղութիւնս հասու-
ցանէին եղբարցն և այլ չրջակայ տահմանացն . յայն-
ժամ խնդրէ եպիսկոպոսն յիշխանացն Սիւնեաց . և
հրաման առեալ՝ հալսծական արար զարսն . եւ քան-
զեալ աւերեաց զապստամբանոց նոցին և հիմնախիւ
արար . եւ զտեղին տահմանովն սեպհականեաց եկե-
ղեցւոյն, եւ մեծամեծ եւ ահագին նղովիւք փակեաց

զի մի՛ դք այլ իշխեսցէ անդ բնակիլ կամ շինութիւն
առնել :



Ծ. — Շինութիւն եկեղեցեաց եւ վանորէից ի ձեռն
Տեսուն Յակոբայ եւ Մարատայ իշխանին որ ի վայրց
ձոր քաւատի . եւ վասն սրբոյն Մանասայ :

Ի ժամանակս թագաւորութեանն Հայոց Աբգ-
Աբասայ՝ որդւոյ Սմբատայ թագաւորի, եւ ի տէրու-
թեանն Սիւնեաց Սմբատայ եւ եղբարց իւրոց եւ որ-
դւոց, ի թուականութեանն Հայոց 378, երանեղի
եպիսկոպոսն Սիւնեաց պատահեալ ի տեղի մի յԵ-
ղեգեաց ձորի ի վերայ ոստին գեղջն . եւ յոյժ հիա-
ցեալ ընդ նա վասն առաւել գեղեցկութեան վայ-
րացն եւ յոյժ զառանց եւ ապահով գոլոցն . եւ
չարժեալ ի տեսչութենէն սկիզբն առնէ շինուածոյ
հրամանաւ Սմբատայ իշխանի եւ Սովիայ կնոջ
նորա, եւ Սահակայ՝ եղբոր նորին : Եւ կանգնէ ի
նմա տուն Աստուծոյ ի բերածոյ վիմաց, եւ զանա-
զան երանգօք զարդարէ զնա ի նկարս գեղեցիկս, եւ
կոչէ զՍմբատ եւ զՍահակ ի նաւակատիւ տաճարին :
Եւ սահմանեն ժառանգութիւն նմա զամենայն լեռ-
նակողմն եւ զառ ի ներքոյն նորա ի գետ անդր բու-
րաստանս բազումն եւ արտորայս . եւ հաստատեն
զնա տուն կրօնաւորայ ի իսառս Աստուծոյ :

Դարձեալ և յ 385 Թուականին աստուածազօր իշխանն Սմբատ ելեալ յաւուր միում յարքունեաց իւր, որ էր յԵղեգիս գիւղաքաղաքի. և երթայր ի գբօսանս որսոց, եւ պատահեալ խոտակերաց եւ աստուածազգեաց ճգնաւորաց ղօղեալ ի ծերպս արձանաւ կանգ վիմայն որ ի վերոյ Եղեգեաց ի ձորն, բարձրահայեցիկ ի վերայ գետոցն, որոց տեղիքն Քարէ վանս կոչիւր։ Եւ զարմացեալ ընդ ներքեւեալ և ընդ անշքացեալ տեսիլս նոցա՝ հարցանէր ի նոցանէ զկեանս նոցա. եւ նոքա հեզիկ պատասխանեալ ասէն. « Հալածեալ փախստական եղաք յաշխարհէ Թերեւս կարաացուք ապրել ի դառն ալեկոծութենէ սորա »։ Ապա այնուհետեւ խնդիր առնէ իշխանն եպիսկոպոսին իւր Տէր Յակոբայ. եւ հրամայէ ձեռն ի գործ ածել եւ փութապէս շինել եկեղեցի ի պատշաճաւոր տեղի զի անդ բնակեցուցէ զսուրբ ճգնաւորսն։

Եւ նորա եկեալ առ սուրբ հարսն հարցանէ զկամս նոցա. եւ նոքա ցուցանեն տեղի մի տափարակ ի ներքոյ քարոյն ուղղորդ ի վայր. յորում տեղւոջ սկիզբն առնէ կոփածոյ քարամբք եւ շինէ եկեղեցի գմբէթայարկ յանուն սրբոյն Գրիգորի. եւ բերէ զաւագագոյն ծերն որում անունն Ահերմոն, եւ զաշակերտն իւր զԱզարիա աչովք եղբարբքն եւ բնակեցուցանէ անդէն։ Եւ եկեալ իշխանին օրհնէ (գուցէ

թոնել տայ) զեկեղեցին . եւ բարեպաշտ տիկինն Սոփիա զնէ զգիւղն Հառու որ հանդէս վանիցն կայ իւր սահմանովն . եւ տայ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն, եւ այլ եւ այգիս եւ ծաղկոցս յեղեգիս : Եւ զարդարէ զնա բազում սպասուք, եւ փաթթամայ ցուցանէ ամենայն պիտոյիւք . եւ մեծամեծ նզովիւք հաստատէ զՀառու գիւղն որ ոչ հանեն ի նմանէ : Եւ կատարեն ինքեանց յիշատակ զտոն սրբոյն Գրիգորի, և քառասուն մի պատարագ զՎարդափառին . եւ կոչեն զտեղին յանուն ծերոյն Ահեղմոնի վանք :

Դարձեալ եւ յետ ամաց ինչ երանելի եւ բարեպաշտ տիկինն Սոփիա գնայ ի խորաձոր վայրն որ Գնդէվանս կոչի ուխտի պատճառաւ առ միայնաւորսն որ կային անդ բնակեալ . յորում տեղւոջ էին բազմութիւնք նշխարաց սրբոց վկայից ի վաղ ժամանակաց, զորս ոչ ծանեաք եթէ ո՞րք էին եւ կամ ո՛ւստի . և բազում և մեծամեծ թշկուութիւնք լինէին : Տեսեալ տիկնոջն եւ յոյժ հաճեալ ընդ տեղին եւ մտախոհ լինէր շինել եկեղեցի և բնակեցուցանել ի նմա դասս կրօնաւորաց . վասն որոյ եւ ի գիշերին երեւեալ վկայիցն՝ խնդրէին կատարել զնոյն խորհուրդ . ապա յաջուցեալ տիկնոջն ետ ածել վաղ վաղակի արուեստաւորս ի ճարտար քարատաշաց . եւ սկիւլրն առնէ շինուածոյն՝ կացուցեալ ի վերայ վանաց երէցն զՀայր Սարգիս, և զործակալ Վեղիշա

երէց եւ նկարիչ . եւ յանձնէ զնա Տեառն Թակորոց մեծաւ հոգաբարձութեամբ ի կատարումն ածել : Փայլէր եւ անդ մեծամեծ ճգնութեամբ հայրն Սուփան Գնդունի կոչեցեալ : Կանգնէ զտունն Աստուծոյ եւ նկարակերտ յօրինուածօք զարդարեն զառաստաղս եւ զորմունս նորա . եւ արարեալ նաւաւ կատիս՝ մեծահանդէս ժողովով օրհնեն զնա եւ անուանեն անուանակոչութեամբ սուրբ վկայիցն . և կացուցանեն ի նմա դասս պաշտօնէից եւ բազմութիւն կրօնաւորաց :

Նա եւ զճորն զամենայն ի պատշաճաւոր տեղիս ընուն անապատօք . եւ կացուցանեն ի նոսա արս ճգնաւորս և խոտակրօնս, յորոց առաւել փառաւորեալ լինէր Աստուած քան ի Սինէական հարանցն : Եւ երանելի տիկինն անուանէ զվանսն Գնդեվանք . եւ շինէ զգիւղն ի վերոյ վանիցն ի գլուխ քարին . եւ տայ ի ժառանգութիւն եկեղեցւոյն ազատ յամենայն հարկաց . նմանապէս և ի միւս կողմանէն զԱռջար գիւղ . եւ մեծամեծ նզովիւք փակէ յետ ժամանակաց ոչ հանել ի տեղւոյն : Եւ այս լինէր ի Թուականին Հայոց 385 : Իսկ զճորն ամենայն ի վեր եւ ի վայր մինչ ի Գողշտին քարն, հրամայէ առնել տնկախիտս ի մրգաբերաց ծառոց և յանուշաճաշակ պլտղոց . և տնկեալ այգիս վայելուչս յոյժ բարութեամբ ի վայելումն առատապէս սուրբ եղբայրութեանն եւ

ամենայն կարօտերոյ : Գրէ արձան յիշատակի սա-
կաւարան այսպէս . « ես Սոփիա տիկին՝ կին Սմբա-
տայ աստուածապաշտեալն Սիւնեաց, եւ զուտոր
Գրիգոր Դերենկի, շինեցի զեկեղեցիս ի յիշատակ
հոգւոյ իմոյ եւ յարեւատութիւն իշխանաց իշխանին
Սմբատայ եւ որդեկաց մերոց, եւ զարդարեցի զսա-
մեծածախ սպասիւք . եւ ետու զերկու գիւղս ի Ժա-
ռանդութիւն ամա, զոր մի ոք իշխեսցէ խախտել
կամ հանել ի սուրբ եկեղեցւոյս, ապա թէ ոչ՝ ան-
լուծանելի նզովիւք անիծեալ լիցին յԱստուծոյ եւ
յաստուածազումար սրբոցս . մատանի էր անակն
Վայոյ ձոր, շինեցի զսա եւ գի ակն ի վերայ » :

Դարձեալ յետ ամաց ինչ, ի 448 թուականին
Հայոց սուրբ Հայրն Քրիստափոր շինէ զգաւթան
եկեղեցւոյն . ունի եւ բազում յիշատակ ի տանն յայն
երանելի եւ սուրբ Հայրն Գուրգէն : Բայց յետ բա-
զում ամաց, ի կաթողիկոսութեան Հայոց Տեառն
Սարգսի, եւ ի Թագաւորութեանն Գազկայ՝ որդւոյ
Աշոտոյ, իսկ ի Սիւնեաց եւ Բաղաց նորոգ թագա-
ւորութեանն Վասակայ, կացեալ յառաջնորդու-
թեան տանն այն Հայր Սարգիս միւսն, եւ աքարեալ
բազում արդիւնս, եւ ածեալ զջուրն ի լեռնէն ի
մեծ դիտաւոր սարէն, ուր ակունքն են քաղցրահամ
գետոյն որ Զինարած կոչեն, աներևոյթ հրեշտակի
առաջնորդութեամբ, բազում ջանիւ եւ մեծամեծ

ծախիւք բերեալ յանդաստան վանիցն, եւ զանհոռն
առապարն անջրդի արար ջրարբի և զամենայն լեռ-
նակողմն. յորում ոչ գոյ ումեք հաշիւ՝ ո՛չ Պարսկեցեաց
և Կեչուտեցեաց և ո՛չ այլ սահմանակից գիւղօրէիցն
և ո՛չ այլ ումեք. և այս ի թուականին 457. Եւսիս-
կոպոսութեան Սիւնեաց Տէր Յովհաննիսի :

Եւ գրէ ինքեան արձան ի վերայ եկեղեցւոյն
սեւադեղով. եւ ահագին եւ մեծամեծ նղովիւք փակէ
վասն ջրոյն զի ժի՞ ոք իշխեսցէ կտրել զնա եւ կամ
հարակաշ (50) գոլ եւ բաժինս առնուլ, բայց միայն
թէ ըմպեն ի մատակէն մարդ եւ անասուն. եւ կար-
գեալ յիշատակ զօր յիշատակի մեծ զօրավարին
Սարգսի ամ յամէ, եւ կատարել ութն քառասունս
միանգամ. եւ թէ ծուլասցին դատաստանս մեծա-
մեծս ընկալցին :

Դարձեալ պատմեցից տասանօր եւ սակաւուք
վասն մեծ եւ յոգնեբանեան նահատակին սրբոյն
Մամասայ, զոր հին և հարուստ ժամանակօք բերեալ
էին յաշխարհս յայս եւ հանգուցեալ ի գաւառիս
Վայոց ձորոյ, ի սահմանս անառիկ դղեկին Սուլե-
մայ : Ի ժամանակս թագաւորութեանն Հայոց ցե-
ղին Արշակունեաց, մինչ չէն էր աշխարհս այս եւ
խորիստ իշխանութեամբ ճոխ, եւ եռային ի սէրն
Աստուծոյ վասն նորահաւատ գոլոյն, և ջերմ բոցով
վառեալ լինէին ի զանազան բարեգործութիւնս՝ ևս

առաւել ի սէր վկայիցն Աստուծոյ . եւ ամենայն ոք ի խնդիր լինէին անչափ աշխատութեամբ եւ անհուն ծախիւք թերեւ կարասցեն գտանել ի նշխարաց սրբոց եւ բերցեն յիւրաքանչիւր գաւառս եւ յիշխանութիւնս . զի նովաւ սլարապեալ ամրասցին յամենայն հինից թշնամեաց եւ պատահմանց չարաց . եւ լիցին մշտնջենաւոր բարեխօս առ Քրիստոս :

Որպէս եւ իշխանքն Ախական որք զնացեալ էին յարածամ (թերեւ՝ յորժում) ի Կեսարացոց բաղաքն ընդ սրբոյն Գրիգորի եւ ընդ սրբոյն Ներսիսի եւ յայլ ժամաճոպս, որք ի խնդիր լեալ մեծածախ գանձիւք եւ անհուն աշխատութեամբ եւս առաւել բազմաժամանակեայ տքնութեամբ աղօթից եւ պահոց պնդութեամբ սուրբ եւ աստուածազգեաց նշխարաց երանելի եւ մեծ ճգնաւորին Մամասայ որ բնակեալ էր ի լերինն մերձ Կեսարիոյ . զորոյ զմեծամեծ հանգէս ճգնութեանցն եւ վկայական մարտն ուսուցանէ մեզ գրեալ ճառն ի մարտիրոջդի անդ, եւ զգովութիւնն հրապարակագոյժ դրուատէ Գրիգոր Աստուածաբանն որ ի նոր կիւրակէի ներբողմանն : Եւ ըստ մեծահաւատ յուսոյն իւրեանց արժանի գտան աստուածային սլարգւկացն, եւ վերին տեսչութեամբ առեալ զանկշուելի գանձն զկէս նշխարաց սրբոյն Մամասայ ի միջոյն ի վեր գլխովն եւ բազկօքն հանգերձ, եւ զայն թողին յիւրում սուրբ եկեղեցւոյն ի

նմին տապանի . եւ կազմեցին կառս ի սպիտակ ջուրուց . եւ կողորս արծաթիս արարեալ՝ եղին ի նմա զնշխարս սրբոցն եւ բարձին սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ . եւ տաճիկ նժուզօք՝ սրավար երիւարօք իւր օղասլարիկ թւօք թռուցեալ անցին ընդ լայնածիր ասպարէզ երկայն ուսին, եւ հասին ի բնիկ սահմանս իւրեանց տէրութեանն ի Մազազ գաւառ . եւ անցեալ ընդ Գեղամ մօտին ի Վայոց ձոր . զի դէմ եղեալ էր տանեւ ի Սիւնիս յարքունական զահոյս իւրեանց :

Այլ կամքն վերին ոչ թողացուցին ի կամս նոցա . այլ ակնարկմամբ Հօգւոյն՝ ուր ինքն կամեցաւ կապեաց գառս ջորուցն . և գտեղի առին կառքն ի հարթ տեղւոջ մի ի ձորին Սուլեմայ, որ Դեզպանարտ կոչի : Իսկ նոցա լցեալ տրտմութեամբ ժողովեցին զգաւառն եւ մեծաջան աղօթիւք ցայգապաշտօն կատարեալ՝ խնդրեցին երթալ ի տեղւոյն . և հազիւ ուրեմն յարուցեալ զկառն վարեցին իրր ձայնընկէցս երկու . եւ անդէն դարձեալ գտեղի առին ջորիքն ի պատշաճաւոր տեղի մի, ի սահմանս գիւղին որ Խարաչկօնք կոչի . եւ այլ ոչ ելին անտի : Աստա կոչեալ զեպիակոստան Սիւնեաց, և ժողովեալ բազմութիւն հարց վանականաց՝ փոխեցին ի հանգիստ եղեալ ի քարեայ տապանի . եւ շինեցին մերձ նմին վկայարան կրաշաղախ քարամբք, եւ ետուն զվայլն

չըջակայ ի սահման անդաւատանի վանիցն . և բնակեցուցին ի նմա արս կրօնաւորս սպասաւորել սրբոյն :

Իսկ ի ժամանակս յետինս յաւուրս անիշխանութեան աշխարհիս, ի բռնակալութեան Աթաբակ Իւանէի, երկու եղբարք ճգնաւորք եւ քաջակցօնք, առաջնորդք սուրբ ուխտին Սէթ եւ Պօղոս կոչեցեալք, բազում աղօթիւք եւ խնդրուածօք հանեն զտապան սրբոյն եւ շինեն խորան մի փոքր . եւ հանգուցանեն յայտ երևակի տեսողաց զկափարիչն ի Թուականին Հայոց (պակասի) : Բայց ի շարժելն ի տեղւոյն բանան զտապանն եւ առնուն ի նշխարացն զաջն . և մեծամեծ բժշկութիւնք լինին յայնմ աւուր . եւ մի ոմն յեղբարցն ի ծածուկ առնու ատամն մի, և առ ժամայն հարեալ ի դիւէ՝ փրփրէր և գոչէր զծածուկ գողօնան, եւ հազիւ ուրեմն բժշկեցաւ : Իսկ զաջն ետուն ի սուրբ ուխտն Այրիվանից : Բայց զառաջին բերողացն ոչ գիտացաք զանուանս եւ ոչ զթիւ ժամանակին . եւ արդ կայ եւ մնայ սա ի պարծանս եւ ի բարեխօսութիւն այսմ աշխարհի մեծ հրաշս գործելով օր ըստ օրէ յամենայն նեղեալս եւ յախտաժէտս եւ ի վիւահարս : Որոյ բարեխօսութեամբ Քրիստոս Աստուած խնայեացէ՛ յաշխարհս յայս եւ յեկեղեցիս եւ յիս յոգնամեղ պարտաւորս . եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս . Ամէն :



ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ :

1. Եթէ չիցէ յայս բան վրիպակ գրչի՝ զլսովին այլափառական թուի վարդապետութիւնս : Հրեշտակք եւ մարգիկ հաւասարապէս արարած են Անեղին, և երկոքին ևս նախակարգեալ ի սլաշտօն նորին փառաց . այլ ոչ ոք ուսոյց ցարդ ի սրբոց վարդապետաց եկեղեցւոյ թէ հրեշտակք և մարդիկ գոյակից իցեն միմեանց . առաջնոցն գոլով հրեղէն, անմարմին եւ էակ հոգևոր, երկրորդացն՝ նիւթական, հոգեղէն եւ ոգևորեալ աստուածային փշմամբ :

2. Բնագիրքն մեր երկոքին ունէին պարութ այիկս : Բառարանն հայեական երկհատոր հրատարակեալ ի Վենետիկ գրէ պարութայ . եւ մեկնէ լինել իբր գաւաղանագրութիւն կամ հաւաքումն պատմութեանց . եթէ մերն չիցէ նուագականն Հարց Միութարեանց՝ սրբագրելի է ապաքէն մին կամ միւսն : Թուի թէ իցէ այս պարոյկիս յոյն բառն, որ նշանակէ վիճակ, թէմ, չրջակայ գաւառ : Տէս պատմութիւն Քրիստոնէութեան Հ. Զեօրի . Բ. եր. 6 :

3. Եթէ ստոյգ իցէ, որպէս աւանդեն պատմիչք մեր, թէ Գեղաբունի յառաջ ելին յանուանէ Գեղամայ նահապետի . սպաքէն հարկ լինէր քերթողաց լեզուի մերոյ կազմել զայն ըստ հայկական ոճոյ . եւ կոչել Գեղամունի անկրճատ պահելով զանուն նահապետին զԳեղամ : Ապաքէն հաւանական է կարծել

Թէ նահապետն այն կոչէր **Գեղ** (յանուն որոյ և կոչեցաւ մին ի լերանց **Գեղաց լեւոն** ի վեր քան զԱյրիւ վանան), յորոյ յանուն եւ գաւառս այս անուանեցաւ **Գեղաբունի**։ Իսկ **Գեղաբունին**, ըստ կազմութեան իւրոյ ոչ երևի ծագեալ յանուանէ **Գեղաց** կամ **Գեղամայ**։ Նա զի եւ բառս արքունի բարձեալ բերելով յինքեան զհնչումն և նշանակութիւն արք և արքունոս յոյն բառից, կասկածաւոր երևի ինձ։

4. Թուի թէ Ստեփաննոս Օրբէլեան զեթներորդ գաւառն չիոթէ ընդ տասներորդին, ի միոջէ գաւառէ կազմէ զերկուս, եւ յերկուցն ձուլէ զմի։ Բացատրեսցու՛ք զայս բանիւ նոյն հեղինակին «եթն երորդ, ասէ, Բաղը որ այժմ կոչի Աճէն»։ «տասներորդ՝ Զորք գաւառ որ ունի զանմատոյց ամուրն Բաղաբերդ, և այժմ կոչի Ասալան» ... և սակաւ մի զինի յաւելու «Բաղաբերդ, որ եւ մի ոմն իզարմիցն Սիսակայ Բաղակ անուն առեալ զայս գաւառ (զո՞ր գաւառ) մասն ժառանգութեան՝ չինէ դարն Բաղակու ամրոց որ կոչի Բաղակի քար, եւ ամրացուցանէ զբերդն, եւ կոչէ Բաղաբերդ, եւ գաւառն յիւր անուն կոչեցաւ Բաղաց (որ է սեռականն Բաղը բառի) գաւառ»։ Ուրեմն եթէ Բաղը, եթէ Բաղաբերդ, ըստ նոյն ինքն Օրբէլեանի, յառաջ եկեալ են յանուանէ միոյ եւ նոյնոյ Բաղակայ, ուրեմն ոչ են երկու, այլ մի։

Յընթացս չորեքամեայ տեսչութեան մերոյ ի Սիւնիս, եւ զինի մանրազննին խուզարկութեանց չգտաք երբէք գաւառ ինչ Բաղը կոչեցեալ. նոյն իսկ դիրք նահանգին ոչ թողացուցանէին մեզ անկա-

նիլ ի տարակուսանս ինչ : Բաղարերդ գաւառն կայ, մնայ ցայսօր ժամանակի իւրով անուամբ հանդերձ աւերակօք ահեղ բերդին Բաղակայ քարին . որ է մի միայն կիրճ անցուղարձի ի Կապանայ ի Մեղրի :

5. Ի խորագրի երրորդ գլխոյն խոստանայ հեղի, նսկն խօսիլ զպարարտութեանց Սիսականի, զորով լռութեամբ զանց արարեալ աւարտաբանէ թուարկութեամբ բերդից և ամրոցաց այնորիկ : Չայսմանէ խօսեցեալ եմք ինքրածութեան պատմութեանս համառօտիւ՝ եւ խօսելոց եմք երկարօրէն յընդարձակ տեղագրութեան Հայոց մեծաց եթէ յաջողութեամբ Տեառն մուծցի ի տիպ :

6. Ստեփաննոս Օրբէլեան վերապատուել կամելով զնախարարս Սիւնեայ ասէ . առ Հայկազուն թագաւորօք մերովք, գահոյս ունիլ նոցա արծաթի : Վարսակալ ածել ի մարգարտոյ, կօշիկ կրել կարմիր, մական ոսկի եւ այլն . որոց եւ ո՛չ նշանախեց ինչ անգամ գտանի ի պատմագիրս ազգի մերոյ :

7. Նախարարութիւնն Սիսական ո՛չ ի Վաղարշակայ եւ ո՛չ յայլմէ ումեքէ ի թագաւորաց Հայոց կացուցաւ երբէք երկրորդ թագաւորութեան կամ սպարապետ ամենայն զօրուն Հայոց : Գահն երկրորդական, ըստ Մովսիսի Խորենացւոյ. Բ. 8. և ըստ Ստեփաննոսի Ասողկայ . երես 38, հաւատացաւ ի Վաղարշակայ արքայական ցեղին Աժդահակայ . իսկ Սիսական և Կաղմեան նահապետութիւնքն կարգեցան ի նոյն արքայէ ի կողմնակալութիւն արեւելեայ սահմանայ Հայոց :

8. Ազգ Հոնայ ի Չինայ Հիոնք-Նու կոչեցեալ չե էր երևեալ առ Աղաբարչակաւ առ արեւմտեան և հիւսիսային եզերքը Կասպիականին, եւ ոչ դուռն Ճորայ անուանէր յայնժամ դուռն Հոնայ. զոր Աւլանք ունէին տակաւին : Մովսէս Խորենացի. գիրք Բ. գլ. 85. յառաջնում նուագի յիշատակէ զՀոնս առ Թագաւորութեամբ սրբոյն Տրդատայ այսինքն է 450 ամօք յետոյ քան զԱղաբարչակ : Զառաջինն ազգ Հոնայ եւ յանապատէն Կօրայ 210-54 ամօք յառաջ քան ԳԲրիատոս, եւ յարձակեցաւ ի Մանժուրիա եւ ի Չին անցեալ ընդ մեծ սլարիսպն : Ժահագոյն էր տիպը կերպարանայ նոցա. աչք նոցա մանունք եւ բոլորակը եւ քիթք նոցա տափակ. վրանաբնակ էին ամենեքին, եւ զմեծազոյն մասն կենայ իւրեանց անցուցանէին ի ձիավարութեան : Ի սկզբան չորրորդ դարուն Կիդարիտ Հոնք բնակութիւն կաւան առ Տերեք գետով եւ զբռամբ ածին զանցս Աւլանայ. յորմէ հետէ անցքն այն կոչեցաւ դուռն Հոնայ : Ընդ որս զառաջինն մարտեաւ ի մերոց սուրբն Տրդատ : Իսկ ճերմակ Հոնք կամ որ նոյն է Հեփթաղ Հոնք բնակեցան զարեւելեայ ափամբք Կասպից առ Օթուս գետով մղելով սաստիկ պատերազմունս ընդդէմ Պարսից : Ընդ առաջնորդութեամբ արքային իւրեանց Ատտիլոսի արշաւեցին ի Պերմանիա, ի Պաղլիս եւ յիտալիա. եւ սարսափեցուցին գկոստանդնուպօլիս : Իսկ որք մնացինն առ Տերեք գետով եւ կոչեցան Սարիր Հոնք՝ երբեմն բարեկամութիւն կալան ընդ Հայս եւ Յոյնս ընդդէմ Պարսից. երբեմն ի հակառակութիւն շարժեալ՝ ար-

չաւեցին յաշխարհ մեր կամ ի սահմանս կայսերութեան Յունաց . տե՛ս Մովս. Խոր. Բ. 85. Եղիշէ . եր. 21, 133. 137. Սեբէոս. եր. 53, 82 :

9. ԶԱղվանից ի մօր ունելով գրեւ ճոխագոյնս ի նախադրունս Մովսիսի Կաղանկայտուցոյ, ոչ աւելորդ համարիմ յիշել հարեանցի առ տեղեալս թէ՛ ժողովուրդն այն հնագոյն էր քան զԱռան գոնէ 300 ամօք . եւ ծանօթ յոյն մատենագրաց . զորմէ Ստրաբոն, Պլինիոս եւ այլք խօսին յայտնապէս . սմին իրիւնհիմն է ամենեւին կարծելն զանուն նոցա ելեալ յաղա բառէ ըստ յառաջ բերելոյ ոմանց ի մերոց սրատմագրաց :

10. Թուի թէ « Երկու աշխարհաւ » ակնարկել կամի հեղինակն ի դարձ Սիւնեացն ի հաւատս Քրիստոնէութեան, և ի լինելն քաղաքացի վերնոյն Երուսաղէմի, որպիսի են տիրապէս ամենայն հաւատացեալք :

11. Երկոքին օրինակք մեր ունէին « հրա՛իրէր » որ անտեղի թուեցաւ մեզ :

12. Ստեփաննոս Օրբէլեան զԱլեքիս, Մովսէս Կաղանկայտուցին՝ զԱղվանս համարին նախահաւատըս քան զՀայս : Երկոքին ևս սխալին . իբրդի նախ՝ ամենայն մատենագիրք ազգիս, եւս եւ բաղումք յօտարաց աւանդեն վաւերական իմն հղանակաւ թէ Աբդար եղև առաջին ի հաւատացեալ թագաւորս յաշխարհի . ուրեմն և ժողովուրդ ի՛ր կամ գէթ՝ քաղաքն Եդեսիա . 2՝ զի որք վիճակեցանն յԱռաքելոց անտի Հայոց՝ եղեն Թադգէոս, Բարդողիմէոս, Թովհատ. Ա :

մաս հանդերձ աշակերտօք ունամբք ի: րեանց, նախ ի փոքր Հայս քարոզեցին զՔրիստոնէութիւն, ապա ի մեծն . եւ եթէ Բարդուղիմէոս եւ Եղիշէ անցին՝ մին ի Սիւնիա, միւսն յԱղվանա, յայտ է թէ՛ ընդ Հայաստան ճանապարհ կալեալ անցին եւ ոչ թէ ընդ Կովկաս կամ ընդ Մարս : Գուցէ ի Սիւնիա կամ յԱղվանա Քրիստոսական հաւատն ընդերկար յարատեւցաւ քան ի Հայս, այսմ չունիմ ինչ ասել, թէ ե չիցեմ բոլորովին հաճ մինչև ոչ տեսից զայլ վաւերական վիպութիւնս մերոց մատենագրաց : Իսկ Ստեփաննոս Օրբէլեան եւ Մովսէս Աղաանկայտուցի մղեալ ի կուսակցութեան կրից՝ իւրաքանչիւր ոք զիւր բնագա:առ ընծայեցուցանէ նախահաւատ եւ արհամարհէ զաթոռ սրբոյն Գրիգորի՝ զսուրբ Էջմիածին, մի միայն ծնող եւ դաստիարակ հաւատոյ քրիստոնէականի նախ՝ առ Հայս և ապա առ Սիւնիս, առ Աղվանս եւ այլ ազգս :

13. Ի զլուխն հինգերորդ ասէ Ստեփաննոս Օրբէլեան թէ՛ սուրբն Գրիգոր, յետմկրտութեան իշխանին Սիւնեաց, ետ նմա զեպիսկոպոս ոմն (որ թո:ի լինել Տիւրիկէս ասորի) . և սակաւ մի ասորեւ՝ զԳրիգորիս՝ զաշակերտն իւր : Մուսայեալ զկնի զոր ինչ գրեացն ի վերոյ, յաւելու աստէն թէ սուրբ Լուսաւորիչն կացոյց զՄովսէս Տարօնացի յառաջնորդութիւն Սիւնեաց եւ այլն : Ի սկզբան 72 գլխոյն դարձեալ կրկնէ զԳրիգորիս՝ առաջին եպիսկոպոս Սիւնեաց, կարդեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն :

14. Ըստ Մովսիսի Խտրենացւոյ, Բ. 85. չորեքին մեծամեծ զօրավարքն որ կարդեցան ի սրբոյն Տր-

դատայ, էին Միհրան՝ առաջնորդ Վրաց, Բագա-
րատ աստիտ Բագրատունի, Մանածիհր՝ նահապետ
Ուշտունեայ, եւ Վահան՝ նահապետ Ամատունեայ.
Իսկ Ագաթանգեղոս . եր. 646-647. յիշէ զչորեմին
բղեաշխան առանձինն . և ապա՝ զիշխանն Սիւնեայ,
որ չէր ի նոցա կարգէ :

15. Նամակն Ղևոնդեայ, եթէ իցէ այլ քան որ
գտանի յԱգաթանգեղեայ գիրս, անձանօթ է ինձ .
սոյնպէս եւ նամակն Ներսիսի . եւ որ Ագաթանգե-
ղեայն է պատմութիւն չէ ի շահ ինչ Ստեփաննոսի
Օրբէլեան :

16. Զպատրիարքական կա՛մ, որ նոյն է, զճայրա-
պետական իշխանութենէ առ Հայս ամանք գիտու-
թեամբ, այլք անգիտութեամբ, կէսք եւս ոգւով
հակառութեան բազում ինչ գրեցին : Յետ ի հան-
դէս ամեղց զինչ ինչ բանս երեւելի մատենագրայ
եկեղեցւոյ դրոշմեսցուք նաեւ զմերն : Երեք էին աստի-
ճանք յեկեղեցւոջ հնոյ ուխտի, երեքին ևս մուտ կա-
լան յեկեղեցին Քրիստոսի : Տերտուղիանոս ի գիրան
որ յաղաղս մկրտութեան . զլուխ 8 . կոչէ զեպիսկո-
սոսն մեծ քահանայ, որոյ աստիճանն ըստ չափու
նուագեղց գերագոյն եւ ընդարձակ իշխանութեան
Առաքելոցն, օր ըստ օրէ վսեմանայր : Այլ աղատ
գորով նոցա յախտէ վառամոլութեան՝ հաղորդս
առնէին յամենայնի ղերիցունս : Պատրիարքական
կոչումն չէր մոծեալ տակաւին առ Քրիստոնեայս
երկրորդ դարուն . երկոքին Քահանայասպետք Հրէից
Տիբերիադայ եւ Բաբելոնի կրէին զայն (Եպիփան
յաղաղս հերետիկոսութեանց . Լ . համար 4 . erat

tum patriarchæ nomen Ellet... Is e stirpe gamaliele originem traxerat, qui patriarchatum apud illos tenuit....) ի Հրէից նախ առին Մօնտանեանք, որ և յերս երկրորդ դարուն մոտ կարաւ սակաւ առ սակաւ առ քրիստոնեայս : Ըստ Յուստինոսի եւ Տերտուղիանոսի եպիսկոպոսք առ հասարակ կոչէին Պապ առանց յանձին բերելոյ այսու զայլ իմն աստիճան կամ իշխանութիւն. (Տերտ. de Pudie. գլուխ ԺԳ.) Գիտնիսիոս - թուղթ առ Եւսիբեայ . գիրք Է. գլուխ Է : Որիգինէս կոչէ զեպիսկոպոսն պապ եւ իշխան եկեղեցւոյ (in fine libr. VIII. c. Cels. Πάπας, ἄρχων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.) Տերտուղիանոս՝ Ժայռագոյն քահանայ կամ summus sacerdos. Գիտնիսիոս Աղեքսանդրացի՝ երջանիկ պապ առանց յատկացուցանելոյ զայս անուն եպիսկոպոսի ուրուք այս կամ՝ սցն եկեղեցւոյ . ըստ որում եպիսկոպոս իւրաքանչիւր կրէր յանձին իւրում զլիով իրաւունա եպիսկոպոսութեան գուրով տէր ակթոսոյ իւրոյ, և իշխանութիւն ունէր կոչել զիղեր իւր ի Ժողով, ձեռնադրել, հաստատել զեկեղեցի և այլն :

Վասն բազմանալոյ հաւատացելոցն բազմացաւ եւ թիւ քահանայից . եւ վասն բազմանալոյ սոցա բազմացաւ եւ թիւ եպիսկոպոսաց կամ՝ այցելուաց : Զեպիսկոպոսունս բացակայս ի միմեանց տեղեաւ, երբեմն եւս հոգւով, ուստի եւ կարօտս խրատու եւ քաջալերութեան իրերաց, Հոգին Եկեղեցւոյ, որ Ժողովէր զամենեաին ի մի, ամփոփէր ըստ գաւառաց գաւառաց ընդ տեսչութեամբ միոյ եպիսկոպոսապետի . սոքա եւս վասն պահելոյ զմիութիւն ընդհա-

նուր եկեղեցւոյ ի մի եւ յաներևոյթ Գուխն (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 27. Եփեսայ. Գ. 15-19) համախմբէին բազում անգամ ընդ եպիսկոպոսաց, երիցանց եւ սարկաւազաց ի գաւառական կամ ի տիեզերական ժողովս. ամին իրի եւ իչորրորդ դարուն Քահանայապետութիւն եկեղեցւոյ ընդարձակեցաւ միայն դատական կարգութեանք եւ պաշտամանք. այդ չ նորանոր հոգեւոր աստիճանօք : Ապաքէն մեծն Կոստանդնուս, ի ձեռն բաժանման կայսերութեան իւրոյ ի չորս մեծամեծ կուսակազութիւնս (préfecture), ետ օրինակ եւ զիւրութիւն եկեղեցւոյ առ ի բաժանել զժանրութիւն տնտեսութեան այնորիկ : Զայսմանէ ընդարձակագոյնս խօսի Զոթիմա. Բ. 33 : Զորեքին կուսակազութիւնքս պարունակէին չրջանս կամ թէմս. սոքա՝ եպարքոսութիւնս. եւ եպարքոսութիւնք՝ բազում քաղաքս եւ ավանս. եկեղեցիս եւս, ըստ օրինակի քաղաքական բաժանման, կայոյց ի չրջանս կամ ի թէմս զէքզարքս կամ զեպիսկոպոսապետս. յեպարքոսութիւնս՝ զմետրապօլիտս կամ զարքեպիսկոպոսս. ի քաղաքս՝ զեպիսկոպոսս. եւ ի գաւառս՝ զքորեպիսկոպոսս :

Առաջին Տիեզերական ժողովն Նիկիոյ (կանոն 7) ետ զիրաւունս էքզարքի կամ եպիսկոպոսապետի չորից արքեպիսկոպոսացն՝ Հռոմայ, Անտիօքայ, Աղեքսանդրիոյ եւ Երուսաղէմի. (վերջինս անուանէր տափալին էքզարք : Կոստանդնուպօլսոյ առաջին Տիեզերական ժողովն (կանոն 3 եւ 4) յաւել ի չորեսնս զարքեպիսկոպոսն Կոստանդնուպօլսոյ, զորոյ զաթ ոռն կայոյց զկնի Հռոմայն՝ տալով զԹրակիս :

Հատ . Ա. :

.19.

աթոռոյն այնմիկ . զԱսիա՝ Անտիոքայն . զԵգիպտոս՝ Աղեքսանդրիայն :

Սուկրատ. Ե. 8. յայսմ դարու համարի ի կիր արկեալ զՊատրիարք կամ Հայրապետ տիտղոսն . Բարոնիոս ի վեր հանէ զայն ցժամանակս սուրբ Առաքելոյն Պետրոսի . սակայն այս ինչ անտարակուսելի է թէ Հայրապետ կոչումն զսուղինն ի կիր արկ ժողովն Քաղկեդոնի (կանոն 3) : Եւ եթէ Նիւսային եւ Նազիանզային վաղ ժամանակօք պատուեցին այսու տիտղոսիւ զոմանս յարհի եպիսկոպոսաց . վասն զի իրաւունք Հայրապետացն համահաւասար էին ըստ ամենայնի իրաւանց եպիսկոպոսապետի կամ էքզարքի : Այսպէս ահա եկեղեցական Քահանայապետութիւնն անխոփովս մնալով ի հիման եւ ի յարաբերութիւնս իւր՝ էան, ընկալաւ ի հինգերորդ դարու զնորանոր տիտղոսս . այլ ո՛չ զնորանոր աստիճանս . եւ լրութիւն եկեղեցական իշխանութեանն մնաց միշտ ի սարկաւազութեան, ի քահանայութեան եւ յեպիսկոպոսութեան . իսկ այլ ամենայնն յառաջ եկին յերեցունց աստի աստիճանաց իբրեւ նորանոր դասք :

Ժողովն Քաղկեդոնի (կանոն 28) հաւասար կայոյց զիրաւունս Հայրապետին Կոստանդնուպօլսոյ ընդ Հռոմայն . ընդարձակաց Հայրապետաց Արևելից ձեռնադրել զմետրապօլիտս . եւ սոցա՝ զեպիսկոպոսունս . և զարհի եպիսկոպոսս (կանոն 12) մայրաքաղաքաց կոչեաց մետրապօլիտս : Եկեղեցի իւրաքանչիւր կախեալ էր ըստ ամենայնի յիւրմէ եպիսկոպոսէ . եպիսկոպոսն՝ յիւրմէ մետրապօլտէ . մետրապոստէ .

պօլիտն՝ յիւրմէ եպիսկոպոսապետէ կամ ի հայրապետէ . որ վայելէին յանկախութեան ըստ կանոնաց ժողովոյ եւ քրիստոնէական միաբանութեան : Ահայրապետս Հռոմայ բողոքէին զհերետիկոսաց . այլ ըստ օրինի համաշխարհական միաբանութեան . նոքա էին որք ընտրէին, դատէին, հաստատէին զեպիսկոպոսս . այլ ի սահմանս եւ եթ կուսակալութեան Հռոմայ . իսկ վախճանական եւ ընդհանրական վճիռ եկեղեցւոյ, որպէս եւ յանցեալ դարս, վերապահեալ էր Տիեղերական ժողովոյ :

Իբրեւ օր ըստ օրէ ծաւալեցաւ Քրիստոնէութիւնն յազգս հեռաւորս . եւ եպիսկոպոսք ոմանք յըրտացեալ ի սիրոյ միմեանց, եւ իմոռացօնս արկեալ զհոգին խոնարհութեան երկնաւոր Գլխոյն իւրեանց՝ թեկնածել սկսան ինքնիշխանութեան եւ կանգնեցին աթոռս հակառակ աթոռոյ եւ սեղանս հակառակ սեղանոյ . յայնժամ ոչ միայն պարզ եպիսկոպոսք Տրեվի, Լիզբոնի, Վենետկոյ, Աիւվի, Մառոնեաց եւ այլն ստանձնեցին զկոչումն հայրապետական . այլ նաեւ ազանդապետք Արիոսեանց, Նեստորականաց եւ կոչեցին զանձինս սլատրիարք : Այս ամենայն յայլազգի քրիստոնեայս . դարձցու՛ք արգ ի տեսութիւն մերս բուն եկեղեցւոյ :

Որք նախքան զսուրբն Գրիգորիոս՝ մերս սլանծալի լուսաւորիչ, եկին ի Հայս առաքեալքն Թադդէոս, Բարդղղիմէոս, Թովմաս, Յուդայ Թադդէոս, Եղիշէ զպաշտօն Առաքելոյ կատարեցին առ մեզ : Իսկ նոցուն աշակերտք Ադդէ, Զաքարիա, Թէոփիլոս, Կռանի, Բաբելաս, Բարսուամ, Զոթիկոս, Ալեք-

ժանդր, Փերմիլիանոս, Աթանազինէ, Վլասիոս եւ այլք, պարզապէս եպիսկոպոս կոչեցան : Ագաթանգեղոս՝ ղիւանադպիր արքային մերոյ Տրդատայ, ականաւորս վկայ հրաշալի անցից սրբոյն Գրիգորի Պաթթի, եւ փրկարար այցելութեանն Յաւիտենականին առ Հայաստանեայս, ամենայն ուրեք, ի պատմութեան իւրում, զՂուաւորի չնմբ քահանայապետ կոչէ. և յաւելու ո՛չ մարդկան ընտրութեամբ կոչեցեալ նորա յայս պաշտօն. այլ յայտնութեամբն ի վերուստ. ո՛չ ի Հռոմայ կամ ի Յռմայ (որպէս ճառատեցին և ճառատեն ցարդ ոմանք). այլ ի Քրիստոսէ Բիւռակ՝ ի մերս յաւիտենական Քահանայապետէ : Լուիցո՛ւք մերս պատմաբանի. « իսկ Գրիգորն ոչ ունէր յանձն ղայս՝ առնուլ զմեծ պատիւ Քահանայապետութեան.... իսկ անդէն տեսիլ սքանչելի յԱստուծոյ երևեալ Թադաւորին. տեսանէր զհրեշտակ Աստուծոյ՝ զի խօսէր ընդ նմա, թէ պարտ է ձեզ զԳրիգոր Վիճակեցո՜ւցանել առանց յատուկեոյ ի Քահանայութիւն.... նոյնպէս եւ երևեալ Գրիգորի հրեշտակի Աստուծոյ, զի մի իշխեսցէ ինչ պնդել, յամառել վասն այնր. զի ի Քրիստոսէ է այդ քեզ հրամայեալ. իսկ նա հաւանեալ վաղվաղակի բարբառեալ ասէր թէ՝ կամք Աստուծոյ կատարեսցին » . եր. 592 :

Սակաւ մի զկնի յաւելու Ագաթանգեղոս ի խօսիլն զսրբոյն Գրիգորէ. « քանզի եւ դա առաւել վկայ դատու՝ առաւել քան զառաւել. վասն այսորիկ յԱստուծոյ մեզ տուեալ առաջնորդ.... որպէս եւ մեզ յԱստուծոյ հրամայեցաւ » . եր. 596-598 : Ապաքէն Քահանայապետութիւն եւ կաթողիկոսութիւն սրբ.

քոյն Գրիգորի, եւ հետեաբար ամենայն օրինաւոր
աթոռակալաց նորա ո՛չ մարդկային ինչ տուչո՞ւ
թեամբ եղև. այլ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ. եւ ո՛չ
խակզան չորրորդ դարուն և ի ձեռն Ղևոնդեայ՝ յա
ջորդին Թադդէոսի առաքելոյ, նախկին լուսաւորչին
մերոյ, եմուտ առ մեզ քրիստոնէութիւն եւ քահա
նայապետութիւն. այլ վերանորոգեցաւ յազգ եւ
յեկեղեցի մեր որ ինչ տուեալն էր մեզ ի խնամոցն
Աստուծոյ ի ձեռն սրբոյ առաքելոցն Թադդէոսի եւ
Բարդողիմէոսի. ըստ որում ինքնին սուրբն Ղևոնդ
զձեռնադրութիւն սրբոյն Գրիգորի կոչէ ի կոնգակին
իւրում զոր գրեաց առ Հայո. « երոզեալ քահանայա
պետութիւն Չերոյդ Էսեանցի » անդ. եր. 613-614 :

Եւ այսպէս սուրբն Գրիգոր եւ յաջորդք իւր, թէև
անկախ հայրապետք եկեղեցեաց Հայոց, Վրաց եւ
Աղվանից. բայց եւ այնպէս մինչև ցաւորն Ներսէս
Պարթև ի Կեսարիոյ առնուին ձեռնադրութիւն
ըստ պայմանին հաստատելոյ ընդ մէջ սրբոցն Գրի
գորի և Ղևոնդեայ (Մովս. Խոր. Պիրբ Գ. գլուխ 39).
և ձեռնադրէին ինքեանք զՎաթողիկոսս և զմետրա
պօլիտոս Վրաց եւ Աղվանից : Շահակ առաջին եղև
որ յեպիսկոպոսաց իւրոց ա՛ռ ձեռնադրութիւն,
որոյ պատճառն ըստ իս համարելի է երկրորդ կանոնն
առաջին տիեզերական ժողովոյն Արստանդնուպօլսի,
որ ետ իրաւունս իւրաքանչիւր վիճակի ընտրել եւ
ձեռնադրել զիւր հայրապետ, թէև այլք այլ եւ այլ
պատճառս յօղեցին : Եւ զի հայրապետք Հոռմայ
առին զմասնաւոր տիտղոսն Պապի. եւ հայրապետք
Արստանդնուպօլսի, Երուսաղէմի, Աղեքսանդրիոյ և

Անտիոքայ՝ զՊատրիարքի . սապէս եւ մերքն առին զԿաթողիկոսի : Նի¹իոյ, Կոստանդնուպօլսի և Եփեսոսի տիեզերական ժողովքն ոչ ինչ սահմանեցին նոր յեկեղեցւոյ . այլ վերահաստատեցին որ ինչ էրն յառաջագոյն . և զամենայն զոր ինչ սահմանեցին, մի միայն ի սահմանս կայսերութեան Հռոմայեցւոց արարին եւ ոչ արտաքոյ . սմին իրի եւ չէ ինչ զարմանք, թէ Կաթողիկոսութիւն Հայոց, որ էր յառանձին տէրութեան, ոչ յիշատակեցաւ ի ժողովսն յայնուպիկ : Տես պատմ . Քրիստ . Հ . Զէօրի . Բ . եր . 6 :

17. Պռոտոֆրոնտէս էրառ յունական, որնշանակէ առաջին վարդապետ կամ իմաստասէր, զոր սեպհականեաց անձին Ստեփաննոս Օրբէլեան յեւս ԺԳ դարուն : Մովսէս Խորենացին, Կորիւն, Ղազար Փարբեցի, Ստեփաննոս Ասողիկ, Յովհաննէս Կաթողիկոս և այլ երևելի պատմաբանք մերոյ ազգի, աւագագոյնք ժամանակաւ քան զՍտեփաննոս Օրբէլեան, ոչ ինչ յիշեն ամենեւին զայսպիսի երևելի կարգաւորութենէ յաշխարհի մերում : Յովհաննէս Կաթողիկոս պատմաբան . եր . 33, յիշատակէ միայն զմետրապօլիտս Սեբաստիոյ, Մելիտինեայ եւ Մաֆտիրոսաց քաղաքի : Յամենայն ի ձեռագրութիւնս ժողովական սահմանաց Հայոց տեսանեմք զնախնի ղեպիսկոպոստնս Սիւնեաց, ևս եւ յարձանագրութիւնս, ի կտակս, ի պարզեւագիրս վանիցն Տաթևոյ եւ Նորավանից, եպիսկոպոսական պարկեշտ կոչմամբ պատուեալ : Իբրեւ բացառութիւն ինչ ասացելոյս ամենայնի համարի չըջաբերական կոնդակն Սարգսի՝ Կաթողիկոսի Հայոց, յորում մի միայն եպիսկոպոսն

Տաթևոյ յիշատակի մետրապոլիտ տիտղոսիւ : Եղիշէ եր. 46. զեպիսկոպոսն Սիւնեայ դնէ ի մետասանե, րորդում կարգի եպիսկոպոսացն Հայոց, որք զրեցին զպատասխանական թուղթն առ Պարսից հազարապետն Միհր-Ներսէհ :

18. Մովսէստէն մովսէստ կամ մոպետան մոպետ էր մոգպետն կամ քրմապետն Զրադաշտական կեչտին Պարսից . առ որս տիրացուք կոչէին էրպետ, նոր ընծայքն՝ մոպետ . իսկ վարդապետք՝ դեստուր մոպետ . որոց գործ էր քարոյզել զԶենդ-Ավեստայն (բան կենայ) :

19. Զողայ նոյն է ընդ դուռն Սլանայ կամ Դարբանդի . որ ընդ մէջ արևմտեայ եզեր Ասսպիական ծովուն և արևելեան սպառուածի Կովկասու : Զայսմանէ ճոխադոյնս խօսելոյ եմք ի նախադրունս Մովսիսի Կաղանկայտուցոյ :

20. Տխարոն է կրճատութիւն Կտեգիֆոնի, որ էր քաղաք Հնոյն Բաբելոնիոյ կառուցեալ զձախ ափամբ Տիգրիսի : Զառաջինն ձմերայնոյ եղեալ արգայիցն Պարթևաց, ապա՝ մայրաքաղաք : Բաղում անգամ առեալ ի թշնամեաց եւ կործանեալ, քար ու քանդ եղև վերջապէս, որոյ աւերակք տեսանին ցայսօր էլ մադային կոչմամբ . սմին իրի սխալի Ստեփաննոս Օրբէլեան ղենելով զայն յիստահր՝ գաւառի Պարսից :

21. Շապուհ Բ. Որմզդեան կամ որ նոյն է, Շահպուրի, որպէս է տեսանել յիւր դրամս, թագաւորեաց յ310 ամէ ց380, ամս իբր 70. սմին իրի և ժամանակ թագաւորելոյ նորա ոչ համեմատի 124 թուականին Հռոմոյ . եւ ոչ ևս անանուն թուականին 138 որ,

ըստ նորա ասելոյ, անկանի նախ քան զթուականն
Հայոց :

22. Զիք այժմ ի մերձակայս Շաղատոյ այսպիսի
ծովակ ինչ : Գուցէ լեալ իցէ անդ առ նախնեօք լին
ինչ, եւ յետոյ ցամաքեալ :

23. Մին յօրինակաց մերոյ ունէր « բառ ընուին » :

24. Մին յօրինակաց մերոյ ունէր « խլացուցէք » :

25. Շապուհ Բ. Արմզդեան թագաւորեաց ամս 70,
ոչ աւելի, ոչ պակաս : ԶԱրտաշիր՝ որդի նորա,
մատենագիրք Յունաց եւ Հռոմայեցոց կոչեն Ար-
տաքսերքսէս Բ. իսկ ի բուն դրամն նորա ընթեռնումք
« մագդիկն քն Ռամ Արտաշեսի ինգգանի մայկան
մայկայ » այս ինքն է երկրպագու Արմզդի, գերադանց
Ռամ Արտաքսերքսէս աստուածազուակի, արքայար-
քայից : Յետ Արտաշրի թագաւորեաց Շապուհ Գ.
ապա՝ Կրման կամ Վռամ : Բուն անուն իւր էր Վա-
րահրան (ըստ դրամոց իւրոց), զոր մերայինքն աղա-
ւաղեալ՝ կոչեցին ոմանք Կրման, այլք՝ Վռամ : Յետ
Վարահրանայ թագաւորեաց Յաղկերա Ա. ոչ ըստ
Ստեփաննոսի Օրբէլեան, ամս 11. այլ 29 կամ 30 .
յամէ 399 թ 428. բուն անուն նորա էր Իեզդկերտ :

26. Աւերդդ իմն է կրկնել զանուանա Պահլավաց
(այլ ոչ Պահլավաց) եւ Արշակունեաց իբրեւ այլեւայլս-
ըստ որում երկրքին սոքա զմի եւ զնոյն ցեղ նշանա-
կեն . առաջինն ելեալ յանուանէ Բաշ կամ Պահլ-
րաղաքի ուր ծնառ Արշակ՝ հեղինակ այսր ճոխու-
թեան . երկրորդն՝ յանուանէ նոյն Արշակայ՝ նահա-
պետի այնր ցեղի : Տէս Մովս. Խոր. Բ. 2 և 28 :

27. Յագկերտ Բ. կամ Իեզդկերտ Թագաւորեաց յամէն 440-ց445 ամ Տեանն. եւ էր որդի Վարաշ-րանայ Գ. զոր Վռամ-Շապուհ Ստեփաննոս Օրբէլեան կոչէ :

28. Յետ Յագկերտի Բ. Որմիզդ կամ ըստ Պարսից Աուհրիմազդ Գ. Թագաւորեաց. ապա Պերոզ կամ (ըստ դրամոց իւրոց) Ֆիրուզի, որ Թագաւորեաց յամէ 458-ց488. եւ անցոյց գրեթէ զամենայն աւուրս իւր ի պատերազմունս ընդդէմ Հոնայ (Հեփթաղաց) :

29. Հեփթաղ կոչէին սպիտակ Հոնք բնակեալ զարեւելեայ ափամբ Կասպիականին առ որոշումն ի սեաւ Հոնայ բնակելոյ զարեւմտեայ ափամբ այնր ծովու :

Ի մէնջ Վաղարշ կոչեցեալն՝ ի Յունաց եւ ի Հռոմայեցւոց կոչի Վոլոգէս. իսկ ըստ դրամոց իւրոց Վօլագէշ : Որ եւ Թագաւորեաց ի488 էն ց492 ամ Տեառն : Թուի թէ Պարսիկք կոչէին զնա Բալաշ :

30. Ստեփաննոս Օրբէլեան սիրէ զկիրառութիւն յոյն բառից թերեւս զի երեւիցի մեզ յետնոցս յունադէտ. երբեմն անձին իւրում սեպհականէ զպոստֆոօնատէս երկկանգուն բառն զոր և տեսի փորագրեալ ի ճակատու մատրան ինչ ի վանս Տաթևոյ. աստ ևս գէկօնօմն ուր է տնտես այլայլեալ գրէ էգոմոնոս. այլուր՝ կօն ուր կարծի լինել իկօն, այսինքն է պատկեր, եւ ուրեք ուրեք փսաղտ, պարութայիկ. յի՞նչ միտս այսպիսի հտպտանք տղայական. մի՞ թէ պակասէին ի մեր լեզու նախապատիւ վարդապետ, տնտես, պատկեր, սազմոսերգու, զաւազանադիրք :

Հսոտ. Ա. :

20

31. Յերասխայ ոչ եւ երբէք կէտ ձուկն . եւ ոչ ես, որ զամս չորս բազում խուզարկութեամբ քննեցի զՍիւնիս, լուայ երբէք այսպիսի ինչ լեալ : Մեծագոյն ձուկն որ ելանէ յԵրասխայ կոչի լօք, դուն ուրեք հասեալ ի չափ երկուց կանգնոց :

32. Ի վեր անդր ի 16 ծանօթութեանն բանիւք սղագոյն ցուցաք զսկզբնաւորութիւն կոչման հայրապետի կամ պատրիարքի, արքեպիսկոպոսի եւ մետրապօլի ի մեր եւ յայլ եկեղեցիս . եւ յաւելաք թէ այնոքիկ չէին նորանոր աստիճանք յեկեղեցւոյ, այլ դասք . և ամենեքին ելեալ յերից նախնական աստիճանացն հաստատելոց յԱռաքելոց, այսինքն է սարկաւազութեան, քահանայութեան և եպիսկոպոսութեան : Աստանօր ևս յաւելումք թէ եպիսկոպոսունք Սիւնեաց ոչ յաւուրս մեծին Ներսիսի Պարթևի եւ ոչ յաւուրս Տէր Աբրահամու առին ի հայրապետացն Հայոց զպատիւ մետրապօլտութեան . վասն զի ոչ գոյր յայնժամ ի Սիսական աշխարհի և ոչ քաղաք ինչ թո՛ղ թէ մայրաքաղաք իսկ : Յապացոյց ասացելոցս յառաջ բերեմք զոր ինչ գրէ յայսմ մասին Յովհաննէս Կաթողիկոս պատմաբան (տպեալ յԵրուսաղէմ) եր. 32-33 . « զայսպիսի բարեկարգութեան ձեւ եւ շուք տեսեալ ապա թագաւորին (Արշակայ) եւ նախարարացն Հայոց . այլ եւ զխստամբեր վարս նորա ճգնողականս . ընդ մտի եղին ըստ այլոց ևս ոմանց, եւ զնա ևս նախարարգել ի պատիւ պատրիարգութեան . քանզի փոքր ինչ յառաջ քան զայս Կոստանդինոս՝ որդի մեծին Կոստանդիանոսի, յԵփեսոսէ ի Կոստանդնուպօլիս զնշխարս ոսկերաց Յօհաննու

աւետարանչի փոխեալ . եւ յայնմանէ համարձակու-
թիւն առեալ պատրիարզ ի Առստանդնուպօլիս կա-
ցուցանէ : Ապա ըստ նմին այսմ պատճառի համար-
ձակութիւն և Երուսաղէմացւոյն առեալ՝ զիւրեանցն
ևս աթոռ հաստատէին ի պատիւ պատրիարզութեան
իրաւունս համարեալ . ըստ որում եւ (ի) նմա գոլ
տեսեալ եղև Բանին Հօր ծնունդ . եւ ընդ մարդկան
չրջիւ.... եւ վասն զի ցայն վայր չորք միայն էին ըստ
երկրաւ (կարգաւ ընդ երկնաւ) պատրիարգք, ըստ
չորից աւետարանչացն . Մատթէոսին յԵրուսաղէմ,
Մարկոսին յԱղեքսանդր, Ղուկայն յԱնտիօք և Յօ-
հաննուն յԵփեսոս : Ապա յայսմանէ իրակութեանց
վեց բովանդակեալ կային : Ըստ սմին սակի ապա եւ
մերն թագաւոր Արշակ և նախարարութիւնք Հայոց
համարձակութիւն առեալ կացուցին ի պատրիար-
գութիւն տանս Թորգոմայ զմեծն Ներսէս փաստս
իրաւախոհս ըստ արժանին ի մէջ (բերելով) զսուրբ
առաքեալն մեր զԲարդուղիմէոս և զԹադդէոս . որք
Ասքանաղեանս ազին վիճակեցան ի Տեառնէ քա-
րոզք և աւետարանաչիք . և նշխարեալ ոսկերք նոցա
կան ի միջի մերում . զորոց և զաթոռն իսկ ընկալաւ
կենդանի մարտիրոսն Պրիգորիոս . եւ ապա խոր-
հուրդն զգործն կատարեալ՝ եօթն միանգամայն բո-
վանդակեալ գտանէր թիւ պատրիարգութեան.... և
այսպէս ապա նահապետութիւն խորհրդոյ եկեղեցւոյ
ի մերումն աշխարհի լցաւ բովանդակաբար ինն միան-
գամայն դասակարգութեամբ՝ պատուեալ զգլխա-
ւորս արքեպիսկոպոսացն Վրաց և Աղվանից արքե-
պիսկոպոսս ընդ ձեռամբ նորա (իմա կաթողիկոսին

Հայոց) կարգեալ . իսկ ի Սերապտիա և ի Մելիտինէ եւ ի Մարտիրոսաց քաղաքին մետրապօլիտս կացուցանէին » :

33. Թէոդորետոս և Իբաս՝ եպիսկոպոս Եդեսիոյ, չեղեն երբէք մասնակիցք ժողովոյն Քաղկեդոնի . այլ արդարացան և թողութեան հասին ի նմանէ . որպէս ցուցանեն արձանագրութիւնք ութերորդ, իններորդ եւ տասներորդ նստից :

34. Զիք առ Հռոմայեցիս Պիղատոս անուամբ եպիսկոպոս կամ պապ . գուցէ Պեղադիոս իցէ :

35. Վարդապետութիւն կամ վճիռ ժողովոյն Քաղկեդոնի, ըստ եկեղեցական պատմութեանն Ա. երես 279. Իննովկենտեայ Ռուս վարդապետի է թէ « Յիսուս Քրիստոս՝ միածինն Հօր Աստուծոյ, ծնեալն ի կուէն Մարիամայ Աստուածածնէ, ունի զերկուս բնութիւնս անշփոթ, անբաժան եւ անայլայլելի : Իսկ ըստ Յովհաննու քահանայի ուրումն, զորոյ զգիրսն ի դպրոցին Սկիւտարի գտեալ օրինակեցաք է թէ « զմին եւ զնոյն Քրիստոսն Յիսուան՝ զՈրդին եւ զՏէրն, զմիածինն յերկուս բնութիւնս անխառնաբար, անյեղապէս, անբաժանօրէն, անջատակի ծանուցեալ » :

36. Սիրէի հաւատալ ստուգարանութեան Վայոց ձորոյ հնարելոյ ի Ստեփաննոսէ Օրբէլեան եթէ ոչ . ունէի ի ձեռին զՄովսէս Խորենացի կացեալ ութն հարիւր ամօք նախ քան զՕրբէլեան . եւ 300 ամօք յառաջ քան զպատմեալն ի Ստեփաննոսէ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, արկածոն այսր գաւառի, որ յիշատակէ

ՂԱյոց ձորոյ Գ. 67. ուստի էր Յովսէփ քահանայ
 յաւուրս սրբոց Վարդանանց : Վայու (vâyou) ի
 լեզու Սանսկրիտ կոչի Հաստուածն հոգմոյ :

37. Պետութիւն Պարսկց բարձեալ էր եւ ջնջեալ
 ի միջոյ յեթներորդ դարու, յառաջ քան զմահն Սիւ-
 նեայ եպիսկոպոսին Ստեփաննոսի :

38. Եթերեք, ուղիղ եւ Եթերեք՝ կոչի առ մեօք
 Մեղինէտ-էլ-Նարի, այսինքն քաղաք մարգարէի, է
 մին յերեւելի քաղաքաց Արարիոյ (Հէջաղ), ուր փա-
 խուցեալ ապաստան եղև Մահմետ յամի տեառն
 622. եւ մեռաւ անդ տասն ամօք զկնի : Յայսմ քա-
 ղաքի կախեալ կայ տասպան Մահմետի :

39. Հ. Ղ. Ինճ ի Ստորագրութեան հին Հայաս-
 տանի եր. 274 ընթեռնու « զատենայքահանայ » որ
 նշանակէ եւ ոչ ինչ : Միտ դնելով միւսոյ արձա-
 նագրութեան նորին Սուփանայ որ յեկեղեցւոջ
 Մաքենոցայ, յորում վերակրկնէ զոր ինչ գրեալն
 էր յարձանին Կոթայ, եղաք մեք Աստուածածնին
 քահանայքն, յոր անուն կանգնեալ էր եւ եկեղեցին :

40. Հ. Ղ. Ինճ. ի Ստորագ. հ. Հայաստ. եր. 277,
 գնէ նախ Կոթայքար եւ Աղարովան, ապա Կոթա-
 քար եւ Աղիբովան, որք գոլով մի եւ նոյն տեղիք՝ ոչ
 կարէին ունիլ տարբեր անուանս : Ապա փոխանակ
 « ի նաւերէն » բառի դնէ փնաւերէն, որ նշանակէ եւ
 ոչ ինչ :

41. Թէեւ ըստ երկուց օրինակաց մերոց հարկեցաք
 սկսել « ըզ ի նաւերէն » բառն. սակայն քաջ
 գիտեմ թէ չիք ի Կարբի կամ ի Կարբինս ոչ ծովակ
 եւ ոչ նաւագնացութիւն : Ուստի ուղղագոյն եւս

Համարէի ի կիր առնուլ զքարքին գետերէն բառս . եթէ ոչ էի եղեալ ի մտի հաւատարիմ մնալ ըստ ամենայնի մերոց հեղինակացն : Յովհաննէս եպիսկոպոս Շահաթունեան ի Ստորագրութեան կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ գաւառաց Արարատայ . Բ. եր. 251. ի մասին արձանագրոյս զոր ասէ տեսեալ եւ օրինակեալ իւրովի, յաւելու զհետեւեալս « զայս յիշատակարան ես ինքնին ներկայ լինելով անդէն՝ վեր առի ի գիր ամենայն զգուշութեամբ՝ զոր համեմատեալ ընդ գրուածոյն յՕրբէլեան Ստեփաննոսէ՝ որ առ հին Հայաստանի, գտաւ զանազանութիւն ի միջի՝ մանաւանդ ի կալուածսն նուիրանայ . ուստի եւ մեք եղաք ըստ վերահասութեան մերում » . ուր եւ առաքեմք զքննասէրսն :

42. Հազարի է մեծագոյնն ի գետս Սիսականի, որ ընթացեալ յարևմտից հիւսիսոյ ընդ արևելս հարաւոյ՝ Թափի յԵրասխ ի գաւառին Բարկուշատայ : Գոյ եւ Անգարայ կամ՝ Ագարայ անուամբ գետ բղխեալ ի Բայկալ ծովակէ Սիբերիոյ, որ յառաջն էր երկիր Թաթարայ :

43. Չէ ինչ ամենեւին անտեղի կարծել թէ Ղափան, յոր անուն կոչի արդ մին ի գաւառացն Սիւնեայ, յառաջ եկեալ իցէ ի Վապանէ . որ իտասներորդ դարու եղև աթոռ փոքրիկ եւ վաղամեռիկ տէրութեան . եւ որոյ աւերակք շհարճոկ անուամբ տեսանին ցարդ առ ճանապարհաւն որ ածէ ի Տաթևոյ ի Բաղաբերդ . որում բազում անգամ յայց ելաք ցօղեղով զաղի արտասուս զգամբարանօք անխոհեմ նախնեաց մերոց :

44. Հ. Ղ. Ինճ. Ի Ստ. հ. Հայաստ. եր. 289. գխուղն ընթեռնու խոռոչ. որպէս եւ սառնաքարին փոխան՝ առ ես՝ քարին փոխան : Մեր ընթերցուածն անտարակուելի է յաչս ամենեցուն, որոց գէթ անգամ մի ճանապարհորդեալ իցէ ի Սիւնիս կամ ի Սասուն ուր բարձունք ողնաշարից լերանց ցայսօր ժամանակի կոչին խուղ. իսկ Սառնաքարն, որպէս յայտ է, էր անուն մասնաւոր տեղւոյ :

45. Կոռավար կոչի ի Հայաստան անդաստանն զոր գիւղացիք ձրի վարեն ի պէտս տեառն գեղջ. Հ. Ղ. Ինճ. Ի Ստոր. հ. Հայաստ. եր. 290 վկոռավարն դնէ ի կոռովարն : Դարձեալ գրէ անդ նախ Տարսապի. սակաւ մի զկնի՝ Դարսապի, որ ուղղագոյն եւս երեւի :

46. Արդեան կաթողիկէ եկեղեցին Տաթևոյ անսիւն է ամենեկին. և ունի զմի միայն խորան պատարագի. կանգուն կայ ցարդ եւս սիւն ինչ կանգնեալ յանուն Ամենասուրբ Երրորդութեան ի Հարաւոյ կուէ տաճարին, որ չարժի եթէ յենու ոք ի նա, զորոյ զփորձն մեղ եւս բազում անգամ դէպ եղև առնուլ :

47. Հ. Ղ. Ինճ. Ի Ստ. հ. Հայաստ. եր. 292. « զՀայաստանս աշխարհիս » ընթեռնու յաստանս աշխարհիս. այլ գիտեմք թէ Տաթև չեղև երբէք ոստան աշխարհին Սիւնեաց ի մասնաւորի, կամ Հայոց ընդհանրապէս :

48. Երկոքին օրինակք մեր ունէին « վասն յերկարութեանն տաղտկութիւն յարմարեցաք լսողացդ

եղաք ի մատենիս » . որոյ իմաստն գուրով մթին՝
եղաք ըստ մերումն :

49. Թէպէտ եւ օրինակք մեր ունէին Վանանդա-
ցիք . այլ հայեցեալ ի դիրս Տաթևոյ վանաց՝ վրիպակ
թուեցաւ ինձ այն . վասն զի Վանանդ ոչ է ի սահմա-
նակցութեան յիշեալ վանիցն . ոստի եւ չկարէր յա-
րուցանել երբէք վէճ ինչ վասն բանի սահմանի, որպէս
Որոտնեցիք, Բաղայիք, Շնհէրայիք և Նորեցիք :

50. Բառ երկրագործական յոյժ ի կիր ածեալ առ
Հայս, նշանակէ ի միասին, ընկերութեամբ :



**Խնդրեմ յընթերցողաց բարիոք միտ զնեւ ակամայ
վրիպակաց մատենիս :**

Երես. տող. վրիպակ.	ուղիղ :
11. 7. Գեղոյ .	Գեղայ :
14. 12. ամաց .	ամէ :
15. 5. Հանք .	Հանքս :
30. 10. Տիղիս .	Տիղիս :
46. 24. այսմ .	այսր :
48. 11. նաւահանդիստն .	նաւահանգիստն :
49. 4. Տաթևու .	Տաթևոյ :
51. 3. Երկրորդ .	Երկրորդ :
52. 13. Հանքաղայ .	Համբաղայ :
53. 3. բերոյ .	զբերոյ :
60. 12. Բարդուղիմէոսի .	Բարդուղիմէի :
» 15. »	»
62. 13. լուսաւորելոյ .	ի լուսաւորելն :
71. 13. նախնուոյ .	նախնույ :
82. 17. գրեթէ .	գրէթէ :
88. 3. կողոփս .	կողորս :
99. 1. Միհր-Ներսէհ .	Միհր-Ներսէհ :
100. 16. պինտ .	պինդ :
110. 1. Վաղարշ (30) .	Վաղարշ :
129. 23. զուրբ .	ղսուրբ :
Հատ. Ա :	20.

Երես.	տող.	Վրիպակ.	ուղիղ.
134.	4.	սիրեցելոյ .	սիրեցելոյ :
»	14.	վտանկան .	վտանգան :
138.	1.	Հակառակորդոսն .	Հակառակորդան :
162.	13.	աշխարհէս .	աշխարհէս :
164.	16.	Թէողորէտոս .	Թէողորէտոս :
174.	1.	աթոռայս .	աթոռոյս :
175.	1.	Հաւատոյ .	Հաւատոյ :
184.	5.	գարծարանին .	գործարանին :
200.	1.	ամբարտաւան .	ամբարտաւան :
213.	9.	Բագրատունոյ .	Բագրատունոյ :
220.	11.	Բազդատ .	Բազդադ :
226.	25.	Կոթաքարն .	Կոթաքարն (40) :
227.	4.	նաւերէն (42).	նաւերէն (41) :
233.	13.	ճիճ .	ճիչ :
244.	25.	Կապան քաղաք .	Կապան (43) քաղաք :
260.	10.	կոռավարն (44).	կոռավարն (45) :
266.	7.	Շնհէրէցեայ .	Շնհէրեցեայ :
267.	4.	եկեղեցականացն .	եկեղեցականացն :
270.	3.	խորանէն (45).	խորանէն (46) :
271.	7.	Հայաստանս (46).	Հայաստանս (47) :
275.	9.	եղաք (47).	եղաք (48) :
278.	18.	Վաղանդացիք (48).	Վաղատնեցիք (49) :



ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ ԳՐՈՅՄ

Ստեփաննոսի Օրբէլեան :



	երես
Avis.	2
Սիւնիք.	5
Յանկ պատմութեանս.	35
 Ա. Նախադրութիւն գրոցս. եւ պատճառ առանձինն առանձին.	 43
Բ. Սակս ազգաբանութեան և նախնական նախակարգութեան եթէ ուստի սերեցան նահապետութիւնք Սիսական ազգին յԱղա- մայ հետէ.	 50
Գ. Յուցմունք սահմանաց աշխարհիս Սիւ- նեաց. եւ թէ զինչ ունի պարարտութիւն ի պէտս մարդկան. եւ որքանութիւն գաւա- ռաց եւ անատիկ բերդից.	 50
Դ. Սակս Սիսական տոհմին նախակար- գութեան թէ որպէս կարգեցաւ ի Վաղար- շակայ՝ թագաւորէ Հայոց.	 53

երես :

Ե. Սակս լուսաւորութեան աշխարհիս Սիւնեաց Աստուածգիտութեամբ եւ հաւատալոյ իշխանացն ընդ Տրդատայ ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի՝ լուսաւորչին մերոյ, ի Քրիստոս Աստուած . եւ աւերելոյ զմեհեանս եւ շինելոյ զեկեղեցիս . և ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսին Սիւնեաց . եւ այլ զրոյցք պիտանիք 55

Զ. Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն զաւելոյ սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս Սիւնեաց, և վասն շինելոյ եկեղեցի ի գաւառին Ղողթն . եւ դարձուցանելոյ ի հաւատս զմանս, եւ հաստատելոյ սեղան եւ ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս 60

Է. Յաղագս եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց Հայոց . եւ եթէ ո՛յք են գահերէցք եւ գահագլուխք կարգեալ ի մեծէն Տրդատայ եւ ի սրբոյն Գրիգորէ եւ յորդուց եւ ի թոռանց իւրոց . և վասն առանձին պատուոյ և աստիճանի եպիսկոպոսին Սիւնեաց 63

Ը. Վասն վախճանին Գրիգորիսի՝ մետրապօլտի Սիւնեաց, եւ փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյն Մաշտոցի 67

Թ. Վասն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի, թէ զինչ գործ գործեաց . եւ թէ ո՛րպիսի անցք անցին ընդ աշխարհս Սիսական ի Շապհոյ՝ Պարսից արքայէ . և երթն նորա առ կայսրն Յունաց՝ առ մեծն Թէոդոս . եւ անդ

երես :

վախճանելն՝ յասացուածոց սրբոյն Պետրոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի. 68

Ժ. Վասն գալոյ Բարկայ ի Հռոմոց առ
Շապուհ. եւ քաջութեանն զոր եցոյց. եւ
վերստին տիրելոյն սեպհական հայրենեաց
իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս եւ շինութեան
սորա. եւ նախագահ պատուելոյն ընդ Բազ-
րատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետրոսի.
եւ այս ի վաթսներորդ ութերորդ ամի
թագաւորութեանն Պարսից Շապհոյ Ու-
մրզդեան. 77

ԺԱ. Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղա-
տայ եւ գիւտ այնչափ սրբոցն որ ի նմա. եւ
հաւատալն Գորայ և Գաղանայ և այլ Պար-
սից. և սքանչելիք Տիրոտ երիցուն. 81

ԺԲ. Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեառն
Պետրոսի. յետ բազում ժամանակաց զրոյցք
վասն գիւտի նշխարաց որ ի Շաղատայ եկե-
ղեցին. եւ որ յաւուրս Յովակիմայ եպիսկո-
պոսի վիճմունք. եւ սակա նախադասութեան
տաճնուտերաց և գիւղից Սիւնեաց, և թէ՛ ո՞ր
նախապատիւ և գահազլուխ սահմանեցաւ. 87

ԺԳ. Դարձեալ վասն իշխանացն որ զկնի
Բարկայ. 90

ԺԴ. Կարգ իշխանացն Սիւնեաց որ ի
Բարկայ մինչև ցՔուրդոյ. 91

ԺԵ. Վասն գալոյ սուրբ վարդապետին

երես :

Մեարոբայ ի Աւանիք և ի Գողթն . և շրջելոյ
ընդ դաւառան . եւ զղօղեալ կուսալաշուու-
թիւնան ի տեղիս տեղիս սրբելոյ օգնութեամբ
Վաղինակայ իշխանին եւ Շարիթայի . . . 94

ԺԶ. Վասն նորոգ եպիսկոպոսութեան
Սիւնեաց Տեառն Անանիայի . և երթն յԱղ-
վանս, եւ պատուիլն յԵսվաղէն՝ Թադաւորէ
նոցունայ 95

ԺԷ. Գործ անարի և վատ իշխանին Սիւ-
նեաց Վասակայ . եւ պատճառ նորին կորուս-
տեան 98

ԺԸ. Վկայութիւն սուրբ և փառաւորեալ
սեպուհին Սիւնի՝ երանելոյն Ազդայ, որ ի
ձեռաց Միհրանայ ի մէջ Պարսից Հանդիսին . 104

ԺԹ. Վասն վկայիցն որ կան ի Հանդստի
ի Վայոց ձոր գաւառի աստ և անդ . և վասն
վկայարանին որ շինեցաւ ի գետամիջին Եղե-
գեաց և Մոզանի մերձ բլրին ուր ամրոցն էր . 109

Ի. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ
յաջորդեցին զկնի Անանիայի . և վասն Տեա-
ռնն Երիցակայ սբանչելի օծմանն 114

ԻԱ. Պատմութիւն Համառօտ Հօրն Գիւ-
տոյ եւ Քրիստոսասիրին . եւ շինութիւն
վանիցն որ յեղերն Երասխայ 121

ԻԲ. Յաղագս Մակարայ եւ Պետրոսի,
Գիգանայ եւ Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիս-
կոպոսաց 131

երես :

ԻԳ. Թուղթ զոր Հայոց կաթողիկոսն Տէր
Յովհաննէս եւ այլ եպիսկոպոսք արարին առ
Տէր Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեայ. . . 134

ԻԴ. Եթէ յորում աւուր եղաւ թուականն
Հայոց . եւ սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար,
սահմանեցաւ. 138.

ԻԵ. Վախճան Վրդանիսի . և յաջորդելն
Գրիգորի և Քրիստափորի . և որ ինչ զրոյսք
եղեն յաւուրս նոցա. 140.

ԻԶ. Յազազս միարանելոյն Հայոց եւ
միապետելոյ Տեառն Աբրահամոս . եւ վասն
մեծ ժողովոյն որ ի Ղվին . եւ վասն ինն կար-
գաց եկեղեցւոյ . և վասն Վրաց բաժանմանն
զրոյսք յոլովք եւ պիտանիք զոր հաւաքեցար
ի Հին նամակաց եւ յՈւխտանէսի գրոց . եւ
սակս Աղվանից արքեպիսկոպոսութեան եւ
Սիւնեայ մետրապօլիտութեանն . եւ վասն
Սիւնեայ խաչին թէ էր աղաղաւ տուաւ. . . 142.

ԻԷ. Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ
որք են և որպէս վարին. 149.

ԻԸ. Վասն Մաթուաղայի՝ Սիւնեայ
եպիսկոպոսի . եւ վասն ժողովոյն Կարնոյ որ
ի Հերակլեայ . եւ վասն Եզրի խմորելոյն յա-
ղանդն Քաղկեդոնի. 155.

ԻԹ. Թուղթ Մաթուաղայի՝ Սիւնեայ
եպիսկոպոսի, զոր գրեաց հրամանաւ Տեառն
Եզրի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եւ այլ եպիսկո-

	երես :
պոսաց Հայոց, առ Թագաւորն Հերակլ վասն Հաւատոյ.	162
Լ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որք յաջորդեցին զկնի Տեառն Մաթուսաղայի քերթողի.	173
ԼԱ. Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնե- ցոյ վարք եւ վախճան. եւ որ ինչ պատմի զնմանէ.	174
ԼԲ. Տեսիլ սրբոյն Մեթողի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ եւ վկայի, յաղագս անցելոյն, ներ- կայիս եւ ապառնեացն, ասացուածք յԱստ- ուածաշունչ գրոց, զոր Թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկո- պոսի.	188
ԼԳ. Վասն գալոյն Մովսէսայ՝ տաճիկ զօրա- վարին, ի Սիւնիս. եւ փեսայանալոյն Բաբա- նայ պարսկի Սիւնեաց տեառն Վասակայ. և այրեւոյն զՄաքենոցն. եւ կոտորելոյն զԳե- ղաբունի և զԲաղասական.	201
ԼԴ. Վասն Թանահատի վանից, եւ հօրն Մխիթարայ.	203
ԼԵ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաջորդեցան ի տեղին.	205
ԼԶ. Վասն Շահանդխտոյ՝ արքայազն աղջկանն. և վասն մեծ և ահաւոր հրաշիցն որ եղեն յաշխարհիս Սիւնեաց.	207

երես :

ԼԷ. Յաղագս իշխանացն Սիւնեաց Սահա-
կայ և այլոցն . գործք եւ վախճանք նոցին որ
յերկերիւր և յեօթանասուն թուականէն ընդ
այս . զրոյցք եւ համառօտ տեղեկութիւնք
բանից եւ գործոց նոցա. 210

ԼԸ. Գալն Յուսիպ ի Սիսական աշխար-
հրս . և գերիումն և կոտորումն գաւառացս .
փախուստ իշխանացն . տիեզերահոծ տագ-
նապ եւ հրակէզ հրդեհումն երկնատեղաց
բարկութեանն . վկայական մահն Սմբատայ
թագաւորին . եւ կրկին դարձ գերեղոցն եւ
փախստէիցն . զրոյցք որ յՅԾԸ թուականէն
Հայոց ընդ այս ածեալ ձգի. 228

ԼԹ. Վասն եպիսկոպոսարանին Տաթևոյ .
և վասն սուրբ խաչին և այլ սրբոց . և վասն
ժառանգութեան հայրապետացն. 245

Խ. Վասն Տեառն Սաղօմօնի . եւ որ ինչ
նովաւ ետուն ի սուրբ եկեղեցին ժառան-
գութիւն. 259

ԽԱ. Վասն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւ-
նեաց եպիսկոպոսի . և վասն շինութեան մեծ
կաթողիկէ եկեղեցւոյն որ յեպիսկոպոսարա-
նին անդ ի Տաթև եւ վասն այլ շինուածոցն. 266

ԽԲ. Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն
եւ հայրապետացն, զորս ետուն թագաւորքն
և իշխանքն . և սահման վանիցն, զոր գտար
գրեալ ի մագաղաթի և կնքեալ արքունական
մատանեալ. 274

երես :

ԽԳ. Գիր վճռի շրջակայ սահմանին Տաթևոյ.	276
ԽԴ. Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քարկութի, կործանմանն ի շարժէ. եւ վերստին շինելոյն ի Շուշանայ տիկնոջէ եւ ի Տէր Յովհաննիսէ.	280
ԽԵ. Շինութիւն Յովհաննու վանիցն ի Վահանայ՝ որդւոյ Զազկայ.	284
ԽԶ. Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր որդի իշխանին Սիւնեայ.	287
ԽԷ. Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին Բղենոյ.	290
ԽԸ. Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. եւ նզովիցն որ այլ ոչ շինի.	292
ԽԹ. Վախճան Տեառն Յովհաննիսի. եւ յաջորդելն Տեառն Յակոբայ. եւ որ յաւուրս նորին եղեն յաւելուածք ժառանգութեան եկեղեցւոյն.	298
Պ. Շինութիւն եկեղեցեայ եւ վանորէից ի ձեռն Տեառն Յակոբայ եւ Սմբատայ իշխանին որ ի Վայոց ձոր գաւառի. եւ վասն սրբոյն Մամասոյ.	304
Պանօթութիւնք.	313

Irlandat p 62
Sam Gorkeni 90, 91
Piran 92

երես :

Ե. Սակա լուսաւորութեան աշխարհիս
Սիւնեաց Աստուածգիտութեամբ եւ հաւա-
տալոյ իշխանացն ընդ Տրդատայ ի ձեռն սրբ-
բոյն Գրիգորի՝ լուսաւորչին մերոյ, ի Քրիս-
տոս Աստուած . եւ աւերելոյ զմեհեանս եւ
չինելոյ զեկեղեցիս . և ձեռնադրելոյ եպիսկո-
պոսին Սիւնեաց . եւ այլ զրոյցք պիտանիք 55

Զ. Զրոյցք հին ժամանակաց որ վասն դա-
ւոյ սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէի յաշխարհս
Սիւնեաց, և վասն չինելոյ եկեղեցի ի գաւա-
ռին Գողթն . եւ դարձուցանելոյ ի հաւատոս
ղմմանս, եւ հաստատելոյ սեղան եւ ձեռնա-
դրելոյ եպիսկոպոսս 60

Է. Յաղագս եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց
Հայոց . եւ եթէ ո՛յք են գահերէցք եւ գահա-
գլուխք կարգեալ ի մեծէն Տրդատայ եւ ի
սրբոյն Գրիգորէ եւ յորդուց եւ ի թոռանց
իւրոց . և վասն առանձին պատուոյ և աստի-
ճանի եպիսկոպոսին Սիւնեաց 63

Ը. Վասն վախճանին Գրիգորիսի՝ մետ-
րապօլտի Սիւնեաց, եւ փոխանորդելոյ դա-
թուն սրբոյն Մաշտոցի 67

Թ. Վասն Անդոկայ՝ Սիւնեաց իշխանի,
թէ գինչ գործ գործեաց . եւ թէ ո՛րպիսի
անցք անցին ընդ աշխարհս Սիսական ի
Շապհոյ՝ Պարսից արքայէ . և երթն նորա առ
կայսրն Յունաց՝ առ մեծն Թէոդոս . եւ անդ

երես :

վախճանելն՝ յասացուածոց սրբոյն Պետրոսի՝
Սիւնեաց եպիսկոպոսի. 68

Ժ. Վասն գալոյ Բաբկայ ի Հոռոմոց առ
Շապուհ. եւ քաջութեանն զոր եցոյց. եւ
վերստին տիրելոյն սեպհական հայրենեաց
իւրոց Սիւնեաց աշխարհիս եւ շինութեան
սորա. եւ նախագահ պատուելոյն ընդ Բազ-
րատունիս՝ ի նոյն ճառիցն Տեառն Պետրոսի.
եւ այս ի վաթսներորդ ութերորդ ամի
թագաւորութեանն Պարսից Շապհոյ Ու-
մըզդեան. 77

ԺԱ. Յայտնութիւն եկեղեցւոյն Շաղա-
տայ եւ գիւտ այնչափ սրբոցն որ ի նմա. եւ
հաւատալն Գորայ և Գաղանայ և այլ Պար-
սից. և սքանչելիք Տիրոտ երիցուն. 84

ԺԲ. Դարձեալ ի նոյն ճառից Տեառն
Պետրոսի. յետ բազում ժամանակաց զրոյցք
վասն գիւտի նշխարաց որ ի Շաղատայ եկե-
ղեցին. եւ որ յաւուրս Յովակիմայ եպիսկո-
պոսի վիճմունք. եւ սակս նախադասութեան
տանուտերաց և գիւղից Սիւնեաց, և թէ ո՞րք
նախապատիւ և զահագլուխ սահմանեցաւ. 87

ԺԳ. Դարձեալ վասն իշխանացն որ զկնի
Բաբկայ. 90

ԺԴ. Կարգ իշխանացն Սիւնեաց որ ի
Բաբկայ մինչև ցՔուրդոյ. 91

ԺԵ. Վասն գալոյ սուրբ վարդապետին

երես :

Մեարորայ ի Աւնիք և ի Գողթն . և շրջելոյ
ընդ գաւառսն . եւ զղօղեալ կուսպաշտու-
թիւնսն ի տեղիս տեղիս սրբելոյ օգնութեամբ
Վաղինակայ իշխանին եւ Շարիթայի . . . 94

ԺԶ. Վասն նորոգ եպիսկոպոսութեան
Սիւնեաց Տեառն Անանիայի . և երթն յԱղ-
վանս, եւ պատուիլն յԵսվաղէն՝ Թազաւորէ
նոցունայ 95

ԺԷ. Գործ անարի և վատ իշխանին Սիւ-
նեաց Վասակայ . եւ պատճառ նորին կորլս-
տեան 98

ԺԸ. Վկայութիւն սուրբ և փառաւորեալ
սեպուհին Սիւնի՝ երանելոյն Ազդայ, որ ի
ձեռաց Միհրանայ ի մէջ Պարոեց Հանդիսին . 104

ԺԹ. Վասն վկայիցն որ կան ի Հանգստի
ի Վայոց ձոր գաւառի աստ և անդ . և վասն
վկայարանին որ շինեցաւ ի գետամիջին Եղե-
գեաց և Մողանի մերձ բլրին ուր ամրոցն էր . 109

Ի. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց որ
յաջորդեցին զկնի Անանիայի . և վասն Տեա-
ռն Երիցակայ սբանչելի օծմանն 114

ԻԱ. Պատմութիւն Համառօտ Հօրն Գիւ-
տոյ եւ Քրիստոսասիրին . եւ շինութիւն
վանիցն որ յեզերն Երասխայ 121

ԻԲ. Յաղագս Մակարայ եւ Պետրոսի,
Գիգանայ եւ Վրդանիսի՝ Սիւնեաց եպիս-
կոպոսաց 131

երես :

ԻԳ. Թուղթ զոր Հայոց կաթողիկոսն Տէր
Յովհաննէս եւ այլ եպիսկոպոսք արարին առ
Տէր Վրդանէս՝ եպիսկոպոս Սիւնեաց. . . . 134

ԻԴ. Եթէ յորում աւուր եղաւ թուականն
Հայոց . եւ սուրբ Աստուած՝ որ խաչեցար,
սահմանեցաւ. 138.

ԻԵ. Վախճան Վրդանիսի . և յաջորդելն
Գրիգորի և Քրիստափորի . և որ ինչ զրոյցք
եղեն յաւուրս նոցա. 140.

ԻԶ. Յաղագս միաբանելոյն Հայոց եւ
միապետելոյ Տեառն Արրահամու . եւ վասն
մեծ ժողովոյն որ ի Դվին . եւ վասն ինն կար-
գաց եկեղեցւոյ . և վասն Վրաց բաժանմանն
զրոյցք յոլովք եւ պիտանիք, զոր հաւաքեցաք
ի հին նամակաց եւ յՈւխտանէսի գրոց . եւ
սակս Աղվանից արքեպիսկոպոսութեան եւ
Սիւնեաց մետրապօլիտութեանն . եւ վասն
Սիւնեաց խաչին թէ է՛ր աղագաւ տուաւ. . . 142

ԻԺ. Վասն ինն դասուց եկեղեցւոյ թէ
որք են և որպէս վարին. 149

ԻԸ. Վասն Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի . եւ վասն ժողովոյն Կարնոյ որ
ի Հերակլեայ . եւ վասն Եզրի խմորելոյն յա-
ղանդն Քաղկեդոնի. 155

ԻԹ. Թուղթ Մաթուսաղայի՝ Սիւնեաց
եպիսկոպոսի, զոր գրեաց հրամանաւ Տեառն
Եզրի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եւ այլ եպիսկո-

	<i>երես :</i>
պոսաց Հայոց, առ Թադաւորն Հերակլ վասն Հաւատոյ.	162
Լ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որք յաջորդեցին զկնի Տեառն Մաթուսաղայի քերթողի.	173
ԼԱ. Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնե- ցոյ վարք եւ վախճան. եւ որ ինչ պատմի զնմանէ.	174
ԼԲ. Տեսիլ սրբոյն Մեթողի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ եւ վկայի, յազազս անցելոյն, ներ- կայիս եւ ապառնեացն, ասացուածք յԱստ- ուածաշունչ գրոց, զոր Թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիւնեաց եպիսկո- պոսի.	188
ԼԳ. Վասն գալոյն Մովանայ՝ տաճիկ զօրա- վարին, ի Սիւնիս. եւ փեսայանալոյն Բաբա- նայ պարսկի Սիւնեաց տեառն Վասակայ. և այրելոյն զՄաքենոցն. եւ կոտորելոյն զԳե- ղաբունի և զԲաղասական.	201
ԼԴ. Վասն Թանահատի վանից, եւ Հօրն Մխիթարայ.	203
ԼԵ. Վասն եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, որ զկնի սրբոյն Ստեփաննոսի յաջորդեցան ի տեղին.	205
ԼԶ. Վասն Շահանդիստոյ՝ արքայազն աղջկանն. և վասն մեծ և ահաւոր Հրաշիցն որ եղեն յաշխարհիս Սիւնեաց.	207

երևա :

ԼԼ. Յաղագս իշխանացն Սիւնեաց Սահա-
կայ և այլոցն . գործք եւ վախճանք նոցին որ
յերկերիւր և յեթանասուն թուականէն ընդ
այս . զրոյցք եւ համառօտ տեղեկութիւնք
բանից եւ գործոց նոցա. 210

ԼԸ. Գալն Յուսիայ ի Սիսական աշխար-
հըս . և գերիումն և կոտորումն գաւառացս .
փախուստ իշխանացն . տիեզերահոծ տագ-
նապ եւ հրակէզ հրդեհումն երկնատեղաց
բարկութեանն . վկայական մահն Սմբատայ
թագաւորին . եւ կրկին դարձ գերեւոյն եւ
փախստէիցն . զրոյցք որ յԾԾԸ թուականէն
Հայոց ընդ այս ածեալ ձգի. 228

ԼԹ. Վասն եպիսկոպոսարանին Տաթևոյ .
և վասն սուրբ խաչին և այլ սրբոց . և վասն
ժառանգութեան հայրապետացն. 245

Խ. Վասն Տեառն Սաղօմօնի . եւ որ ինչ
նովաւ ետուն ի սուրբ եկեղեցին ժառան-
գութիւն. 259

ԽԱ. Վասն Տեառն Յովհաննիսի՝ Սիւ-
նեաց եպիսկոպոսի . և վասն շինութեան մեծ
կաթողիկէ եկեղեցւոյն որ յեպիսկոպոսարա-
նին անդ ի Տաթև եւ վասն այլ շինուածոցն. 266

ԽԲ. Վասն ժառանգութեան եկեղեցւոյն
եւ հայրապետացն, զորս ետուն թագաւորն
և իշխանքն . և սահման վանիցն, զոր գտաք
գրեալ ի մագաղաթի և կնքեալ արքունական
մատոնեաւ. 274

երես :

ԽԳ. Գիր վճռի չըջակայ սահմանին Տաթեւոյ.	276
ԽԴ. Վասն Խոտակերաց վանիցն որ կոչեցաւ Քարկոտի, կործանմանն ի շարժէ. եւ վերստին շինելոյն ի Շուշանայ տիկնոջէ եւ ի Տէր Յովհաննիսէ.	280
ԽԵ. Շինութիւն Յովհաննու վանիցն ի Վահանայ՝ որդւոյ Զազկայ.	284
ԽԶ. Վասն Տեառն Գէորգեայ քահանայի, որ էր որդի իշխանին Սիւնեաց.	287
ԽԷ. Վասն շինութեան Նորավանից որ ի գաւառին Բղենոյ.	290
ԽԸ. Վասն Յուրայ բերդին աւերելոյն. և նզովիցն որ այլ ոչ շինի.	292
ԽԹ. Վախճան Տեառն Յովհաննիսի. եւ յաջորդելն Տեառն Յակոբայ. եւ որ յաւուրս նորին եղեն յաւելուածք ժառանգութեան եկեղեցւոյն.	298
Մ. Շինութիւն եկեղեցեայ եւ վանորէից ի ձեռն Տեառն Յակոբայ և Սմբատայ իշխանին որ ի Վայոց ձոր գաւառի. և վասն սրբոյն Մամատայ.	304
Մանօթութիւնք.	313

Zrvandak p. 62

Sam Gorkani 90, 91

Piran 92

134.705

28

